

TC.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**EHL-İ SÜNNET VE ŞİÂ'DA MÜŞTEREK RİVÂYETLERİN TAHLİLİ
-KÜLEYNÎ'NİN *EL-KÂFÎ* İSİMLİ ESERİNİN USÛL BÖLÜMÜ ÖRNEĞİ-**

Doktora Tezi

AYŞE NUR DUMAN

İstanbul, 2022

TC.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**EHL-İ SÜNNET VE ŞİA'DA MÜŞTEREK RİVÂYETLERİN TAHLİLİ
-KÜLEYNÎ'NİN *EL-KÂFÎ* İSİMLİ ESERİNİN USÛL BÖLÜMÜ ÖRNEĞİ-**

Doktora Tezi

AYŞE NUR DUMAN

DANIŞMAN: DOÇ. DR. MEHMET EFENDİOĞLU

İstanbul, 2022

ÖZET

EHL-İ SÜNNET VE ŞİA'DA MÜŞTEREK RİVÂYETLERİN TAHLİLİ -KÜLEYNÎ'NİN *EL-KÂFÎ* İSİMLİ ESERİNİN USÛL BÖLÜMÜ ÖRNEĞİ-

Sünnî ve Şîî literatürdeki müşterek rivayetler, hadis tarihinin erken dönemleri hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. Zira bu rivayetlerin isnad ve metinleri belirli sorular çerçevesinde araştırıldığında, Sünnî ve Şîî ders halkaları ile bu iki ekole mensup râvilerin 2./8. asırdaki hadis faaliyetleri hakkında bilgi edinmek mümkündür. Bu çalışmada müşterek rivayetler, Şîî âlim Küleynî'nin (ö. 329/941) *el-Kâfî* adlı eserinin Usûl bölümü özelinde tespit edilmiş ve bu hadislerin sayıları, konuları, isnad ve metinleri hakkında bilgi verilmiştir. Müşterek rivayetlerin isnad ve metinleri tahlil edildiğinde ise 2./8. asırdaki bir muhaddisin hadis halkasına hem Sünnî hem de Şîî eğilimli râvilerin katıldığı tespit edilmiştir. Bu durum 2./8. asır boyunca Ehl-i sünnet ve Şîa'nın ders meclisleri arasında rivayet geçişlerinin meydana gelmesine neden olmuştur. Bununla birlikte 3./9. asrın başında hadis halkaları tamamen ayrılmış ve Şîî ders meclisleri müstakil bir kimlik kazanmıştır. Müşterek rivayetlerin bir ekolün ders meclisinden diğerine geçişinde ise zayıf, yalancı ya da meçhul râvilerin rol oynadığı ve bu kişilerin Şîî hadislere mezhebin görüşlerine uygun bir form kazandırdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Ehl-i sünnet, Şîa, Müşterek Rivayet

ABSTRACT

ANALYSING OF COMMON NARRATIONS IN THE AHL AL SUNNA AND SHÎ'A –THE EXAMPLE OF *USÛLU'L-KÂFÎ* FOR KOLAYNÎ–

Common narrations in the Sunnî and Shî'ite literature are important in terms of giving information about the early periods of hadith history. Because when the chains and texts (isnads and matns) of these narrations are researched, it is possible to obtain information about the Sunnî and Shî'ite hadith circles in the second/eighth century. In this study, common narrations are determined in the Usûl section of the Shî'ite hadith scholar el-Kuleynî's (d. 329/941) *el-Kâfî* and information was given about the numbers, subjects, chains and texts of these hadiths. When the chains and texts of the common narration were analyzed, it was determined that both Sunnî and Shî'ite-inclined transmitters attended the hadith circles in the second century. This caused the transition of narrations between the hadith circles of the Ahl al-Sunnah ve Shî'a. However, at the beginning of the third century, the hadith circles were completely separated. After this date, Shî'ite narrators transmitted hadith only in their own circles. On the other hand, it has been determined that weak, fals or unknown transmitters play a role in the transition of common narrations between Sunnî and Shî'ite circles and that these transmitters give Shî'ite hadith a form suitable for the views of the sects.

Keywords: Hadith, Ahl al Sunnah, Shî'a, Common Narration

ÖNSÖZ

Ehl-i sünnet ve Şîa, İslam coğrafyasında asırlardır iki ayrı dünyayı temsil etmektedir. Bu iki ekol arasındaki farkın ya da ihtilafın en fazla hissedildiği alanlardan biri hadistir. Zira Şîa'nın, Hz. Ali başta olmak üzere on iki imamın imâmetini merkeze alarak mezhebî paradigması etrafında gelişen bir hadis anlayışı ve buna bağlı olarak teşekkül eden bir hadis külliyatı vardır. Araştırmacının bakış açısına göre orijinal ya da marjinal kabul edilebilecek bu anlayış pek çok açıdan araştırılmaya muhtaçtır. Türkiye'de ise Şîa'nın hadis anlayışına dair önemli araştırmalar yapılmışsa da hâlâ çalışılmayı bekleyen çok sayıda konu bulunmaktadır. Bunlardan biri de Sünnî ve Şîî hadis halkalarının yapısı hakkında önemli bilgiler sunabilecek müşterek rivayetlerdir. Müşterek rivayetler, iki ekolün hadis kaynaklarındaki ortak nakillerin neler olduğuna dair fikir vermesinin yanı sıra Şîa'nın henüz mezhep olarak teşekkül etmediği 2./8. asırda Ehl-i hadis ve Şîî eğilimli râviler arasındaki etkileşimin nasıl meydana geldiği hakkında bilgi vermesi nedeniyle önemli bir konudur. Bu etkileşimin tespiti müşterek rivayetlerin iki ekol arasındaki geçiş süreci, hadis halkalarının herkese açık olduğu dönem ve Şîî ders meclislerinin müstakil bir yapıya dönüşerek Ehl-i sünnet'ten ayrıldığı süreç hakkında da bilgi sunmaktadır.

Müşterek rivayetleri Şîî âlim Küleynî'nin (ö. 329/941) *el-Kâfî* adlı eserinin Usûl bölümü özelinde tespit ederek isnad ve metinlerinin tahlilini yapan bu çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Çalışmanın Birinci Bölüm'ü hem Usûl'de hem de Sünnî hadis kaynaklarında nakledilen müşterek rivayetler hakkındaki genel bilgilere tahsis edilmiştir. Bu bölümde müşterek rivayetlerin sayısı, yoğunluk kazandığı konular, isnad ve metinlerinin sahip olduğu özellikler hakkında bilgi verilmiştir. "Müşterek Rivayetlerin İsnad Analizi" başlıklı İkinci Bölüm'de bir grup rivayetin Sünnî ve Şîî tarikleri incelenerek bunların iki ekolün ders meclisleri arasındaki geçiş süreçleri incelenmiştir. Müşterek rivayetlerin isnadlarındaki râviler hakkında Sünnî ve Şîî ricâl kaynaklarından yapılan araştırma neticesinde 2./8. asırdaki hadis faaliyetleri hakkında birtakım yargılara varılmıştır. Çalışmanın Üçüncü Bölüm'ü müşterek rivayetlerin metinlerinin analizine tahsis edilmiştir. Bu bölümde Şîî literatürde mezhebin görüşlerini çeşitli açılardan yansıtan bir grup müşterek rivayet incelenmiş, Sünnî ve Şîî rivayetler arasındaki bu anlamlı farklılıkların nasıl meydana geldiği konusu ele alınmıştır. Sünnî ve Şîî literatürdeki müşterek rivayetleri *el-Kâfî*'nin Usûl bölümü özelinde tespit ederek inceleyen bu çalışma Sonuç bölümü ve tezde araştırılan rivayetlerin isnad şemalarının yer aldığı EK'ler ile sona ermektedir.

Bu çalışmanın tez danışmanlığını yürüten hocam Doç. Dr. Mehmet Efendioğlu'na katkılarından dolayı teşekkür ederim. Yüksek lisans yıllarımdan itibaren desteğini hep hissettiğim, aynı zamanda tez izleme komitemde de yer alan kıymetli hocam Prof. Dr. Aynur Uraler'e katkıları için çok teşekkür ederim. Yine yüksek lisans yıllarımdan itibaren gerek fakültedeki derslerinde gerekse kitap ve makale müzakere meclislerinde kendisinden çok şey öğrendiğim değerli hocam Prof. Dr. Ahmet Yücel'in tez

savunma jürimde bulunmasından büyük mutluluk duyduğumu ifade etmeliyim. Hocama hem bana hem de tezime olan katkılarından dolayı ne kadar teşekkür etsem azdır.

Doktora tez yazım sürecinde içine düştüğümüz çıkmazları ve karşılaştığımız sıkıntılı süreçleri kolaylaştıran hocalarımızın ve arkadaşlarımızın yeri apayrıdır. Benim için bu kişilerin başında 2015 yılından bu yana İslam Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM) Araştırmacı Yetiştirme Projesi (AYP) kapsamında danışmalığımı yürüten ve aynı zamanda tez izleme komitemde yer alan kıymetli hocam Prof. Dr. Bekir Kuzudişli gelmektedir. Çalışma konusunun belirlenmesinden savunmaya kadar olan süreçteki desteği ve yardımları için hocama çok teşekkür ederim. Tez görüşmelerimizde aklıma takılan sorulara ve beni zorlayan konulara açıklık getirdiği, meselelere daha yukarıdan bakmayı öğrettiği, çalışmamı okuyarak metnimin iyi bir hâl almasını sağladığı, doktora sürecine ve sonrasına dair yönlendirmeleri için kendisine ne kadar teşekkür etsem azdır. Çalışmama büyük katkılar sağlayan bir diğer hocam Doç. Dr. Muhammed Enes Topgül'dür. Düzenli olarak gerçekleştirdiğimiz tez görüşmelerindeki tavsiye ve yönlendirmeleri, bu tezin Üçüncü Bölüm'ündeki örneklem kümesinin belirlenmesindeki yardımları, çalışmayı baştan sona titiz bir şekilde okuyarak metnimin daha iyi bir seviyeye gelmesindeki katkıları için hocama çok teşekkür ederim.

Çalışma sürecinde karşılaştığım zorlukların aslında çok küçük şeyler olduğunu gösteren ve bunlara hiç takılmadan yola devam etmemi sağlayan, tezimin tamamını okuyarak hem metnime hem de konulara dair bakış açıma önemli katkıları olan Arş. Gör. Muhammet İkbâl Aslan'a çok teşekkür ederim. Bu süreçte desteğini, yardımını ve dualarını esirgemeyen, çalışmamı okuyarak tashihleriyle katkı sunan Dr. Sümeyye Sevinç'e ve tezimin bütün bölümlerini okuyup metnin okura kapalı kalan yerlerine işaret eden, özellikle yazım sürecinin son zamanlarında sıkıldığım her anda Trabzon'da olmasına rağmen İstanbul'daymış gibi yakınlığını hissettiren Arş. Gör. Hatice Demirci'ye teşekkür ederim. Harvard Üniversitesi'nin kütüphanesinden müşterek rivayetlerle ilgili müstakil çalışmaları temin etmemi sağlayan Arş. Gör. Didar Ayşe Akbulut'a ve bu tezin çeşitli aşamalarındaki yardımları ve işleri kolaylaştıran tavrı için Arş. Gör. Ömer Faruk Maden'e teşekkür ederim. Burada İslam Araştırmaları Merkezi'nin, 2014 yılında dâhil olduğum Araştırmacı Yetiştirme Projesi'nin yönetici ve hocalarına sundukları imkânlar ve sağladıkları rahat çalışma ortamı için de teşekkür etmem gerekir. Yine İSAM Kütüphanesi'nin çalışanlarına da kaynak temini konusundaki destekleri ve anlayışlı tavırları için teşekkür ederim.

Son olarak bu süreçteki destekleri, anlayışları ve duaları için ailemin her bir ferdine çok teşekkür ederim. Özellikle de erken bir zaman diliminde yazmaya olan yeteneğimi fark edip bir gün yazar olma ihtimalimi düşünerek bu yönümün gelişmesi için gösterdiği gayretten dolayı anneme minnettarım.

Ayşe Nur Duman
Üsküdar-İstanbul/2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	VIII

GİRİŞ

KONU, METOT, KAYNAKLAR VE KAVRAMLAR

I. KONU VE METOT	2
II. KAYNAKLAR	9
III. KAVRAMLAR	27

BİRİNCİ BÖLÜM

EL-KÂFÎ'DE VE EHL-İ SÜNNET KAYNAKLARINDAKİ MÜŞTEREK RİVAYETLER

I. MÜŞTEREK RİVAYETLERİN SAYISI.....	33
II. MÜŞTEREK RİVAYETLERİN KONULARI.....	35
III. MÜŞTEREK RİVAYETLERİN İSNADLARI.....	37
A. İsnad ve Metin Birlikteliğine Sahip Müşterek Rivayetler	38
B. İsnadı Farklı Müşterek Rivayetler.....	45
1. <i>el-Kâfî</i> 'de Ortak Râvilerin Yer Aldığı İsnadlarla Nakledilen Müşterek Rivayetler	45
2. Ehl-i sünnet Kaynaklarında Ortak Râvilerin Yer Aldığı Tariklerle Nakledilen Müşterek Rivayetler	51
3. Ehl-i sünnet Kaynaklarında Ehl-i beyt İmamlarının Yer Aldığı Tariklerle Nakledilen Müşterek Rivayetler	54
IV. MÜŞTEREK RİVAYETLERİN METİNLERİ	58
A. Şii Karakter Kazanan Müşterek Rivayetler	59
B. Kısmen Müşterek Rivayetler	64
V. DEĞERLENDİRME	67

İKİNCİ BÖLÜM

MÜŞTEREK RİVAYETLERİN İSNAD ANALİZİ

I.	SÜNNÎ HADİS HALKALARINDAN ŞİÎ DERS MECLİSLERİNE GEÇEN RİVAYETLER....	76
	A. “En Hayırlı Dünya ve Ahiret Ahlakı” Rivayeti	76
	B. “Müslüman Kardeşini Ziyaret Etme” Rivayeti.....	83
	C. “Husumetten Sakının” Rivayeti	86
II.	ŞİÎ HADİS HALKALARINDAN SÜNNÎ DERS MECLİSLERİNE GEÇEN RİVAYETLER....	89
	A. “Affetmenin Fazileti”	89
	B. “İnsanları Ayıplamanın Kötülüğü”	93
	C. “Âlime İtaat”	97
	D. “Âlimin Âbide Üstünlüğü”	101
	E. “Allah’ı Zikretmenin Gerekliliği”	104
III.	GEÇİŞ YÖNÜ TAYİN EDİLEMEYEN MÜŞTEREK RİVAYETLER	107
	A. “Helak Edici Olarak Dinar ve Dirhem” Rivayeti.....	107
	B. “Câhiliye’de İşlenen Ameller”	111
	C. “İlim Öğrenme ve Öğretmenin Fazileti”	114
	D. “Dünya Sevgisi ve Hırsı”	118
	E. “Züht Sahibi Olmanın Fazileti”	120
IV.	DEĞERLENDİRME.....	122

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜŞTEREK RİVAYETLERİN METİN ANALİZİ

I.	ANLAMLI ZİYADELER	129
	A. “Büniye’l-İslam” Rivayeti	129
	B. “Âlimler Peygamberlerin Vârisleridir”	139
II.	ANLAMLI HAZİFLER.....	145
	A. Sahâbeye Sebbedilmesiyle İlgili Hazifler	145
	B. Ashâbın Faziletiyle İlgili Hazifler.....	151
III.	BAĞLAM DEĞİŞİMLERİ	160
	A. Musâfaha Rivayeti	160
	B. “Allah Dinini Sevdiğine Bahşeder”	168

IV. DEĞERLENDİRME	173
SONUÇ.....	175
BİBLİYOGRAFYA.....	180

EKLER

EK-1: “EN HAYIRLI DÜNYA VE AHİRET AHLAKI” RİVAYETİNİN İSNAD ŞEMASI	203
EK-2: “MÜSLÜMAN KARDEŞİNİ ZİYARET ETME” RİVAYETİNİN İSNAD ŞEMASI	204
EK-3: “HUSUMETTEN SAKININ” RİVAYETİNİN İSNAD ŞEMASI	205
EK-4: “AFFETMENİN FAZİLETİ” RİVAYETİNİN İSNAD ŞEMASI	206
EK-5: “İNSANLARI AYIPLAMANIN KÖTÜLÜĞÜ” RİVAYETİNİN İSNAD ŞEMASI	207
EK-6: “ÂLİME İTAAT” RİVAYETİNİN İSNAD ŞEMASI	208
EK-7: “ÂLİMİN ÂBİDE ÜSTÜNLÜĞÜ” RİVAYETİNİN İSNAD ŞEMASI.....	209
EK-8: “ALLAH’I ZİKRETMENİN GEREKLİLİĞİ” RİVAYETİNİN İSNAD ŞEMASI	210
EK-9: “HELAK EDİCİ OLARAK DİNAR VE DİRHEM” RİVAYETİNİN İSNAD ŞEMASI	211
EK-10: “CÂHİLİYE’DE İŞLENEN AMELLER” RİVAYETİNİN İSNAD ŞEMASI.....	212
EK-11: “İLİM ÖĞRENME VE ÖĞRETMENİN FAZİLETİ” RİVAYETİNİN İSNAD ŞEMASI	215
EK-12: “DÜNYA SEVGİSİ VE HIRSI” RİVAYETİNİN İSNAD ŞEMASI	216
EK-13: “ZÜHT SAHİBİ OLMANIN FAZİLETİ” RİVAYETİNİN İSNAD ŞEMASI.....	217

KISALTMALAR

a.mlf.	: Aynı müellif
b.	: Oğlu
bint	: Kızı
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
<i>DİA</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
der.	: Derleyen
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Krş.	: Karşılaştırınız
<i>MÜİFD</i>	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme
vd.	: Ve devamı
v.dgr.	: Ve diğerleri
y.y.	: Yayın yeri yok
t.y.	: Tarih yok

GİRİŞ
KONU, METOT, KAYNAKLAR VE KAVRAMLAR

I. KONU VE METOT

Allah Resûlü'nün (s.a.v.) vefatından sonra Müslüman toplumun liderliğini kimin üstleneceği tartışmasıyla başlayıp devam eden yıllarda meydana gelen Cemel ve Sıffin Savaşları'nın dozunu artırdığı birtakım krizler neticesinde ortaya çıkan ve asırlardır varlığını devam ettiren Şîa, pek çok konuda Ehl-i sünnet'e muhalif bir tavır sergilemektedir. İslami ilimlere de etki eden bu muhalif tavrın ya da Sünnî-Şîî ihtilafının yansımalarını açık bir şekilde hadis ilmi üzerinden takip etmek mümkündür. Örneğin Hz. Peygamber'in yanı sıra imamların söz ve eylemlerinin de hadis ve sünnet olarak kabul görmesi, rivayetlerin sonraki nesillere aktarımını sağlayan sahâbeden nakledilen hadislerin bilgi değeri, râvilerin değerlendirilmesinde benimsenen kriterler başta olmak üzere bu ilmin kapsamına giren birçok konuda Şîî ulema, Sünnî âlimlerden farklı bir metodolojiye sahiptir.¹ Buna rağmen Şîîlerin mezhebî görüşleri çerçevesinde teşekkül eden hadis kaynaklarında Sünnî literatürde de bulunan bir grup rivayet vardır.² Bu çalışma da Ehl-i sünnet ve Şîa'nın hadis kaynaklarında yer alan müşterek rivayetleri konu edinmektedir.

Hadis tarihi, usûlü ve ricâline yönelik yaklaşımlarındaki farklılıklara rağmen Şîî ve Sünnî âlimlerin kitaplarındaki müşterek rivayetler ne anlama gelmektedir? Bu rivayetler müşterek sıfatına sahip olmaları dışında nasıl bir anlam ifade ederler? Bu durum, Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki yakınlaşmanın gerçekleşmesi amacıyla çalışmalar yürüten Takrîbü'l-mezâhib projelerinin ifade ettiği gibi³ iki ekol arasındaki birlikteliğe mi işaret eder? Yoksa bunlar Şîa'nın henüz mezhep kimliği kazanmadığı ve cemaat benzeri bir yapıya sahip olduğu⁴ dönemlerdeki rivayet faaliyetleri hakkında birtakım yargılara varmaya imkân mı tanımaktadır? Bunların yanı sıra ortak rivayetlerin her iki ekolün hadis kaynaklarına nasıl, ne zaman, nerede ve kimler

¹ Şîa ve Ehl-i sünnet'in hadis anlayışları arasındaki farklılıklar için bk. Moezzi-Jambet, *What is Shi'i Islam?*, s. 46.

² Fazl b. Şâzân en-Nisâbü'rî'nin (ö. 260/874) *el-İzâh* ve Muhammed b. Cerîr et-Taberî eş-Şîî'nin (ö. 4./10. asrın başı) *el-Müsterşid fî imâmeti emîri 'l-mü'minin Ali b. Ebî Tâlib* isimli kitapları gibi Şîî literatürdeki bazı polemik türü eserlerde, muhalifleri Şîî görüşlere ikna etmek amacıyla sahâbî ya da Sünnî râvilerin nakillerine yer verilmiştir (Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, s. 58). Yukarıda bahsi geçen ve iki ekolün kaynaklarında müştereken yer aldığı belirtilen hadisler, polemik türü eserlerde yer almayan nakillerdir.

³ Necâd, *el-Ehâdisü 'l-müştereke*, s. 7-8; Ferâhânî, *el-Ed'iyetü 'l-me'sûre*, s. 7.

⁴ Şîa'nın cemaat kimliğinden sıyrılarak mezhebe dönüşmesi hakkında bk. Hodgson, "How Did the Early Shi'a Become Sectarian", s. 3-15.

aracıyla intikal ettiği de merak konusudur.⁵ Ayrıca söz konusu rivayetler arasında Sünnî ve Şîî düşünceleri yansıtan farklılıkların bulunup bulunmadığı da bu konuyla ilgili bir diğer meseledir.⁶

Bu çalışmada, yukarıda işaret edilen sorular çerçevesinde çeşitli yönlerden ele alınan müşterek rivayetler, Şîî âlim Küleynî'nin (ö. 329/941) *el-Kâfî* adlı eserinin merkeze alındığı bir metot takip edilerek belirlenmiştir. Müşterek rivayetlerin tespitinde *el-Kâfî*'nin tercih edilmesinin başlıca nedeni, Küleynî'nin kitabına aldığı rivayetleri isnadlarıyla kaydetmesidir. Zira hadislerin isnadları⁷ aracılığıyla Şîî ve Sünnî hadis tarihinin erken dönemleri hakkında bilgi edinmek mümkündür. Bununla birlikte sekiz ciltten oluşan *el-Kâfî* Usûl, Furû' ve Ravza isimli üç bölümden⁸ oluşmaktadır.⁹ Kitabın ilk iki cildini oluşturan Usûl bölümünde Şîa'nın mezhebî görüşlerinin temelinde yer alan hadislerin yanı sıra iki ekol arasında ihtilafa konu olmayan rivayetler de vardır.¹⁰ Örneğin bu bölümdeki bir grup hadis Allah'ın varlığı, birliği, isimleri, sıfatları, İslam'ın şartları, müminlerin özellikleri, şirk, küfür gibi tevhit¹¹ ve iman konularına dairdir.¹² Bu bölümde kadere rıza gösterme,¹³ iyi ahlaklı olma,¹⁴ anne ve babaya iyilik,¹⁵ sıla-i

⁵ Sünnî ve Şîî literatürdeki hadislerin iki ekol arasındaki geçiş sürecinin incelendiği müstakil bir çalışma için bk. Kuzudişli, "Sunnî-Shî'î Interaction in the Early Period -The Transition of the Chains of Ahl al Sunna to the Shî'a-", *İlahiyat Studies: A Journal on Islamic and Religious Studies*, 2015, c. VI, sy. 1, s. 7-45.

⁶ Sünnî kaynaklarda da serdedilen rivayetlerin Şîî literatürde mezhebin görüşlerin uygun bir bağlamla yer almasına dair etraflı bir inceleme için bk. Topgöl, "Sünnî-Şîî İkilemine Farklı Bir Bakış: Yeniden İnşa Edilen Hadis Bağlamları", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2019, sy. 41, s. 45-83.

⁷ Isnadların, hadis tarihine bilgi sağlayan bir unsur olarak ele alındığı müstakil çalışmalar için bk. Topgöl, *İsnâdın Satır Araları*, İstanbul: İFAV, 2018; a.mlf., *İsnâdı Okumak: Hadis Tarihinin Anlaşılmasında İsnâdın Rolü*, İstanbul: İFAV, 2022.

⁸ *el-Kâfî*'nin Usûl, Furû' ve Ravza bölümleri hakkındaki bilgiler için bk. Newman, *The Formative Period of Twelver Shî'ism*, s. 95-6.

⁹ Cemal Sofuoğlu "el-Kâfî" maddesinde bu eserin Usûl ve Furû' olmak üzere iki bölümden oluştuğunu, Ravza'nın ise Furû'un son kısmı olduğunu söyler (*DİA*, XXIV, 148). Benzer şekilde İlyas Üzümlü de *el-Kâfî*'nin iki bölümü olduğunu söylemekte, Ravza'yı ise kitabın bölümleri arasında zikretmemektedir ("Kütüb-i Erbaa", *DİA*, XXVII, 4). Yine Ahmet el-Kâtib de *el-Kâfî*'nin bölümleri arasında Ravza'ya yer vermez (Kâtib, *Sünnîlik-Şîîlik*, s. 92). Ravza'nın *el-Kâfî*'nin bir bölümü olup olmadığına dair tartışmaların ele alındığı bir inceleme için bk. Kuzudişli, "Küleynî'nin *el-Kâfî*'sinde Ravza Bölümü ve Etrafındaki Tartışmalar", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2018, sy. 39, s. 149-57.

¹⁰ *el-Kâfî*'nin Usûl bölümünde sadece Şîî inanç esaslarına dair rivayetlerin yer aldığı şeklindeki ifadeler için bk. Eren, "Muhammed Ebû Zehre'nin Küleynî'ye Yönelik Eleştirileri", s. 369; Günaydın, "Küleynî'nin Kâfî İsimli Eserinin Kitabı't-Tevhid'indeki Rivayetlerin Sünnî Kaynaklarla Karşılaştırılması", s. 247; Oktan, "Siyasi ve Mezhebî Olayların Ortaya Çıkardığı *Süfyanî* Rivâyetleri", s. 1149.

¹¹ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 43-96.

¹² Küleynî, *el-Kâfî*, II, 5-255.

¹³ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 41-2.

¹⁴ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 57-92.

¹⁵ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 94-7.

rahim¹⁶ ve dualar¹⁷ gibi Sünnî ve Şîî kimliğine bakılmaksızın bütün Müslümanları ilgilendiren meselelere ya da onların toplumsal ilişkilerini nasıl düzenleyeceklerine dair hadisler de vardır.¹⁸ Yine Kur’ân’ın önem ve faziletine dair rivayetler de *el-Kâfî*’nin Usûl bölümünde serdedilmiştir.¹⁹

Ehl-i sünnet ve Şîa arasında ihtilaf konusu olmayan bu nakiller yanında Usûl bölümü mezhebin temel görüşlerine dair hadisleri de içermektedir.²⁰ Örneğin Allah’ın yeryüzünü imamsız bırakmayacağı, imamların Allah’ın halifeleri olduğu, imamı bilmenin ve kendisine itaat edip tabi olmanın gerekliliği, on iki imamın imâmetine işaret eden nasların neler olduğu gibi Şîî düşüncenin özünü oluşturan hadisler Usûl’ün Kitâbü’l-Hucce başlığında kaydedilmiştir.²¹ Genellikle imamların bilgisiyle ilgili rivayetlerin yer aldığı Kitâbü’l-İlim başlığı da Usûl’ün Şîî düşüncüyü yansıtan bölümlerindendir.²² *el-Kâfî*’nin 3. ve 7. ciltleri arasındaki kısmını oluşturan Furû‘ bölümünde ise taharet,²³ cenaze,²⁴ namaz,²⁵ zekât,²⁶ oruç,²⁷ hac,²⁸ cihat,²⁹ evlilik,³⁰ boşanma,³¹ yiyecekler,³² içecekler,³³ vasiyet,³⁴ miras,³⁵ hadler,³⁶ diyetler,³⁷ ve kefaretlar³⁸ gibi

¹⁶ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 98-101.

¹⁷ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 256-329.

¹⁸ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 351-75.

¹⁹ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 330-50.

²⁰ Eserde Şîî itikadına dair metinlerinin yer aldığı hakkında bk. Sofuoğlu, “el-Kâfî”, *DİA*, XXIV, 148; Üzümlü, “Kütüb-i Erbaa”, *DİA*, XXVII, 4; Buckley, “Şîî Hadislerin Kaynağı Olarak Cafer es-Sâdık”, s. 43; Arıkan, “İsnâaşeriyye’nin Temel eserleri ve Fırak Kaynakları”, s. 212.

²¹ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 97-352.

²² Küleynî, *el-Kâfî*, I, 16-42.

²³ Küleynî, *el-Kâfî*, III, 5-65.

²⁴ Küleynî, *el-Kâfî*, III, 65-148.

²⁵ Küleynî, *el-Kâfî*, III, 149-283.

²⁶ Küleynî, *el-Kâfî*, III, 284-326.

²⁷ Küleynî, *el-Kâfî*, IV, 41-111.

²⁸ Küleynî, *el-Kâfî*, IV, 112-340.

²⁹ Küleynî, *el-Kâfî*, V, 5-38.

³⁰ Küleynî, *el-Kâfî*, V, 192-348.

³¹ Küleynî, *el-Kâfî*, VI, 36-111.

³² Küleynî, *el-Kâfî*, VI, 152-236.

³³ Küleynî, *el-Kâfî*, VI, 237-73.

³⁴ Küleynî, *el-Kâfî*, VII, 5-46.

³⁵ Küleynî, *el-Kâfî*, VII, 47-111.

³⁶ Küleynî, *el-Kâfî*, VII, 112-83.

³⁷ Küleynî, *el-Kâfî*, VII, 184-241.

³⁸ Küleynî, *el-Kâfî*, VII, 287-94.

Şîa'nın ayrıcî fikhî pratiklerine dair³⁹ hadisler vardır.⁴⁰ Eserin sekizinci ve son cildini oluşturan Ravza bölümünde ise imamların hutbeleri,⁴¹ yazışmaları,⁴² Allah Resûlü'nün Hz. Ali'ye vasiyeti⁴³ ve çeşitli konulardaki hadisler yer almaktadır.⁴⁴

el-Kâfî'nin sekiz ciltlik hacme ve inançtan ibadetlere kadar oldukça geniş bir konu yelpazesine sahip olması, bir doktora çalışmasının sınırlarını fazlasıyla zorlayacağı için müşterek rivayetlerin belirlenmesinde sınırlandırmaya gidilmiştir. Eserin Furû bölümünde yer alan nakillerin, müşterek olup olmadığını tespit etmek için sadece hadis kaynaklarına değil, aynı zamanda fıkıh kitaplarına da müracaat etmek gerekmektedir. Mezkûr bölümün dört ciltlik bir hacme sahip olduğu da dikkate alındığında müşterek rivayetlerin *el-Kâfî*'nin Furû bölümü özelinde tespit edilmesi de bu araştırmanın sınırlarını zorlayacaktır. Bu nedenle Furû'dan hareketle müşterek rivayetlerin tespitinin isabetli olmayacağı düşünülmüştür. Ravza bölümü ise gerek hacmi gerekse muhtevası bakımından bu çalışma için yeterli malzemeyi sunmayacağından tercih edilmemiştir. Eserin Usûl bölümünde yukarıda da işaret edildiği üzere hem Şîa'nın temel inanç esaslarına dair hem de Müslümanların tamamı için genel geçer kabul edilebilecek konularda hadisler vardır. Bu noktada Küleynî'nin gaybet-i suğra⁴⁵ döneminde hayat sürdüğü ve Şîi cemaatin imamın yokluğunda yaşadığı krizlere tanıklık ettiği⁴⁶ dikkate alındığında, Usûl'deki rivayetler bir yandan mezhebin teşekkül sürecini anlamaya bir yandan da Şîi düşüncenin Ehl-i sünnet'ten ayrıldığı ve iki ekolün üzerinde birleştiği konuları hadisler üzerinden takip etmeye imkân tanımaktadır. Bahsedilen nedenlerden dolayı Ehl-i sünnet ve Şîa'nın müşterek rivayetlerini tespit çalışması, *el-Kâfî*'nin Usûl bölümü ile sınırlı tutulmuştur.

³⁹ Muhtemelen Furû'un, fikhın çeşitli konularına dair rivayetlerin önemli bir kısmını içermesi nedeniyle Modarressi, Şîi fikhının temel kaynakları arasında ilk sırada *el-Kâfî*'yi zikretmiştir (*An Introduction to Shi'î Law*, s. 4).

⁴⁰ Newman, Furû bölümünün *el-Kâfî*'nin %73'ünü oluşturmasını, Küleynî'nin eserini kendilerinin diğer Şîi gruplardan ve Sünnî topluluklardan ayıran günlük kişisel ve kamusal davranışlar bütünü oluşturmak üzere imamların hadislerinin esas alındığı pratik bir yapıya sahip olmasını amaçlaması ile ilişkilendirir (*The Formative Period of Twelver Shi'ism*, s. 148, 159-60, 196).

⁴¹ Küleynî, *el-Kâfî*, VIII, 14, 36-40, 187-202, 204.

⁴² Küleynî, *el-Kâfî*, VIII, 33-5.

⁴³ Küleynî, *el-Kâfî*, VIII, 45-7, 50-3, 71-85, 105-26, 155-63.

⁴⁴ Küleynî, *el-Kâfî*, VIII, 27, 40-1.

⁴⁵ Gaybet, Şîa'nın on ikinci imamı Mehdî el-Muntazar'ın ölmeden insanlar arasından ayrılması ve gizlenmesi anlamına gelmektedir. İmamın gaybette olduğu dönem gaybet-i suğra ve gaybet-i kübrâ şeklinde ikiye ayrılmaktadır. On ikinci imamın gaybete girdiğine inanılan hicri 260 yılından son sefirin vefat ettiği hicri 329'a kadar olan vakit gaybet-i suğra, bu tarihten itibaren günümüze kadar devam eden süre ise gaybet-i kübrâ dönemi olarak kabul edilir (İlhan, "Gaybet", *DİA*, XIII, 410-2).

⁴⁶ Küleynî'nin eserini telif ettiği ortam hakkındaki bilgiler için bk. Newman, *The Formative Period of Twelver Shi'ism*, s. 96-7; Hasan es-Sadr, *Nihâyetü'd-dirâye*, s. 540.

Müşterek rivayetlerin tespiti için tercih edilen bu sınırlandırmanın neleri dışarıda bıraktığına da işaret edilmelidir. Yukarıda değinildiği üzere Usûl'ün tercih edilmesiyle Şîa'nın ayırıcı fikhî pratiklerine dair rivayetler bu çalışmanın kapsamı dışında kalmıştır. Bununla birlikte her ne kadar çalışma sırasında sıklıkla kullanılmışsa da Hüseyin b. Saîd el-Ahvâzî (ö. 3./9. asrın ilk yarısı), Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Eş'arî (ö. 3./9. asır), Ahmed b. Muhammed b. Hâlid el-Berkî (ö. 274/887), Şeyh Sadûk (ö. 381/991), Tûsî (ö. 460/1067), Şeyh Müfid (ö. 413/1022), Şerif el-Murtazâ (ö. 436/1044) gibi farklı dönemlerde ve şehirlerde yaşamış, birbirinden farklı râvilerden hadis dinlemiş ve dolayısıyla kitaplarında *el-Kâfî*'dekinden farklı isnadlarla kaydedilen rivayetlerin yer aldığı Şîi âlimlerin eserleri de bu çalışmada merkeze alınmamıştır. Bundan dolayı mezkûr konu ve müelliflerin eserleri özelinde yapılacak çeşitli araştırmalarda bu çalışmadakinden farklı sonuçlara ulaşılması mümkündür. Yine bu çalışmada rivayetlerin geçişinde rol oynadığı tespit edilen şahıslardan farklı olarak her iki ekolle de yoğun bir şekilde irtibatlı olduğu bilinen Süleyman b. Mihrân el-A'meş gibi 2./8. asırdaki bazı râvilerin Sünnî ve Şîi ders halkaları arasındaki bilgi intikallerine nasıl etki ettiğine dair farklı çıkarımların yapılması da imkân dâhilindedir.

Müşterek rivayetleri belirlerken Şîi bir âlimin eserini merkeze almak yerine Sünnî kaynaklardan biri ya da belirli kriterlere göre birkaçı da tercih edilebilirdi. Ancak bu çalışmanın başlangıcında Sünnî literatürdeki rivayetleri, Şîi kaynaklarda araştırmaya imkân sağlayan bir bilgisayar programı yoktu. Her ne kadar “eş-Şâmile'tü's-Şî'iyye” isimli bir bilgisayar programı bulunsa da bu hem kullanım zorluğu hem de bütün rivayetleri görmeye imkan tanımaması nedeniyle yeterli düzeyde değildi. Bundan dolayı müşterek rivayetlerin, Sünnî bir âlimin kitabı yerine Şîi bir eser özelinde tespit edilmesinin uygun olacağı düşünüldü. Bununla birlikte çalışmaya başladıktan bir yıl sonra İran'ın Kum şehrinde Computer Research Center of Islamic Science⁴⁷ tarafından hazırlanan “Ricâlû's-Şîa” ve “Câmi'u'l-Ehâdis” isimli iki ayrı bilgisayar programı temin edilmiş, böylece tezin İkinci ve Üçüncü Bölüm'lerinde araştırılacak hadisleri nakleden râviler hakkındaki bilgilere ve bunların *el-Kâfî* dışındaki diğer Şîi kaynaklardaki metinlerine ulaşılmıştır.

Usûl bölümündeki müşterek rivayetleri tespit ederken el-Mektebetü's-Şâmile isimli bilgisayar programından yararlanılmıştır. Bu bölüm sırasıyla İlim, Tevhit, Hucce, İman ve Küfür, Dua, Kur'ân'ın Fazileti ve İşre (Muaşeret) başlıklarından oluşmaktadır. Usûl'deki bu sıra takip edilerek söz konusu başlıklardaki rivayetlerin her biri, el-Mektebetü's-Şâmile'nin Mutûnü'l-hadis bölümündeki kaynakların tamamında birkaç defa taranmıştır. Taramalar sonucunda *el-Kâfî*'nin Usûl bölümündeki 3798⁴⁸ hadisten 406'sının müşterek olduğu tespit edilmiş, bu

⁴⁷ <https://www.noorsoft.org/ar/Default> Erişim Tarihi: 27/07/2022.

⁴⁸ Newman, Usûl'de 3783 rivayetin yer aldığını söyler (*The Formative Period of Twelver Shî'ism*, s. 95).

rivayetler konu başlıklarına göre açılan dosyalara önce *el-Kâfi* rivayeti, ardından da hadisin Sünnî literatürdeki metinleri kaydedilmiştir.

Burada rivayetlerin hangi kriterlere göre müşterek kabul edildiği konusuna da işaret edilmelidir. Bu çalışmada müşterek kaydı konulan hadisler, Sünnî ve Şîî kaynaklardaki metinleri birebir aynı ya da manen rivayetten kaynaklanan birtakım lafız farklılıklarına sahip olan nakillerdir. Bununla birlikte *el-Kâfi*'deki bazı hadislerin, Sünnî kaynaklardaki rivayetlerle kısmen müştereklik⁴⁹ gösterdiği de tespit edilmiştir. Çalışmanın ikinci aşamasında ise müşterek rivayetlerin konuları belirlenmiştir. Her ne kadar Küleynî bu hadisleri, konularına göre belirli başlıklar altında kaydetmişse de bazen birden fazla konuya dâhil olabilecek hadisleri aynı bölümde zikrettiği görülmüştür. Bu da Küleynî'nin eserindeki tertibine bağlı kalınmayarak rivayetlerin, hangi konular hakkında olduğunu belirlemeyi gerektirmiştir.

Müşterek olduğu tespit edilen 406 hadisin tek tek konuları kaydedilerek rivayetlerin hangi meselelerde yoğunluk kazandığı ve kazanmadığı belirlenmiş, böylece Ehl-i sünnet ve Şîa'nın ittifak ve ihtilaf ettiği konular ile bunların oranlarının ne olduğu görülmüştür. Çalışmanın bir sonraki aşamasında müşterek rivayetlerin isnadları incelenmiştir. Bir grup müşterek rivayetin Sünnî ve Şîî isnadlarında aynı isimlerin yer aldığı, bazılarının ise farklı râviler tarafından nakledildiği tespit edilmiştir. Bunlar da aynı râvilerin naklettiği ve farklı râvilerin naklettiği hadisler hâlinde iki ayrı dosyada tasnif edilmiştir. Son aşamada müşterek rivayetlerin metinlerine bakılmış, bu hadislerin Sünnî nakillerden hangi yönleriyle farklılaştıkları incelenmiş ve gösterdikleri metin özelliklerine göre kategorize edilerek ilgili dosyalara kaydedilmiştir.

Ehl-i sünnet ve Şîa'nın hadis kaynaklarındaki müşterek rivayetlerin, bunların konu, isnad ve metin özelliklerinin tespit edilmesinin ardından bu çalışmanın bölümleri ve bunların hangi konulara dair olabileceği ana hatlarıyla netlik kazanmıştır. Çalışmanın Birinci Bölüm'ü *el-Kâfi*'de ve Sünnî kaynaklarda yer alan müşterek rivayetler hakkındaki genel bilgilere tahsis edilmiştir. Bu bölümde ilk olarak, müşterek rivayetlerin sayısı ve bunların hangi konularda yoğunluk kazandığı hakkında bilgi verilecektir. Böylece müşterek rivayetlerin yekûnu belirlenecek, bir diğer ifadeyle iki ekolün müşterek rivayetlerinin ve konularının %90 civarında olduğunu ifade eden Takrîbü'l-mezâhib projelerinin ileri sürdüğü⁵⁰ iddianın ne derece isabetli olduğu görülecektir. Bu bilgilerin ardından müşterek rivayetlerin isnad ve metin özelliklerine temas edilecektir. Müşterek rivayetlerin isnadları hakkındaki bilgiler, bu hadislerin Sünnî ve Şîî ilim meclislerinde aynı ya da farklı râviler tarafından nakledilmelerine göre ele alınacaktır. Müşterek rivayetlerin metinleri ise Sünnî ve Şîî literatürdeki benzerlik ve farklılıklarının neler olduğu, özellikle farklılıkların Şîî

⁴⁹ Çalışmanın ilerleyen sayfalarında gelecek olan Kavramlar başlığında “kısmen müşterek rivayet” ifadesi hakkında bilgi verilecektir.

⁵⁰ Teshîrî – Kânsû, *Salâtü'l-cum'a*, s. 28; Ferâhânî, *el-Ed'iyetü'l-me'sûra*, s. 7; Esedî, *Câmi'u'l-beyân*, s. 7.

görüşleri yansıtip yansıtmadığı çerçevesinde incelenecektir. Müşterek rivayetler hakkındaki bu bilgiler ile çalışmanın sonraki bölümlerinde ele alınacak konuların daha iyi anlaşılmasına bir zemin oluşturması hedeflenmektedir.

“Müşterek Rivayetlerin İsnad Analizi” başlıklı İkinci Bölüm, üç ana konu etrafında şekillenmektedir. Bu bölümde ilk olarak Ehl-i sünnet’in hadis halkalarından Şîî ders meclislerine geçen müşterek rivayetler incelenecek, ardından Şîî hadis halkalarından Ehl-i sünnet’in ders meclislerine intikal eden nakiller ele alınacaktır. İkinci Bölüm’de müşterek rivayetlerin ilim halkaları arasındaki geçişinin ne zaman, nerede ve hangi râviler vasıtasıyla meydana geldiği hakkında bilgi verilerek, hadis meclislerinin hem Sünnî hem de Şîî râvilerin katılımına açık olduğu ve iki ekolün birbirinden tamamen ayrılarak müstakil halkalarda rivayet faaliyetine devam ettikleri zaman diliminin tespit edilmesi hedeflenmektedir. İki ekolün râvileri arasındaki rivayet ilişkisinin mahiyeti hakkındaki bu bilgiler, Ehl-i sünnet ve Şîa’nın hadis tarihinin erken dönemlerine dair bilgi vermesi nedeniyle önemlidir. Çalışmanın bu bölümünde son olarak Sünnî ve Şîî ders meclisleri arasındaki geçiş yönü belirlenemeyen müşterek rivayetler ele alınacaktır. Bu rivayetlerin Sünnî ve Şîî ders meclisleri arasındaki geçiş rotasının tayin edilememesinin başlıca nedeni ise iki ekolün hadis halkalarında birbirinden farklı isimler tarafından nakledilmesidir. Söz konusu rivayetlerin her iki ekolün kaynaklarında nasıl yer aldığı hakkında bunların hangi ilim merkezlerinde şöhret kazandığı, Sünnî ve Şîî isnadlarındaki râviler arasındaki hoca-talebe ilişkisi ve Ehl-i beyt imamları ile Şîî cemaat arasındaki irtibattan hareketle birtakım yargılara varılacaktır.

Çalışmanın “Müşterek Rivayetlerin Metin Analizi” başlıklı Üçüncü Bölüm’ünde öncelikle Sünnî kaynaklardaki metinlerden farklı olarak Şîî doktrine yönelik anlamlı ziyadelerin yer aldığı müşterek rivayetler incelenecek, ardından Ehl-i sünnet metinlerinde yer almasına karşılık Şîî rivayetlerde bulunmayan ve sahâbe neslinin önemini ifade eden lafızların hazfedildiği ortak hadisler tetkik edilecektir. Özellikle bu iki başlıkta Şîî râvilerin, mezhebî görüşlerine uygun şekilde hadis metinleri üzerinde bazı tasarruflarda bulundukları, yani onların bu nakillere Şîî karakter kazandırdıkları yargısı ile hareket edilmeyecek, rivayetler arasındaki farklılıklardan Sünnî isnadlardaki râvilerin de sorumlu olabileceği göz önünde bulundurulacaktır. Üçüncü Bölüm’de son olarak imam ve ashâbı arasındaki diyaloglar şeklinde bağlamı değiştirilen hadisler incelenecek, bunların Sünnî kaynaklarda Allah Resûlü ve bir sahâbî arasındaki konuşma olarak nakledilmesi durumunda birbirlerinden modellenerek oluşturulup oluşturulmadıkları sorusuna cevap aranacaktır. Bu bölümde Şîî ve Sünnî kaynaklardaki metinler arasındaki farklılıkların ortaya konulması ve bunların nasıl gerçekleştiğinin belirlenmesi hedeflenmektedir. Yine

çalışmanın bu bölümünde Şîa'nın cemaat olmaktan çıkarak mezhebe dönüştüğü sürecin,⁵¹ hadis metinlerindeki yansımalarının gösterilmesi de amaçlanmaktadır. Bu nedenle Üçüncü Bölüm'de ele alınan müşterek rivayetlerin *el-Kâfî*'den önce ve sonraki Şîî kaynaklarda yer alan metinleri hakkında da bilgi verilecek, böylece Şîa'nın teşekkül sürecinde yaşadığı kriz ve tartışmalar ile gelişen doktrinlerin hadislerin metinlerine nasıl etki ettiği ortaya konacaktır.

Küleynî'nin *el-Kâfî* adlı eserinin Usûl bölümü özelinde tespit edilen müşterek rivayetler hakkındaki bu çalışma Sonuç Bölüm'ü ve İkinci Bölüm'de incelenen müşterek rivayetlerin isnad şemalarının bulunduğu EK'ler ile sona erecektir. EK'lerde yeşil renkle gösterilen isimler Sünnî, kırmızı renkle gösterilen isimler Şîî ve mavi renkle gösterilen isimler de ortak râvileri⁵² ifade etmektedir. Bununla birlikte sarı renkle gösterilen râviler ise Şîî isnadlardaki ortak râvilerin Sünnî tariklerde yer alan hocalarına işaret etmektedir.

Çalışmanın konusu ve metoduna dair verilen yukarıdaki bilgilerin ardından bazı teknik konulara da işaret edilmelidir. Bu çalışmada eser, müellif, râvi, kitap, şehir ve kavramların yazımında Türkiye'deki akademik çalışmalar için belirli bir standart sunan *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin (*DİA*) yazım kriterleri benimsenmiştir. Ancak yabancı dillerden Türkçe'ye geçen ve okunduğunda neyin kastedildiği anlaşılan isim ve kelimelerin yazımında Türk Dil Kurumu'nun (TDK) yazım kurallarına bağlı kalınmıştır. Bununla birlikte çalışma boyunca vefat tarihleri her bölümde yeniden tekrarlanmıştır. Yine özellikle Şîa'nın hadis anlayışı ya da kaynakları hakkında okuyucunun bilmemesi muhtemel kavram ve meselelere açıklık getiren dipnotlar eklenmiştir.

II. KAYNAKLAR

Bütün akademik çalışmalarda olduğu gibi bu tezin de birtakım temel soruları vardır. Ehl-i sünnet ve Şîa'nın müşterek rivayetlerinin bir ekolün hadis halkasından diğerine ne zaman, nerede ve hangi râviler aracılığıyla intikal ettiği, Sünnî ve Şîî literatürde yer alan metinler arasındaki farklılıkların mahiyeti, Şîî kaynaklardaki müşterek rivayetlerin mezhebin görüşlerini yansıtmayı yansıtmadığı gibi çalışma sırasında cevapları aranan sorular için çok sayıda kaynağa müracaat edilmiştir. Bu nedenle çalışmanın kaynaklarını, tezin başlıca soruları ile ilişkilendirerek sunmanın daha anlamlı olacağı düşünülmüştür. Bir önceki başlıkta da işaret edildiği üzere bu çalışmanın Birinci Bölüm'ü, müşterek rivayetlerin sayısı, konusu, isnad ve metin özellikleri hakkındaki genel bilgilere tahsis edilmiştir. Bu bölümdeki konular *el-Kâfî*'nin Usûl bölümü ve

⁵¹ Konuyla ilgili müstakil bir çalışma için bk. Kohlberg, "İmamiyye'den İsnâaşeriyye'ye" (trc. Cemil Hakyemez), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, c. V, sy. 3, 288-301.

⁵² Bu bölümün Kavramlar başlığında "ortak râvi" kavramının tanımı ve kapsamı hakkında bilgi verilecektir.

Sünnî hadis kaynakları çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmanın İkinci ve Üçüncü Bölüm'lerinden itibaren ise incelenen rivayetler, bahsi geçen sorular eşliğinde ele alınmıştır.

Müşterek rivayetlerin isnad analizinin yapıldığı İkinci Bölüm'ün temel sorusu şudur: Ehl-i sünnet ve Şîa'nın hadis kaynaklarındaki müşterek rivayetler, bir ekolün ders meclisinden diğerine nasıl intikal etmiştir? Bu soru aynı zamanda Sünnî ve Şîî hadis halkalarının tamamen ayrılarak ne zaman müstakil bir kimlik kazandığına da cevap vermektedir. Söz konusu meselelerin cevap bulmasına ya da netlik kazanmasına yardımcı olacak en önemli bilgi kaynağı ise müşterek rivayetlerin isnadlarıdır. İkinci Bölüm'de incelenen rivayetlerin hem Sünnî hem de Şîî isnadlarındaki râviler hakkındaki araştırmada mezkûr soruların cevabı aranırken her iki ekolün ricâl kaynaklarından istifade edilmiştir.

Müşterek rivayetlerin isnad analizi sırasında erken dönem Şîî ricâl eserlerinden⁵³ Berkî'nin *Ricâl*,⁵⁴ Keşşî'nin (ö. 4./10. asrın ilk yarısı) *Ma'rifetü'r-ricâl*,⁵⁵ Necâşî'nin (ö. 450/1058) *Ricâl*⁵⁶ ve Tûsî'nin (ö. 460/1067) *Ricâl*⁵⁷ isimli eserlerine müracaat edilmiştir. Berkî ve Tûsî'nin kitapları, imamların ashâbı şeklinde bir tabakalandırma sistemine sahip olması nedeniyle hakkında araştırma yapılan şahsın hangi imamla irtibatlı olduğu, imam nezdindeki konumu ve bunun Şîî cemaat için ne ifade ettiği gibi bilgileri sunması bakımından önemlidir. Keşşî'nin *Ma'rife* adlı eseri,⁵⁸ râvi biyografilerinde erken dönemdeki Şîî cemaat yapısına, Şîî eğilimli râvilerin Kûfe'deki rivayet faaliyetlerine ya da âmmeden hadis dinleme noktasındaki genel tavra dair detaylı anlatılar sunması bakımından bu çalışmaya katkı sağlamıştır. Necâşî'nin *Ricâl*'inden ise hem râvilerin güvenilirliğine dair değerlendirmeleri içermesi hem de erken dönemdeki Şîî musannifler ve eserleri hakkında bilgi vermesi bakımından istifade edilmiştir. Bu da araştırılan râvinin Sünnî münekkitler tarafından teşeyyu' ile itham edilmesi durumunda, eğiliminin ve Şîî cemaatle irtibatının boyutuna, mezhebin ders meclislerinde ne kadar aktif olduğuna dair birtakım yargılara ulaşmaya imkân tanımıştır. Keşşî'nin çalışması dışındaki Şîî ricâl eserlerinin râviler hakkında oldukça muhtasar bilgi vermesinin, ayrıca hoca-talebe

⁵³ Şîa'nın ricâl kaynakları hakkında bilgi için bk. Hâmeney, *el-Usûlü'l-erba'a fî ilmi'r-ricâl* (trc. Mâcid Garbâvî), Beyrut: Dârü's-Sekaleyn, 1415/1994; Oğur, *Şîa'da Ricâl İlminin Gelişimi ve Bu Alanda Yapılan Çalışmalar*, s. 72-141; Eren, *Şîa'da Hadis Ricâlî İlmi*, s. 51-147; Kutluay, *İmâmîyye Şîası'na Göre Cerh ve Ta'dîl*, s. 158-82.

⁵⁴ Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed el-Berkî, *Ricâlü'l-Berkî* (nşr. Haydar Muhammed Ali el-Bağdâdî), Kum: Müessesetü'l-İmam Sâdık, 1391/1970.

⁵⁵ Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdülaziz el-Keşşî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl* (nşr. Cevâd el-Kayyûmî el-İsfahânî), Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1427/2006.

⁵⁶ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ali en-Necâşî, *Ricâlü'n-Necâşî* (thk. Musa ez-Zencânî), Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1418/2005.

⁵⁷ Ebû Cafer Muhammed b. Hasan b. Ali et-Tûsî, *Ricâlü't-Tûsî* (thk. Cevâd el-Kayyûmî el-İsfahânî), Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1430/2010.

⁵⁸ Keşşî'nin *Ma'rife*'si hakkında müstakil bir çalışma için bk. Topgöl, *Erken Dönem Şîî Ricâl İlmi: Keşşî Örneği*, İstanbul: İFAV, 2015.

ilişkilerine ve hayatlarına dair kapsamlı bilgiler içermemesinin bir eksiklik olduğuna da işaret edilmelidir.⁵⁹

Erken dönemdeki Şîî ricâl eserlerinin yanı sıra İbn Davud el-Hillî'nin (ö. 707/1307'den sonra) *Kitâbü'r-Ricâl*⁶⁰ ve İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin (ö. 726/325) *Hulâsatü'l-akvâl*⁶¹ adlı eserlerinden de çalışma sırasında yararlanılmıştır. Bu iki âlim ricâl eserlerinin ilk bölümünü güvenilir, ikinci bölümünü çeşitli nedenlerle cerh edilmiş ve Şîî ulemanın zayıf kabul ettiği râvilere tahsis etmiştir. Söz konusu iki çalışmanın bu özelliği, isnadlardaki râvilerin Şîî ulema tarafından nasıl değerlendirildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Diğer bir ifadeyle râvilerin teşeyyu' ile müttehem olması durumunda, İbn Davud ve İbnü'l-Mutahhar'ın onları itikadi duruşları nedeniyle eleştirmesi ya da güvenilir kabul etmesi, söz konusu şahısların Şîî cemaatle ilişkisine dair fikir vermektedir. Yine bu iki eser de erken dönemde telif edilen Şîî ricâl kaynakları gibi râviler hakkında kısa bilgiler vermekte ve onların ilişki ağlarına dair ayrıntılı malumat sunmamaktadır.

Bu çalışmada kullanılan Şîî ricâl eserleri arasında nispeten geç dönemlerde telif edilen kaynaklar da bulunmaktadır. Tefrişî'nin (ö. 1015/1606) *Nakdü'r-ricâl*,⁶² Hûî'nin (ö. 1992) *Mu'cemü ricâlî'l-hadîs*,⁶³ Tüsterî'nin (ö. 1995) *Kâmûsü'r-ricâl*⁶⁴ ve Mamekânî'nin (ö. 1932) *Tenkîhu'l-makâl*⁶⁵ isimli kitapları sıklıkla kullanılan muahhar dönem Şîî ricâl eserleridir. Bu kitaplar râviler hakkında oldukça detaylı bilgiler sunmaları nedeniyle yukarıda anlatılan ricâl eserlerinden farklılık gösterir. Erken dönem Şîî ricâl kaynaklarındaki bilgilerin doğruluğu ya da yanlışlığına dair değerlendirmelerin de yer aldığı bu eserlerden, râvilerin hoca-talebe ilişkileri, rivayetleri ve bunların konuları, mezhebî görüşleri ya da hangi ekolle daha fazla irtibat hâlinde olduklarına dair bilgiler temin edilmiştir. Bunların yanı sıra çağdaş dönem Şîî ricâl eserlerinde râvilerin kimlik bilgileri hakkında detaylı bilgiler de bulunur. Özellikle râvinin Şîî ricâl eserlerinde birden fazla isimle anılması durumunda söz konusu kayıtların tamamına işaret

⁵⁹ Şîî ricâl eserlerinde Sünnî kaynaklardaki gibi râviler hakkında detaylı malumatın bulunmadığına dair değerlendirme için bk. Topgöl, "Erken Dönem İslam Tarihi'nde İlim Merkezleri ve Ulema Hareketliliğinin Tespiti Üzerine Metodolojik Bir Arayış: Nisbeler", s. 20.

⁶⁰ Takıyyüddîn Hasan b. Ali b. Davud el-Hillî, *Kitâbü'r-Ricâl* (thk. Muhammed Sâdık Âlû Bahri'l-Ulûm), Necef: Menşûrâtü'r-Rızâ, 1393/1972.

⁶¹ Cemâlüddîn Hasan b. Yusuf İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Hulâsatü'l-akvâl fî ma'rifeti'r-ricâl* (thk. Cevâd el-Kayyûmî), Kum: Neşru'l-Fekâhe, 1388/1964.

⁶² Mustafa b. el-Hüseyin et-Tefrişî, *Nakdü'r-ricâl* (thk. Müessesetü Âli'l-Beyt li-İhyâi't-Türâs), I-V, Kum: Müessesetü Âli'l-Beyt li-İhyâi't-Türâs, 1418/1998.

⁶³ Ebü'l-Kâsım Ali b. Ekber Hûî, *Mu'cemü ricâlî'l-hadîs ve tafdilü tabakâti'r-ruvât* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XXIV, Necef: Müessesetü'l-Hûî el-İslâmî, t.y.

⁶⁴ Muhammed Takî et-Tüsterî, *Kâmûsü'r-ricâl*, I-III, Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1410/1990.

⁶⁵ Abdullah el-Mamekânî, *Tenkîhu'l-makâl fî ilmi'r-ricâl* (thk. Muhammed Rıza el-Mamekânî), I-XXXIV, Kum: Müessesetü Âli'l-Beyt li-İhyâi't-Türâs, 1431/2011.

edilmektedir. Bu özelliği nedeniyle muahhar dönem Şîî ricâl kaynakları, iki ekolün hadis halkalarında çeşitli gerekçelerle kimliğini farklı şekillerde tanıtan râvileri tespit etmeye de imkân tanımıştır.

Bu çalışmanın Üçüncü Bölüm'ü, Ehl-i sünnet ve Şîa'nın hadis kaynaklarındaki müşterek rivayetlerin metinlerine tahsis edilmiştir. Söz konusu bölümde müşterek rivayetlerin Sünnî ve Şîî metinleri arasındaki farklılıklar kadar üzerinde durulan bir diğer konu Şîî literatürdeki rivayetlerin, mezhebin teşekkül süreci hakkında bilgi verip vermediğidir. Yani bu bölümün temel sorularından biri müşterek rivayetlerin, Şîa'nın cemaat yapısından sıyrılarak mezhebe dönüştüğü süreçte yaşadığı tartışma ve krizleri ya da Şîî doktrinlerin gelişim sürecini yansıtır yansıtmadığıdır. Bu soruların cevaplanabilmesi için *el-Kâfî*'deki müşterek rivayetlerin, diğer Şîî hadis eserlerindeki metinleri tespit edilmelidir. Müşterek rivayetlerin erken dönemdeki metinlerinin tespiti noktasında Berkî'nin *Kitâbü'l-Mehâsin*'i,⁶⁶ Saffâr'ın (ö. 290/902) *Besâiru'd-derecât*'i⁶⁷ ile Hüseyin b. Saîd el-Ahvâzî'nin *Kitâbü'z-Zühhd*⁶⁸ ve *Kitâbü'l-Mü'min*⁶⁹ adlı eserlerinden istifade edilmiştir. *el-Kâfî*'nin Usûl bölümünde yer alan ve özellikle velâyet ya da imâmet gibi Şîî düşünceye yönelik vurgular içeren müşterek rivayetlerin, erken dönem kaynaklarında da söz konusu ifadelerle nakledilip nakledilmediği veya mezhebin görüşlerine yönelik vurguların dozunda bir artışın meydana gelip gelmediğine dair sorulara genellikle bu dört kaynak cevap vermiştir. Özetle mezkûr kitaplar, *el-Kâfî*'de yer alan müşterek rivayetlerin erken dönem Şîî hadis eserlerindeki metinlerinin takibini yapmaya imkân tanımıştır.

Rivayetlerin metinlerinin, Şîa'nın teşekkül süreci hakkında bilgi verip vermediği sorusuna cevap aranırken sadece erken dönem kaynakları ile yetinilmemiş, mezhebin görüşlerinin netlik kazandığı dönemlerde, yani *el-Kâfî*'den sonraki Şîî hadis eserlerinde bu rivayetlerin hangi metinlerle yer aldığı da araştırılmıştır. *el-Kâfî*'den sonraki Şîî metinlerin dökümü yapılırken en fazla müracaat edilen kaynaklar arasında Şeyh Sadûk'un çalışmaları yer alır. Şeyh Sadûk'un, Müslümanların sahip olması gereken iyi ve kaçınması gereken kötü davranışlara dair hadislerle yer verdiği *el-Hısal*,⁷⁰ başta imâmet olmak üzere Şîî düşünceye dair çok sayıda naklin yanı sıra ibadetler, ya da dualar gibi çeşitli konulardaki hadisleri de kaydettiği *el-Emâlî*⁷¹ ve adalet, tevhit,

⁶⁶ Berkî, *Kitâbü'l-Mehâsin*, Kum: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 1372/1951.

⁶⁷ Ebû Cafer Muhammed b. el-Hasan es-Saffâr, *Besâiru'd-derecât fi fezâilî Âli Muhammed* (thk. el-Hâc Mîrza Muhsin), Kum: Menşûrâtü'l-Mektebeti Âyetillah el-Uzmâ el-Mar'âşî, 1403/1983.

⁶⁸ Hüseyin b. Saîd el-Ehvâzî, *Kitâbü'z-Zühhd* (nşr. Celâlüddîn Ali es-Sağîr), Beyrut: Dâru'l-A'râf li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1413/1993.

⁶⁹ Hüseyin b. Saîd el-Ehvâzî, *Kitâbü'l-Mü'min*, Beyrut: Dâru'l-Mürtezâ, t.y.

⁷⁰ Sadûk, *el-Hısal* (thk. Ali Ekber el-Gaffârî), Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1403/1983.

⁷¹ Sadûk, *el-Emâlî*, Beyrut: Müessesetü'l-Âlemî, 1418/1997.

kaza, kader gibi meseleler hakkındaki rivayetleri serdettiği *et-Tevhîd*⁷² adlı kitaplarından istifade edilmiştir. Yine rivayetlerin *el-Kâfî*'den sonra gelen kaynaklardaki takibi yapılırken Şeyh Müfid'in Şîî akaidine dair rivayetlere yer verdiği⁷³ *el-Emâlî* isimli eserinden⁷⁴ ve Tûsî'nin *el-Emâlî*'sinden de yararlanılmıştır.⁷⁵ *el-Kâfî*'den önce ve sonra telif edilen bu kaynaklardaki hadislerin isnadlarıyla kaydedilmiş olması ise Sünnî ve Şîî metinler arasındaki farklılıkların nasıl meydana geldiğini tespit etmeye imkân tanınması nedeniyle önemlidir.

Son olarak müracaat edilen Sünnî kaynaklar hakkında da bilgi verilmelidir. Öncelikle müşterek rivayetlerin Sünnî ve Şîî hadis meclisleri arasındaki geçiş süreçlerinin tespiti sırasında araştırılan râvinin Şîî eğilimlere sahip olup olmadığı ya da Şîî cemaat ve ders halkalarıyla irtibatının ne olduğu hakkında bilgi edinebilmek için ulaşılabilen bütün Sünnî tarih, tabakât ve ricâl çalışmalarından istifade edilmiştir. Sünnî kaynakların kullanımında bir sınırlandırmaya gidilmemesinin nedeni ise bazen râvinin Şîî cemaatle irtibatını gösteren bilgilerin erken tarihli kaynaklarda bazen de daha muahhar çalışmalarda zikredilmesidir.

Çalışmanın metodu hakkında bilgi verirken de işaret edildiği üzere müşterek rivayetlerin tespiti sırasında Sünnî eserler arasında bir sınırlandırma yapılmamış ve Usûl'deki rivayetler Sünnî kaynakların tamamında taranmıştır. Ancak bu çalışmanın İkinci ve Üçüncü Bölüm'lerinde incelenen müşterek rivayetlerin Sünnî metinleri genellikle Dîneverî'nin (ö. 333/944) *el-Mücâlese ve cevâhiru'l-ilm*,⁷⁶ Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-kebîr*⁷⁷ ve *el-Mu'cemü'l-evsat*,⁷⁸ İbn Batta'nın (ö. 387/997) *el-İbânetü'l-kübrâ*,⁷⁹ Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ*,⁸⁰ Beyhakî'nin (ö. 458/1038) *Şuabü'l-îmân*⁸¹ ve *el-Âdâb*⁸² isimli eserlerinde serdedilmiştir.

⁷² Sadûk, *et-Tevhîd*, Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1430/2009.

⁷³ İlhan, "Şeyh Müfid", *DİA*, XXXI, 501.

⁷⁴ Müfid, *el-Emâlî* (nşr. Muhsin Üstâdûlî – Ali Ekber el-Gaffârî), Kum: Menşûrâtü Cemâati'l-Müderrişin fi'l-Havzati'l-İlmiyye, 1413/1992.

⁷⁵ Tûsî, *el-Emâlî* (thk. Kismü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye), Kum: Dâru's-Sekâfe, 1414/1993.

⁷⁶ Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhiru'l-ilm* (nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlû Süleyman), I-X, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419/1998.

⁷⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), I-XXV, Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1404/1983.

⁷⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* (thk. Târik b. İvedullah b. Muhammed, Abdülhasen b. İbrahim el-Hüseynî), Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415/1995.

⁷⁹ İbn Batta, *el-İbânetü'l-kübrâ* (thk. Rıza Mu'tî v.dgr.), I-IX, Riyâd: Dâru'r-Râye, t.y.

⁸⁰ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, I-XI, Beyrut: Dâru Fikr, 1416/1996.

⁸¹ Beyhakî, *Şuabü'l-îmân* (thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid), I-XIV, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1423/2003.

⁸² Beyhakî, *el-Âdâb* (thk. Ebû Abdullah es-Saîd el-Mendüh), Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1408/1988.

Dolayısıyla müşterek rivayetlerin Sünnî ve Şîî metinleri arasındaki farklılıkların takibi mezkûr kaynaklarda yer alan nakiller üzerinden yapılmıştır.

Bu çalışmada kullanılan klasik kaynakların ardından çağdaş dönemde hazırlanan çalışmalara da işaret edilmelidir. Tespit edilebildiği kadarıyla Ehl-i sünnet ve Şîa'nın hadis kaynaklarında yer alan müşterek rivayetlerin iki ekol arasındaki intikal sürecini ve ortak hadislerin metinlerinin detaylı şekilde tahlil edildiği müstakil bir kitap yoktur. Bununla birlikte müşterek rivayetleri konu alan Arapça 21 kitap tespit edilmiştir. Müşterek rivayetlerin derlendiği Arapça kitapların büyük bir kısmı, 1950'li yıllarda ortaya çıkan ve Sünnî-Şîî birliğinin sağlanmasını hedefleyen⁸³ Takrîbü'l-mezâhib projeleri kapsamında hazırlanmıştır.⁸⁴ Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki ihtilafı ortadan kaldırmak amacıyla çeşitli kongreler ve ilmî toplantılar düzenleyen Takrîbü'l-mezâhib projelerinin farklı konularda hazırladığı⁸⁵ yayınların büyük bir kısmını müşterek rivayetlerin derlendiği kitaplar oluşturmaktadır.⁸⁶

Yaklaşık 70 yıllık bir geçmişe sahip olan Takrîbü'l-mezâhib projeleri, günümüzde İran'da bulunan "el-Mecma'u'l-âlemî li't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslâmiyye" ve Kuveyt'teki "Meberretü'l-âl ve'l-ashâb" isimli iki kurum tarafından yürütülmektedir. el-Mecma'u'l-âlemî ve Meberretü'l-âl ve'l-ashâb araştırmacıları tarafından müşterek rivayetlerin derlendiği 20 kitap vardır. Ağırlıklı olarak el-Mecma'u'l-âlemî yazarlarının telif ettiği bu kitaplardan 7'si züht ve ahlak konularındaki müşterek rivayetleri içermektedir. Züht ve ahlaka dair hadislerin derlendiği çalışmalar Ali Rıza Ferâhânî'nin *el-Ed'iyetü'l-me'sûratü'l-müştereke*,⁸⁷ Ali Muhtârî'nin *el-*

⁸³ Üzümlü, "Takrîbü'l-mezâhib", *DİA*, XXXIX, 467.

⁸⁴ Takrîbü'l-mezâhib fikri ve tarihçesi hakkındaki bilgiler için bk. Üzümlü, "Sünnî-Şîî Yakınlaşması: Dârü't-Takrîb Tecrübesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 1998, sy. 2, s. 171-85; Hakyemez, "Nasıl Bir Sünnî-Şîî Birlikteliği", *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 2012, sy. 25, s. 70-80; Arkan, "Şîîlerin Takrîbi ve Suûdilerin Teklifi", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 2013, c. VI, sy. 2, s. 275-92; Kaplan, "İran'da Şîî-Sünnî Yakınlaştırma Çalışmaları", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 2013, c. VI, sy. 2, s. 257-74; Hakyemez, "Sünnî-Şîî İlişkilerinde Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *İç Tehdit ve Riskler Işığında İslam Dünyasının Geleceği*, haz. Ahmet Emin Dağ, İstanbul: İNSAMER, 2016; Aksoy, *Şîî-Sünnî Takrîb Çalışmaları* (yüksek lisans tezi, 2017), Isparta Üniversitesi SBE; Hakyemez, "Mezhepleri Yakınlaştırma (Takrîbü'l-Mezâhib) Çalışmalarının Değerlendirilmesi", *Journal of Islamic Research*, 2018, c. XXIX, sy. 2, s. 288-309.

⁸⁵ Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki yakınlığı sağlamak amacıyla yürütülen kurumsal çalışmalar hakkındaki bilgiler için bk. Tarık, *İslam Düşüncesinde Mezhepleri Yakınlaştırma Girişimleri*, s. 258-80. Sünnî-Şîî birlikteliğini gerçekleştirmek için düzenlenen kongreler hakkında bk. Aksoy, *Şîî-Sünnî Takrîb Çalışmaları*, s. 61-4.

⁸⁶ Takrîbü'l-mezâhib projeleri tarafından hazırlanan literatürün değerlendirildiği bir çalışma için bk. Duman, "Hadis Alanındaki Takrîbü'l-Mezâhib Literatürünün Değerlendirilmesi", *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi*, 2022, c. II, sy. 1, 87-115.

⁸⁷ Ferâhânî, *el-Ed'iyetü'l-me'sûratü'l-müştereke*, Tahran: el-Mecma'u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 2006.

Ehâdîsü'l-ahlâkiyyetü'l-müştereke,⁸⁸ Rüstem Necâd'ın *el-Emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehÿü ani'l-münker inde'l-ferîkayn*,⁸⁹ Sâid Subhî Kutûm'un *el-Ehâdîsü'l-müştereke beyne Ehli's-sünne ve'l-İmâmiyye fî tevhîdi'l-ibâde*,⁹⁰ Üsâme Muhammed Zühêyr Şintî'nin *el-Ehâdîsü'l-müştereke beyne Ehli's-sünne ve'l-İmâmiyye fî'l-azâ ve's-sabr*⁹¹ ve Hâfız Esedrem'in *el-Ehâdîsü'l-müştereke beyne Ehli's-sünne ve'l-İmâmiyye fî hukûki'l-Müslim ve el-Ehâdîsü'l-müştereke beyne Ehli's-sünne ve'l-İmâmiyye fî'l-emkineti'l-mukaddese ve'l-ezmineti'l-mübâreke* isimli kitaplarıdır.⁹²

Müşterek rivayetlerin bir araya getirildiği 5 kitapta furû fıkıh konularına dair hadisler derlenmiştir. Bu kitapların üçü Muhammed Ali et-Teshîrî ve Mahmûd Kânsû tarafından hazırlanan *el-Hâc ve mu'tayâtuhu, ahkâmuhu ve'l-ehâdîsi'l-müştereke fîhi*, *Salâtü'l-cum'a mu'tayâtuhâ, ahkâmuhâ ve'r-rivâyâtü'l-müştereke fîhâ* ve *es-Savm mu'tayâtuhu, ahkâmuhu ve'r-rivâyâtü'l-müştereke fîhi* isimli çalışmalardır.⁹³ Rüstem Necâd'ın *el-Hâc fî'l-ehâdîsi'l-müştereke beyne's-Sünne ve's-Şîa* ve Amr Besyûnî'nin *el-Ehâdîsü'l-müştereke beyne Ehli's-sünne ve'l-İmâmiyye fî ahkâmi'd-defn ve'l-kubûr* adlı kitaplarında da furû fıkıh konularındaki rivayetler kaydedilmiştir.⁹⁴

Sünnî ve Şîî kaynaklardaki müşterek rivayetlerin toplandığı kitapların 5'i fezâil ve menâkıb konularına tahsis edilmiştir. Mehdî Muntazar Kâim'in *el-Ehâdîsü'l-müştereke havle İsa el-Mesîh* ve *Musa el-Kelîm fî'l-ehâdîsi'l-müştereke beyne's-Sünne ve's-Şîa* isimli eserleri⁹⁵ ile

⁸⁸ Muhtârî, *el-Ehâdîsü'l-ahlâkiyyetü'l-müştereke*, Tahran: el-Mecma'u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 2006.

⁸⁹ Necâd, *el-Emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehÿü ani'l-münker inde'l-ferîkayn*, Tahran: el-Mecma'u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 2006.

⁹⁰ Kutûm, *el-Ehâdîsü'l-müştereke beyne Ehli's-sünne ve'l-İmâmiyye fî tevhîdi'l-ibâde*, Kuveyt: Meberretü'l-Âl ve'l-Ashâb, 2012.

⁹¹ Şintî, *el-Ehâdîsü'l-müştereke beyne Ehli's-sünne ve'l-İmâmiyye fî'l-azâ ve's-sabr*, Kuveyt: Meberretü'l-Âl ve'l-Ashâb, 2015.

⁹² Esedrem, *el-Ehâdîsü'l-müştereke beyne Ehli's-sünne ve'l-İmâmiyye fî hukûki'l-Müslim*, Kuveyt: Meberretü'l-Âl ve'l-Ashâb, 2015; a.mlf., *el-Ehâdîsü'l-müştereke beyne Ehli's-sünne ve'l-İmâmiyye fî'l-emkineti'l-mukaddese ve'l-ezmineti'l-mübâreke*, Kuveyt: Meberretü'l-Âl ve'l-Ashâb, 2020.

⁹³ Teshîrî – Kânsû, *el-Hâc ve mu'tayâtuhu, ahkâmuhu ve'l-ehâdîsi'l-müştereke fîhi*, Tahran: el-Mecma'u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 2003; a.mlf., *Salâtü'l-cum'a mu'tayâtuhâ, ahkâmuhâ ve'r-rivâyâtü'l-müştereke fîhâ*, Tahran: el-Mecma'u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 2003; a.mlf., *es-Savm mu'tayâtuhu, ahkâmuhu ve'r-rivâyâtü'l-müştereke fîhi*, Tahran: el-Mecma'u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 2003.

⁹⁴ Necâd, *el-Hâc fî'l-ehâdîsi'l-müştereke beyne's-Sünne ve's-Şîa*, Tahran: el-Mecma'u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 2009; Besyûnî, *el-Ehâdîsü'l-müştereke beyne Ehli's-sünne ve'l-İmâmiyye fî ahkâmi'd-defn ve'l-kubûr*, Kuveyt: Meberretü'l-Âl ve'l-Ashâb, 2020.

⁹⁵ Kâim, *el-Ehâdîsü'l-müştereke havle İsa el-Mesîh*, Tahran: el-Mecma'u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 2005; a.mlf., *Musa el-Kelîm fî'l-ehâdîsi'l-müştereke beyne's-Sünne ve's-Şîa*, Tahran: el-Mecma'u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 2007.

Muhammed Emir Nâsırî'nin *el-Ehâdisü'l-müştereki havle'l-İmâmi'l-Mehdî*,⁹⁶ Mustafa el-Hüseynî er-Rûdbârî'nin *el-İmâmân el-Hasan ve'l-Hüseynin fî ehâdisi'l-müştereki beyne's-Sünne ve's-Şîa*⁹⁷ ve Ahmed Seyyid Ahmed Ali'nin *el-Ehâdisü'l-müştereki fî şemâili'n-Nebî beyne's-Sünne ve'l-İmâmiyye*⁹⁸ adlı kitapları söz konusu isimlerin faziletine dair Sünnî ve Şîî literatürdeki nakilleri içermektedir.

Züht ve ahlak, furû fıkıh, fezâil ve menâkıb şeklindeki üç kategoriye dâhil edilemeyen Muhammed Ali Esedî'nin *Câmi'u'l-beyân fî'l-ehâdisi'l-müştereki havle'l-Kur'ân* isimli kitabı surelerin nüzul sebepleri, tefsiri, Kur'ân'ı okumanın fazileti hakkında Sünnî ve Şîî literatürde kaydedilen rivayetleri içermektedir.⁹⁹ Yukarıdaki üst başlıklara dâhil edilemeyen bir diğer çalışma Seyyid Muhsin Emînî'nin Allah'ın varlığı, birliği sıfatları, rü'yetullah, Allah korkusu gibi genellikle akâid konularındaki kutsi hadislerle yer verdiği *el-Ehâdisü'l-kudsîyyetü'l-müştereki beyne's-Sünne ve's-Şîa* adlı kitabıdır.¹⁰⁰

İran merkezli el-Mecma'u'l-Âlemî yazarlarının hazırladığı *es-Sünnetü'n-Nebeviyye fî mesâdiri'l-mezâhibi'l-İslâmiyye* isimli¹⁰¹ kitap hem 20 ciltlik hacmi hem de yukarıda işaret edilen konuların da dâhil olduğu farklı meselelere dair rivayetleri içermesi nedeniyle farklı bir konuma sahiptir. 13 yıl gibi uzun bir sürede hazırlandığı söylenen bu çalışmada Kur'ân, fıkıh, kelâm, Ehl-i beyt'in ve peygamberlerin hayat hikayeleri, tıp, ahlak, dua, zikir, iktisat gibi çeşitli konularda Sünnî ve Şîî literatürde kaydedilen rivayetlerin yer aldığı belirtilmiştir.¹⁰²

Takrîbü'l-mezâhib projeleri tarafından hazırlanan bu kitaplarda yer alan hadisler incelendiğinde, müşterek olduğu söylenen rivayetlerin lafızları bakımından değil, konuları itibarıyla ortak kabul edildiği görülmüştür. Zira söz konusu kitaplarda bir hadisin Sünnî ve Şîî literatürde yer alan metinlerine değil, bir konu hakkında iki ekolün kaynaklarında serdedilen

⁹⁶ Nâsırî, *el-Ehâdisü'l-müştereki havle'l-İmâmi'l-Mehdî*, Tahran: el-Mecma'u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 2006.

⁹⁷ Rûdbârî, *el-İmâmân el-Hasan ve'l-Hüseynin fî ehâdisi'l-müştereki beyne's-Sünne ve's-Şîa*, Tahran: el-Mecma'u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 2007.

⁹⁸ Ahmed Ali, *el-Ehâdisü'l-müştereki fî şemâili'n-Nebî beyne's-Sünne ve'l-İmâmiyye*, Kuveyt: Meberretü'l-Âl ve'l-Ashâb, 2016.

⁹⁹ Esedî, *Câmi'u'l-beyân fî'l-ehâdisi'l-müştereki havle'l-Kur'ân*, Tahran: el-Mecma'u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 2005.

¹⁰⁰ Emînî, *el-Ehâdisü'l-kudsîyyetü'l-müştereki beyne's-Sünne ve's-Şîa*, Tahran: el-Mecma'u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 2005.

¹⁰¹ Mezkûr eserin isminin bazı kaynaklarda *Mevsûatü'l-ehâdisi'l-müştereki beyne's-Sünne ve's-Şîa* olarak da zikredilmiştir.

¹⁰² Bu kitabın temini için ciddi bir gayret gösterilmiş, ancak ne internetten pdf'ine ne de 2018 senesinde gittiğim İran'ın Tahran ve Kum şehirlerindeki kitapçı ve kütüphanelerinde söz konusu çalışmaya rastlanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada mezkûr kitap hakkında verilen bilgiler, söz konusu eserin tanıtım toplantısını haber yapan internet sitelerindeki bilgilere dayanmakta, bunların gerçekliği ya da doğruluğu ise bilinmemektedir.

rivayetlere yer verilmiştir.¹⁰³ Dolayısıyla Takrîbü'l-mezâhib yazarlarının hazırladığı bu eserler, müşterek konulu rivayetleri içermektedir. Bu kitapların mukaddimelerinde Sünnî ve Şîiler arasındaki ihtilaf konularının çok az, ortak kabullerin ise çok fazla olduğu, hatta bu oranın %90'a tekabül ettiği ifade edilir.¹⁰⁴ Söz konusu literatürdeki rivayetlerin lafızları itibarıyla değil, konuları bakımından müşterek olması ise Takrîbü'l-mezâhib yazarlarının ileri sürdüğü bu iddianın gerçeği yansıtmadığını gösterir. Zira gerek Sünnîlerin gerekse Şîilerin Müslüman oldukları dikkate alındığında onların hadis kaynaklarında namaz, oruç, hac gibi konularda rivayetlerin bulunması oldukça tabii bir durumdur. Bu da takrîb kurumlarının Ehl-i sünnet ve Şîa'nın çok fazla ortak hadise sahip olduğuna yönelik vurgularının sağlam bir temele dayanmadığına işaret etmektedir.

Buraya kadar Takrîbü'l-mezâhib projeleri kapsamında telif edilen kitaplar hakkında bilgi verilmiştir. Kurumsal bir çabanın ürünü olan bu 20 kitabın haricinde müşterek rivayetlerin derlendiği bir çalışma daha bulunmaktadır. İran ya da Kuveyt'teki takrîb kurumlarına bağlı olarak görev yapmayan Muhammed Hıdır Nebha'nın *el-Ehâdisü 'n-Nebiyyi 'l-müştereke beyne 'ş-Şîa ve 's-Sünne* isimli eserine de işaret edilmelidir.¹⁰⁵ Her ne kadar Takrîbü'l-mezâhib projelerinin bir ürünü olmasa da bu kitap, söz konusu çalışmalardan ilham alarak telif edilmiştir. Zira Nebha eserini Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki birlik ve beraberliğin gerçekleşmesi için yapılan faaliyetlere mütevazı bir katkı sağlama amacıyla telif ettiğini belirtir.¹⁰⁶ Takrîb çalışmalarından ilham alarak *Kütüb-i Erbaa*'daki rivayetleri araştırmaya başladığını söyleyen Nebha şu üç özellikteki hadisleri tespit etmeye gayret gösterdiğini söyler: 1- İsnadında Ehl-i beyt imamlarının yer aldığı, Sünnî kaynaklarda da yer alan rivayetler. 2- İsnadında Ehl-i beyt imamlarının bulunmadığı ve sahâbîlerin yer aldığı hadisler. 3- İsnadında sahâbîlerin de yer aldığı nakiller. Nebha söz konusu isnadlarla *Kütüb-i Erbaa*'da ve Sünnî kaynaklarda yer alan 312¹⁰⁷ müşterek rivayet tespit etmiştir.¹⁰⁸

Nebha'nın müşterek olduğunu tespit ettiği bu rivayetler ağırlıklı olarak furû fıkıh konularındaki nakillerdir. Örneğin o taharet, namaz, oruç, hac, zekât, cihat, nikah, talak, kurban, yiyecekler, içecekler ile fezâil, dua, âdâb-ı muâşeret konulu müşterek rivayetlere eserinde yer

¹⁰³ Örnek olarak bk. Teshîrî – Kânsû, *el-Hâc*, s. 53-8, 71-4; a.mlf., *Salâtü 'l-cum'a*, s. 29-39, 46-52; Ferâhânî, *el-Ed'iyetü 'l-me'sûra*, s. 19-22; Necâd, *el-Hâc*, s. 49-51; Esedî, *Câmi'u 'l-beyân*, s. 19-22; Muhtârî, *el-Ehâdisü 'l-ahlâkiyye*, s. 13-8, 27-30, 39-43; Rûdbârî, *el-İmâmân el-Hasan ve 'l-Hüseyn*, s. 19-22, 27-9; Kâim, *Musa el-Kelîm*, s. 13-5, 41-7; Emînî, *el-Ehâdisü 'l-kudsiyye*, s. 13-8, 29-33; Kutûm, *el-Ehâdisü 'l-müştereke fî tevhîdi 'l-ibâde*, s. 23-7, 56-60, 97-102; Esedrem, *el-Ehâdisü 'l-müştereke fî 'l-azâ ve 's-sabr*, s. 17-26, 52-5, 60-5.

¹⁰⁴ Teshîrî – Kânsû, *Salâtü 'l-cum'a*, s. 28; Ferâhânî, *el-Ed'iyetü 'l-me'sûra*, s. 7; Esedî, *Câmi'u 'l-beyân*, s. 7.

¹⁰⁵ Nebha, *el-Ehâdisü 'n-Nebiyyi 'l-müştereke beyne 'ş-Şîa ve 's-Sünne*, Beyrut: Dâru'l-Hâdî, 2009.

¹⁰⁶ Nebha, *Ehâdisü 'n-Nebiyyi 'l-müştereke*, s. 5-6, 67.

¹⁰⁷ Nebha, zamanı ve maddi imkanları olsaydı bu rivayetlerin sayısının 1000'in üzerinde olabileceğini belirtir (*Ehâdisü 'n-Nebiyyi 'l-müştereke*, s. 75).

¹⁰⁸ Nebha, *Ehâdisü 'n-Nebiyyi 'l-müştereke*, s. 6-7, 75.

vermiştir. Takrîbü'l-mezâhib çalışmalarından farklı olarak mezkûr eserdeki hadisler isnadlarıyla birlikte kaydedilmiş, ayrıca rivayetlerin metnlerinin de konuları itibarıyla müştereklik göstermediği, aynı hadisin iki ekolün kaynaklarında yer alan metinleri olduğu görülmüştür.¹⁰⁹

Nebha'nın çalışmasını diğer 20 kitaptan ayıran hususlardan bir diğeri Sünnî ve Şîî ders halkaları arasındaki rivayet geçişlerinin nasıl meydana geldiğine dair birtakım çıkarımlar yapılmasıdır. Ancak Nebha rivayet geçişleriyle ilgili değerlendirmelerini isnadlardaki râvileri araştırarak yapmamıştır. Ona göre bu hadislerin her iki ekolün kaynaklarında yer almasının nedenlerinden biri, Ehl-i beyt imamları ile Sünnî âlimler arasındaki iyi ilişkilerdir. Nebha, Cafer es-Sâdık'ın Ebû Hanife (ö. 150/767) ve İmam Mâlik (ö. 179/795) ile karşılıklı iyi ilişkilere sahip olmasını ve onların birbirlerini ziyaret etmelerini bu duruma örnek olarak gösterir. Yazara göre Ehl-i sünnet ve Şîa'nın ortak rivayetlere sahip olmasının bir diğer nedeni Şeyh Müfid, Şerif el-Murtaza ve Tûsî gibi bazı Şîî âlimlerinin Sünnî hocalardan ders almalarıdır. Yine Nebha Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki ayrışmanın Şehîd-i Sâni'nin (ö. 966/1559 [?]) vefatından sonra meydana geldiğini belirtir. Yazar Ehl-i sünnet ulemasıyla yakınlaşma ve irtibat hâlinde olma noktasında eşsiz bir örnek olarak kabul ettiği Şehîd-i Sâni'nin ölümünden sonra Şîî bir âlimin, Sünnî bir âlime ilim almak amacıyla gitmediğini, böylece iki mezhep arasında kesin bir ayrılmanın meydana geldiğini ifade eder.¹¹⁰ Onun rivayet geçişleriyle ilgili bu değerlendirmelere bakıldığında ise rivayet geçişlerinin 2./8. asırda, 3./9. asrın sonu ve 4./10. asırda meydana geldiği anlaşılmaktadır. İki ekol arasındaki irtibatın tamamen kesildiği tarih için 10./16. asrı işaret etmesi ise Nebha'nın oldukça ılımlı bir yaklaşıma sahip olduğunu düşündürmektedir.

Sünnî ve Şîî literatürdeki müşterek rivayetleri konu edinen ya da bunların iki ekolün ders meclisleri arasındaki geçiş sürecini veya metinler arasındaki farklılıkları araştıran Arapça 11, Türkçe 5, İngilizce 1 ve Farsça 1 makale tespit edilmiştir. Arapça makalelerin 10'u fikhî konularda, biri ise İmam Mehdî hakkında Sünnî ve Şîî literatürdeki hadisleri içerir. Söz konusu makalelerden 9'unun yazarı ise Takrîbü'l-mezâhib kapsamında yürütülen ilmî faaliyetlerin ileri gelen isimlerinden Mahmûd Kânsû'dur. Kânsû'nun makalelerinin 4'ü hac,¹¹¹ 4'ü oruç,¹¹² biri de Cuma namazı¹¹³ hakkındaki müşterek rivayetleri konu edinir. Kânsû'nun yazıları makale olarak yayımlanmışsa da aslında bunlara telif türü olarak makale demek doğru değildir. Zira onun bu

¹⁰⁹ Örnek olarak bk. Nebha, *Ehâdisü'n-Nebiyi'l-müştereke*, s. 79, 95-6, 151, 182-3, 220, 282, 330, 394, 426, 483.

¹¹⁰ Nebha, *Ehâdisü'n-Nebiyi'l-müştereke*, s. 7-10.

¹¹¹ Kânsû, "er-Rivâyâtü'l-müştereke", *et-Tevhîd*, 1982, sy. 24, s. 27-36; a.mlf., "er-Rivâyâtü'l-müştereke", *et-Tevhîd*, 1986, sy. 25, s. 39-49; a.mlf., "er-Rivâyâtü'l-müştereke", *et-Tevhîd*, 1987, sy. 32, s. 22-40; a.mlf., "er-Rivâyâtü'l-müştereke", *et-Tevhîd*, 1987, sy. 33, s. 22-37.

¹¹² Kânsû, "er-Rivâyâtü'l-müştereke", *et-Tevhîd*, 1980, sy. 16, s. 16-29; a.mlf., "er-Rivâyâtü'l-müştereke", *et-Tevhîd*, 1980, sy. 17, 26-36; a.mlf., "er-Rivâyâtü'l-müştereke", *et-Tevhîd*, 1981, sy. 18, s. 22-41; a.mlf., "er-Rivâyâtü'l-müştereke havle's-sıyâm", *et-Tevhîd*, 1985, sy. 15, s. 16-32.

¹¹³ Kânsû, "er-Rivâyâtü'l-müştereke", *et-Tevhîd*, 1978, sy. 5, s. 17-28.

çalışmalarında hac, oruç ve Cuma namazı hakkındaki müşterek rivayetler alt alta sıralanır. Bununla birlikte bu çalışmalar teknik özellikleri bakımından da makale özelliği taşımamaktadır. Örneğin Kânsû'nun bu yazılarında giriş, sonuç ya da müşterek rivayetlere dair herhangi bir değerlendirme ve çıkarım yer almaz. Son olarak söz konusu yazılarda yer verilen rivayetler, lafızları müşterek rivayetler değildir. O mezkûr konularda iki ekolün kaynaklarında yer alan ve muhtevaları bakımından benzerlik gösteren hadisleri derlemiştir.

Abdülhamîd et-Tâlibî'nin "el-Ehâdisü'l-müştereki fi't-talâk ve'z-zihâr ve'l-li'ân" isimli çalışması müşterek rivayetlerin konu edildiği bir diğer makaledir.¹¹⁴ Aynı zamanda el-Mecma'u'l-âlemî araştırmacılarından olan bu yazar, makalesinin başında mezkûr kurumun yöntemlerine bağlı kalarak iki ekolün ittifak ettiği hadisleri toplama amacında olduğunu ve müşterek rivayetleri belirlerken şu üç özellikteki hadisleri çalışmasına dâhil ettiğini belirtir: 1- Lafız ve mana bakımından müşterek rivayetler. 2- Sadece anlamı itibarıyla müşterek rivayetler. 3- Sadece lafızları müşterek olan rivayetler.¹¹⁵ Tâlibî de Mahmud Kânsû gibi rivayetleri peş peşe sıralayarak bunlar hakkında herhangi bir değerlendirme yapmaz. Aslında onun bu yazısının da makale formatında olduğunu ifade etmek güçtür. Ancak daha da önemlisi yazar, çalışmasının başında mezkûr üç özellikteki hadisleri derleyeceğini söylemesine rağmen makalesinde sadece konuları müştereklik olan rivayetleri derlemiştir.

Müşterek rivayetleri konu edinen Arapça makaleler arasındaki en ciddi çalışma, İbtihâl Muhammed Menâf'ın "et-Temhîd li'l-İmâmi'l-Mehdî fi rivâyâti's-Şîa ve Ehli's-sünne" isimli makalesidir.¹¹⁶ Yukarıda işaret edilenlerden farklı olarak bu çalışma gerek teknik özellikleri gerekse konuyu işleyişi bakımından makale özelliği taşımaktadır. Menâf, İmam Mehdî hakkındaki müşterek rivayetleri üç açıdan incelemiştir. Onun üzerinde durduğu ilk konu sahâbe tarafından nakledilen Mehdî rivayetleridir. Yazar burada Hz. Fâtıma (ö. 11/632), Hz. Ali (ö. 40/661), Hz. Hasan (ö. 49/669) ve Hz. Hüseyin'in (ö. 61/680) yanı sıra Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-3), Huzeyfe b. el-Yemân (ö. 36/656), Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657), Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669), Ümmü Seleme (ö. 62/681), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-4), Câbir b. Abdullah el-Ensârî (ö. 78/697) ve Enes b. Mâlik (ö. 93/711-2) gibi çok sayıda sahâbînin İmam Mehdî hakkındaki hadisleri rivayet ettiğini vurgular.¹¹⁷ Yazarın üzerinde durduğu bir diğer konu, İmam Mehdî'nin âhir zamanda ortaya çıkacağı ve Allah Resûlü'nün soyundan olacağına dair hadislerin tevatür seviyesinde olmasıdır.¹¹⁸ Son olarak yazar, bu konuda

¹¹⁴ Tâlibî, "el-Ehâdisü'l-müştereki fi't-talâk ve'z-zihâr ve'l-li'ân", *Risâletü't-Takrîb*, 1996, sy. 12, s. 103-27.

¹¹⁵ Tâlibî, "el-Ehâdisü'l-müştereki fi't-talâk ve'z-zihâr ve'l-li'ân", s. 103-5.

¹¹⁶ Menâf, "et-Temhîd li'l-İmâmi'l-Mehdî fi rivâyâti's-Şîa ve Ehli's-sünne", *el-Mev'ûd*, 2010, sy., 5, s. 34-43.

¹¹⁷ Menâf, "et-Temhîd li'l-İmâmi'l-Mehdî fi rivâyâti's-Şîa ve Ehli's-sünne", s. 34-5.

¹¹⁸ Menâf, "et-Temhîd li'l-İmâmi'l-Mehdî fi rivâyâti's-Şîa ve Ehli's-sünne", s. 35.

Sünnî ve Şîî literatürde yer alan nakilleri serdedir.¹¹⁹ Yazarının yaptığı değerlendirmeler ve ileri sürdüğü iddialar bakımından önceki çalışmalardan ayrılan bu makalede de konuları bakımından benzer olan hadisler müşterek rivayet olarak kaydedilmiştir.

Yukarıda da işaret edildiği üzere konuyla ilgili Türkçe 5 makale vardır. Müşterek rivayetlerin geçiş süreci ve iki ekolün hadis halkalarının müstakil bir kimlik kazanmasını konu edinen ilk Türkçe makale, Muhammed Enes Topgöl'ün "Erken Dönem Hadis Çalışmalarında Şîîlik İthamları -Hadis Tarihi Çerçevesinde Bir İnceleme-" isimli çalışmasıdır.¹²⁰ Aslında Topgöl'ün bu çalışmasındaki tespit ve değerlendirmeler müstakil olarak müşterek rivayetlerin isnadlarından hareketle yapılmamıştır. Yazar Şîîlikle müttehem 207 *Kütüb-i Sitte* râvisi hakkındaki ithamların doğru olup olmadığı konusunu ele alırken Sünnî ve Şîî ders meclislerinin ayrışma tarihi ve rivayet geçişlerine de değinmektedir. Topgöl, Şîî eğilimli râvi sayısının hicri 125 ile 200 seneleri arasında artış gösterdiğini, devam eden süreçte ithamların azaldığını, bu nedenle Sünnî ve Şîî ilim halkalarının ayrışma sürecinin tespiti için 2./8. asrın son çeyreğinin yakından incelenmesi gerektiğini söyler. Yazara göre bu dönemde Şîîlikle müttehem râvilerin sayısındaki azalma, Şîî cemaatin sadece kendi halkalarında hadis nakletmeye başlaması nedeniyledir. Yine o, hicri 125-200 seneleri arasında Şîî eğilimli râvilerin sayısındaki artıştan hareketle Sünnî ve Şîî hadis halkaları arasındaki rivayet geçişlerinin bu dönemde meydana geldiğini ifade eder. Topgöl'ün Sünnî ve Şîî hadis halkaları arasındaki rivayet geçişlerinde Şîîlikle müttehem râvilerin rol oynadığını söylemesi, müşterek rivayetlerin intikalinden sorumlu râvilerin özellikleri hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. Topgöl, Şîî halkalardaki bilgilerle yetinme bilincinin en geç 3./9. asrın başlarında merkez Şîî cemaatte yerleştiğini belirterek iki ekolün ders meclislerinin müstakilleştiği zaman hakkında da bilgi verir.¹²¹

Tuççe Günaydın'ın "Küleynî'nin Kâfi İsimli Eserinin Kitabı't-Tevhid'indeki Rivayetlerin Sünnî Kaynaklarla Karşılaştırılması" isimli makalesi de müşterek rivayetleri konu edinen çalışmalardandır.¹²² Günaydın, bu çalışmasında *el-Kâfi*'nin Usûl bölümünün Kitâbü't-Tevhîd başlığında yer alan rivayetleri, hadis kaynaklarının yanı sıra tefsir, akaid, siyer kaynaklarında da taramış ve bunların 28'inin Sünnî kaynaklarda yer aldığını tespit etmiş, 5'ini ise müstakil olarak incelemiştir. Günaydın, araştırdığı her bir rivayetin *el-Kâfi*'de ve varsa diğer Şîî hadis eserlerindeki isnad ve metinlerine işaret etmiş, ardından bu rivayetlerin isnadlarına dair

¹¹⁹ Menâf, "et-Temhîd li'l-İmâmî'l-Mehdî fi rivâyâtî's-Şîa ve Ehli's-sünne", s. 35-41.

¹²⁰ Topgöl, "Erken Dönem Hadis Çalışmalarında Şîîlik İthamları -Hadis Tarihi Çerçevesinde Bir İnceleme-", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, sy. 55, s. 52-77.

¹²¹ Topgöl, müstakil olarak Sünnî ve Şîî hadis halkaları arasındaki rivayet geçişlerini incelemese de doktora çalışmasında da 3./9. asrın başlarından itibaren iki ekolün ders halkalarının müstakil bir kimlik kazandığını söyler (*Şîî Ricâl İlmi*, s. 307, 446).

¹²² Günaydın, "Küleynî'nin Kâfi İsimli Eserinin Kitabı't-Tevhid'indeki Rivayetlerin Sünnî Kaynaklarla Karşılaştırılması" *Temel İslam Bilimleri Araştırmaları* (içerisinde), İstanbul 2018.

kısa açıklamalar yapmış, sonrasında ise rivayeti değerlendirmiştir. Günaydın'ın bu çalışmasında müşterek rivayetlerin metinleri arasındaki farklılıklar üzerinde durulmuş, bunların Sünnî ve Şîî hadis halkaları arasındaki geçişi, geçişin kimin aracılığıyla, nerede ve ne zaman meydana geldiği gibi konular ele alınmamıştır. Ayrıca söz konusu çalışmada Sünnî ve Şîî metinler arasındaki farklılıklara temas edilse de bu farklılıkların nasıl meydana geldiği, mezhebin görüşlerini ne ölçüde yansıttığı ya da söz konusu metin değişikliklerinden kimin sorumlu olduğu konuları da eksik bırakılmıştır.

Muhammed Enes Topgöl'ün "Sünnî-Şîî İkilemine Farklı Bir Bakış: Yeniden İnşa Edilen Hadis Bağlamları" isimli makalesi,¹²³ müşterek rivayetlerin Sünnî kaynaklardan farklı olarak Şîî literatürde mezhebin kabulleri çerçevesinde nasıl tasarruflara uğradığını, kasıtlı ilaveler veya eksiltmeler aracılığıyla ya da hadisin yeni bir bağlam içerisine yerleştirilmesiyle ne gibi değişikliklere maruz kaldığı konularını işlemektedir. Topgöl'ün Ehl-i sünnet ve Şîa arasında polemik konusu olan bir grup rivayeti incelediği bu çalışmasında, hadislerin her iki ekolün kaynaklarında da yer alan isnad ve metinleri incelenerek bağlam değişiminden sorumlu râvinin kimliğinin tespiti yapılmıştır. Bununla birlikte Topgöl bu makalesinde söz konusu nakilleri Şîî halkalara taşıyan, yani rivayetin geçişinden sorumlu olan râvinin tespitini de yapmakta, Sünnî ve Şîî ders meclislerinin 3./9. asrın başında müstakilleşmeye başladığını belirtmektedir.

Konuyla ilgili bir diğer çalışma Yusuf Oktan'ın "Siyasi ve Mezhebî Olayların Ortaya Çıkardığı *Süfyânî* Rivâyetleri" isimli makalesidir.¹²⁴ Oktan bu makalesinde, Süfyân oğulları kolundan gelecek ve toplumdaki karışıklıkları düzene koyacağı beklenen bir kurtarıcı olan Süfyânî hakkındaki nakilleri inceler. Yazar, Sünnî literatürde en erken Nuaym b. Hammâd'ın (ö. 228/843) *Fiten*'inde yer aldığını söylediği Süfyânî rivayetlerine Şîî kaynaklarda da tesadüf edildiğini, hatta Küleynî'nin *el-Kâfî*, Şeyh Sadûk'un *el-İmâme ve't-tebsire* ve Numanî'nin (ö. 360/970 civarı) *Kitâbü'l-Gaybe*'si gibi Şîî hadis eserlerindeki bazı Süfyânî rivayetlerinin Nuaym b. Hammâd'ın *Fiten*'indeki nakillerle benzerlik gösterdiğini söyler. Oktan'a göre Şîî literatürdeki bu rivayetlerin kaynağı Nuaym b. Hammâd'ın *Fiten*'idir. Onun Şîî literatürdeki Süfyânî rivayetlerinin Ehl-i sünnet menşeli olduğuna dair bu yargısı isabetli olabilir. Ancak onun isnadlardaki râvileri araştırmaksızın bu hadislerin Şîî kaynaklara intikal ettiğini ifade etmesi bir eksikliktir. Zira bu rivayetlerin isnadlarında yer alan râviler hakkında iki ekolün ricâl

¹²³ Topgöl, "Sünnî-Şîî İkilemine Farklı Bir Bakış: Yeniden İnşa Edilen Hadis Bağlamları", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2019, sy. 41, s. 45-83.

¹²⁴ Oktan, "Siyasi ve Mezhebî Olayların Ortaya Çıkardığı *Süfyânî* Rivâyetleri", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2020, c. XXVII, sy. 3, s. 1135-56.

kaynaklarında yapılacak bir araştırma sonucunda *Fiten*'deki rivayetlerin Şîî halkalardan Sünnî ilim meclislerine geçtiği sonucuna da ulaşılması mümkündür.¹²⁵

Müşterek rivayetlerin konu edildiği son makale Mustafa Tatlı'nın "Ortak Hadisler Bağlamında Ehl-i sünnet ve Şîa'ya Göre Firâset Rivayetinin Değerlendirilmesi" isimli çalışmasıdır.¹²⁶ Bu çalışmada Sünnî ve Şîî hadis eserlerinde müştereken nakledilen "Müminin ferasetinden sakının. Çünkü o Allah'ın nuruyla bakar" hadisi incelenmiştir. Yazar Sünnî züht çevrelerinde ilham ve keşifle ilişkilendirilen bu hadisin Şîa'da imamların muhaddes¹²⁷ olmaları bağlamında ele alındığını söylemekte ve rivayetin isnadının yanı sıra anlam bakımından da Şîa'ya geçip geçmediğini hedeflediğini ifade etmektedir. Tatlı, bu araştırmasında isnadın geçişini takip etmeye çalışsa da söz konusu rivayetin Sünnî kaynaklardaki tarikleri hakkında bilgi verir ve bunların sıhhat değerlendirmesini yapar. Oysa rivayetin geçişinin takibi için tek başına Sünnî literatürdeki isnadların incelenmesi yeterli değildir. Söz konusu tespitin yapılabilmesi için bu hadisin Şîî kaynaklardaki metinlerini nakleden râviler de araştırılmalı ve onların Sünnî isnadlarda yer alıp almadıkları ya da Ehl-i sünnet'in ders meclisleriyle ilişkili olup olmadıkları gibi rivayet geçişleri hakkında bilgi vermesi muhtemel birtakım meselelerin de ele alınması gerekir. Ancak yazar, firâset hadisinin Şîî literatürdeki isnad ve metinlerini incelememiş, bunun yerine rivayetin anlam boyutunu ele almış, sonrasında şerhlerde ve tefsirlerde bu hadisin nasıl kullanıldığı ile tasavvuf literatüründeki durumu hakkında bilgi vermiştir.

Müşterek rivayetlerin Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki geçiş sürecini konu edinen bir İngilizce makale vardır. Bekir Kuzudişli'nin "Sunnî-Shî'î Interaction in the Early Period –The Transition of The Chains of Ahl al-Sunna to the Shî'a–" isimli makalesi,¹²⁸ Berkî ve Şeyh Sadûk'un *Sevâbü'l-a'mâl ve ikâbü'l-a'mâl* isimli eserlerinde "... tâbiûn → sahâbe ..." şeklinde Ehl-i sünnet isnadlarıyla yer alan hadislerin iki ekol arasındaki geçiş sürecini, bunların hangi zaman diliminde, kimler vasıtasıyla Şîî halkalara dâhil edildiğini inceler. Şeyh Sadûk'un mezkûr eserinde Berkî'nin kitabına göre daha fazla Ehl-i sünnet isnadının bulunduğunu¹²⁹ söyleyen

¹²⁵ Bu çalışmanın İkinci Bölüm'ünde isnadları tetkik edilen bir grup rivayetin Şîî hadis meclislerinden Sünnî ilim halkalarına intikal ettiği tespit edilmiştir.

¹²⁶ Tatlı, "Ortak Hadisler Bağlamında Ehl-i sünnet ve Şîa'ya Göre Firâset Rivayetinin Değerlendirilmesi", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 2022, c. VIII, sy. 1, 709-43.

¹²⁷ Şîa'ya göre muhaddes ya da müfahhem olmak, peygamberler dışında birinin nübüvvet iddiasında bulunmaksızın bir melek ile konuşması veya ondan ilham alması ya da kalbine Allah tarafından ilham ve mükâşefe yoluyla ilim ilkâ edilmesi anlamına gelir (Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, s. 157). Muhaddes kavramı hakkında müstakil bir çalışma için bk. Kohlberg, "The Term "Muhaddath" in Twelver Shî'ism", s. 39-47.

¹²⁸ Kuzudişli, "Sunnî-Shî'î Interaction in the Early Period -The Transition of the Chains of Ahl al Sunna to the Shî'a-", *İlahiyat Studies: A Journal on Islamic and Religious Studies*, 2015, c. VI, sy. 1, s. 7-45.

¹²⁹ Kuzudişli'nin tespitine göre Berkî'nin kitabında 7, Şeyh Sadûk'un eserinde ise 60 Ehl-i beyt dışı isnad bulunmaktadır. Kuzudişli, Şeyh Sadûk'un eserinde daha fazla Ehl-i sünnet rivayetinin yer almasını imamın gaybeti

Kuzudişli'ye göre bu rivayetlerin bir kısmı 2./8. asrın ikinci yarısında ya da 3./9. asrın ilk yarısında, diğer bir kısmı ise gaybetten sonra Şîî ilim halkalarına intikal etmiştir. Ayrıca yazara göre 3./9. asrın başlarından itibaren Sünnî ve Şîî hadis halkaları tamamen birbirinden ayrılmıştır. Kuzudişli'nin bu çalışması, iki ekol arasındaki rivayet geçişlerinin meydana geldiği dönemin yanı sıra bu süreçte rol oynayan râvilerin özellikleri hakkında bilgi vermesi bakımından da önemlidir. Onun elde ettiği verilere göre Sünnî ve Şîî ders meclisleri arasındaki geçiş sürecinden sorumlu kişiler, her iki ekolün hadis çevrelerinde de faal olan, ancak Sünnî münekkitlerin zayıf kabul ettiği, hatta genellikle yalana nispet ettiği râvilerdir.

Seyyid Muhammed Hasan Hakîm tarafından kaleme alınan “Vâkâvî Mutûn-i Müşterek Hadîsî der Menâbi-i Ferîkayn (İki Ekolün Kaynaklarındaki Müşterek Hadislerin Metinlerinin Tahlili)” isimli çalışma Farsça kaleme alınan tek makaledir.¹³⁰ Bu makale hangi özelliklere sahip hadislerle müşterek denildiğine dair detaylı bir açıklama yapması bakımından önemlidir. Yazara göre iki ekolün hadis eserlerindeki müşterek rivayetler kaynakları bakımından 2'ye ayrılır: 1- Allah Resûlû ve imamların hadisleri. 2- Sahâbe ile tâbiûnun sözleri ve görüşleri.¹³¹ Bununla birlikte yazar müşterek rivayetlerin metinleri bakımından da 4 kategoride ele alınabileceğini söyler: 1- Lafız ve anlam bakımından birebir aynı olan hadisler. Hakîm'e göre bu rivayetlerin hem metni hem de mefhumu aynı olup Sünnî ve Şîî literatürde bu özellikte çok sayıda müşterek rivayet vardır. 2- Basit lafız farklılıklarına sahip olmakla birlikte aynı anlamı ifade eden müşterek rivayetler. Yazar bu grubun ilk kategoride yer alan müşterek rivayetlere dâhil olduğunu söylemiştir. Zira bu özellikteki müşterek rivayetler arasında mana ile rivayetten kaynaklanan basit farklılıklar söz konusudur. 3- Farklı metinlere sahip olmakla birlikte aynı anlama gelen hadisler. 4- Paylaşılan metinler. Yazar bu grupta her iki ekolün kaynaklarında da yer alan ancak birtakım değişikliklere uğramış metinlerin söz konusu özelliğe sahip olduğunu ifade eder. Örnek olarak zikrettiği hadislerden anlaşıldığı kadarıyla bir kaynakta uzunca bir metinle yer alan hadisin sadece bir cümlesinin diğer ekolün kaynağında yer almasını kastetmektedir.¹³² Hakîm'in müşterek rivayetler tahlil edildiğinde, Şîa'nın nebevî sünnete uymadığı ve İslam mezheplerine dâhil olmadığı şeklindeki ideolojik yaklaşımlara cevap verileceğini ifade etmesi, ayrıca pek çok konuda Şîî görüşlerin sahâbenin icmâına muvafık olduğunu söylemesi,¹³³ yazarın söz konusu rivayetlere yaklaşımının ideolojik olduğunu düşündürmektedir.

ile ilişkilendirmektedir (“Sunnî-Shî'î Interaction in the Early Period -The Transition of the Chains of Ahl al Sunna to the Shî'a-”, s. 10).

¹³⁰ Hakîm, “Vâkâvî Mutûn-i Müşterek Hadîsî der Menâbi-i Ferîkayn”, *Ulûmu'l-hadis*, 2012, sy. 62, s. 198-219.

¹³¹ Hakîm, “Vâkâvî Mutûn-i Müşterek Hadîsî der Menâbi-i Ferîkayn”, s. 204.

¹³² Hakîm, “Vâkâvî Mutûn-i Müşterek Hadîsî der Menâbi-i Ferîkayn”, s. 205-10.

¹³³ Hakîm, “Vâkâvî Mutûn-i Müşterek Hadîsî der Menâbi-i Ferîkayn”, s. 216.

Tespit edilebildiği kadarıyla Ehl-i sünnet ve Şîa'nın kaynaklarındaki ortak hadislerin incelendiği bir yüksek lisans tezi vardır. Türkiye’de müşterek rivayetlerin konu edildiği ilk çalışma¹³⁴ Koşkar Selimli’nin *Sünnî ve Şîi Hadis Kaynaklarına Göre “Buniye’l-İslâmu alâ Hamsin” İslam Esasları Hadisi* isimli yüksek lisans tezidir.¹³⁵ Selimli, tezinin ilk bölümünü Sünnî ve Şîi hadis anlayışına dair genel bilgilere tahsis etmiş, çalışmasının İkinci Bölüm’ünde “Buniye’l-İslam” rivayetlerinin Sünnî literatürde, Üçüncü Bölüm’ünde ise Şîi hadis kaynaklarında yer alan isnad ve metinleri hakkında bilgi vermiştir. Ancak Selimli muhtemelen bu çalışmayı hazırladığı yıllardaki araştırma imkânlarının yetersizliği nedeniyle hadisin Sünnî ve Şîi literatürdeki isnad ve metinlerinin tamamını tespit edememiştir. Ayrıca tezde “Buniye’l-İslam” hadisinin iki ekolün kaynaklarında nasıl yer aldığı sorusuna cevap aranmamakta, yani rivayetin geçiş süreci hakkında bilgi verilmemektedir. Bu çalışmada görülen bir başka eksiklik, ilgili hadisin Şîi metinlerine “velâyet” lafzının eklenmesinden sorumlu râvinin kim olduğuna dair bir araştırmanın yapılmamış olmasıdır.¹³⁶

Son olarak Yusuf Suiçmez’in *Şîa Hadis Tarihi Hz. Muhammed’in Söz ile Fiillerinin Şîi İmamlara Nispeti*¹³⁷ adlı kitabının¹³⁸ müşterek rivayetleri konu edinen “Şîi Rivayet Kaynaklarında Yer Alan Rivayetlerin Ehl-i Sünnet Kaynaklarındaki Durumu, Ziyadeler ve Ref‘ ile Kat‘ Problemi, Ref‘ ve Kat‘ İle İtham Edilen Raviler, Ref‘ ve Kat‘ Sorununun Boyutları ve Etkileri” başlıklı Üçüncü Bölüm’ü hakkında da bilgi verilmelidir.¹³⁹ Suiçmez bu bölümde, Sünnî ve Şîi kaynaklarda yer alan bir grup rivayeti inceleyerek bunların geçişi hakkında eser kronolojisini merkeze alan bir yöntemden hareketle birtakım değerlendirmeler yapmıştır. Onun esas aldığı yönetime göre hem Ma‘mer b. Râşid’in (ö. 153/770) hem de Küleynî’nin eserinde yer alan bir rivayetin aslı, daha erken tarihli bir kaynak olması nedeniyle Ma‘mer b. Râşid’in *el-Câmi*’idir ve ilgili hadis Ehl-i sünnet’ten Şîa’ya geçmiştir. Ancak Suiçmez’in bu yöntemi, rivayetin daha erken tarihli bir Şîi hadis kitabında yer alması durumunda çıkmaza girmektedir. Zira yazar böyle bir rivayetle karşılaştığında ilgili metnin aslının Şîi kaynak olduğunu ve bunun Şîa’dan Ehl-i sünnet’e geçtiğini ifade edememektedir. Örneğin o Küleynî’nin *el-Kâfî*’sinde yer alan bir hadisin, Sünnî

¹³⁴ Ali Osman Ateş’in 1996 yılında yayımlanan *Ehl-i Sünnet ve Şîa’nın Delil Olarak Aldığı Bazı Hadisler* isimli kitabı, iki ekolün delil olarak kullandığı bazı ortak rivayetleri konu edindiği izlenimini vermektedir. Ancak bu kitap Sünnî ve Şîilerin ihtilaf ettikleri bazı konularda delil olarak ileri sürdükleri rivayetleri ve bunların değerlendirilmesine dairdir.

¹³⁵ Selimli, *Sünnî ve Şîi Hadis Kaynaklarına Göre “Buniye’l-İslâmu alâ Hamsin” İslam Esasları Hadisi* (yüksek lisans tezi, 1999), Ankara Üniversitesi SBE.

¹³⁶ Selimli’nin çalışması hakkında kısa bir değerlendirme için bk. Topgöl, “Türkiye’deki Şîi Hadis Çalışmalarının Seyri”, s. 358.

¹³⁷ Suiçmez, *Şîa Hadis Tarihi Hz. Muhammed’in Söz ile Fiillerinin Şîi İmamlara Nispeti*, İstanbul 2018.

¹³⁸ Suiçmez’in söz konusu eserine dair etraflı bir değerlendirme ve eleştiri için bk. Aslan, “*Şîa Hadis Tarihi* Adlı Eser Üzerine”, *Darulfunun İlahiyat*, 2019, c. XXX, sy. 1, s. 263-76.

¹³⁹ Suiçmez, *Şîa Hadis Tarihi*, s. 163-85.

literatürde en erken İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Sahîh*'inde yer aldığını söylerken burada geçişle ilgili bir hüküm verilemeyeceğini belirtir.¹⁴⁰ Hâlbuki onun takip ettiği yönteme göre bu rivayet Şîî menşelidir ve Sünnî kaynaklara Şîa'dan geçmiştir. Suiçmez'in müşterek rivayetlerin iki ekolün hadis halkaları arasındaki geçiş sürecini araştırırken eser kronolojisini dikkate alması, Sünnî ve Şîî ricâl eserlerinde bu rivayetleri nakleden râviler hakkında kapsamlı bir araştırma yapmaması, dolayısıyla rivayet geçişlerinin ne zaman, nerede ve kimin tarafından meydana geldiği hakkında bir yargıya varılamaması, mezkûr çalışmanın temel eksiklikleridir. Yine bu çalışmada müşterek rivayetlerin Sünnî ve Şîî kaynaklardaki metinleri hakkında verilen bilgiler de yeterli düzeyde değildir.¹⁴¹

Müşterek rivayetleri, bunların isnad ve metin tahlilleri ile ilgili konuları işleyen yukarıdaki çalışmaların yanı sıra Ehl-i sünnet ve Şîa'nın ortak râvileri hakkında bilgi veren 2 Arapça kitaba ve 1 Farsça makaleye de temas edilmelidir. Sünnî ve Şîî isnadlardaki ortak râvilere dair ilk çalışma, el-Mecma'u'l-âlemî araştırmacılarından Hüseyin Azîzî, Bervîz Rüstekâr ve Yusuf Beyât'ın hazırladığı *er-Ruvâtü'l-müşterekûn beyne's-Sünne ve's-Şîa* isimli kitaptır.¹⁴² Söz konusu çalışmada Ehl-i sünnet âlimlerine göre bir râvinin sika kabul edilmesi için onun Sünnî olmasının gerekmediğine, benzer şekilde Şîî ricâl âlimlerinin de İmâmî olmayan râvileri güvenilir addettiğine, bunun bir uzantısı olarak da iki ekolün hadis kaynaklarında çok sayıda ortak râvinin yer aldığına işaret edilir.¹⁴³ Bununla birlikte kitapta ortak râvilerin tanımı da yapılmıştır. Buna göre Sünnî ve Şîî âlimlerin övdüğü ve ta'dîl ettiği, masum imamlardan doğrudan ya da bir veya birkaç râvi vasıtasıyla nakilde bulunan kimselere ortak râvi denilmektedir. Takrîbü'l-mezzâhib düşüncesine sahip bu yazarlara göre ortak râviler, iki ekolün geçmişteki birlik ve beraberliği hakkında bilgi vermesi önemli bir konuma sahiptir.¹⁴⁴ Bu bilgilerin ardından kitapta Sünnî ve Şîî kaynaklardaki 269 ortak râvi alfabetik olarak sıralanmış, haklarında iki ekolün ricâl kaynaklarında yer alan bilgiler kaydedilmiştir. Ortak râvi olarak kaydedilen isimler arasında Übey b. Ka'b (ö. 33/654 [?]), Üsame b. Zeyd (ö. 54/674), Berâ b. Âzîb (ö. 71/690 [?]) gibi bazı sahâbilerin yanı sıra 4./10. asırda vefat ettiği bilinen râvilere de yer verilmiştir. Bununla birlikte kitaptaki bazı isimler hakkında verilen bilgilere bakıldığında, yukarıda işaret edilen ortak râvi tanımına bağlı kalınmadığı görülür. Örneğin bu kitapta ortak râvi olarak zikredilen Fesevî'nin (ö.

¹⁴⁰ Suiçmez, *Şîa Hadis Tarihi*, s. 170-1.

¹⁴¹ Suiçmez'in müşterek rivayetleri konu edindiği üçüncü bölümünün detaylı bir incelemesi için bk. Duman, "*Şîa Hadis Tarihi* Adlı Kitabın Muhteva ve Metot Analizi", s. 94-8.

¹⁴² Azîzî v.dgr., *er-Ruvâtü'l-müşterekûn beyne's-Sünne ve's-Şîa*, Tahran: el-Mecma'u'l-âlemî li't-takrîb beyne'l-mezzâhibi'l-İslâmiyye, 2009.

¹⁴³ Azîzî v.dgr., *er-Ruvâtü'l-müşterekûn beyne's-Sünne ve's-Şîa*, s. 7-8.

¹⁴⁴ Azîzî v.dgr., *er-Ruvâtü'l-müşterekûn beyne's-Sünne ve's-Şîa*, s. 11.

277/890) Ehl-i beyt imalarından hadis naklettiği bilinmemekte, Şîî ricâl eserlerinde ise kendisine yer verilmemektedir.¹⁴⁵

Ortak râviler hakkındaki diğer kitap Muhammed Cafer et-Tabsî'nin *Ricâlü's-Şîa fî Sîhâhi's-sitte* isimli eseridir.¹⁴⁶ Eserde önemle vurgulanan ilk konu Ehl-i sünnet âlimlerinin râvileri, Şîî eğilimlere sahip olmaları nedeniyle cerh etmesidir. Zira yazar Şîî eğilimlere sahip olmanın râvinin zayıf kabul edilmesini gerektirmediğini, Hz. Ali ve Ehl-i beyt'i sevmenin cerh sebebi olarak görülemeyeceği hakkında uzunca bir açıklama yapar. Bununla birlikte Buhârî ve Müslim gibi önde gelen hadis âlimlerinin Şîî hocalardan ders almış olmasını da kendi görüşlerini desteklemek üzere örnek verir.¹⁴⁷ Mezkûr kitapta İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mizân*'ından hareketle 140 Şîî râvi hakkında Sünnî ve Şîî ricâl eserlerinde yer alan bilgilere işaret edilmiştir. Eserde yer alan râvilere bakıldığında *er-Ruvâtü'l-müşterekûn*'daki gibi sahâbî râvilerin yer almadığı ve en geç 3./9. asrın ilk yarısında vefat ettiği bilinen isimlerin kaydedildiği görülür.

Sünnî ve Şîî isnadlardaki ortak râviler hakkındaki tek Farsça makale A'zam Fercâmî'nin “Şînâsâ-yi Yek Râvi-yi Müşterek: Berresî Ricâlî Giyâs b. İbrahim ve Hudûr-i U der Sened-i Ehâdis-i Şîa ve Ehl-i Sünnet” isimli çalışmasıdır.¹⁴⁸ Yazar Giyâs b. İbrahim hakkında Sünnî ve Şîî ricâl âlimlerinin farklı bilgiler kaydettiğini, bu nedenle bazı kimselerin bu râviyi iki farklı kişi olarak kabul ettiğini söyler. Bu çalışmada da iki ekolün kaynaklarında Giyâs hakkındaki bilgileri inceleyerek onun iki ayrı kişi olup olmadığını tespit etmeye çalışır. Bu amaçla önce Şîî, ardından da Sünnî ricâl eserlerinde Giyâs hakkında verilen bilgileri kaydeder. Râvi hakkındaki ithamları, itikadi eğilimi, hoca-talebe ilişkileri, nesebi gibi standart biyografi bilgilerinden hareketle yazar Sünnî ve Şîî literatürde Giyâs b. İbrahim başlığı altında kaydedilenlerin aynı kişiye ait olduğunu belirtir.¹⁴⁹

Buraya kadar hakkında bilgi verilen ilmî çalışmalarda Sünnî ve Şîî literatürdeki müşterek rivayetlere dair genel bilgiler, hadislerin iki ekolün ilim halkaları arasındaki intikal süreçleri, rivayetler arasındaki metin farklılıkları gibi konular hakkında bilgi verilmişse de bunların tamamının birlikte değerlendirildiği müstakil bir araştırma bulunmamaktadır.

¹⁴⁵ Azîzî v.dgr., *er-Ruvâtü'l-müşterekûn beyne's-Sünne ve's-Şîa*, s. 489.

¹⁴⁶ Tabsî, *Ricâlü's-Şîa fî Sîhâhi's-sitte*, Kum: Merkezü Fıkhi'l-Eimmeti'l-Ethâr, 2014.

¹⁴⁷ Tabsî, *Ricâlü's-Şîa fî Sîhâhi's-sitte*, s. 13-25.

¹⁴⁸ Fercâmî, “Şînâsâ-yi Yek Râvi-yi Müşterek: Berresî Ricâlî Giyâs b. İbrahim ve Hudûr-i U der Sened-i Ehâdis-i Şîa ve Ehl-i Sünnet”, *Ulûm-i Hadîs*, 2006, sy. 40, s. 81-94.

¹⁴⁹ Fercâmî, “Şînâsâ-yi Yek Râvi-yi Müşterek”, s. 91-2.

III. KAVRAMLAR

Bu çalışmada ele alınan konuların daha iyi anlaşılması için bazı kavramlar ve kullanımları hakkında açıklama yapılmalıdır. Kapsamı hakkında bilgi verilmesi gereken kavramların başında Ehl-i sünnet, Sünnî, Şîa, Şîî ve İmâmî ifadeleri gelmektedir. Ağırlıklı olarak 2./8. asırdaki hadis faaliyetinin ele alındığı bu çalışmada bir grup râvi ve onların katıldıkları ilim meclisleri ya da ders halkaları mezkûr kavramlarla nitelenmiştir. Ancak söz konusu dönem için bu kavramlar, günümüzde anlaşıldığı ve bilindiği hâliyle belirli inanç esasları olan ekol ya da mezhebe karşılık gelen kavramsal bir çerçeveye sahip değildir. Zira henüz 2./8. asırda ne Ehl-i sünnet¹⁵⁰ ne de Şîa¹⁵¹ temel doktrinleriyle bir mezhep olarak teşekkül etmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada yer alan “Ehl-i sünnet’in ders meclisi”, “Sünnî hadis halkası”, “Sünnî râvi” gibi kullanımlar ile erken dönemdeki Ehl-i hadis kastedilmektedir. Yine “Şîî râvi”, “Şîî hadis halkası”, “Şîa’nın ders meclisi” ifadeleri de müşterek rivayetlerin Şîî isnadlarında yer alan ve hakkında sadece ekolün ricâl kaynaklarının bilgi verdiği, Sünnî literatürde kendisinden söz edilse de teşeyyu‘ ile itham edilen ya da Şîî olduğu söylenen râviler ve onların ders halkalarını belirtmek üzere kullanılmıştır.¹⁵²

Çalışma sırasında müşterek rivayetleri nakleden bazı râviler için de belirli kavramlaştırmalar yapılmıştır. Bunların başında “ortak râvi” gelmektedir. Müşterek rivayetlerin hem Sünnî hem de Şîî literatürdeki isnadlarında yer alan ya da her iki ekolün ricâl eserlerinde hakkında bilgi verilen kişiler “ortak râvi” şeklinde nitelenmiştir. Bu tanıma göre ortak râviler gerek Sünnî gerekse Şîî râviler ve ders meclisleriyle ilişkisi bulunan, bunun bir sonucu olarak da iki ekolün ricâl âlimleri tarafından tanınan ve kitaplarında kendilerine yer verilen şahıslardır. Burada söz konusu özellikteki râvilerin “müşterek” yerine “ortak” sıfatıyla nitelenmesinin başlıca iki nedeni bulunmaktadır. Bilindiği üzere “müşterek râvi” kavramının oryantalist literatürde özel bir anlamı vardır. Batılı ilim adamları “müşterek râvi (common link)” ifadesini, isnadıyla birlikte uydurduğu hadisin kendisinden sonra çok sayıda kişi tarafından nakledilerek kollara ayrıldığı râvi

¹⁵⁰ Ehl-i sünnet’in teşekkül süreci hakkında bk. Yavuz, Yusuf Şevki, “Ehl-i Sünnet”, *DİA*, X, 525-30; Melchert, *Sünnî Düşüncenin Teşekkülü*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.

¹⁵¹ Şîiliğin ortaya çıkış ve teşekkül süreci hakkında bk. Fırlı, “Şîiliğin Doğuşu ve Gelişmesi”, *Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu (Tebliğler ve Müzakereler)*, İstanbul, 1993; Onat, *Emevîler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîiliği*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993; a.mlf., “Şîiliğin Doğuşu Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, c. XXXVI, s. 79-118; Kohlberg, “İmamîyye’den İsnâaşeriyye’ye” (trc. Cemil Hakyemez), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, c. V, sy. 3, 288-301; Öz, “Şîa’nın Aslı ve Doğuşu Üzerine Görüşler”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 2008, c. I, sy. 2, s. 29-47; Hodgson, “How Did the Early Shī’a Become Sectarian” *Shī’ism* (ed. Etan Kohlberg), London-New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2016; Bozan, *İmâmîyye Şîası’nın Oluşumu*, Ankara: İSAM Yayınları, 2018.

¹⁵² Yukarıda bahsi geçen kullanımların dışında Şîa kavramı, on iki imama inanan İmâmîyye Şîa’sı için kullanılmıştır.

için kullanırlar.¹⁵³ Öte yandan “müşterek râvi” kavramı, Şîî ricâl âlimleri tarafından da aynı kimlik bilgisine sahip şahısları ifade etmek üzere kullanılmıştır.¹⁵⁴ Dolayısıyla ilgili kavramın, oryantalist ve Şîî literatürdeki kullanımlarla karıştırılmasının önüne geçmek amacıyla yukarıda işaret edilen özelliklere sahip şahıslar için “ortak râvi” ifadesi tercih edilmiştir.

Râvi niteliklerini belirlemeye yönelik bir diğer kavram “kripto râvi”dir. Bu çalışmada, Sünnî ve Şîî hadis halkalarında ismini, nisbesini ya da künyesini değiştirerek kendini farklı kimlik bilgileriyle tanıtan veya kimliğini gizleyen şahıslara “kripto râvi” denilmiştir.¹⁵⁵ Hem Sünnî hem de Şîî ders meclisleriyle irtibatlı olmaları bakımından aynı zamanda ortak râviler arasında da yer alan bu kişiler, Şîî ricâl eserlerinde birden fazla kimlik bilgisiyle kaydedilirler. Kripto râviler hakkındaki kimlik kargaşası ise özellikle muahhar dönem Şîî ricâl âlimlerinin, ilgili şahıslar hakkındaki farklı isimlerin aynı kişiye ait olduğuna dair değerlendirmeleri ile açıklığa kavuşur. Ancak Şîî ricâl âlimlerinin bu kişilerin kimliklerini gizlediğine dair kanaatleri bulunmaz. Diğer taraftan Sünnî tarih, tabakât ve ricâl eserlerinde ise bu kişiler, Şîî literatürdekinin aksine tek bir kimlik bilgisiyle kaydedilir. Bu durum kripto olduğu tespit edilen râvilerin, iki ekolün ilim halkalarında kendilerini farklı şekillerde tanıttıklarını, dolayısıyla da Sünnî ve Şîî ricâl âlimleri tarafından farklı kimlik bilgileriyle tanındığını gösterir. Müşterek rivayetlerin isnadlarının araştırılması sırasında kripto olduğu tespit edilen râvilerin en belirgin özelliği ise hadis uydurmakla itham edilmiş olmalarıdır. Anlaşıldığı kadarıyla onların yalana olan meyilleri, Sünnî ve Şîî ilim meclislerinde kimliklerini gizleme ya da değiştirme şeklinde tezahür etmiştir.

Bu çalışmada râvilerin yanı sıra müşterek rivayetleri nitelemek amacıyla da bazı kavramlar kullanılmıştır. Bunların iki “isnad ve metin birlikteliğine sahip müşterek rivayetler”

¹⁵³ Müşterek râvi teorisinin oryantalist literatürde ifade ettiği anlam hakkında kapsamlı bir araştırma için bk. Kızıl, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidî*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

¹⁵⁴ Mâmekânî, *Tenkihu'l-makâl*, II, 169-81. Şîî ricâl âlimlerinin müşterek râvi şeklinde nitelediği isimler hakkındaki müstakil bir kaynak için bk. Kâzımî, *Hidâyetü'l-muhaddisîn ilâ tarîkati'l-Muhammedîn*, Kum: Mektebetü Âyetillah el-Uzmâ el-Mar'âşî, 1405/1985. Konuyla ilgili kısa bir değerlendirme için bk. Eren, *Şîa'da Hadis Ricâlî İlmi*, s. 167-70.

¹⁵⁵ Râvilerin çeşitli nedenlerle kimliklerini gizlemeleri veya değiştirmeleri daha önceki çalışmalarda da dile getirilmiş, ancak bu kişiler hakkında bir kavram önerilmemiştir. Örneğin çağdaş araştırmacılardan Jassim Hussain, gaybetteki imamın ilk vekili Osman b. Saîd el-Amrî'nin (ö. 265/879) çeşitli nedenlerle Şîî cemaatin malî işleriyle olan ilgisini gizlediğini ve kendisini yağ tüccarı şeklinde tanıttığını ifade etmiştir. Hussain, erken dönem Şîî ricâl âlimlerinden Keşşî'nin eserinde Hafs b. Amr kimlik bilgisiyle de yer alan Osman b. Saîd'in mezkûr ismi Şîî cemaatin gizli buluşmalarında kullandığını söyler (*The Occultation of the Twelfth Imam*, s. 91-2). Yine Topgöl de aralarında Osman b. Saîd'in de yer aldığı bazı Şîî eğilimli râvilerin iki ekolün ders meclislerinde kimliklerini farklı şekillerde tanıttıklarına ya da bazı râvilerin bilgi aktardıkları râvilerden kimliklerini gizlemelerini istediklerine dair tespitlerde bulunmuştur (Topgöl, *Şîî Ricâl İlmi*, s. 19-20, 235-6). Benzer şekilde Kuzudişli de bazı râviler hakkında iki ekolün ricâl kaynaklarında yer alan bilgilerin kargaşaya sebep olduğunu ve bir grup Şîî râvinin çeşitli nedenlerle Sünnî halkalarda künye ve nisbelerini gizlediğini belirtmiş, ancak bu râvileri kripto şeklinde nitelememiştir (“Sünnî-Shîî Interaction in the Early Period”, s. 27, 35).

ifadesidir. Söz konusu kavramla Sünnî ve Şîî hadis halkalarında bir veya daha fazla ortak râvinin naklettiği hadisler kastedilmektedir. Dolayısıyla isnad ve metin birlikteliğine sahip müşterek rivayetlerin Sünnî ve Şîî tariklerindeki en az bir râvi aynıdır.¹⁵⁶ Çalışmada kullanılan bir başka kavram “kısmen müşterek rivayet” ifadesidir. Söz konusu kavramla hadisin Sünnî ve Şîî literatürde yer alan metninin birebir aynı olması değil, sadece belirli kısımlarının müştereklik göstermesi kastedilir. Bu özellikteki hadislerin bir kısmı Sünnî kaynaklarda, diğer bir kısmı ise Şîî literatürde genellikle uzun bir metinle serdedilen rivayetlerin tek bir cümlesi olarak gelmektedir.¹⁵⁷

Son olarak müşterek rivayetlerin metinlerinde görülen farklılıkları ifade etmek üzere kullanılan “bağlam değişimi” ifadesi hakkında da bilgi verilmelidir. Müşterek rivayetlerin metinleri incelendiği incelendiğinde, Allah Resûlü ile ashâbından biri arasındaki bazı konuşmaların Şîî kaynaklarda imam ve ashâbı arasında geçtiği tespit edilmiştir. Rivayete konu olan şahısların rollerinde meydana gelen değişimlerin yanı sıra Sünnî kaynaklarda Hz. Peygamber’in ya da bir sahâbînin sözü olarak nakledilen bir grup hadisin de Şîî literatürde imam ve ashâbı arasındaki konuşma şeklinde geldiği görülmüştür. Söz konusu metin özelliklerine sahip müşterek rivayetler için “bağlam değişimi” ifadesi kullanılmıştır. Bununla Topgöl’ün konuyla ilgili müstakil çalışmasında işaret ettiği “bağlam inşası” ya da “yeni/den inşa edilen bağlam” ifadeleri kastedilmiştir. Topgöl’e göre bu tabirler, konuşmanın ilk gerçekleştiği tarihî çerçevenin hazfedilerek hadisin bir olay, fikir ya da tepki etrafında bambaşka bir anlatı içerisine yerleştirilmesini ifade etmektedir.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Çalışmanın Birinci Bölüm’ündeki “İsnad ve Metin Birlikteliğine Sahip Müşterek Rivayetler” başlığında bu konunun detayları hakkında bilgi verilecektir.

¹⁵⁷ Çalışmanın Birinci Bölüm’ünde yer alan “Kısmen Müşterek Rivayetler” başlığında söz konusu kavram hakkında detaylı bilgi verilecektir.

¹⁵⁸ Topgöl, “Sünnî-Şîî İkilemine Farklı Bir Bakış”, s. 46.

BİRİNCİ BÖLÜM
***EL-KÂFÎ*’DE VE EHL-İ SÜNNET KAYNAKLARINDAKİ MÜŞTEREK**
RİVAYETLER

Allah Resûlü'nün vefatının ardından dinî otoriteyi kimin temsil edeceği sorusuyla başlayan hilafet tartışmalarının ve ilerleyen yıllarda meydana gelen Cemel ve Sıffîn Savaşları gibi siyasi ayrılıkların sonucunda Müslümanlar arasında çeşitli gruplar ortaya çıkmıştır. İslam dünyasındaki ilk siyasi ayrılıkların neticesinde ortaya çıkan ve günümüze kadar varlığını devam ettiren fırkalardan biri Şîa'dır. Şîa'yı önemli kılan başlıca husus ise mezhebî görüşleri çerçevesinde teşekkül eden bir literatüre sahip olmasıdır. Özellikle mezhebin hadis anlayışı ve kaynaklarına bakıldığında, Ehl-i beyt merkezli Şîî paradigmanın etkilerini açıkça görmek mümkündür. Zira Şîa'ya göre Hz. Peygamber ile birlikte Hz. Ali (ö. 40/661), Hz. Hasan (ö. 49/669), Hz. Hüseyin (ö. 61/680), Ali b. el-Hüseyin Zeynelâbidîn (ö. 94/712), Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733 [?]) ve Cafer es-Sâdık (ö. 148/765) gibi on iki imamın söz, fiil ve takrirleri de hadis ve sünnet olarak kabul edilmektedir. Yine Şîa'nın hadis kaynaklarındaki rivayetlerin genellikle şu üç şekilde gelmesi de Şîî paradigmanın bir yansımasıdır: 1- Hz. Peygamber'in bir hadisi kendisinden sonraki imamlardan oluşan bir isnadla rivayet edilir. 2- Bir imamın sözü sonraki imamlar tarafından rivayet edilir. 3- Bir imamın sözü takipçileri tarafından rivayet edilir.¹

Şîa'nın hadis anlayışına göre sahâbe kanalıyla gelen hadislerin makbul olmaması, Şîî paradigmayla ilgili işaret edilmesi gereken bir diğer konudur. Hz. Peygamber'in, vefatından sonra Hz. Ali'ye biat etmeleri için Gadîr-i Hum'da² sahâbeden söz almasına rağmen ashâbın, Hz. Ebû Bekir'i halife tayin etmesi, Şîa'nın az sayıdaki birkaç ismi³ istisna ederek sahâbe vasıtasıyla nakledilen rivayetleri kabul etmemesinin temel nedenidir.⁴ Ayrıca Şîa'nın râvide aranan şartlar

¹ Brown, "Şîa'da Hadis", s. 12-3.

² Hz. Peygamber, veda haccı dönüşünde Mekke ile Medine arasında bulunan Cuhfe yakınlarındaki Gadîr-i Hum'da önemli bir konuyu duyurmak için konaklayıp konuşma yapmıştır. Allah Resûlü konuşmasını bitirdikten sonra Hz. Ali'yi sağına almış, "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allah'ım onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol" buyurmuştur. Şîîler bu rivayeti Hz. Ali'nin imâmeti ve hilafeti için delil kabul etmektedir. Diğer taraftan Ehl-i sünnet âlimlerine göre bu rivayetdeki "mevlâ" ve beraberinde geçen "velî" kelimeleri, Şîa'nın anladığı şekilde "halife" ve "imam" değil, "dost, efendi, arkadaş" anlamlarına gelmektedir. Ayrıca Sünnî kaynaklarda bu rivayet, çeşitli savaşlarda müşrik akrabalarını öldürdüğü için Müslümanlar arasında Hz. Ali'ye karşı duyulan antipatiyi gidermek ve en önemlisi, Yemen seferinde (10/631-2) ganimetlerin paylaşılması sırasında katı davranışları ve beraberindekileri küstürmesi sebebiyle kendisini Hz. Peygamber'e şikâyet edenleri teskin ederek Müslümanlar arasındaki kardeşlik ve dostluğun bozulmasını önlemek amacıyla söylenmiştir (Fığlalı, "Gadîr-i Hum", *DİA*, XIII, 279-80).

³ Şîa'ya göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'nin halife olacağını kabul eden sahâbiler Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653), Selman-ı Fârisî (ö. 36/656 [?]) ve Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657) gibi isimlerdir (Öz, "Şîa", *DİA*, XXXIX, 111).

⁴ Şîa'nın hadis rivayet sisteminin Ehl-i beyt merkezli oluşu hakkında etraflı bilgi için bk. Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, s. 57-183.

arasında “İmâmiyye’den olma”yı zikretmesi,⁵ dolayısıyla Sünnîlik⁶ de dâhil olmak üzere İmâmî olmamanın⁷ râvinin cerhine yönelik bir tenkit kriteri şeklinde benimsenmesi Şîî hadis anlayışıyla ilgili dikkat çekilmesi gereken konulardandır.

Şîî hadis anlayışını Ehl-i sünnet’inkinden farklı kılan bu bilgiler dikkate alındığında mezhebin hadis kaynaklarında güvenilir kabul edilen birkaç isim dışında sahâbeden ve Ehl-i sünnet râvilerinden nakledilen rivayetlerin yer almadığı anlaşılmaktadır. Ancak Şîa’nın henüz bir cemaat olarak varlığını sürdürdüğü, yani mezhep olarak teşekkül etmediği, dolayısıyla mezhebî doktrinleri çerçevesinde hadis anlayışının gelişme göstermediği 2./8. asırda Sünnî ve Şîî âlimlerin ya da râvilerin birbirleriyle irtibatlı olduklarına, ayrıca dönemin hadis meclislerinde bir araya geldiklerine dair kayıtlar da söz konusudur.⁸

Şîa’nın mezhep olarak teşekkülünden önceki dönemlerde, Sünnî ve Şîî ulemanın veya râvilerin birbirleriyle irtibatlı olmaları ve aynı meclislerde bir araya gelmeleri gibi hususlar, Şîî hadis literatüründe sahâbeden ya da Ehl-i sünnet râvilerinden nakledilen hadislerin yer alıp almadığını düşündürmektedir. Benzer şekilde Şîa’nın hadislerin menşei olarak kabul ettiği Ehl-i

⁵ Şîî ulemanın râvide aradığı şartlardan biri imandır ve bununla râvinin İmâmiyye Şîa’sına mensup olması kastedilir (Şehîd-i Sâni, *er-Ri’âye*, s. 189; Âmilî, *Vüsûlû’l-ahyâr*, s. 277; Mâmekânî, *Mikbâsü’l-hidâye*, I, 318).

⁶ Şîa’nın râvinin Ehl-i sünnet’e mensup olmasını cerh sebebi kabul etmesi hakkında müstakil bir çalışma için bk. Ünügür, *İmâmiyye Şîa’sında Cerh-Ta’dil ve Bir Cerh Sebebi Olarak Sünnîlik* (yüksek lisans tezi, 2011), Ankara Üniversitesi SBE.

⁷ Şîî ulema İmâmiyye’den olmayı, râvide aranan şartlar arasında zikretmiş ve bu şartı taşımayan râvileri “mezhebi bozuk (*fâsîdû’l-mezheb*)” şeklinde nitelemiştir. İlgili râvi kümesine hem Ehl-i sünnet, Mu’tezile, Mürchie, Hâriciyye gibi fırkalara mensup hem de Şîa’nın mezhepleşme öncesinde ve sürecinde İmâmî cemaatle irtibatlı olan, imamlardan ve ashâbından rivayeti bulunan, buna rağmen İmâmî fikirleri benimsediği bilinmeyen Zeydî, Vâkıfî, Eftahî râviler dâhildir. Konu hakkında bilgi için bk. Büyükkara, “İmamiyye Şîa’sının Hadis Usulünde ‘Mezhebi Bozuk’ Raviler (I)”, *İslâmî Araştırmalar*, sy. 3, s. 201-15; a.mlf.; “İmamiyye Şîa’sının Hadis Usulünde ‘Mezhebi Bozuk’ Raviler (II)”, *İslâmî Araştırmalar*, sy. 4, s. 354-68.

⁸ Erken dönemde Sünnî ve Şîî âlimlerin irtibatlı olduğunu ifade eden değerlendirmelerden biri Jonathan Brown’a aittir. Brown, iki ekolün ortak temellere sahip olduğunu, İslam tarihi boyunca birbirleriyle örtüşüklerini ve etkileşim hâlinde olduklarını söyler. Ona göre erken dönemdeki Sünnî-Şîî etkileşiminin başlıca sebepleri Şîa’nın müstakil bir hizip oluşturmaması, Sünnîlerin Ehl-i beyt’e duydukları muhabbet ve Şîîlerin kendi akidelerini savunmak maksadıyla Sünnî hadislerden istifade etmeye ihtiyaç duymalarıdır (Brown, “Şîa’da Hadis” s. 27). Şîî ders halkalarının henüz müstakil bir kimlik kazanmadığı zamanlarda Sünnî hadis meclislerinin her iki ekolün râvilerine de açık olduğuna işaret eden bilgilerden biri Muhammed b. Ebî Umeyr’den (ö. 217/832) gelir. O, kendisine Sünnî âlimlerle karşılaştığı hâlde neden onlardan hadis işitmediğini soran Fazl b. Şâzân’ın (ö. 260/871) babasına, Şîî râvilerin hem âmmeden hem de hâssadan hadis dinlediklerini, ancak âmmenin hadisini hâssadan, hâssa’nın hadisini âmme’den rivayet edecek şekilde bunları karıştırdıklarını gördüğünü, bu sebeple de Sünnî râvilerden hadis nakletmeyi terk ettiğini söyler. Muhammed b. Ebî Umeyr’in mezkûr ifadelerinden hareketle Topgöl, 3./9. asrın başlarından itibaren Şîî cemaatte, kendi ilim halkalarındaki bilgilerle yetinme bilincinin yerleştiğini belirtir (*Şîî Ricâl İlmi*, s. 307; “Erken Dönem Hadis Çalışmalarında Şîîlik İthamları”, s. 60-1). Yine Topgöl Sünnî ilim halkalarının, 2./8. asır boyunca hem Ehl-i hadîs mensuplarına hem de Şîî eğilimli râvilerin giriş çıkışlarına açık olduğunu, hicri 190-200 seneleri arasında ise Şîî ilim halkalarının müstakil bir kimlik kazanmaya başladığını belirtir (“Sünnî-Şîî İkilemine Farklı Bir Bakış”, s. 47).

beyt imamlarından nakledilen rivayetlere Sünnî kaynaklarda tesadüf edilmesi, iki ekolün hadis kaynaklarındaki müşterek rivayetlerin durumunun ne olduğu sorusunu beraberinde getirmektedir. Şîa'nın *Kütüb-i erbaa*'sının ilk eseri olan Küleynî'nin (ö. 329/941) *el-Kâfî* isimli eserinin Usûl bölümü bu sorular çerçevesinde incelendiğinde bazı rivayetlerin hem Sünnî hem de Şîî hadis eserlerinde kaydedildiği görülmüştür. Aşağıda sırasıyla *el-Kâfî*'nin Usûl kısmında ve Sünnî kaynaklarda serdedilen müşterek rivayetlerin sayısı, konuları, isnad ve metin özellikleri hakkında bilgi verilecektir.

I. MÜŞTEREK RİVAYETLERİN SAYISI

el-Kâfî'nin Usûl başlıklı iki ciltlik bölümünde yer verilen 3798 rivayetin Sünnî kaynaklarda yer alıp almadığı araştırıldığında 406 hadisin müşterek olduğu tespit edilmiştir. Buna göre Usûl'deki müşterek rivayetlerin Şîî rivayetlere oranı %10 civarındadır. Ancak burada ilgili bölümün büyük ölçüde Şîî imâmet doktrininin ve iman esaslarının, dolayısıyla Sünnî-Şîî ihtilafının temel konularına ilişkin nakilleri içerdiğine işaret edilmelidir. Bundan dolayı namaz, oruç, hac gibi amellere taalluk eden ya da Sünnî-Şîî fark etmeksizin Müslümanların tamamını ilgilendiren ahlaki konulardaki rivayetlerin yer aldığı farklı eserler özelinde yapılacak bir taramada müşterek rivayetlerin oranının daha fazla çıkması muhtemeldir. Ayrıca bu durum, rivayetlerin konuları ile müşterek olmaları arasındaki bağlantıya da işaret etmektedir.

Tablo 1: Müşterek Rivayetlerin Sayıları ve Usûl'deki Bölümlere Göre Dağılımı

		<i>el-Kâfî</i> 'deki Rivayetlerin Sayıları	Müşterek Rivayetlerin Sayıları
I. Cilt	Kitâbü'l-Akl ve'l-cehl	34	0
	Kitâbü Fazlî'l-ilm	177	49
	Kitâbü't-Tevhîd	216	10
	Kitâbü'l-Hucce	765	13
	Ebvâbü't-Târîh	254	0
II. Cilt	Kitâbü'l-Îmân ve'l-küfr	1611	191
	Kitâbü'd-Dua	412	87
	Kitâbü Fazlî'l-Kur'ân	125	23
	Kitâbü'l-İşre	204	33
	Toplam Rivayet Sayısı	3798	406

Tabloda görüldüğü üzere müşterek rivayetlerin en fazla olduğu bölüm Kitâbü'l-Îmân ve'l-küfr'dür.⁹ Bu başlıktaki 1611 rivayetin 191'i Sünnî hadis eserlerinde de nakledilir. Kitâbü'l-Îmân'daki müşterek rivayetlerin sayısının diğer bölümlere göre daha fazla olmasının sebebi, ilgili bölümün ahlak ve züht konularındaki nakilleri ihtiva etmesi, bir diğer ifadeyle Ehl-i sünnet ve Şîa'nın ittifak ettiği konulara dair hadisleri içermesidir. Mezkûr başlıktan Şîî iman esasları

⁹ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 5-255.

hakkındaki hadislerin serdedileceği izlenimi doğuyorsa da ilgili bölümdeki rivayetler, Müslümanların sahip olması gereken ahlaki özellikler ve toplumsal ilişkilerini düzenleyen normlar hakkındadır.

Şîî hadis kaynaklarındaki hadislerin konuları ile bunların Sünnî literatürde yer almaları arasındaki doğru orantının bir diğer örneği Usûl'ün Kitâbü'd-Dua başlığında görülebilir.¹⁰ Zira Küleynî'nin burada yer verdiği 412 hadisin 87'si Sünnî hadis eserlerinde de rivayet edilir. Bu bölümdeki hadislerin duanın önemi, fazileti, belirli vakitlerde ve amaçlar doğrultusunda okunacak dualar hakkında gelmesi, ilgili başlıktaki müşterek rivayetlerinin sayısının fazla olmasını açıklar. Benzer bir durum ilmin, ilim talebesinin ve âlimin önemine dair hadislerin yer aldığı Kitâbü'l-İlim,¹¹ Müslümanların toplumsal ilişkilerinin keyfiyeti hakkındaki hadisleri ihtiva eden Kitâbü'l-İşre¹² ve Kitâbü Fazlî'l-Kur'ân¹³ için de söz konusudur.

Bütün bunlar, Ehl-i sünnet ve Şîa arasında ihtilaf konusu olmayan, fırka veya mezhep fark etmeksizin Müslümanların genelini ilgilendiren meselelerdeki rivayetlerin müşterek olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu gösterir. Dolayısıyla iki ekolün ihtilaf ettiği konulardaki hadislerin müşterek olma ihtimali daha düşüktür. Bunun en açık örneği, Usûl'ün Kitâbü'l-Huce başlığında¹⁴ görülür. Zira imamların önem ve faziletleri, onları bilmenin ve kendilerine tabi olmanın gerekliliği, onların hidayet rehberi kimseler olmaları, bilgilerinin sınırları ve kaynakları gibi Şîî imâmet doktrininin temelini oluşturan Kitâbü'l-Huce'deki 765 rivayetin sadece 13'ü Sünnî kaynaklarda yer alır.

Müşterek rivayetlerin sayıca en az olduğu başlık ise Kitâbü't-Tevhîd'dir.¹⁵ Bu başlıktaki 216 hadisin sadece 10'u Sünnî kaynaklarda nakledilir.¹⁶ Kitâbü't-Tevhîd'de Allah'ın varlığı, isimleri, sıfatları ve kulları tarafından görülmesi gibi daha ziyade kelâmî konulardaki nakillere yer verilmesi, buna karşın mezkûr konuların Sünnî literatürde hadis kitaplarından ziyade kelâm ve akaid eserlerinde ele alınması, buradaki müşterek rivayetlerin sayıca azlığının başlıca sebebidir. Son olarak Usûl'ün Kitâbü'l-Akl ve'l-cehl¹⁷ ile Ebvâbü't-Târîh¹⁸ başlıklarında

¹⁰ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 256-329.

¹¹ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 16-96.

¹² Küleynî, *el-Kâfî*, II, 351-75.

¹³ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 330-50.

¹⁴ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 97-278.

¹⁵ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 43-278.

¹⁶ Günaydın, Sünnî hadis kaynaklarının yanı sıra tefsir, siyer ve akaid kitaplarında da taradığı Usûl'ün Kitâbü't-Tevhîd başlığındaki rivayetlerden 28'inin müşterek olduğunu tespit etmiştir ("Küleynî'nin Kâfî İsimli Eserinin Kitabı't-Tevhîd'indeki Rivayetlerin Sünnî Kaynaklarla Karşılaştırılması", s. 248).

¹⁷ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 5-15.

¹⁸ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 278-352.

herhangi bir müşterek rivayet tespit edilememiştir. Kitâbü'l-Akl ve'l-cehl'deki aklın yaratılması, mahiyeti, akıl sahibi kimselerin önem ve fazileti, Allah'ın insanların bu dünyada işlemiş oldukları amellere akılları nispetince sevap verdiği ve onları ahirette akıl seviyelerine göre hesaba çekeceği gibi konuların Sünnî hadis eserlerinde işlenmemesi, ilgili başlıkta herhangi bir müşterek rivayet bulunmamasının muhtemel nedenidir. Ebvâbü't-Târîh'teki nakillerin ise Ehl-i beyt imamlarının doğumları hakkında ve Şîî paradigmayı destekleyen anlatılar olması da bu bölümde müşterek rivayetin yer almaması açıklamaktadır.

Sonuç olarak Sünnî ve Şîî hadis eserlerindeki müşterek rivayetleri tespit etmek amacıyla Küleynî'nin *el-Kâfî* adlı eserinin Usûl bölümü özelinde yapılan araştırmada ilgili bölümdeki hadislerin yaklaşık %10'luk bir diliminin Sünnî kaynaklarda da nakledildiği tespit edilmiştir.¹⁹ Bununla birlikte araştırma sırasında hadislerin konuları ile müşterek olmaları arasında da bir irtibat olduğu dikkat çekmiştir. Zira imâmet gibi iki ekolün ihtilaf ettiği konulardaki müşterek rivayetler oldukça azken Müslümanların tamamını ilgilendiren meselelerdeki ortak hadisler daha fazladır. Diğer taraftan *el-Kâfî*'de iki ekol arasında ihtilaf konusu olan hadislerin yer aldığı bölümlerde²⁰ toplam 23 müşterek rivayet bulunması, bunun da müşterek rivayetlerin tamamı içerisinde %0,60'lık bir dilimi temsil etmesi, Şîa'nın mezhebî doktrinini inşa ederken Ehl-i sünnet rivayetlerine ihtiyaç duymadığına da işaret etmektedir.

II. MÜŞTEREK RİVAYETLERİN KONULARI

Müşterek rivayetlerle ilgili üzerinde durulması gereken bir diğer mesele bu hadislerin konularıdır. Ancak Sünnî ve Şîî hadis eserlerindeki müşterek rivayetlerin konuları hakkında bilgi vermeden önce, Küleynî'nin özellikle Kitâbü'l-Îmân ve'l-küfr'de Şîî iman esaslarıyla ilgili konulardan ziyade ahlakla ilgili hadisleri serdettiğine ve benzer şekilde kitabın diğer bölümlerinde de başlık-içerik uyumsuzluğuna tesadüf edildiğine işaret edilmelidir. Bu durum eserdeki hadislerin konularına göre yeniden tasnifini gerektirmiştir. Bu amaçla Küleynî'nin tasnifinden bağımsız olarak her bir başlıktaki rivayetlerin konuları tespit edilmiş ve rivayetler ahlak, dua, züht, ilim, iman ve fezâilü'l-Kur'ân konularına göre tasnif edilmiştir. Yapılan tasnife göre müşterek rivayetlerin konuları, sayıları ve oranları şöyledir:

Tablo 2: Müşterek Rivayetlerin Konularına Göre Dağılımı, Sayıları ve Oranları

¹⁹ Çalışmanın Giriş bölümünde de işaret edildiği üzere Takrîbü'l-mezâhib projeleri, Ehl-i sünnet ve Şîa'nın %90 civarında müşterek rivayete sahip olduğunu iddia etmektedir (Teshîrî – Kânsû, *Salâtü'l-cum'a*, s. 28; Ferâhânî, *el-Ed'iyetü'l-me'sûra*, s. 7; Esedî, *Câmi'u'l-beyân*, s. 7). Takrîbü'l-mezâhib yazarlarının bu iddiası, hadisleri metinleri itibarıyla değil de konuları bakımından müşterek kabul etmelerine dayanmaktadır. Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Duman, “Hadis Alanındaki Takrîbü'l-Mezâhib Literatürünün Değerlendirilmesi”, *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi*, 2022, c. II, sy. 1, 87-115.

²⁰ Usûl'de Sünnî ve Şîî ihtilafına konu olan rivayetlerin serdedildiği bölümler Kitâbü't-Tevhîd, Kitâbü'l-Hucce ve Ebvâbü't-Târîh'tir.

Rivayetlerin Konuları	Rivayetlerin Sayıları	Rivayetlerin Oranları
Ahlak	181	44,58
Dua	72	17,73
Züht	48	11,82
İlim	48	11,82
İman	34	8,37
Fezâilü'l-Kur'ân	22	5,41

Bu tabloya göre Sünnî ve Şîî hadis literatüründe müştereken nakledilen 406 hadisin %44'ünü oluşturan 181 nakil ahlak konusudur. Bu rivayetlerin bir kısmı sabır, şükür, güler yüzlü, hayalî, yumuşak huylu, doğru sözlü ve büyüklere saygılı olmak gibi bir Müslümanın sahip olması gereken hasletlerden ve bunların öneminden bahseder.²¹ Bununla birlikte ahlak konulu rivayetlerin diğer bir kısmı Müslümanların sakınması gereken davranışlara dairdir. Örneğin bunlar arasında kişinin haset sahibi ve kibirli olmaktan, çirkin sözler söylemekten, başkalarının kusurlarını araştırmaktan uzak durmalarını ve Müslümanların birbirleriyle küs kalmamalarını tavsiye eden rivayetler vardır.²² Son olarak ahlak konulu bir grup rivayet ise Müslümanların birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen normlar hakkında bilgi verir. İlgili rivayetlerde hastaları ziyaret etmek, cenaze merasimlerine katılmak, komşuluk haklarına dikkat etmek, kişinin iyi ahlaklı ve akıllı kimselerle arkadaşlık kurmasının gerekliliği, Müslümanların birbirlerine selam vermelerinin önemi, ayrıca gayr-i müslimlerle ilişkilerin nasıl yürütüleceği gibi hususlar üzerinde durulmaktadır.²³

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere müşterek rivayetlerin yoğunluk kazandığı ikinci konu dualardır. Zira tespit edilen müşterek rivayetlerin 72'si duanın bir ibadet olması ve buna bağlı olarak onun önem ve fazileti, ayrıca belirli vakitlerde ya da belirli amaçlar doğrultusunda okunacak dualar, dualara icabet edilen vakitler, Allah Resûlü'ne ve Ehl-i beyt'e dua etmenin gerekliliğinden bahseder.²⁴ 48 müşterek rivayet ise zühtle ilgilidir. Müşterek rivayetlerin %11'lik bir kısmını oluşturan züht konulu nakillerin bir kısmı Allah korkusu, Allah'a itaat ve ibadet, günahlardan tövbe, Allah'ın rahmet ve merhametinden ümit kesmeme gibi konulardan söz ederken²⁵ diğer bir kısmı azla yetinip dünya hayatının nimetlerine meyletmemeye teşvik etmektedir.²⁶ Müşterek rivayetlerin 48'i, ilim talebinin farz olması, fazileti, öğrenilen ilimle amel etmenin gerekliliği, ilim sahibinin taşıması gereken özellikler gibi konuları ele alır.²⁷ Bu konudaki

²¹ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 57, 58, 62, 63, 67, 68, 69, 76, 103.

²² Küleynî, *el-Kâfî*, II, 177, 178, 180, 188, 197, 202.

²³ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 351, 352, 353, 355, 358-9.

²⁴ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 256, 259, 261-2, 270, 271, 272, 287, 288, 303, 304, 305-6, 306-7.

²⁵ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 168, 241, 276.

²⁶ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 10, 84, 87-8.

²⁷ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 16, 18-9.

hadislerden bazıları âlimlerin peygamberlerin vârisleri olmaları, âlimin âbide üstünlüğü, fazileti ve insanlar üzerindeki haklarından söz eder.²⁸ Burada Şîî gelenekte imamların zaman zaman âlim şeklinde nitelendiği dikkate alındığında söz konusu hadislerde imamın kastedilmesinin muhtemel olduğuna da işaret edilmelidir.²⁹

Müşterek rivayetlerin 34'ü iman konulu hadislerdir. Bunların bir bölümü Allah'ın varlığı ve birliği, sıfatları, yarattıklarına mahsus sıfatlardan münezze olmaları, görülemeyeceği ve hislerle idrakinin mümkün olmadığı hakkındadır.³⁰ Ancak bu konulardaki rivayetlerin geneli ise Şîî iman esaslarına dairdir. Söz gelimi bu hadisler Hz. Ali'nin velâyeti, imamların dereceleri, imamları tanıyıp kendilerine tabi olmanın gerekliliği, onların cemaati üzerindeki hakları ve takıyye gibi meselelerden bahseder.³¹ Son olarak müşterek rivayetlerin %5'ine karşılık gelen 22 hadis, Fezâilü'l-Kur'ân konulu olup bunların büyük bir kısmı da Kur'ân-ı Kerim'i okumanın ve ezberlemenin faziletine işaret etmektedir.³²

Sonuç olarak Küleynî'nin *el-Kâfî*'sinin Usûl bölümünde ve Sünnî hadis eserlerinde müştereken nakledilen hadislerin önemli bir kısmı ahlakla ilgilidir. Bu durumun başlıca sebebi ise söz konusu nakillerin Müslümanların tamamını ilgilendiren ahlaki normlardan söz etmesi ve iki ekol arasında herhangi bir ihtilafa konu olmamasıdır.³³ Diğer taraftan iman ve Kur'ân'ın faziletini konu edinen nakillerin ise oldukça az olduğu dikkat çeker. Kur'ân'ın faziletiyle ilgili nakillerin azlığının muhtemel sebepleri ayrı bir incelemeyi gerektirse de imanla ilgili hadisler için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Zira bu konudaki müşterek hadislerin Şîî iman esasları gibi iki ekol arasındaki ihtilafın merkezinde yer alan meseleleri ele alması, bu konudaki ortak nakillerin az sayıda olmasının temel nedenidir.

III. MÜŞTEREK RİVAYETLERİN İSNADLARI

Müşterek rivayetlerin isnadları, Sünnî ve Şîî hadis tarihinin erken dönemleri hakkında birtakım çıkarımlar yapmaya elverişli olması yönüyle oldukça önemlidir.³⁴ Esasen mezkûr iki

²⁸ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 17, 18, 20-1.

²⁹ Keşî'nin kaydettiğine göre Cafer es-Sâdık'tan nakilde bulunan bazı râviler, imamın adını zikretmeyip "Semi'tü'l-âlime", "kâle'l-âlim" gibi ifadeler kullanmışlardır (*Ma'rife*, s. 372-3).

³⁰ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 54, 56, 57, 59, 66, 84.

³¹ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 15-7, 101, 110, 124, 142, 145, 235, 255.

³² Küleynî, *el-Kâfî*, II, 333, 334, 335, 336, 338, 339.

³³ Şîa'nın hadis kaynaklarında nakledilen Sünnî rivayetlerin büyük oranda ahlaki konularda olması, Hüseyin el-Âmilî'nin mütekaddim ve müteahhir dönem Şîî âlimlerinin eserlerinde kaydettiği Sünnî rivayetleri, ahkam ve Allah'ın sıfatları gibi konulardan ziyade âdâb ve öğüt gibi bağlamlarda kullandıkları değerlendirmesiyle de uyumludur (Kuzudişli, "İki Farklı Devlet İki Şîî Hadis Usulü", s. 670-1).

³⁴ İsnadların râvinin tam adı, bölgesi, hoca-talebe ilişkileri, cerh-ta'dil bakımından durumu hakkındaki bilgilerin yanı sıra rivayetin aktarıldığı bölge, şehir veya mekân ve rivayet faaliyetinin gerçekleştiği seneye ilişkin bilgi sunması

ekolün hadis kabul ve sıhhat kriterleri arasındaki farklılıklara rağmen bir hadisin hem Sünnî hem de Şîî rivayet eserlerinde nasıl yer aldığı, bu rivayetlerin Ehl-i sünnet'in hadis meclislerinden Şîa'nın ilim halkalarına mı intikal ettiği yoksa tam tersi bir durumun mu söz konusu olduğu, ayrıca rivayet geçişkenliklerinin hangi râvi ya da râviler vasıtasıyla ne zaman meydana geldiği gibi konuların netlik kazanması isnadlardan elde edilecek verilerle mümkün olabilmektedir.

Gerek *el-Kâfî*'nin Usûl bölümünde gerekse Sünnî rivayet eserlerinde nakledilen müşterek rivayetlerin tarikleri incelendiğinde başlıca iki husus dikkat çekmektedir: 1- Rivayetlerin isnad ve metin birlikteliğine sahip olması. İsnad ve metin birlikteliği ifadesiyle, müşterek rivayetlerin hem Sünnî hem de Şîî isnadlarda aynı râvi veya râviler tarafından nakledilmesi kastedilir. 2- Hadislerin farklı isnadlara sahip olması. Yani bir grup müşterek rivayet, metinleri aynı olmasına rağmen *el-Kâfî*'de ve Sünnî kaynaklarda farklı râviler tarafından nakledilir. Bu durumda farklı kişilerin aynı hadisi nasıl rivayet edebildikleri, dahası bu rivayetlerin intikalinin nasıl gerçekleştiği gibi sorular önem kazanmaktadır. Bu başlıkta, mezkûr sorular dikkate alınarak önce isnad-metin birlikteliğine sahip müşterek rivayetler hakkında bilgi verilecek, ardından isnadı farklı müşterek rivayetler ele alınacaktır.³⁵

A. İsnad ve Metin Birlikteliğine Sahip Müşterek Rivayetler

Bir grup müşterek rivayetin hem Sünnî hem de Şîî isnadlarında aynı râvi ya da râviler yer alır. Bu durum söz konusu rivayetlerin gerek Ehl-i sünnet'in gerekse Şîa'nın hadis meclislerinde aynı şahıslar tarafından rivayet edildiğini gösterir. Aynı zamanda bu bilgi Ehl-i sünnet ve Şîa'nın ortak râvilere sahip olduğuna da işaret eder. Bununla birlikte mezkûr iki ekolün ortak râvilere sahip olması, müşterek rivayetlerin Sünnî ve Şîî ders halkaları arasındaki intikali hakkında bilgi vermesi açısından da önemlidir. Bir diğer ifadeyle ortak râviler hakkında hem Sünnî hem de Şîî literatürdeki biyografik malzeme, müşterek rivayetlerin intikalinin kimler vasıtasıyla, ne zaman ve hangi bölgelerde meydana geldiği gibi konulara dair birtakım tahminlerde bulunmaya imkân tanıyacaktır.³⁶

gibi özellikleri dikkate alınarak isnadın hadis tarihine katkılarını anlamaya yönelik bir çalışma için bk. Topgöl, *İsnadın Satır Araları*, İstanbul: İFAV, 2018.

³⁵ Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde müşterek rivayetlerin isnad analizi müstakil olarak inceleneceği için burada sadece isnadlardan hareketle genel değerlendirmeler yapılacaktır, rivayetlerin Sünnî ve Şîî ders halkaları arasındaki intikal seyri hakkında detaylı bir tahlile yer verilmeyecektir.

³⁶ Cemâleddin el-Kâsımî (ö. 1332/1914) cerh-ta'dîl âlimlerinin kitaplarında bid'at ehli olarak nitelenen çok sayıda ismin yer aldığını, ancak bu râviler hakkındaki ithamların doğru olmamasının da mümkün olduğunu belirtir. Kâsımî *Sahihayn* râvileri arasında yer almakla birlikte Şîî eğilimlere sahip olmakla itham edilen, diğer taraftan Şîî ricâl âlimlerinin ise kendilerini tanımadığı, dolayısıyla da eserlerinde bu isimlere yer vermediği bir grup râviyi bu duruma örnek gösterir. Yine o Şîilikle müttehem 25 râviyi Şîa'nın ricâl eserlerinde araştırdığını, bunlardan sadece 2'si hakkında bilgi bulabildiğini, diğer râviler hakkında ise hiçbir kayda ulaşamadığını söyler. Kâsımî'ye göre bidatçilikle itham edilen râvilerin, o mezhebin ricâl kaynaklarından da araştırılması gerekmektedir. Böylece râviler

Tespit edilebildiği kadarıyla Sünnî ve Şîî hadis kaynaklarındaki müşterek rivayetlerin 14'ü isnad ve metin birlikteliğine sahiptir. Bu rivayetlerin isnadlarındaki ortak râviler ise sırasıyla Esmâ bint Umeys (ö. 40/661), Ebû İshak es-Sebîî (ö. 127/745), Ebû Hamza es-Sümâlî (ö. 148/765), Anbese b. Mahled el-Kâdî (ö. 180/796'dan sonra), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) ve İbn Âişe el-Basrî'dir (ö. 228/842-3). Bu râviler arasında 7 rivayetin hem Sünnî hem de Şîî isnadında yer alması nedeniyle Ebû Hamza es-Sümâlî öne çıkmaktadır.³⁷ Süfyân b. Uyeyne ise 3 hadisin Sünnî ve Şîî isnadlarında bulunmaktadır.³⁸ Bunların yanı sıra Esmâ bint Umeys,³⁹ Ebû İshak es-Sebîî,⁴⁰ Anbese b. Mahled⁴¹ ve İbn Âişe el-Basrî'den⁴² birer hadis rivayet edilmiştir.

Ortak râvilerin Sünnî ve Şîî ricâl âlimleri tarafından nasıl değerlendirildikleri, dolayısıyla iki ekol nezdindeki konumları, nakil faaliyetine katıldıkları bölgeler ve zaman dilimi hakkında fikir sahibi olmak amacıyla söz konusu isimler hakkında bilgi verilmelidir. Kronolojik sıraya göre Sünnî ve Şîî isnadlarda yer alan ortak râvilerin ilki Esmâ bint Umeys'tir. Ortak râviler arasında Esmâ bint Umeys, sahâbe nesline mensup tek isimdir. Ehl-i sünnet'e göre hadis rivayetinde sahâbe âdil kabul edildiği için burada Sünnî literatürde Esmâ hakkında serdedilen bilgilere yer verilmeyecek, sadece Şîî ulemanın değerlendirmelerine işaret edilecektir. Erken dönem⁴³ Şîî ricâl müelliflerinden sadece Tûsî (ö. 460/1067) Esmâ'ya eserinde yer vermiş ve onu Allah Resûlü'nden hadis nakleden râviler arasında kaydetmiştir.⁴⁴ Bununla birlikte muahhar dönem Şîî ricâl âlimlerinden Tefrişî (ö. 1015/1607) onun Resûlullah'ın ashâbından olduğunu söylemektedir.⁴⁵ Şahrûdî (ö. 2005) ise onun cennetlik hanımlar arasında yer aldığını, Resûlullah'tan naklettiği rivayetlerin tamamının Hz. Ali'nin fazileti hakkında olduğunu, yine Hz. Ali'nin vefat ettiği zaman kendisini Esmâ'nın yıkamasını talep ettiğini, ayrıca kendisinin sika, hadislerinin de makbul

hakkındaki ithamların doğrusu ya da yanlış ortaya çıkacaktır (*Kavâidü't-tahdîs*, s. 177). Kâsımî'nin özelde Şîîlikle genelde ise bidat ehli olmakla itham edilen râviler için ileri sürdüğü bu ikili kontrol mekanizması, bu çalışmada müşterek bir hadisin hem Sünnî hem de Şîî isnadlarında yer alan râvilerin erken dönemdeki Şîî cemaatle irtibatlarını tespit etmek amacıyla da kullanılacaktır.

³⁷ Ebû Hamza es-Sümâlî'nin ortak râvisi olduğu hadisler için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, I, 110; II, 70, 109, 111, 140, 240.

³⁸ Süfyân b. Uyeyne'nin ortak râvisi olduğu hadisler için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, I, 29; II, 102, 129.

³⁹ Esmâ bint Umeys'in ortak râvisi olduğu hadisler için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, II, 306.

⁴⁰ Ebû İshak es-Sebîî'nin ortak râvisi olduğu hadisler için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, II, 69.

⁴¹ Anbese b. Mahled'in ortak râvisi olduğu hadisler için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, II, 175.

⁴² İbn Âişe el-Basrî'nin ortak râvisi olduğu hadisler için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, I, 29.

⁴³ Şîî ricâl ilmi mütekaddim ve müteahhir dönem olmak üzere ikiye ayrılır. Mütekaddim dönem, 1./7. asırdan 5./11. asra kadar olan; müteahhir dönem ise 6./12. asırdan başlayıp günümüze kadar devam eden çok geniş bir zaman dilimini kapsar. Çalışma boyunca erken/ilk veya çağdaş/muahhar/geç dönem Şîî ricâl eserleri denildiğinde mezkûr zaman diliminde telif edilen eserler kastedilecektir. Konuyla ilgili bilgi için bk. Oğur, *Şîa'da Ricâl İlminin Gelişimi*, s. 58-70; Eren, *Şîa'da Hadis Ricâlî İlmi*, s. 37-8.

⁴⁴ Tûsî, *Ricâl*, s. 53.

⁴⁵ Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, V, 305.

sayıldığını belirtmiştir.⁴⁶ Bu bilgiler Şîa'nın Esmâ'yı güvenilir ve Hz. Ali yanlısı bir sahâbî olarak kabul ettiğini göstermektedir.

Müşterek rivayetlerin isnadlarında yer alan bir diğer ortak râvî Ebû İshak Amr b. Abdullah es-Sebî' dir. Sünnî literatürde Yahya b. Maîn (ö. 233/848), Ali b. el-Medînî (ö. 234/849), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İclî (ö. 261/865), Nesâî (ö. 303/915) gibi âlimlerin onun sika ve hüccet olduğunu belirten ifadelerine rastlanır.⁴⁷ Ebû İshak es-Sebî'nin tedlîs yaptığına yönelik iddialar⁴⁸ varsa da onun Şîî eğilimler taşımakla itham edilmesi,⁴⁹ müşterek rivayetlerin geçiş sürecinde rol alan râvîlerin kimliklerine dair bilgi vermesi bakımından daha önemlidir. Diğer taraftan ilk dönem Şîî ricâl literatüründe Hz. Ali, Hz. Hasan ve Cafer es-Sâdık'ın ashâbı⁵⁰ arasında kaydedilirken⁵¹ muasır âlimlerden Hûî (ö. 1992) âmme ve hâssa arasında Ebû İshak'tan daha sika bir râvinin bulunmadığını söyler. Ayrıca Hûî mestler üzerine meshe dair Ebû İshak'tan rivayet edilen bir hadisten hareketle onun âmmî olmadığına⁵² dikkat çekmektedir.⁵³

Yukarıda da işaret edildiği üzere isnad-metin birlikteliğine sahip râvîler arasında en fazla öne çıkan isim Ebû Hamza Sâbit b. Dînâr es-Sümâlî' dir. Sünnî tarih, tabakât ve ricâl eserlerinde onun zayıf bir râvî olduğu, hadislerinin yazılabileceği⁵⁴ ancak bunların delil değeri taşımadığı haber verilir.⁵⁵ Yine Ebû Hamza'nın Şîî eğilimler taşıdığına,⁵⁶ Râfîzîler⁵⁷ arasında yer aldığına⁵⁸ ve rec'at inancına sahip olduğuna⁵⁹ dair kayıtlar da söz konusudur. Ayrıca Hz. Osman (ö. 35/656)

⁴⁶ Şahrûdî, *Müstedrekât*, VIII, 546-8.

⁴⁷ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve 't-ta'dîl*, VI, 243; Mizzî, *Tehzîb*, XII, 110, 111; Zehebî, *Siyer*, V, 394, 399; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 64, 65.

⁴⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XII, 111; Zehebî, *Siyer*, V, 398, 399; a.mlf., *Mîzân*, III, 270.

⁴⁹ Moğultay b. Kılıç *İkmâl*, X, 207; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 66.

⁵⁰ Cafer es-Sâdık'ın, imâmetinin Emevîler yönetimine denk gelen döneminde Medine'de sessizce ders verdiği ve böylece önemli bir itibar kazandığı, öğrenci halkasındaki isimlerin de daha sonraları meşhur âlim ve fakihler olduğuna dair değerlendirmeler için bk. Momen, *An Introduction to Shi'î Islam*, s. 38-9.

⁵¹ Tûsî, *Ricâl*, s. 87, 96, 248.

⁵² Hûî, *Mu'cem*, XIV, 121-2.

⁵³ Hadis râvilerindeki Şîîlik eğilimleri hakkındaki müstakil bir çalışmada Sünnî ve Şîî ulemanın değerlendirmeleri dikkate alınarak Ebû İshak es-Sebî hakkındaki teşeyyu' ithamlarında tevakkuf edilmiştir (Topgöl, *Hadis Râvilerinde Şîîlik Eğilimi*, s. 321-3).

⁵⁴ Mizzî, *Tehzîb*, IV, 358-9; Zehebî, *Târîh*, IX, 84; a.mlf., *Dîvânü'd-duafâ*, s. 56.

⁵⁵ Cüzcanî, *Ahvâlü'r-ricâl*, s. 70; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 238.

⁵⁶ Zehebî, *Târîh*, IX, 84; Moğultay b. Kılıç *İkmâl*, III, 73.

⁵⁷ Râfîzîlik hakkında kapsamlı bir inceleme için bk. Kohlberg, "The Term "Râfida" in İmâmî Shî'î Usage", s. 1-9; Ess, *Theology and Society*, I, 314-473.

⁵⁸ Zehebî, *Mîzân*, I, 363.

⁵⁹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 398; Zehebî, *Târîh*, IX, 85; Moğultay b. Kılıç *İkmâl*, III, 72.

aleyhindeki söylemleri⁶⁰ sebebiyle Abdullah b. el-Mübârek'in (ö. 181/797) Ebû Hamza'dan dinlediği hadisleri yırtıp attığı da kaydedilmiştir.⁶¹ Sünnî kaynaklardakinin aksine Ebû Hamza'nın Şîî ricâl eserlerindeki portresi daha olumludur. Örneğin Cafer es-Sâdık onun için "Kendi zamanında Ebû Hamza, döneminin Selman'ı gibidir" demiştir.⁶² Bu naklin benzeri, birtakım farklılıklarla Ali er-Rıza'ya da nispet edilir. Buna göre o "Kendi zamanında Ebû Hamza, zamanının Lokman'ı gibidir. Zira o Ali b. el-Hüseyin, Muhammed b. Ali, Cafer b. Muhammed ve kısa bir zaman da olsa Musa b. Cafer olmak üzere bizden [Ehl-i beyt'ten] dört kişiye hizmet etmiştir..." der.⁶³ Ayrıca erken dönemden itibaren Şîî ricâl eserlerinde Ebû Hamza'nın⁶⁴ Ali b. el-Hüseyin Zeynelâbidîn, Muhammed el-Bâkır, Cafer es-Sâdık ve Musa el-Kâzım'dan (ö. 183/799) hadis rivayet ettiğine dair bilgiler de yer alır.⁶⁵

Sünnî ve Şîî isnadlardaki ortak râvilerin bir diğeri Anbese b. Mahled el-Âbid'dir (ö. 180/796'dan sonra). Bu râvi hakkında işaret edilmesi gereken en önemli husus, isminin isnadlarda Anbese b. Mahled el-Âbid, Anbese el-Âbid ve Anbese el-Has'amî olmak üzere üç farklı şekilde kaydedilmesidir. Bir râvinin bazen baba adı, nisbesi, lakabı da dâhil her türlü kimlik bilgisiyle bazen de ismi veya nisbesiyle zikredilmesi tabii bir durumsa da Sünnî ve Şîî ricâl eserlerinde "Anbese b. Mahled" isimli bir râvinin bulunmaması, ayrıca her iki ekolün kaynaklarında Anbese'nin "el-Has'amî" nisbesinden söz edilmemesi, isnadlarda görülen bu durumu daha da dikkat çekici bir hâle getirmiştir. Anbese hakkında çok fazla bilgi içermeyen Sünnî tarih, tabakât ve ricâl türü eserlere göre Kûfeli sika bir râvi olan⁶⁶ Anbese, Şîî eğilimlere sahip olup⁶⁷ Cafer es-Sâdık'tan hadis nakleden râvilerdendir.⁶⁸ Kâsım b. Kutluboğa (ö. 879/1474) bu râvinin adının Anbese b. Necâd olduğunu söylemiştir.⁶⁹ Râvinin adı Şîî ricâl eserlerinde ise Anbese b. Bicâd şeklindedir ve bu durum Necâd ile Bicâd'ın yazım benzerliği dolayısıyla müstensihler tarafından hatalı kaydedildiğini düşündürmektedir. Şîî ricâl eserlerinde Anbese hakkında verilen bilgiler,

⁶⁰ Ebû Hamza es-Sümâlî'nin mesâlibü's-sahâbe konulu eser telif eden ilk müelliflerden olduğuna dair bilgi için bk. Topgöl, "Writing as a Form of Opposition: Mathâlib Literature in the First Three Centuries AH", s. 252.

⁶¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 567.

⁶² Necâşî, *Ricâl*, s. 115; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, I, 311-2; Hûî, *Mu'cem*, IV, 293; Tüsterî, *Kâmûs*, II, 444; Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, XIII, 263.

⁶³ İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 86; Hûî, *Mu'cem*, IV, 294-5; Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, XIII, 266-7; Tüsterî, *Kâmûs*, II, 450.

⁶⁴ Ebû Hamza es-Sümâlî'nin, Şîî cemaatin ileri gelen râvilerinden olduğuna dair bilgi için bk. Modarressi, *Tradition and Survival*, s. 377.

⁶⁵ Berkî, *Ricâl*, s. 66; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, I, 311; Hûî, *Mu'cem*, IV, 293; Tüsterî, *Kâmûs*, II, 444; Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, XIII, 263.

⁶⁶ İclî, *es-Sikât*, s. 376; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 514; Kâsım b. Kutluboğa, *es-Sikât*, VII, 407.

⁶⁷ Zehebî, *Târîh*, XI, 286-7.

⁶⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 39; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 514; Kâsım b. Kutluboğa, *es-Sikât*, VII, 407.

⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 403; Zehebî, *Târîh*, XI, 286; Kâsım b. Kutluboğa, *es-Sikât*, VII, 407.

Sünnî eserlere nispetle daha fazladır. Erken dönem Şîî ricâl âlimlerinden Berkî (ö. 274/887) bu râviyi Sâdık'ın ashâbı arasında zikrederken⁷⁰ Keşşî (ö. 4./10. asrın başı) onun hayır ve fazilet sahibi bir kimse olduğunu söylemiş,⁷¹ Necâşî (ö. 450/1058) ve Tûsî ise Anbese'nin bir kitabı olduğunu belirtip bu kitaba ulaşan isnadlarını kaydetmişlerdir.⁷² Muahhar Şîî ricâl eserlerinde de Anbese hakkında benzer bilgiler verilmektedir.⁷³

Anbese hakkında hem Sünnî hem de Şîî ricâl âlimlerinin verdiği bilgilerden hareketle bazı değerlendirmeler yapılabilir. Öncelikle Sünnî tarih, tabakât ve ricâl eserlerinde kendisi hakkında çok fazla bilgi verilmezken Şîî ricâl eserlerinde ona dair daha fazla bilginin olması önemli ise de Hûî'nin Şîî hadis eserlerinde bu râvinin toplam on iki rivayetinin yer aldığını belirtmesi⁷⁴ râvinin hadis rivayetinde çok fazla öne çıkmadığını gösterir. Başka bir ifadeyle hakkındaki bilgiler Anbese'nin hem Ehl-i sünnet'in hem de Şîa'nın hadis meclislerinde aktif bir rolü olmadığını ortaya koyar. Ancak onun kimlik bilgilerinin farklı şekillerde kaydedilmesi dikkat çekicidir. İsnadlarda kaydedilen kimlik bilgileri ile ricâl eserlerindeki bilgilerin uyuşmaması, diğer bir ifadeyle isnadda zikredildiği şekliyle hem Sünnî hem de Şîî ricâl eserlerinden bilgi temin edilememesi bu râvinin kimliğini gizlemiş olması ihtimalini gündeme getirir. Anbese muhtemelen Sünnî ve Şîî hadis meclislerinde kendisini farklı kimlik bilgileriyle tanıtan kriptor bir râvidir.⁷⁵

Sünnî ve Şîî isnadlardaki bir diğer ortak râvi Süfyân b. Uyeyne'dir. İbn Uyeyne'nin Sünnî âlimler nezdindeki konumu iyi bilindiğinden burada sadece onun hakkındaki Şîîlik ithamlarına temas edilecektir. Tespit edilebildiği kadarıyla Sünnî ricâl âlimlerinden İbn Adî (ö. 365/976), Süfyân b. Uyeyne'yi teşeyyu' ile itham etmiş,⁷⁶ İbn Hacer (ö. 852/1449) de bu bilgiye atıfla onun hadiste imam ve hüccet olmakla birlikte Şîî eğilimler taşıdığını söylemiştir.⁷⁷ Şîî ricâl eserlerine bakıldığında ise İbn Uyeyne'nin erken dönemden itibaren hakkında bilgi verilen bir râvi olduğu görülür. İbn Davud el-Hillî (ö. 707/1307'den sonra), ilk dönem Şîî ricâl eserlerinde Cafer es-

⁷⁰ Berkî, *Ricâl*, s. 241; Hûî, *Mu'cem*, XIV, 175.

⁷¹ Keşşî, *Ma'rife*, s. 314; İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 224; Hûî, *Mu'cem*, XIV, 175.

⁷² Necâşî, *Ricâl*, s. 302; Tûsî, *el-Fihrist*, s. 120; İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 224.

⁷³ Hûî, *Mu'cem*, XIV, 175-6.

⁷⁴ Hûî, *Mu'cem*, XIV, 180.

⁷⁵ Bazı Şîî eğilimli râvilerin hem Sünnî hem de Şîî hadis meclislerine katılmayı istedikleri, ancak Sünnî ders halkalarında tanındıkları isimlerden farklı kimlik bilgileriyle Şîî ilim halkalarına iştirak ettikleri bilinmektedir. Bazı râviler ise bilgi aktardıkları râvilerden kimliklerini gizlemelerini talep etmişlerdir. Râvilerin kimlik değiştirmeleri ya da gizlemeleri meselesi için bk. Topgül, *Şîî Ricâl İlmî*, s. 235-6.

⁷⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 457.

⁷⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 121-122; a.mlf., *Takrîb*, s. 395.

Sâdık'ın ashâbı arasında kaydedilen⁷⁸ İbn Uyeyne'yi kitabının⁷⁹ hem güvenilir râvilerle tahsis ettiği bölümünde hem de mecrûh râvilerle hasrettiği kısımda kaydedip onun hakkında “ashâbımızdan değildir” der.⁸⁰ Bununla birlikte İbn Uyeyne'nin Şîî hadis eserlerindeki 22 rivayetin râvisi olarak gelmesi⁸¹ muhtemelen yaşadığı dönemde Sünnî ve Şîî ilim halkalarının henüz ayrıışmamasının bir neticesidir.

Sünnî ve Şîî isnadlardaki ortak râvilerin sonuncusu Ebû Abdurrahman Ubeydullah b. Muhammed b. Hafs el-Basrî'dir. Talha b. Ubeydullah'ın kızı Âişe'nin soyundan gelmesi⁸² nedeniyle İbn Âişe künyesiyle anılan bu râvinin sika ve sadûk olduğu belirtilmiştir.⁸³ Sünnî kaynaklarda İbn Âişe el-Basrî'nin kaderî fikirleri benimsemekle itham edildiği⁸⁴ dikkat çekse de İbn Hacer bunun doğru olmadığını söyler.⁸⁵ Onun Şîîlikle itham edildiğine ya da Şîî çevrelerle irtibatlı olduğuna işaret eden bir bilgiye rastlanmamıştır. Şîî ricâl eserlerinde ise bu râvi hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Tespit edilebildiği kadarıyla sadece muahhar dönem Şîî ricâl yazarlarından Hûî eserinde İbn Âişe'ye yer vermiş, onun Hz. Ali'den ref' ederek hadis naklettğini söylemiş ve *el-Kâfi*'deki rivayetine işaret etmiştir.⁸⁶ İbn Âişe el-Basrî'nin, Esmâ bint Umeys dışındaki diğer ortak râvilerden farklı olarak Şîîlikle itham edilmemesi, hatta Şîa'nın ricâl eserlerinin genelinde yer almaması nedeniyle farklı bir yerde durmaktadır.

Sünnî ve Şîî ilim halkaları arasındaki rivayet geçişleri hakkında bazı tahminlerde bulunmak için ortak râvilerin dönemleri de ele alınmalıdır. Yukarıda işaret edildiği üzere ortak râviler arasında tek sahâbî Esmâ bint Umeys'tir. Ancak onun ortak râvi olmasından hareketle rivayet geçişkenliklerinin sahâbe döneminde başladığını ifade etmek zordur. Anlaşıldığı kadarıyla Esmâ'nın ortak râvi olarak öne çıkması, Şîa tarafından sika ve Hz. Ali taraftarı kabul edilmesi sebebiyle istisnai bir durumdur. Diğer taraftan Ebû İshak es-Sebîî, Ebû Hamza es-Sümâlî, Anbese el-Âbid ve Süfyân b. Uyeyne'nin vefat tarihleri, 2./8. asır boyunca Ehl-i sünnet ve Şîa'nın hadis halkaları arasında rivayet geçişlerinin yoğun bir şekilde yaşandığını gösterir.

⁷⁸ Berkî, *Ricâl*, s. 249; Necâşî, *Ricâl*, s. 190; Tûsî, *Ricâl*, s. 220.

⁷⁹ İbn Davud el-Hillî'nin *Ricâlü İbn Davud* olarak şöhret bulan *Kitâbü'r-Ricâl*'i iki kısma ayrılır. Müellif kitabının ilk bölümünü, güvenilir râvilerle tahsis ettiğini belirtir. Eserin ikinci bölümünde ise mecrûh ve meçhul râviler yer alır. İbn Davud, eserinin ikinci bölümünde 565 kişi hakkında bilgi verdikten sonra sırasıyla Vâkife, Fatahiyye, Âmmе, Keysâniyye, Nâvûsiyye ve Gulât gibi farklı gruplara mensup râvileri tanıtır. Ayrıntılı bilgi için bk. Oğur, *Şîa'da Ricâl İlminin Gelişimi*, s. 108-12; Eren, *Şîa'da Hadis Ricâlî İlmi*, s. 99-103.

⁸⁰ İbn Davud, *er-Ricâl*, s. 104, 248.

⁸¹ Hûî, *Mu'cem*, IX, 166.

⁸² Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 147-9; Zehebî, *Siyer*, X, 564-5; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 45.

⁸³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 335; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 405.

⁸⁴ Hatîb, *Târîh*, XII, 21; Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 149; Zehebî, *Siyer*, X, 565; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 45.

⁸⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 644.

⁸⁶ Hûî, *Mu'cem*, XXIII, 206.

Bununla birlikte İbn Âişe el-Basrî'nin vefat tarihi dikkate alındığında, 3./9. asrın ilk çeyreğinde de rivayet geçişkenliklerinin gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Burada İbn Uyeyne'den nakledilen isnad ve metin birlikteliğine sahip müşterek rivayetlerin tamamının *el-Kâfi*'deki râvisinin Süleyman b. Davud el-Minkarî eş-Şâzekûnî (ö. 234/848) olduğuna da işaret edilmelidir.⁸⁷ Bu râvi isnad ve metin birlikteliği olan rivayetlerin isnadlarındaki ortak râviler arasında yer almasa da hem Sünnî hem de Şîî ricâl eserlerinde kendisi hakkında bilgi verilir. Bu da rivayet geçişlerinin 3./9. asrın ilk yarısında da devam ettiğini teyit eder niteliktedir.⁸⁸

İsnad ve metin birlikteliğine sahip rivayetlerin isnadlarındaki ortak râvilerin yaşadıkları bölgeler ise iki ekolün ders halkaları arasındaki rivayet geçişlerinin nerelerde meydana geldiğini göstermesi bakımından önemlidir. Sünnî ve Şîî isnadlardaki ortak râvilerden Ebû İshak es-Sebî, Ebû Hamza es-Sümâlî, Anbese b. Mahled ve İbn Uyeyne'nin Kûfeli ya da Kûfe ile irtibatlı râviler olmaları, rivayetlerin ilim halkaları arasındaki intikallerinin bu şehirde meydana geldiğine işaret etmektedir. Ortak râvilerin Kûfe'de yoğunluk kazanması, erken dönemden itibaren burada güçlü bir İmâmî topluluğun⁸⁹ bulunmasıyla da paralellik arz etmektedir.⁹⁰ Diğer taraftan İbn Âişe'nin Basralı olduğu ve bir dönem Bağdat'ta bulunduğu bilgisi⁹¹ rivayet geçişkenliklerinin Kûfe ile sınırlı kalmadığını, Kûfe'ye nispetle az da olsa Basra ve Bağdat'ta da ilim halkaları arasında hadis intikallerinin meydana gelmiş olabileceğini gösterir.⁹²

⁸⁷ Mezkûr râvi hakkında bir sonraki başlıkta detaylı bilgi verilecektir.

⁸⁸ 2./8. asır boyunca rivayet geçişlerinin yoğun bir şekilde yaşanması, dolayısıyla dönemin hadis meclislerinin hem Sünnî hem de Şîî râvilerin giriş çıkışına müsait bir yapı arz ettiği bilgisi Topgöl'ün tespitleriyle uyumludur. Ancak isnad ve metin birlikteliğine sahip rivayetlerin isnadlarındaki ortak râvilerin vefat tarihleri dikkate alındığında ilim halkaları arasındaki etkileşimin 3./9. asırda da devam ettiği anlaşılmaktadır ki bu Topgöl'ün iki ekolün ders halkalarının müstakil bir kimlik kazandığını belirttiği hicri 190-200 tarihinden daha ileri bir zamana tekabül eder ("Sünnî-Şîî İkilemine Farklı Bir Bakış", s. 47). Topgöl, bir başka çalışmada Şîilikle müttehem ve Şîî eğilimli râvilerin, hicri 125-200 seneleri arasında diğer yıllara nispetle daha fazla olmasından hareketle Sünnî-Şîî rivayet geçişlerinin büyük oranda bu dönemde meydana geldiğine işaret eder ve İbn Ebî Umeyr'in âmmeden hadis nakletme konusundaki ifadelerine dikkat çekerek en geç 3./9. asrın başlarında Şîî cemaatte kendi halkalarındaki bilgilerle yetinme bilincinin yerleştiğini belirtir ("Erken Dönem Hadis Çalışmalarında Şîilik İthamları", s. 60-1. Yazarın bu görüşüne benzer değerlendirmeleri için ayrıca bk. Topgöl, *Şîî Ricâl İlmi*, s. 307).

⁸⁹ Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, s. 73.

⁹⁰ Kûfe'nin Şîiliğin merkezi olmasıyla ilgili detaylı bilgi için bk. Haider, *The Origins of The Shī'a: Identity, Ritual, and Sacred Space in Eighth-Century Kūfah*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

⁹¹ Hatîb, *Târîh*, XII, 17-8.

⁹² Ortak râvilerin bölgelerinden elde edilen mezkûr bilgiler, Sünnî bir müellif olan Mervezî'nin (ö. 294/906) *Ta'zîmu kadri's-salât*'ı ile Şîî âlim Keşşî'nin (ö. 4./10. asrın ilk yarısı) *Ma'rife*'sindeki isnadlar özelinde yapılan bir araştırmadan elde edilen ve 2./8. asırda Kûfe'nin, 3./9. asırda ise Basra ve Bağdat'ın ilim merkezleri arasında öne çıktığına dair verilerle de uyumludur (Topgöl, "Erken Dönem İslam Tarihinde İlim Merkezleri ve Ulema Hareketliliğinin Tespiti Üzerine Metodolojik Bir Arayış: Nisbeler", s. 12, 16).

İsnad ve metin birlikteliğine sahip rivayetlerin isnadlarındaki ortak râvilerden hareketle yapılan mezkûr çıkarımların ardından bir sonraki başlıkta isnadı farklı, metni aynı olan hadisler hakkında bilgi verilecektir.

B. İsnadı Farklı Müşterek Rivayetler

İsnad ve metin birlikteliği bulunan 14 hadisin dışındaki tüm müşterek rivayetler, Ehl-i sünnet ve Şîa'nın hadis eserlerinde farklı râvilerin yer aldığı isnadlarla kaydedilmiştir. Sünnî ve Şîi ders meclislerinde farklı râviler tarafından nakledilen bu hadislerin isnadlarında dört durum dikkat çeker: 1- Bu rivayetlerin bir kısmı *el-Kâfî*'de ortak râvilerin, Sünnî kaynaklarda farklı râvilerin yer aldığı tariklerle serdedilir. 2- Bir grup müşterek rivayet Sünnî kaynaklarda ortak râvilerin, *el-Kâfî*'de ise başka râvilerin bulunduğu isnadlarla nakledilir. 3- Müşterek rivayetlerden bazıları Sünnî kaynaklarda Hz. Ali, Muhammed el-Bâkır ve Cafer es-Sâdık gibi Ehl-i beyt imamları tarafından rivayet edilir. 4- Burada bahsedilen üç isnad özelliğine sahip nakillerin dışında kalan müşterek rivayetlerin Sünnî ve Şîi isnadlarında birbirinden tamamen farklı râviler bulunur. Aşağıda sırasıyla mezkûr isnad özelliklerine sahip müşterek rivayetler ve bunların isnadlarında dikkat çeken konular hakkında bilgi verilecektir.

1. *el-Kâfî*'de Ortak Râvilerin Yer Aldığı İsnadlarla Nakledilen Müşterek Rivayetler

el-Kâfî'deki 36 müşterek rivayetin isnadında ortak râviler yer almaktadır. Bu hadislerin Sünnî literatürdeki isnadlarında ise Şîi isnadlarda bulunan râvilerden farklı isimler vardır. Söz konusu hadisleri nakleden ortak râviler ise İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Ebû İshak es-Sebîî, Ebû Hamza es-Sümâlî, Fudayl b. İyâz (ö. 187/803), Hafs b. Giyâs (ö. 194/810) ve Süfyân b. Uyeyne'dir. Bu râvilerden Ebû İshak, Ebû Hamza ve İbn Uyeyne isnad ve metin birlikteliğine sahip müşterek rivayetleri de nakleden isimlerdir. Bir önceki başlıkta da işaret edildiği üzere aynı hadisin hem Sünnî hem de Şîi isnadlarında yer almaları nedeniyle bu isimlere ortak râvi denilmiştir. Zührî, Fudayl b. İyâz ve Hafs b. Giyâs ise müşterek rivayetlerin Sünnî ve Şîi isnadlarında yer almasalar da gerek iki ekolün ricâl eserlerinde haklarında bilgi verilmesi gerekse *el-Kâfî*'deki isnadlarda bulunmaları bakımından ortak râvi kabul edilmiştir.

el-Kâfî'deki müşterek rivayetlerin isnadlarında öne çıkan ortak râvi Ebû Hamza es-Sümâlî'dir. Tespit edilebildiği kadarıyla Ebû Hamza, Sünnî kaynaklarda farklı isnadlarla kaydedilen 23 müşterek rivayetin *el-Kâfî*'deki râvisidir.⁹³ Ebû Hamza'dan sonra dikkat çeken

⁹³ Sünnî kaynaklarda farklı râviler tarafından nakledilmesine rağmen *el-Kâfî*'de Ebû Hamza es-Sümâlî'nin râvisi olarak geldiği nakiller için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, I, 18; II, 15-7, 84, 125, 169-70, 177, 188, 189, 193, 264, 272, 297-8, 303, 304, 305-6, 313.

isim Hafs b. Giyâs olup mezkûr özellikteki 36 rivayetin 6'sı kendisinden nakledilir.⁹⁴ Bunların yanı sıra İbn Uyeyne 3,⁹⁵ Zührî de 2 hadisin ortak râvisi olarak gelir. Ancak bu hadislerin birinde İbn Uyeyne hadisi Zührî'den rivayet ederken,⁹⁶ diğerinde kendisinden nakilde bulunan râviler Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) ve Abdürrezzak b. Hemmâm'dır (ö. 211/827).⁹⁷ Son olarak bu rivayetlerin 1'i Fudayl b. İyâz'dan nakledilmiştir.⁹⁸ Dikkat çekici bir şekilde Zührî, Fudayl b. İyâz, Hafs b. Giyâs ve İbn Uyeyne'nin ortak râvisi olarak geldiği müşterek rivayetlerin tamamını Süleyman b. Davud el-Minkarî eş-Şâzekûnî nakleder. Bir önceki başlıkta da geçtiği üzere Süleyman da gerek Sünnî gerekse Şîî ricâl eserlerinde kendisine yer verilen ortak râvilerdendir.

Kronolojik sıra esas alındığında *el-Kâfî* isnadlarındaki ortak râvilerin ilki İbn Şihâb ez-Zührî'dir. Şîî eğilimler taşıdığına yönelik herhangi bir bilgiye tesadüf edilmeyen Zührî'nin Sünnî ulema nezdindeki konumu iyi bilindiği için burada sadece Şîî ricâl âlimlerinin kendisi hakkındaki değerlendirmelerine temas edilecektir. Gerek erken gerekse çağdaş dönem Şîî ricâl eserleri Zührî hakkında bilgi vemiştir. Berkî onu Ali b. el-Hüseyin Zeynelâbidîn'in,⁹⁹ Tûsî de Zeynelâbidîn'in yanı sıra Cafer es-Sâdık'ın ashâbı arasında zikreder.¹⁰⁰ İbn Davud el-Hillî ise Zührî'ye kitabının hem ilk hem de ikinci bölümünde yer verir.¹⁰¹ Şîî ricâl literatüründe Zührî'nin Tûsî ve İbn Davud tarafından "düşman" şeklinde nitelendiği görülür.¹⁰² Şîî ricâl âlimlerinin Zührî hakkındaki bu ifadesine rağmen kendisinin Şîî isnadlarda öne çıkması,¹⁰³ muhtemelen onun Zeynelâbidîn'e olan muhabbeti,¹⁰⁴ Cafer es-Sâdık'tan hadis nakletmesi¹⁰⁵ ve yaşadığı dönemde iki ekolün ilim meclislerinin henüz müstakil bir yapıya sahip olmaması sebebiyledir. Çağdaş dönem Şîî ricâl kitaplarında da söz konusu bilgiler tekrar edilmektedir.¹⁰⁶

⁹⁴ *el-Kâfî*'de Hafs b. Giyâs'tan nakledilen müşterek rivayetler için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, I, 19, 26, 27; II, 82, 156, 184-5.

⁹⁵ İbn Uyeyne'nin naklettiği *el-Kâfî* rivayetleri için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, I, 29, 255; II, 82.

⁹⁶ İbn Uyeyne'nin Zührî'den naklettiği hadis için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, I, 235.

⁹⁷ "... Abdürrezzak b. Hemmâm → Ma'mer b. Râşid → Zührî" isnadıyla nakledilen rivayet için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, II, 179.

⁹⁸ Fudayl b. İyâz'ın ortak râvisi olarak geldiği *el-Kâfî* rivayeti için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, II, 253.

⁹⁹ Berkî, *Ricâl*, s. 68.

¹⁰⁰ Tûsî, *Ricâl*, s. 119, 294.

¹⁰¹ İbn Davud, *er-Ricâl*, s. 184, 273.

¹⁰² Tûsî, *Ricâl*, s. 294; İbn Davud, *er-Ricâl*, s. 273.

¹⁰³ Zührî'nin *el-Kâfî*, *Men lâ yahdurühü'l-fakîh*, *Tehzîbü'l-ahkâm* gibi Şîî kaynaklarda çok sayıda rivayetin yer aldığına dair bk. Nebha, *Ehâdisü'n-Nebiyi'l-müştereki*, s. 20.

¹⁰⁴ Berkî, *Ricâl*, s. 68 (muhakkik notu).

¹⁰⁵ Cafer es-Sâdık'ın Zührî'den hadis yazdığına dair değerlendirme için bk. Buckley, "Şîî Hadislerin Kaynağı Olarak Cafer es-Sâdık" (*Şîa'nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler* içerisinde), s. 45.

¹⁰⁶ Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, IV, 230, 324; Hûî, *Mu'cem*, XVIII, 271.

el-Kâfi'deki rivayetlerin isnadlarında yer alan ortak râvilerden bir diğeri Fudayl b. İyâz'dır. Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/814), İclî, Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/875), Nesâî (ö. 303/915) ve Dârekutnî (ö. 385/995) gibi âlimler onu sika ve sadûk bir râvi olarak görürler.¹⁰⁷ İbn Hacer de onun sika bir râvi olduğu konusunda icmâ bulunduğunu söylemiştir.¹⁰⁸ Sünnî kaynaklara göre Fudayl b. İyâz daha ziyade âbid ve zahit kimliğiyle öne çıkar,¹⁰⁹ hatta o züht ve takvası sebebiyle hadis rivayet etmekten çekinen biridir.¹¹⁰ Diğer taraftan onun Şîî eğilimlere sahip olduğuna dair bir bilgiye rastlanmaz. Hakkındaki ansiklopedi maddesinde "Kaynaklar Şîiliğin merkezi olan Kûfe'de uzun süre ikamet eden Fudayl'de az da olsa bir Şîî temayülün bulunduğunu kaydeder" denilse de¹¹¹ maddede işaret edilen kaynaklarda Fudayl'ın Şîilik eğiliminden bahseden herhangi bir bilgi yoktur.¹¹² Ayrıca bu kaynaklarda onun Şîî eğilimler taşıdığından değil, Kûfe'deki Şîî neşveden istifade etmesinin muhtemel olduğundan söz edilir.¹¹³ Mezhebin ricâl kaynaklarındaki bilgiler ise onun Şîî râvilerle irtibatının zayıf olduğunu gösterir. Zira Tûsî onu Cafer es-Sâdik'ın ashâbı arasında zikretmişse¹¹⁴ de Necâşî ve İbn Davud el-Hillî gibi âlimler onun âmmeden olduğuna işaret etmişlerdir.¹¹⁵

Müşterek rivayetlerin Şîî isnadlarındaki ortak râvilerden bir diğeri Hafs b. Giyâs'tır. Sünnî literatürdeki bilgilere göre Hafs b. Giyâs güvenilir bir râvidir.¹¹⁶ Onun tedlîs yaptığı¹¹⁷ ve hadis rivayetinde çok fazla hata ettiği¹¹⁸ şeklinde bilgiler kaydedilmişse de Hafs'ın Şîî temayüllere sahip olduğundan söz edilmemiş,¹¹⁹ dahası onun kadılık yaptığı dönemde yetim kızın Râfîzî biriyle evlendirilmemesi yönünde hüküm verdiğinden bahsedilmiştir.¹²⁰ Şîî ulema ise onu

¹⁰⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 61; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 73; Mizzî, *Tehzib*, XXIII, 286, 287; Zehebî, *Siyer*, VIII, 423, 424; a.mlf., *Târîh*, XII, 335.

¹⁰⁸ İbn Hacer, *Lisân*, III, 361.

¹⁰⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 61; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 123; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 179; Mizzî, *Tehzib*, XXIII, 298.

¹¹⁰ Zehebî, *Siyer*, VIII, 428; a.mlf., *Târîh*, XII, 341, 343. Fudayl b. İyâz'ın zühdü nedeniyle hadis rivayetinden uzak durduğuna dair değerlendirmeler için bk. Melchert, *Sünnî Düşüncenin Teşekkülü*, s. 236, 320.

¹¹¹ Türer, "Fudayl b. İyâz", *DİA*, XIII, 209.

¹¹² İbnü'l-İmâd, *Şecerâtü'z-zeheb*, II, 399-401.

¹¹³ Şeybî, *es-Sıla*, I, 300.

¹¹⁴ Tûsî, *Ricâl*, 269.

¹¹⁵ Necâşî, *Ricâl*, s. 310; İbn Davud, *er-Ricâl*, s. 266. Ayrıca bk. Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, IV, 29.

¹¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 512; Hatîb, *Târîh*, IX, 75; Mizzî, *Tehzib*, VII, 61; Zehebî, *Siyer*, IX, 24-5.

¹¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 512.

¹¹⁸ Mizzî, *Tehzib*, VII, 62-3; Zehebî, *Siyer*, IX, 25.

¹¹⁹ Büyükkara, bazı Abbâsî kadılarının İmâmî hadiste olumlu karşılandığını ve bunlardan birinin Hafs b. Giyâs olduğunu, Şîî ulema tarafından güvenilir kabul edilmesine karşın Sünnî literatürde onun Şîiliğine dair bir bilgi bulunmadığını belirtir ("İmâmîyye Şia'sının Hadis Usulünde Mezhebi Bozuk Raviler (II)", s. 367).

¹²⁰ Hatîb, *Târîh*, IX, 74; Mizzî, *Tehzib*, VII, 64; Zehebî, *Siyer*, IX, 27.

Muhammed el-Bâkır, Cafer es-Sâdık ve Musa el-Kâzım'ın ashâbı arasında kaydetmiş,¹²¹ ancak erken dönemden itibaren kendisinin âmmeden olduğunu¹²² söylemiştir.¹²³ Şîî ricâl âlimlerinden Hûî'nin Hafs b. Gıyâs biyografisinde, Sünnî râvilerden hangi şartlarda hadis nakledilebileceğine dair verdiği bilgiler önemlidir. O râvinin itikatta muhalif, amelde fâsık bile olsa sika kabul edilebileceğini ve hadis rivayetinde yalandan uzak durmasının adalet vasfı için yeterli görüldüğünü, Hafs b. Gıyâs'ın da sika bir râvi olduğunu ve Şîî cemaatin onun rivayetleriyle amel ettiğini söyler.¹²⁴ Yine çağdaş dönem Şîî ricâl âlimlerinden Tefrîşî de İmâmî bir habere muarız olmadığı ve Şîî düşünceden uzaklaştırmadığı müddetçe Hafs b. Gıyâs gibi âmmî râvilerin hadisleriyle amel edilebileceğini ifade etmiştir.¹²⁵ Şîa'nın hadis kaynaklarında Sünnî râvilerin naklettiği hadislerin de yer alması ve bu râvilerin hadisleriyle amel edilmesi konusunun Hafs b. Gıyâs hakkındaki bilgiler arasında ele alınması, onun imamların ashâbından olmasının yanı sıra Şîî literatürde 87 hadisinin bulunmasıyla¹²⁶ ilgili olsa gerektir.

Yukarıda da geçtiği üzere *el-Kâfî*'deki hadisleri Zührî, Fudayl b. İyâz, Hafs b. Gıyâs ve İbn Uyeyne'den Süleyman b. Davud nakletmiştir. Sünnî âlimler Süleyman b. Davud'un güvenilir olmadığını ve çeşitli sebeplerle tenkit edildiğini belirtir. Onun tenkit edildiği konuların başında hadis hırsızlığı gelmektedir. Örneğin Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) kaydettiği bir nakle göre Affân şöyle demiştir:

Şâzekûnî bana geldi. Ben de ona Abdülvâhid b. Ziyâd'dan başlayarak, isnadın başından sonuna kadar tek tek her bir şeyhi zikrederek hadis imlâ ettirdim. Beş veya altı yıl sonra (yeniden) yanıma geldi. Bu defa aynı hadisi bana Abdülvâhid'den (işitmiş gibi) nakletti. Ben de ona "Sana yazıklar olsun! Sen bu hadisi benden işitmiştin" dedim.¹²⁷

Süleyman b. Davud isnad ve metin uydurması nedeniyle de cerh edilmiştir. Örneğin Abdürrezzak b. Hemmâm'a gelen bir adam kendisine yazılı bir metin verdiğinde yüzünün rengi değişmiş "Allah'ın düşmanı! Yalancı! Hayırsız! Buraya geldi, şunu şunu yaptı, sonra da Irak'a gidip benim kendisine hadisler naklettiğimi söyledi. Allah'a yemin olsun ki ben ona bu hadisleri

¹²¹ Tûsî, *Ricâl*, s. 133, 188, 335.

¹²² Keşşî, *Ma'rife*, s. 327; Tûsî, *Ricâl*, s. 133; İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 340; Tefrîşî, *Nakdû'r-ricâl*, II, 134.

¹²³ Büyükkara, çağdaş dönem Şîî ricâl âlimlerinden Mâmekânî'nin Hafs'ın Sünnî olduğu yönündeki değerlendirmelere itiraz ettiğini, onun Abbâsî devleti adına kadılık görevi yapmasını "tam takıyye" şeklinde değerlendirdiğini, ayrıca bu durumun Hafs'ın Şiîliğine zarar vermeyeceği kanaatinde olduğunu kaydeder (*Ehl-i beyt ve Ehl-i devlet*, s. 415).

¹²⁴ Hûî, *Mu'cem*, VII, 159.

¹²⁵ Tefrîşî, *Nakdû'r-ricâl*, III, 593.

¹²⁶ Hûî, *Mu'cem*, VII, 161.

¹²⁷ Hatîb, *Târih*, X, 60.

ne Ma‘mer’den ne Sevrî’den ne de İbn Cüreyc’den naklettim. Kaldı ki ben bu hadisleri onlardan işitmedim” diyerek bunu yapan râvinin Şâzekûnî olduğunu ifade etmiştir.¹²⁸

Süleyman b. Davud’un isnad ve metin uydurduğuna dair bilgilere Ebû Zür’a er-Râzî (ö. 264/878) ile yaptığı müzakereyi haber veren anlatıda da tesadüf edilir. Olayı anlatan Sâlih Cezere (ö. 293/906) şöyle der:

Ebû Zür’a er-Râzî bana “Hadis müzakere etmek için Şâzekûnî’ye gidelim” dedi. Birlikte Şâzekûnî’ye gittik. Ebû Zür’a onunla bazı hadisleri müzakere etti ve Şâzekûnî’yi köşeye sıkıştırdı. Bunun üzerine Şâzekûnî Reylielerin hadislerinden birini söyledi. Ebû Zür’a ise bu hadisi bilmiyordu. Şâzekûnî “Sübhânallah! Sen beldenin hadisini ezberlemedin mi? Bu hadis sizin bölgenizden ve sen bunu ezberlemedin (mi?)” dedi. Ebû Zür’a sustu, bir şey diyemedi, Şâzekûnî’nin bu hareketi karşısında şaşırılmıştı. Onun yanından çıktığımızda “Bu hadis nereden geliyor, bilmiyorum?” dedi. Ben de ona “Seni utandırmak için müzakere esnasında uydurdu” dedim. “Gerçekten mi?” dedi. “Evet” dedim.¹²⁹

Başka bir nakilde Ebû Zür’a, Süleyman b. Davud’un yedi hadis uydurduğunu haber vermektedir.¹³⁰ İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) de Kûfe’de karşılaştığı¹³¹ Süleyman b. Davud’un isnad ve metin uydurduğunu şöyle anlatır:

Biz müzakere için oturmuştuk, yanımızda Şâzekûnî de vardı. Benim bilmediğim bir hadis geldiği zaman, eğer yaşıyorsa sahibinden işitmek için o hadisi not ediyordum. Bir gün yine müzakere edeydik. Süleyman “Bize Muâz b. Muâz şu hadisi nakletti” dedi. Ben de bunu not ettim. Daha sonra Muâz’a gittim, ona bu hadisi sordum. Bana “Bunun bir aslı yok” dedi. “Eğer Şâzekûnî zayıf olmasaydı, biz Muâz’ın unuttuğuna hükmederdik” dedim.¹³²

İbn Adî’nin Süleyman b. Davud’un Basralı hadis hafızları arasında yer aldığını, Yahya b. Maîn, Ali b. el-Medînî ve Ahmed b. Hanbel gibi döneminin önemli âlimleriyle bir araya geldiğini, ancak kitapları zayi olduktan sonra hadisleri hıfzından rivayet ettiği için hata ettiğini haber vermesi,¹³³ bazı Sünnî âlimlerin onun hakkındaki müspet değerlendirmelerine¹³⁴ makul bir izah getirmektedir.

¹²⁸ Hatîb, *Târîh*, X, 61; İbn Hacer, *Lisân*, IV, 146.

¹²⁹ İbn Hacer, *Lisân*, IV, 145. Süleyman b. Davud’un Ebû Zür’a er-Râzî ile yaptığı hadis müzakeresi esnasında isnad uydurduğuna dair başka bir örnek için bk. Hatîb, *Târîh*, X, 62; İbn Hacer, *Lisân*, IV, 146-7.

¹³⁰ Zehebî, *Siyer*, X, 682.

¹³¹ Hatîb, *Târîh*, X, 56.

¹³² İbn Hacer, *Lisân*, IV, 145-6.

¹³³ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 346, 355; Zehebî, *Siyer*, X, 680; a.mlf., *Mizân*, II, 205.

¹³⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 355; Hatîb, *Târîh*, X, 57; Zehebî, *Târîh*, XVII, 177; a.mlf., *Siyer*, X, 679; a.mlf., *Mizân*, II, 205; İbn Hacer, *Lisân*, IV, 144.

Süleyman b. Davud hakkında Şîî ricâl literatüründe de bilgi verilir. Ancak Şîî ulema onun güvenilirliği konusunda ihtilaf etmiştir. Nitekim ilk dönem ricâl âlimlerinden Necâşî, Cafer es-Sâdık'ın ashâbından bir grubun Süleyman'dan hadis naklettiğini söyleyip onun sika olduğunu belirtmişse¹³⁵ de Şîî âlimlerin geneli onun ileri derecede zayıf bir râvi olduğunu, muteber kabul edilemeyeceğini ve önemli meselelere dair hadis uydurduğunu söyler.¹³⁶ Diğer taraftan ortak râvilerin genelinden farklı olarak Sünnî ulema Süleyman b. Davud'un Şîî eğilimlere sahip olduğundan bahsetmez. Bununla birlikte iki ekolün ricâl kaynaklarındaki bilgiler Süleyman'ın Sünnî ve Şîî ders halkalarında kimliğini gizlediğine işaret eder. Zira Şîî ricâl eserlerinde bu râvinin kimliği "Süleymân b. Davud el-Minkarî" olarak kaydedilmiş, yer yer Şâzekûnî nisbesine sahip olduğuna temas edilmişse de onunla ilgili bilgiler "el-Minkarî", "Süleyman" veya "Ebû Eyyûb" şeklinde verilmiştir.¹³⁷ Diğer taraftan Sünnî eserlerde bu râvi "Süleyman" olarak kaydedilmiş, fakat metinlerde kendisine "Şâzekûnî" ya da "İbnü's-Şâzekûnî" diye atıf yapılmıştır. Yine ricâl âlimleri onun hakkındaki değerlendirmelerinde de kendisinden Şâzekûnî şeklinde bahsetmiştir. Bununla birlikte bazı Sünnî kaynaklarda kimliği Şâzekûnî ya da Süleyman b. Şâzekûnî olarak da kaydedilmiştir. Örneğin İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakât*'inde¹³⁸ Süleyman b. Şâzekûnî, İbn Ebî Ya'lâ'nın (ö. 526/1131) *Tabakâtü'l-Hanâbile*'si,¹³⁹ Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Dîvânü'd-duafâ*'sı¹⁴⁰ ve Makrizî'nin (ö. 845/1442) *Muhtasarü'l-Kâmil*'inde Süleyman b. Davud eş-Şâzekûnî; Zehebî'nin *Siyerü a'lâm*'ı¹⁴¹ ile Safedî'nin (ö. 764/1363) *el-Vâfî bi'l-vefeyât*'ında¹⁴² ise Şâzekûnî olarak kaydedilmiştir. Tüm bunlar, onun iki ekolün hadis halkalarında kendisini farklı isim ve nisbelerle tanıttığı ihtimaline işaret etmektedir. Hem Sünnî hem de Şîî ulema tarafından yalan söylemekle itham edilen bu râvinin, hadis meclislerinde de kimliğini farklı tanıtmaya ya da değiştirmesi çok muhtemeldir.

Sünnî ve Şîî ulemanın ortak râviler hakkındaki değerlendirmelerinin ardından onların yaşadıkları dönem hakkında bilgi verilmelidir. Ortak râvilerden Zührî, Ebû İshak ve Ebû Hamza 2./8. asrın ilk yarısında; Fadayl b. İyâz, Hafs b. Giyâs ve İbn Uyeyne ise 2./8. asrın ikinci yarısında yaşamıştır. Bu durum 2./8. asır boyunca Ehl-i sünnet ve Şîa'nın hadis meclisleri arasında bilgi intikalinin meydana geldiğini düşündürmektedir. Bununla birlikte ortak râvilerden Süleyman b.

¹³⁵ Necâşî, *Ricâl*, s. 184.

¹³⁶ İbnü'l-Gadâirî, *Ricâl*, s. 65; İbn Davud, *er-Ricâl*, s. 248; İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 352; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, s. 360; Hûî, *Mu'cem*, IX, 269.

¹³⁷ Tûsî, *el-Fihrist*, s. 77; İbnü'l-Gadâirî, *Ricâl*, s. 65; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, II, 360; Hûî, *Mu'cem*, IX, 268.

¹³⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IX, 311.

¹³⁹ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakât*, I, 163.

¹⁴⁰ Zehebî, *Dîvânü'd-duafâ*, s. 171.

¹⁴¹ Zehebî, *Siyer*, X, 679.

¹⁴² Safedî, *Vâfî*, XV, 233.

Davud'un hicri 234 senesinde vefat etmesi, rivayet geçişlerinin 3./9. asrın ilk yarısında devam ettiğini izlenimini verse de isnadlarda onun çağdaşı olan başka bir ortak râviye tesadüf edilmemesi, Ehl-i sünnet ve Şîa'nın hadis halkalarının bu asrın başından itibaren müstakil bir kimlik kazandığını ve Süleyman'ın durumunun istisnai olduğunu gösterir.

Ortak râviler hakkındaki biyografik malzeme, rivayet geçişlerinin meydana geldiği bölgeler hakkında da bilgi verir. Ancak burada Zührî hakkındaki bilgilerden yola çıkarak onun Şîî hadis meclisleriyle irtibatlı bir isim olmadığına, dahası *el-Kâfi*'deki hadisini kendisinden İbn Uyeyne ve Süleyman b. Davud'un rivayet ettiğine işaret edilmelidir. Dolayısıyla hadislerin Sünnî ve Şîî ilim halkaları arasındaki intikalleri hakkında mezkûr isimlerin bilgilerinin dikkate alınması gerekir. Bunun yanı sıra daha önce de işaret edildiği üzere Ebû İshak ve Ebû Hamza Kûfe'de faaliyet gösteren râvilerdir. Benzer şekilde Horasan'da dünyaya gelmiş olsa da Fudayl b. İyâz da Kûfe'de yaşamıştır.¹⁴³ Hafs b. Giyâs ise kadılık görevi dolayısıyla Kûfe'nin yanı sıra Bağdat'ta da bulunmuş ve buralarda hadis nakletmiştir.¹⁴⁴ Son olarak Basralı râvilerden¹⁴⁵ Süleyman b. Davud'un ise Kûfe'ye yirmi defa gittiği, Bağdat'ta uzun süre bulunduğu, buradaki hadis ve müzakere meclislerine katıldığı ve İsfahan'da hadis rivayet ettiği bilinmektedir.¹⁴⁶ Bu bilgilere göre rivayet geçişleri büyük oranda Kûfe'de meydana gelmiştir. Diğer taraftan Kûfe kadar öne çıkmasa da Basra ve Bağdat'ta, yine az da olsa İsfahan'da da rivayet geçişlerinin meydana gelme ihtimali söz konusudur.

2. Ehl-i sünnet Kaynaklarında Ortak Râvilerin Yer Aldığı Tariklerle Nakledilen Müşterek Rivayetler

Metinlerindeki aynîliğe rağmen isnadları farklılık gösteren müşterek rivayetlerin 12'si Sünnî kaynaklarda ortak râvilerin yer aldığı tariklerle kaydedilmiştir. Bu rivayetlerin bazen Sünnî isnadlarının tamamında bazen de sadece bir kısmında ortak râvilerin bulunduğu görülmüştür. Diğer taraftan mezkûr nakillerin isnadlarındaki râviler ise Ebû İshak es-Sebîî, Ebû Hamza es-Sümâlî ve Fudayl b. İyâz olup Sünnî isnadlarda kendisine daha fazla tesadüf edilen râvi ise Ebû İshak es-Sebîî'dir. Esasen önceki başlıklarda bu râvilerin bölgeleri, yaşadıkları zaman dilimi, Sünnî ve Şîî ulemanın kendileri hakkındaki değerlendirmelerine temas edildiği için burada sadece örnek isnad ve metinler zikredilecektir.

Tespit edilebildiği kadarıyla Şîî isnadlarda bulunmamasına rağmen 9 müşterek rivayetin Sünnî tariklerinde Ebû İshak es-Sebîî'ye tesadüf edilir. Bunlardan biri Küleynî'nin "Ahmed b.

¹⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 61; İbn Asâkir, *Târîh*, LVIII, 380; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 49; Zehebî, *Siyer*, VIII, 422.

¹⁴⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 512; Hatîb, *Târîh*, IX, 68, 73; Mizzî, *Tehzîb*, VII, 56, 64; Zehebî, *Siyer*, IX, 23.

¹⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IX, 311.

¹⁴⁶ Hatîb, *Târîh*, X, 55-62.

Muhammed ve Muhammed b. Yahya → Muhammed b. el-Hüseyn → Muhammed b. Abdülhamid → Mansur b. Yunus → Sa'd b. Tarîf → Ebû Cafer [Muhammed el-Bâkır] → Hz. Peygamber” isnadıyla kaydettiği “Kim peygamberlerin hayatına benzer bir hayat yaşamak, şehitlerinkine benzer şekilde ölmek, Allah Teâlâ’nın diktiği cennet bahçelerinde yaşamak isterse Ali’yi veli edinsin, onun dostunu dost edinsin ve ondan sonra gelen imamlara uysun. Çünkü onlar benim zürriyetimdir, [yaratıldığım] toprağımdan yaratılmışlardır. Allah’ım onları benim fehmim ve ilmimle rızıklandır. Ümmetimden onlara muhalefet edenlere yazıklar olsun! Allah’ım onları benim şefaatime erdirmel!” hadisidir.¹⁴⁷ Mezkûr naklin Sünnî kaynaklardaki isnadlarının tamamında Ebû İshak es-Sebîî vardır.¹⁴⁸

Benzer şekilde *el-Kâfî*’de “İdde¹⁴⁹ → Ahmed b. Muhammed → [Hasan b. Ali] el-Veşşâ → Ali b. Ebî Hamza → Ebû Basîr → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık]” isnadıyla serdedilen “Kişi doğru söylediği için Allah katında sadıklardan olduğu yazılır. Yalan söylediği için de Allah katında yalancılardan olduğu yazılır. Doğru konuştuğu zaman Allah Teâlâ ‘doğru söyledi ve iyi bir amel işledi’; yalan söylediği zaman da ‘yalan söyledi ve günaha girdi’ der”¹⁵⁰ rivayetinin bazı Sünnî isnadlarında Ebû İshak es-Sebîî bulunmaktadır.¹⁵¹

Ebû İshak es-Sebîî’nin¹⁵² yanı sıra iki müşterek rivayetin Sünnî kaynaklardaki râvisi Ebû Hamza es-Sümâlî’dir. *el-Kâfî*’de “Ali b. İbrahim → Muhammed b. İsa → Yunus → Abdüssamed

¹⁴⁷ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 124.

¹⁴⁸ Âcurrî, *eş-Şerîa*, IV, 2096-7; Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, V, 194; İbn Şâhin, *Şerh*, s. 203-4; Hâkim, *Müstedrek*, III, 139; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, I, 86; IV, 174, 349-50; a.mlf., *Fezâil*, s. 91; Şecerî, *Tertîb*, I, 179, 189.

¹⁴⁹ Küleynî, eseri *el-Kâfî*’nin pek çok yerinde hadisi kendisinden aldığı hocalarını açık bir şekilde söylemek yerine “İdde min ashâbinâ” (ashâbımızdan bir grup) ya da “cemâ’a min ashâbinâ” ifadesini kullanır. Küleynî’nin bu kullanımı hakkındaki bilgiler için bk. Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, s. 447-51. “İdde min ashâbinâ” kullanımının mübhem şeklinde yanlış anlaşılması nedeniyle Şîa’nın isnada öneme vermediğine dair değerlendirme için bk. Selimli, *İslam Esasları Hadisi*, s. 80.

¹⁵⁰ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 68.

¹⁵¹ Ebû İshak es-Sebîî’nin yer aldığı Sünnî isnadlar için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 10-1, 121, 171, 182; Dârimî, *Sünen*, III, 1783-4; İbn Mâce, “Ebvâbü’l-İmân”, 7; Hâkim, *Müstedrek*, I, 217; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, X, 416; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, XIII, 154.

¹⁵² Sünnî hadis eserlerinde Ebû İshak es-Sebîî’den nakledilen müşterek rivayetleri görmek için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, II, 80 – Tayâlisî, *Müsned*, II, 110-1; İbn Ebî Şeybe, *Müsned*, I, 217-8; Mervezî, *Ta’zîm*, I, 403-4; Rûyânî, *Müsned*, I, 270-1; Harâtî, *Mekârim*, s. 248; Şâşî, *Müsned*, II, 203-4; Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-’evsat*, IV, 376-7; a.mlf., *el-Mu‘cemü’s-sağîr*, I, 372-4; a.mlf., *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, X, 211-2, 271-2; Hâkim, *Müstedrek*, II, 522; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, IV, 177-8; Beyhakî, *Şuabü’l-imân*, I, 103-4; XII, 73-6; Şecerî, *Tertîb*, II, 187, 191; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, XIII, 53; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 83 – İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 193; Dineverî, *Mücâlese*, III, 54-5; IV, 197, 270-1; Beyhakî, *Şuabü’l-imân*, XIII, 122; İbn Abdilber, *Câmi’*, I, 98; Şecerî, *Tertîb*, I, 75; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 202 – İbn Hibbân, *Sahîh*, XIII, 75-6; Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, XI, 186; XIII, 503; Heysemî, *Mevârid*, I, 359; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 202 – Ma’mer b. Râşid, *Câmi’*, XI, 176; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIII, 20, 40; Ebû Davud, “Kitâbü’l-Edeb”, 38; Tirmizî, “Ebvâbü’l-Birr ve’s-sıla”, 85; Mevsilî, *Müsned*, III, 237-8; XIII, 419; Rûyânî, *Müsned*, I, 219; II, 336-7; Harâtî, *Mesâviü’l-ahlâk*, s. 99; a.mlf., *Mekârim*, s. 146; İbn Hibbân, *Sahîh*, XII,

b. Beşîr → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık]” isnadıyla yer alan “Sıla-i rahim, kıyamet gününde hesabı kolaylaştırır, ömrü uzatır, kötülüklerden korur. Gizliden verilen sadaka ise Allah’ın gazabını söndürür”¹⁵³ hadisinin Sünnî kaynaklardaki bazı isnadlarında Ebû Hamza vardır.¹⁵⁴ Bununla birlikte Küleynî’nin “Ali b. İbrahim → babası ve Muhammed b. İsmail → Fazl b. Şâzân → İbn Ebî Umeyr → Hişâm b. el-Hakem → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık]” isnadıyla yer verdiği “Kıyamet gününde bir grup insan kalkar, cennetin kapısına gelir ve kapıyı çalarlar. Onlara ‘Siz kimsiniz?’ diye sorulur. Onlar da ‘Biz sabır ehliyiz’ derler. Bu defa onlara ‘Siz neye sabrettiniz?’ diye sorulur. Onlar da ‘Allah’a itaat konusunda sabır gösterdik. Allah’a isyandan geri durarak sabır gösterdik’ derler. Bunun üzerine Allah Teâlâ ‘Doğru söylediler, onları cennete alın’ buyurur. İşte bu Allah Teâlâ’nın ‘*Sabredenlere ecirleri hesapsızca verilecektir*’¹⁵⁵ şeklindeki ayetidir” hadisinin¹⁵⁶ Ehl-i sünnet tariklerinin tamamında Ebû Hamza es- yer alır.¹⁵⁷

Son olarak Fudayl b. İyâz *el-Kâfî*’deki bir hadisin Sünnî kaynaklardaki isnadlarında yer almıştır. Küleynî’nin “İdde¹⁵⁸ → Ahmed b. Muhammed b. Hâlid el-Berkî → babası → Fedâle b. Eyyûb → Sekûnî → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık]” tarikiyle naklettiğine göre Hz. Peygamber “Dua müminin silahı, dinin direği, göklerin ve yerin nurudur” buyurmuştur.¹⁵⁹ Bu hadisin Sünnî kaynaklardaki sadece bir tarikinde Fudayl b. İyâz’ın ismine tesadüf edilir.¹⁶⁰

75-6; Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, III, 207; IV, 125; a.mlf., *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, II, 20-1; XI, 186; Kelâbâzî, *Bahru’l-fevâid*, I, 308; Ebû Tâhir el-Muhallîs, *Muhallisiyyât*, III, 220; Temmâm, *Fevâid*, I, 104; Lâlekâî, *Şerh*, IV, 894; Beyhakî, *el-Âdâb*, s. 48; a.mlf., *es-Sünenü’l-kübrâ*, X, 418; a.mlf., *Şuabü’l-îmân*, IX, 74-5; XII, 160-1, 503; Şecerî, *Tertîb*, II, 296; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, XIII, 104; Heysemî, *Mevârid*, s. 359; a.mlf., *el-Maksadü’l-alî*, IV, 481; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 251 – Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 80; Dûlâbî, *Künâ*, III, 1008; Kuzâî, *Müsned*, I, 232-3; Beyhakî, *Medhal*, s. 296; a.mlf., *Şuabü’l-îmân*, XIII, 152; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 344 – Mâlik, *Muvatta’*, II, 292; İbn Vehb, *Câmi’*, I, 210; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVIII, 330; XXXVIII, 527; XLV, 244; Abd b. Humeyd, *el-Müntehab*, II, 61; Tirmizî, “Ebvâbü Fezâilü’l-Kur’ân”, 10; Bezzâr, *Müsned*, IV, 47; V, 251; X, 54-5; XIII, 361; Mervezî, *Muhtasar*, s. 160-1; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IX, 51, 256, 258; a.mlf., *Amelü’l-yevm*, s. 427; Mevsilî, *Müsned*, X, 82-3; XI, 40; Ebû Avâne, *Müsned*, II, 488-9; Tahâvî, *Şerhu müşkili’l-âsâr*, III, 254; İbn Hibbân, *Sahih*, III, 71; Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, I, 66; VI, 126-9; a.mlf., *el-Mu‘cemü’s-sağîr*, I, 114; a.mlf., *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, XII, 405; XIII, 187, 227-8; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, IV, 154; VII, 168-9; Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, IV, 126, 128, 140, 147; Şecerî, *Tertîb*, I, 152.

¹⁵³ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 98.

¹⁵⁴ Ebû Hamza es-Sümâlî’nin yer aldığı Sünnî isnadları görmek için bk. İbn Zencûye, *Emvâl*, II, 766; Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, VI, 163; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, III, 135-6.

¹⁵⁵ ez-Zümer/39: 10.

¹⁵⁶ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 49.

¹⁵⁷ Dîneverî, *Mücâlese*, III, 202-3; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, III, 139-40.

¹⁵⁸ Küleynî, “idde min ashâbinâ” diyerek Ahmed b. Muhammed b. Hâlid’den hadis naklettiğinde aradaki isimler Ali b. İbrahim, Ali b. Muhammed b. Abdullah b. Üzeyne, Ahmed b. Abdullah b. Ümeyye ve Ali b. el-Hasan’dır (İbnü’l-Mutahhar, *Hülâsa*, s. 430).

¹⁵⁹ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 257.

¹⁶⁰ Şecerî, *Tertîb*, I, 59.

Bir grup müşterek rivayetin Sünnî hadis literatüründe ortak râvilerin yer aldığı isnadlarla nakledilmesi birkaç açıdan önemlidir. Öncelikle daha önce de işaret edildiği üzere müşterek rivayetlerin isnadlarındaki bu isimler, Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki rivayet geçişleri hakkında bilgi temin etmektedir. Bununla birlikte Sünnî isnadlarda yer alan yukarıdaki isimlerden Ebû İshak es-Sebî ile Ebû Hamza es-Sümâlî'nin Şîilikle müttehem olmaları hadislerin geçişini temin eden ya da doğrudan intikalinde rol oynayan râvilerin durumları hakkında bilgi verir. İşaret edilmesi gereken bir diğer nokta ise Sünnî isnadlarında bu râvilerin yer aldığı ortak hadislerin, onların mezhebî görüşlerini yansıtmadığıdır. Zira Ebû Hamza Râfızilikle itham edilmesine rağmen rivayet ettiği hadisler ahlakla ilgilidir. Bu durum Ebû İshak'ın naklettiği ortak hadisler için de söz konusudur. Sünnî literatürde râvisi olarak zikredildiği 9 müşterek rivayetin sadece 3'ü Hz. Ali'nin velâyeti ile ilgiliyken geri kalanı ahlaki konulardadır.¹⁶¹ Bu durum erken dönemde Şîî eğilimlere sahip ya da Şîî cemaatle irtibatlı râvilerin, Sünnî râvilerin de bulunduğu meclislerde daha ihtiyatlı davrandıkları izlenimini vermektedir.

3. Ehl-i sünnet Kaynaklarında Ehl-i beyt İmamlarının Yer Aldığı Tariklerle Nakledilen Müşterek Rivayetler

Müşterek rivayetlerden 61'i Sünnî hadis musannefâtında Ehl-i beyt imamlarından birinin ya da birkaçının yer aldığı isnadlarla nakledilir. Bu rivayetlerin 25'inin isnadında Hz. Ali vardır. Dolayısıyla söz konusu özellikteki hadislerin üçte biri Hz. Ali'den rivayet edilmektedir. Bununla birlikte ilgili rivayetleri Hz. Ali'den nakleden isimler arasında ortak râvilerin yer alması, bunların Sünnî ve Şîî hadis meclisleri arasındaki intikal süreçleri hakkında fikir vermesi nedeniyle önemlidir. Hz. Ali'den nakilde bulunan ortak râviler içerisinde dikkat çeken ilk isim Ebû İshak es-Sebî'dir.

Küleynî'nin *el-Kâfî*'de "Ebû Ali [Ahmed b. İdris b. Ahmed] el-Eş'arî → Muhammed b. Abdülcebbâr → [Hasan b. Ali] İbn Faddâl → Ali b. Ukbe → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık]" isnadıyla kaydettiği "Müslümanın Müslüman kardeşi üzerindeki hakları şunlardır: Karşılaştığı zaman kendisine selam verir, hastalandığı zaman onu ziyaret eder, bir yerde bulunmadığı zaman onun hakkında hayır konuşur, hapsirdiği zaman ona 'yerhamukellâh' der, kendisini davet ettiği

¹⁶¹ Ebû İshak es-Sebî'nin Şîî eğilimlere sahip olduğunu gösteren rivayetler için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, II, 80 – İbn Ebî Şeybe, *Müsned*, I, 217-8; Harâitî, *Mekârim*, s. 248; Şâşî, *Müsned*, II, 203-4; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, IV, 376-7; a.mlf., *el-Mu'cemü's-sağîr*, I, 372-4; a.mlf., *el-Mu'cemü'l-kebîr*, X, 271-2; Hâkim, *Müstedrek*, II, 522; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IV, 177-8; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, XII, 73-5; Secerî, *Tertîb*, II, 191; Küleynî, *el-Kâfî*, I, 176-7 – Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 262; XXXVIII, 193; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, II, 606-7; Bezzâr, *Müsned*, III, 34-5; X, 212; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 439, 444-5; Dûlâbî, *el-Esmâ ve'l-künâ*, II, 496; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, V, 14; İbnü'l-A'râbî, *Mu'cem*, II, 803; Âcurrî, *eş-Şeria*, IV, 2063; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, II, 324; a.mlf., *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IV, 16-7; V, 192; İbnü'l-Mukrî, *Mu'cem*, s. 35; İbn Şâhin, *Şerh*, s. 103; Lâlekâî, *Şerh*, VIII, 1404-5; Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, II, 105-6; Heysemî, *el-Maksadü'l-alî*, III, 182.

zaman davetine icabet eder ve vefat ettiğinde cenazesine katılır”¹⁶² hadisinin Sünnî kaynaklardaki tarikleri incelendiğinde Ebû İshak’ın kendisi gibi ortak râvilerden olan Hâris el-A’ver (ö. 65/684)¹⁶³ vasıtasıyla Hz. Ali’den nakilde bulunduğu görülür.¹⁶⁴

Ebû İshak es-Sebî’nin, Hz. Ali’ye Hâris el-A’ver dışındaki râviler aracılığıyla da ulaştığı tespit edilmiştir.¹⁶⁵ Örneğin Sünnî hadis eserlerinde “... Ebû İshak es-Sebî → Âsım b. Damre → Hz. Ali” isnadıyla kaydedilen, Küleynî’nin ise “İdde → Ahmed b. Muhammed el-Berkî → İsmail b. Mihrân → Ebû Saîd el-Kammât → Halebî → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık] → Emîrû’l-mü’minîn [Hz. Ali]” isnadıyla yer verdiği şu hadis bu duruma örnektir:

Size gerçek fakihin kim olduğunu haber vereyim mi? O, Allah’ın rahmetinden insanların ümidini kesmeyen, Allah’ın azabından insanları emin kılan, Allah’a isyana sebebiyet verecek davranışları işlemelerine ruhsat vermeyen, başka şeylere rağbet ederek Kur’ân’ı terk etmeyen kimsedir. Dikkat edin! Kavrayışın [*tefehüm*] olmadığı ilimde hayır yoktur. Dikkat edin! Etraflı düşünmenin [*tedebbür*] olmadığı okumada hayır yoktur. Dikkat edin! Tefekkürün olmadığı ibadette hayır yoktur.¹⁶⁶

Sünnî hadis eserlerinde Hz. Ali’nin yer aldığı isnadlarda dikkat çeken bir diğer ortak râvi Ebû Hamza es-Sümâlî’dir. Küleynî’nin “Humeyd b. Ziyâd → Hasan b. Muhammed b. Semâ’a →

¹⁶² Küleynî, *el-Kâfî*, II, 107. Krş. Dârimî, *Sünen*, III, 1720-1; İbnü’l-A’râbî, *Mu’cem*, II, 638-9. Bununla birlikte söz konusu hadis bir yerde sadece Ebû İshak ve Hâris el-A’ver olmaksızın sadece Hz. Ali’den rivayet edilir (Mevsilî, *Müsned*, I, 392).

¹⁶³ Hâris b. Abdullah el-A’ver hakkında da hem Sünnî hem de Şîî ricâl eserlerinde bilgi bulmak mümkündür. Sünnî ulema Hâris’in zayıf, kezzâb ve aşırı Şîî temayüllere sahip bir râvi olduğunu söylemiştir (İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VIII, 288; Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 210; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, III, 79; İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhin*, I, 264; Mizzî, *Tehzib*, V, 247; Zehebî, *Siyer*, IV, 153; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 211). Şîî ricâl âlimleri ise Hâris’in Hz. Ali ve Hz. Hasan’ın ashâbından sika bir râvi olduğunu belirtir (Berkî, *Ricâl*, s. 37; Tûsî, *Ricâl*, s. 94; İbn Davud, *er-Ricâl*, s. 67; Mâmekânî, *Tenkîhu’l-makâl*, XVII, 175).

¹⁶⁴ Ebû İshak es-Sebî’nin Hâris el-A’ver’den rivayet ettiği diğer hadisleri görmek için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, II, 361 – Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 95-6; İbn Mâce, “Ebvâbü’l-Cenâiz”, I; Tirmizî, “Ebvâbü’l-Edeb”, I; Mevsilî, *Müsned*, I, 342; İbnü’l-A’râbî, *Mu’cem*, II, 648-9; İbnü’s-Sünnî, *Amelü’l-yevm*, s. 78-9; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 269-70 – Beyhakî, *Şuabü’l-imân*, III, 136-7; Şecerî, *Tertîb*, I, 31, 293-4; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 313 – Abd b. Humeyd, *el-Müntehab*, I, 113; Tirmizî, “Ebvâbü’d-De’avât”, 112; Bezzâr, *Müsned*, III, 80; Taberânî, *Dua*, s. 338.

¹⁶⁵ Burada Ebû İshak es-Sebî’nin Hz. Ali’ye kendileri vasıtasıyla ulaştığı râviler ve rivayetlerinin tamamına, konu bütünlüğünü bozmamak için yer verilmeyecektir. Onun Hz. Ali’ye ulaştığı diğer râviler Hayseme el-Kûfî el-Arabî (ö. ?) ve Habbe’dir (ö. ?). Ebû İshak’ın Hayseme el-Kûfî vasıtasıyla Hz. Ali’den naklettiği hadisleri görmek için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, II, 363. Krş. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 102; Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, s. 319; Ebû Nuaym, *et-Tıbbü’n-nebevî*, s. 376-7, 386. Yine onun bu hadisi Habbe aracılığıyla Hz. Ali’den naklettiği rivayetler için bk. Hâkim, *Müstedrek*, IV, 459; Taberânî, *Dua*, s. 553.

¹⁶⁶ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 20. Krş. Ebû Davud, *Zühâ*, s. 115; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, I, 77; İbn Bîşrân, *el-Emâlî*, I, 383. Bu hadisin bir isnadında ise Ebû İshak es-Sebî’nin doğrudan Hz. Ali’den nakilde bulunur (İbn Abdilber, *Câmi’*, II, 811).

Vüheyb b. Hafs → Ebû Basîr¹⁶⁷ → Ebû Cafer [Muhammed el-Bâkır]” isnadıyla yer verdiği “Kim kıyamet gününde amelinin tam olarak tartılmasını isterse bulunduğu meclisten kalkmak istediğinde ‘Sübhâne rabbike rabbi’l-izzeti ammâ yesîfûn ve selâmun ale’l-mürselîn ve’l-hamdülillâhi rabbi’l-âlemîn’ desin” hadisinin¹⁶⁸ Sünnî kaynaklardaki isnadları “... → Ebû Hamza es-Sümâlî → Asbağ b. Nübâte → Hz. Ali” şeklinde gelir.¹⁶⁹

Sünnî literatürde bir grup müşterek rivayet, birden fazla Ehl-i beyt imamının yer aldığı isnadlarla nakledilmiştir. Bunlara Küleynî’nin “İdde → Sehl b. Ziyâd → Ali b. Hassân → Musa b. Bekir → Ebû’l-Hasan [Ali er-Rıza]” tarihiyle kaydettiği “İnsanlara muhabbet beslemek aklın yarısıdır”¹⁷⁰ hadisi örnek gösterilebilir. Bu hadis Sünnî kaynaklarda “... → Cafer b. Muhammed → babası Muhammed el-Bâkır → Ali b. el-Hüseyin → Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib → Hz. Peygamber” isnadıyla kaydedilmiştir.¹⁷¹ Benzer şekilde *el-Kâfî*’de “Muhammed b. Yahya → Ahmed b. Muhammed b. İsa → Hasan b. Mahbûb → Heysem b. Vâkîd → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık]” tarihiyle kaydedilen “Kim Allah’tan korkarsa, Allah her şeyi (ona yaklaşmamaları için) korkutur. Kim de Allah’tan korkmazsa, Allah o kimseyi her şeyle korkutur” rivayeti,¹⁷² Ebû Nuaym’ın (ö. 430/1038) *Hilyetü’l-evliyâ*’sında “... → Cafer b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. Ali b. Ebî Tâlib → Cafer es-Sâdık → babası Muhammed el-Bâkır → Ali b. el-Hüseyin b. Ali → Hz. Ali → Hz. Peygamber” senediyle¹⁷³ yer alır.¹⁷⁴

¹⁶⁷ Küleynî, eserinde yer verdiği bazı hadislerin isnadlarını “bi-isnâdihî” şeklinde kaydeder. Böyle durumlarda hadisin isnadı ile bir önceki rivayetin isnadı aynıdır. Bu hadisin isnadında da benzer bir durum söz konusudur. Ancak mezkûr hadisin nispet edildiği imam, bir önceki hadiste Cafer es-Sâdık iken burada Muhammed el-Bâkır’dır. Buna göre ilki, Ebû Basîr’in Muhammed el-Bâkır’dan nakilde bulunduğu; ikincisi ise Cafer es-Sâdık’ın hadisi babası Muhammed el-Bâkır’dan naklettiği şeklinde iki ihtimal söz konusudur.

¹⁶⁸ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 272.

¹⁶⁹ Ebû Hamza es-Sümâlî’nin Hz. Ali’den naklettiği rivayetleri görmek için bk. Abdürrezzak, *Musannef*, II, 236-7; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, VII, 123.

¹⁷⁰ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 355.

¹⁷¹ Hadisin mezkûr isnadları için bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, III, 203; Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, X, 406-7.

¹⁷² Küleynî, *el-Kâfî*, II, 45.

¹⁷³ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, III, 191.

¹⁷⁴ Sünnî kaynaklarda isnadında birden fazla Ehl-i beyt imamının yer aldığı diğer müşterek rivayetler için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, I, 24 – İbn Asâkir, *Mu’cem*, I, 547; Küleynî, *el-Kâfî*, I, 101 – İbnü’l-Mübârek, *Zühed*, s. 293; Hâris, *Müsned*, II, 883; Ebû Bekir eş-Şâfiî, *Fevâid*, s. 98; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, III, 138-9; Hâkim, *Müstedrek*, III, 196-7; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 75 – Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat*, V, 120; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 87-8 – İbn Şâhîn, *Terğîb*, s. 95-6; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, III, 191; Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, VI, 321-2; XII, 355-6; a.mlf., *el-Âdâb*, s. 307; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 94 – Şecerî, *Tertîb*, II, 174-5; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 122 – Ebû Bekir eş-Şâfiî, *Fevâid*, s. 122-3; Şecerî, *Tertîb*, II, 247; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 145 – Kuzâî, *Müsned*, I, 322; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 186 – Ebû Bekir eş-Şâfiî, *Fevâid*, I, 128; Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, XI, 19-20; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 358 – Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, III, 84.

Söz konusu özellikteki müşterek rivayetlerin 9'u ise Sünnî kaynaklarda Muhammed el-Bâkır'ın yer aldığı isnadlarla kaydedilmiştir. *el-Kâfî*'de "Muhammed b. Ali → Muhammed b. Furât → Ebû Cafer [Muhammed el-Bâkır] → Hz. Peygamber" tarikiyle kaydedilen "Anne babaya karşı asi olmaktan sakının. Hiç şüphesiz anne babasına asi davranan, akrabalık bağlarını koparan, zina eden yaşlı adam, kibirlenerek elbisesinin eteklerini yerde sürüyen kimse cennetin kokusunu alamaz. Büyüklük âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur" hadisi, Sünnî kaynaklarda Muhammed el-Bâkır vasıtasıyla Hz. Peygamber'den rivayet edilir.¹⁷⁵

Muhammed el-Bâkır'ın naklettiği hadislerden¹⁷⁶ sonra Ali b. el-Hüseyin Zeynelâbidîn rivayetleri gelir. Tespit edilebildiği kadarıyla mezkûr özellikteki 61 rivayetin 4'ünün Sünnî tariklerinde Ali b. el-Hüseyin Zeynelâbidîn vardır. Örneğin *el-Kâfî*'de "Muhammed b. Yakub → Ali b. İbrahim b. Hâşim → babası → Hasan b. Ebi'l-Hüseyin el-Fârisî → Abdurrahman b. Zeyd → babası → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık] → Hz. Peygamber", "Muhammed b. Yahya → Muhammed b. el-Hüseyin → Muhammed b. Abdullah → İsa b. Abdullah el-Ömerî → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık]" ve "İdde → Ahmed b. Muhammed el-Berkî → Yakub b. Yezîd → ashâbımızdan Ebû Abdullah künyeli bir adam → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık] → Hz. Peygamber" olmak üzere üç ayrı isnadla rivayet edilen "İlim öğrenmek, her Müslümana farzdır"¹⁷⁷ hadisinin, Sünnî kaynaklardaki râvileri arasında Zeynelâbidîn dikkat çeker.¹⁷⁸ Son olarak bu rivayetlerden 3'ünün râvisi Cafer es-Sâdık'tır. Bu rivayetlere örnek olarak *el-Kâfî*'de "Muhammed b. İsmail → Fazl b. Şâzân → Hammâd b. İsa → Rib'î b. Abdullah → ammen haddesehu → Ebû Cafer [Muhammed el-Bâkır]" isnadıyla kaydedilen "En büyük olgunluk ve kemal derecesi, dinde derin kavrayış sahibi olmak, felaketler karşısında sabretmek ve israftan uzak bir geçime sahip olmak"¹⁷⁹ hadisi¹⁸⁰ gösterilebilir.¹⁸¹

Sünnî hadis eserlerinde Ehl-i beyt imamlarının naklettiği müşterek rivayetlerle ilgili dikkat çeken hususların ilki, bunların *el-Kâfî*'de genellikle Sâdık'a nispet edilmesidir. Nispetin

¹⁷⁵ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 200. Krş. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VI, 18.

¹⁷⁶ Sünnî kaynaklarda Muhammed el-Bâkır'ın yer aldığı isnadlarla nakledilen müşterek rivayetler için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, I, 21 – Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, III, 183; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, III, 232; İbn Abdilber, *Câmi'*, I, 256; Küleynî, *el-Kâfî*, I, 57 – Dîneverî, *Mücâlese*, V, 395; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 91-2 – İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 80; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 85; III, 183; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 274 – Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, III, 181.

¹⁷⁷ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 16.

¹⁷⁸ Mezkûr hadisin Ali b. el-Hüseyin Zeynelâbidîn'in yer aldığı isnadları için bk. Dûlâbî, *Künâ*, II, 707; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, II, 297; a.mlf., *el-Mu'cemü's-sağîr*, I, 58. Bu rivayet Sünnî bir kaynakta ise Hz. Hüseyin'in yer aldığı bir isnadla kayıtlıdır (Beyhakî, *Medhal*, s. 242).

¹⁷⁹ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 17.

¹⁸⁰ İbn Abdilber, *Câmi'*, I, 256.

¹⁸¹ Cafer es-Sâdık'ın yer aldığı diğer tarikler için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, I, 26 – Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, III, 194; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 319 – Taberânî, *Dua*, s. 316.

değişimi meselesi müstakil bir inceleme gerektiriyorsa da bu durum büyük oranda Şîa'nın Cafer es-Sâdık'la birlikte cemaat kimliğinden sıyrılarak mezhepleşme sürecine girmesiyle ilgili olsa gerektir. Diğer taraftan Sünnî kaynaklarda Hz. Ali'den nakledilen rivayetlerin fazla, Şîî kaynaklardakinin aksine Cafer es-Sâdık'ın isnadında yer aldığı nakillerin ise oldukça az olması dikkat çeken bir başka noktadır. Son olarak Hz. Ali'nin yer aldığı tariklerin dışında ortak râvilere tesadüf edilmediği görülür. Ortak râvilerin imamdan naklettikleri bu hadisler ise genellikle ahlak konularında olup Ehl-i sünnet ve Şîa'nın ihtilaf ettikleri meselelerde değildir.

IV. MÜŞTEREK RİVAYETLERİN METİNLERİ

Şîa'nın hadis kaynaklarındaki müşterek rivayetlerin, Sünnî literatürdeki metinlerle ne oranda örtüştüğü, lafızlar arasındaki farklılıkların mana ile rivayetten mi kaynaklandığı, hadislerin metinlerinde Ehl-i sünnet ve Şîa'nın mezhebî görüşlerini ortaya koyan birtakım değişikliklerin meydana gelip gelmediği gibi konuların tespiti, rivayetlerin iki ekolün ders meclisleri arasındaki geçiş sürecinde bazı tasarruflara uğrayıp uğramadığını göstermesi bakımından önemlidir. Usûl bölümü özelinde yapılan incelemede müşterek rivayetlerin büyük bir kısmının mana ile rivayetten kaynaklanan farklılıklara sahip olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte bir grup müşterek rivayet, Sünnî kaynaklardaki metinlerin aksine *el-Kâfi*'de Şîa'nın mezhebî kabullerine uygun ifadelerle nakledilmiştir.¹⁸² Dolayısıyla müşterek rivayetlerin bir kısmı, Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki ihtilafı yansıtmaktadır. Bu durum aynı zamanda metinlerdeki değişimden kimin sorumlu olduğu sorusunu da gündeme getirmektedir. Yine Şîa'nın mezhebî kabullerini öne çıkaran vurgulara sahip bu hadislerin *el-Kâfi*'den önce ve sonra telif edilen Şîî hadis eserlerinde hangi metinlerle kaydedildikleri de dikkat edilmesi gereken bir başka noktadır. Bu rivayetlerin Şîî hadis literatüründeki seyrinin ortaya konulması, hadislerin Şîa'nın

¹⁸² Hodgson İmâmiyye Şîa'sı hakkında bilgi verirken Şîîlerin kendi inanç sistemlerini hadislerle bağlı kalarak oluşturduklarını, ancak Sünnî isnadlardan ziyade Şîî anlayışa uygun isnadları kabul ettiklerini, yine de Hz. Ali ve imamların özel konumlarına vurgu yapan nakillerin dışındaki hadislerin Sünnî kaynaklarda yer alan rivayetlerle aynı olduğunu söyler (*İslâm'ın Serüveni*, III, 461). Hodgson'ın bu ifadeleri hem Sünnî ve Şîî hadislerin aynı olduğuna hem de Şîa'yı Ehl-i sünnet'ten farklı kılan konulardaki nakillerde birtakım metinsel farklılıkların bulunduğu işaret etmesi bakımından önemlidir. Bir hadisin ya da anlatının Sünnî ve Şîî kaynaklarda farklı metinlerle gelebileceğine dikkat çeken Kalaycı da bu durumun mezhebî ihtilaflardan kaynaklandığını, mezhepleri kendi düşünsel bağlamları içerisinde ele almak gerektiğini ve mezhebî söylemlerin boşlukta durmayıp bir bağlam içerisinde geliştiğini belirtir. O, söylem merkezli farklılaşmaların Ehl-i sünnet ve Şîa arasında oldukça belirgin bir şekilde görüldüğünü, iki ekolün eserlerinde yer alan malzemenin aynı konudan bahsetseler de farklı bir gerçeklik zeminine sahip olduğunu ifade eder ("Şîilik-Sünnîlik İlişkinin Kapsamı ve Sınırlarına Dair Bazı Mülâhazalar", s. 305-6). Sünnî ve Şîî hadis kaynaklarındaki bazı rivayetlerin metinlerinde yer alan tasarruflara dikkat çeken Kuzudışlı ise metinlere yapılan müdahalelerin Şîa'nın lehine önemli sonuçlar doğurmakta olduğunu ve konunun müstakil olarak çalışmayı gerektirdiğini belirtmiştir ("Şîa'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar", s. 82-3). Son olarak Ehl-i sünnet ve Şîa'nın hadis kaynaklarında müştereken nakledilen bir grup rivayetin metinlerinin tahlil edildiği müstakil bir çalışma için bk. Topgöl, "Sünnî-Şîî İkilemine Farklı Bir Bakış: Yeniden İnşa Edilen Hadis Bağlamları", s. 45-83.

mezhepleşme sürecine bağlı olarak gelişme gösterip göstermediği ya da tasarrufa uğrayıp uğramadığı sorusuna da cevap verecektir.¹⁸³

Şîi düşünceyi yansıtan bu rivayetlerin yanı sıra ortak hadislerin metinlerinde dikkat çeken bir diğer özellik, bazı hadislerin kısmen müştereklik göstermesidir. Kısmen müşterek ifadesiyle hadisin *el-Kâfî*'deki metninin, bu rivayetin Sünnî kaynaklarda yer alan metninin sadece bir kısmını oluşturması kastedilmektedir. Bununla birlikte bazen de aynı hadisin Sünnî literatürdeki metinleri, *el-Kâfî*'deki uzunca bir rivayetin bir veya birkaç cümlesi olabilmektedir. Bu minvalde müşterek rivayetlerin metinleri hakkında bilgi verilirken öncelikle Şîi karakter kazanan nakiller, ardından kısmen müşterek rivayetler üzerinde durulacaktır.

A. Şîi Karakter Kazanan Müşterek Rivayetler

el-Kâfî'de yer alan 73 müşterek rivayet, Sünnî kaynaklardaki hadislerden farklı olarak Şîa'nın mezhebî doktrinlerine uygun ifadelerle kaydedilmiştir. Şîi karakter kazandığı tespit edilen bu rivayetlerin Usûl'ün bölümlerine göre dağılımı aşağıdaki tablodaki gibidir:

Tablo 3: Şîi Karakter Kazanan Müşterek Rivayetlerin Sayısı ve Bölümlere Göre Dağılımı

Bölümler	Toplam Müşterek Rivayet Sayısı	Şîi Karakter Kazanan Rivayetlerin Sayısı
Kitâbü Fazlî'l-İlim	49	7
Kitâbü't-Tevhîd	10	4
Kitâbü'l-Hucce	13	12
Kitâbü'l-Îmân ve'l-küfr	191	27
Kitâbü'd-Dua	87	15
Kitâbü Fazlî'l-Kur'ân	23	5
Kitâbü'l-İşre	33	3
Toplam	406	73

Ehl-i sünnet ve Şîa'nın hadis kaynaklarında yer alan ortak hadislerin farklı şekillerde Şîi karakter kazandıkları görülür. Bunların başında rivayetlere anlamlı ziyadeler yapılması gelir. Yani *el-Kâfî*'deki bir grup rivayet, Şîa'nın mezhebî görüşlerini teyit eden ve Sünnî kaynaklardaki metinlerde bulunmayan bazı kritik ifadeler içermektedir. Şîi doktrinleri destekleyen ziyadeler arasında en dikkat çeken örneklerden biri “İslam beş şey üzere kurulmuştur” hadisidir. Sünnî hadis literatüründe söz konusu beş ilkenin kelime-i şehâdet, namazı ikame etmek, zekât vermek, oruç tutmak ve hacca gitmek olduğu haber verilirken *el-Kâfî*'deki rivayette, kelime-i şehadetin yerine velâyet lafzı zikredilerek bunun diğer dört esastan daha önemli olduğu vurgulanır.¹⁸⁴

¹⁸³ Bu soruların cevabı, çalışmanın metin tahlili kısmında yapılacağı için burada sadece müşterek rivayetlerin metinlerinde görülen özelliklere temas edilecektir.

¹⁸⁴ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 15-7. Krş. Humeydî, *Müsned*, I, 560; Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Îmân*, s. 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, 417; IX, 484; X, 213; XXXI, 550, 555; Abd b. Humeyd, *el-Müntehab*, II, 47; Buhârî, “Kitâbü'l-

Hız. Ali'nin imâmetini vurgulayan lafızlara dualarla ilgili rivayetlerde de tesadûf edilir. Söz gelimi bir kimsenin sabah ve akşamları üç defa “Radîtu billâhi rabben ve bi'l-İslâmî dinen ve bi-Muhammedin nebiyyen ve bi'l-Kur'ânî belâğân ve bi-Aliyyin imâmen” demesi durumunda Allah Teâlâ'nın kıyâmet gününde kendisinden razı olacağını haber veren bu hadisin Sünnî kaynaklardaki metinlerinde Hız. Ali'nin imâmetine yönelik ifadenin kaydedilmediği görülür.¹⁸⁵ Benzer şekilde Şîî imâmet doktrinine yönelik vurguların yer aldığı müşterek rivayetlerden bir diğeri Cafer es-Sâdık'tan nakledilen şu hadistir:

Âlimler peygamberlerin vârisleridir. Bundan dolayı peygamberler miras olarak dinar ve dirhem bırakmazlar. Bilakis onlar hadislerini miras olarak bırakırlar. Kim bunlardan bir şey alırsa büyük bir kazanç elde etmiş olur. Siz de ilminizi kimden aldığınıza bakın! Biz Ehl-i beyt'ten her halefin ardından âdil birileri [imamlar] çıkar; aşırıların tahriflerini, bâtıl ehlinin istismarını, cahillerin yorumlarını dinden ayıklarlar.¹⁸⁶

Şîa'nın imâmet konusundaki görüşlerini vurgulayan anlamlı ziyâdelerin yanı sıra bazı müşterek rivayetler sahâbe hakkında olumsuz ifadeler içermesi bakımından Şîî karakter kazanmıştır. Cafer es-Sâdık'ın şu ifadelerinde Şîa'nın ashâba yönelik olumsuz kanaati açıkça görülür:

Hayır, Allah'a yemin olsun ki emirlik ve hilafet işi hiçbir şekilde Ebû Bekir'in ve Ömer'in ailelerine geri gelmeyecektir. Aynı şekilde Benî Ümeyye'ye, Talha ve Zübeyr'in çocuklarına da hiçbir şekilde gelmeyecektir. Zira onlar Kur'ân'ı bir kenara attılar, sünnetleri iptal ettiler, hükümleri geçersiz kıldılar. Hâlbuki Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: “Kur'ân sapıklıktan hidayete erdiren, körlükten bir beyandır. Tökezlemeden doğrulup ayağa dikendir. Karanlığı yaran nurdur. Hâdiselere yol gösteren ışıktır. Helak olmaktan kurtarandır. Sapkınlıktan kurtaran doğruluktur. Fitnelerden (koruyan) bir beyandır. Dünyadan ahirete ulaştırandır. Onda dininizin kemâli vardır. Kur'ân'dan sapan, ancak cehenneme sapmıştır.”

Bu rivayet Şîî ve Sünnî eserlerde Kur'ân'ın faziletine dair nakiller arasında kaydedilmiştir. Ancak ilgili hadisin *el-Kâfî*'de yer alan metni Hız. Ebû Bekir (ö. 13/634), Hız.

İmân”, 1; “Kitâbü Tefsîri'l-Kur'ân”, 29; Müslim, “Kitâbü'l-İmân”, 19, 20, 21; Tirmizî, “Ebvâbü'l-İmân”, 3; Mervezî, *Ta'zîm*, I, 418-23; Nesâî, “Kitâbü'l-İmân”, 13.

¹⁸⁵ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 288. Krş. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 77-8; V, 324; VI, 35-6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXI, 302, 303, 304; XXXVIII, 195, 196, İbn Mâce, “Ebvâbü'd-Dua”, 14; Ebû Davud, “Kitâbü'd-De'avât”, 13; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, I, 348; V, 286; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 9; IX, 209; a.mlf., *Amelü'l-yevm ve'l-leyl*, s. 135, 379; Rûyânî, *Müsned*, I, 481; Harâitî, *Mekârim*, s. 283, 285; Taberânî, *Dua*, s. 115, 116; a.mlf., *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XX, 355; XXII, 367; İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-yevm*, s. 28-9; Ebû'l-Fazl, *Hadîsü'z-Zühri*, s. 360; Hâkim, *Müstedrek*, I, 699; Beyhakî, *De'avât*, I, 87.

¹⁸⁶ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 17. Krş. İbn Mâce, “Ebvâbü's-Sünne”, 17; Ebû Davud, “Kitâbü'l-İlim”, 1; Tirmizî, “Ebvâbü'l-İlim”, 19; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, III, 10-1; Mehâmilî, *el-Emâlî*, s. 330; İbnü'l-A'râbî, *Mu'cem*, II, 787-8; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 289-91; Taberânî, *Mu'cemü's-Şâmiyyîn*, II, 224; İbn Şâhîn, *Terğîb*, s. 73; Ebû Tâhir el-Muhallîs, *Muhallisiyyât*, III, 284-5; Kuzâî, *Müsned*, II, 103; Beyhakî, *el-Âdâb*, s. 348; a.mlf., *Medhal*, s. 250; İbn Abdilber, *Câmi'*, I, 168-9, 170-1; Heysemî, *Mevârid*, s. 49.

Ömer (ö. 23/644), Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656), Zübeyr b. el-Avvâm (ö. 36/656) ve ailelerinin, Kur'ân ve Sünnet'e muhalif davrandıklarına dair ifadeler içermesi nedeniyle Şîî görüşlere uygun bir form kazandığı görülür.¹⁸⁷

Müşterek rivayetlerin anlamlı haziflerle de Şîî karakter kazandığı tespit edilmiştir. Ancak rivayetlerde meydana gelen haziflerin tamamının sahâbeyle ilgili olması dikkat çeken bir noktadır. Örneğin Sünnî literatürde “Ebû Eyyûb! Seni Allah ve Resûlü'nün sevdiği amele yönlendireyim mi? Bu, anlaşmazlığa düştükleri zaman insanların aralarını düzeltmek ve birbirlerinden uzaklaştıkları zaman insanları birbirlerine yakınlaştırmaktır” ifadeleriyle yer alan hadis, *el-Kâfi*'de Hz. Peygamber'in “Ebû Eyyûb” şeklindeki hitabı olmadan kaydedilmiştir.¹⁸⁸ Benzer şekilde Sünnî kaynaklarda “Muhâcirler topluluğu! Beş şey vardır ki kendileriyle karşılaştığınız vakit bunlardan Allah'a sığının. ...” hadisi de *el-Kâfi*'de muhâcirlerle yönelik hitap zikredilmeden nakledilmiştir.¹⁸⁹

Sahâbeyle ilgili haziflerin önemli bir kısmı ashâbın önemine vurgu yapan ya da onları yücelten ifadelerde meydana gelmiştir. Örneğin “Ümmetim arasında bidatler çıktığı ve ashâbıma sebbedildiği zaman bilen bildiğini söylesin. Kim bunu yapmazsa Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti üzerinde olsun!” hadisi, *el-Kâfi*'de “ashâbıma sebbedildiği zaman” ifadeleri olmadan yer almaktadır.¹⁹⁰ Bu durumun bir diğer örneği Küleynî'nin “Sevabı kendisini sevindiren, günahı da kendisini üzen kimse mümindir” ifadeleriyle kaydettiği hadistir. Zira ilgili rivayetin Sünnî kaynaklardaki metninin başında “Ashâbıma ikramda bulunun. Çünkü onlar sizin en hayırlılarınızdır. ...” ifadeleri bulunur.¹⁹¹

¹⁸⁷ Küleynî, *el-Kâfi*, II, 332. Krş. *Tefsîru min Süneni Saîd b. Mansur*, III, 1093; Hâris, *Müsned*, II, 665-70; Dîneverî, *Mücâlese*, II, 332-3; İbn Batta, *İbâne*, II, 774-6; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IV, 311.

¹⁸⁸ Küleynî, *el-Kâfi*, II, 129. Krş. Abd b. Humeyd, *el-Müntehab*, I, 209; Harâitî, *Mekârim*, s. 133; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IV, 138.

¹⁸⁹ Küleynî, *el-Kâfi*, II, 211. Krş. İbn Mâce, “Ebvâbü'l-Fiten”, 22; Bezzâr, *Müsned*, XII, 315-6; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, V, 61-2; a.mlf., *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, II, 390-1; Dâni, *es-Sünenü'l-vâride*, III, 691-2; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, V, 22-3; XIII, 131-2.

¹⁹⁰ Küleynî, *el-Kâfi*, I, 32. Krş. Hallâl, *es-Sünne*, III, 494-5; Âcurrî, *eş-Şeria*, V, 2562-3, 2497; İbn Batta, *İbâne*, I, 209; Dâni, *es-Sünenü'l-vâride*, III, 626.

¹⁹¹ Küleynî, *el-Kâfi*, II, 141. Krş. Ma'mer b. Râşid, *Câmi'*, XI, 341; Tayâlisî, *Müsned*, I, 34-5; Şâfiî, *Müsned*, s. 244; Humeydî, *Müsned*, I, 166-7; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 161-2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 268-9; Abd b. Humeyd, *el-Müntehab*, I, 75-6; Tirmizî, “Ebvâbü'l-Fiten”, 7; Hâris, *Müsned*, II, 635-6; Bezzâr, *Müsned*, I, 269, 271; VIII, 72; IX, 271-2; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 283-4, 285, 286-7; Mevsilî, *Müsned*, I, 131-2; Hallâl, *es-Sünne*, III, 570; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, IX, 329; İbnü'l-A'râbî, *Mu'cem*, II, 534; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 122; XVI, 239-40; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, III, 204; VI, 306; a.mlf., *el-Mu'cemü's-sağîr*, I, 158; İbn Batta, *İbâne*, II, 660-1; Hâkim, *Müstedrek*, I, 58, 59, 197-8, 199; Lâlekâî, *Şerh*, I, 106; V, 922, 973; İbn Bişrân, *el-Emâlî*, II, 267; Kuzâî, *Müsned*, I, 248, 249; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 146; IX, 231, 233; a.mlf., *Ma'rifetü's-sünen*, I, 170; Begavî, *Şerhu's-sünne*, IX, 27; Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 191-3.

Sünnî kaynaklarda Hz. Peygamber'in sahâbîlerle yaptığı konuşmaların, *el-Kâfî*'de imam ve ashâbı arasındaki diyaloglar hâlinde nakledildiği de görülmüştür. Rivayette zikri geçen şahısların rollerinde meydana gelen bu değişimlere örnek olarak Sünnî literatürde Hz. Peygamber ile Muâz b. Cebel (ö. 17/638), *el-Kâfî*'de ise Muhammed el-Bâkır ile ashâbından¹⁹² Süleyman b. Hâlid (ö. ?) arasında gerçekleşen şu konuşma örnek verilebilir:

Süleyman b. Hâlid'in haber verdiğine göre Muhammed el-Bâkır "Size İslam'ın aslını, fer'ini ve zirvesini haber vereyim mi?" dedi. Ben de "Evet, canım sana feda olsun (haber ver)" dedim. Bunun üzerine "Aslı namaz, fer'i zekât ve zirvesi de cihattır" dedi. Ardından "Dilersen sana hayır kapılarını da haber vereyim" dedi. Ben de "Evet, canım sana feda olsun (haber ver)" dedim. O da "Oruç, insanı cehennemden koruyan bir kalkandır, sadaka hataları giderir ve kişinin geceleyin kalkıp Allah'ı zikretmesi" dedi. Sonra imam şu ayeti okudu: "*Onlar (gece namazı) için yataklarından kalkarlar...*"^{193,194}

el-Kâfî'de Cafer es-Sâdık ile Ebân b. Tağlib (ö. 141/758) arasındaki şu konuşma da Sünnî kaynaklarda Allah Resûlü ile Ebû'd-Derdâ (ö. 32/652) arasında geçer:

Ebân b. Tağlib'in haber verdiğine göre Sâdık şöyle demiştir: "Ebân! Kûfe'ye gittiğin zaman 'Kim Allah'tan başka ilah olmadığına samimi bir şekilde ihlasla şahitlik ederse, kendisine cennet vacip olur' hadisini rivayet et." Ben "Yanıma her zümreden insan geliyor, onlara bu hadisi nakledeyim mi?" deyince "Evet Ebân! Kıyamet gününde Allah önceki ve sonraki ümmetleri topladığı zaman, *bu iş üzere olanlar hariç* [Ehl-i beyt'in yolunda olanlar hariç] lâ ilâhe illallah sözü herkesten çekip alınır" dedi.¹⁹⁵

Rol değişimlerinin meydana geldiği bu hadislerle ilgili işaret edilmesi gereken bir husus da Sünnî kaynaklarda Allah Resûlü'nün sözü olarak nakledilen bazı rivayetlerin *el-Kâfî*'de imam ve ashâbı arasındaki bir diyalog olarak gelmesidir. Örneğin Hz. Peygamber'in herhangi birine ya da bir topluluğa hitaben söylemediği "Allah Teâlâ dünyayı sevdiğine de buğzettiğine de verir. Dinini ise sadece sevdiği kimselere verir" hadisi, *el-Kâfî*'de Muhammed el-Bâkır tarafından

¹⁹² Muhammed el-Bâkır'ın ashâbı ve erken dönem Şîi cemaat hakkında bilgi için bk. Lalani, *Early Shî'î Thought*, s. 96-113.

¹⁹³ es-Secde/32: 16.

¹⁹⁴ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 18. Krş. Ma'mer b. Râşid, *Câmi'*, XI, 194; Tayâlisî, *Müsned*, I, 455-6; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 158; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVI, 344-5, 373, 387-8, Abd b. Humeyd, *el-Müntehab*, I, 144-6; İbn Mâce, "Ebvâbü'l-Fiten", 12; Tirmizî, "Ebvâbü'l-İmân", 8; Hâris, *Müsned*, I, 157-8; Bezzâr, *Müsned*, VII, 94; Mervezî, *Ta'zîm*, I, 220-1; a.mlf., *Muhtasarı kıyâmi'l-leyl*, s. 168; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 214-5; Şâî, *Müsned*, III, 264-5; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XX, 55, 103, 130-1, 142-3, 147-8; a.mlf., *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, II, 358; IV, 137-8; İbn Şâhin, *Terğîb*, s. 128; Hâkim, *Müstedrek*, II, 86, 447-8; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IV, 376-7; V, 156; İbn Bîşrân, *el-Emâlî*, s. 355-6; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 35; a.mlf., *Şuabü'l-îmân*, IV, 299-300; V, 50; VI, 93-4; VII, 33-5; Begavî, *Şerhu's-sünne*, I, 24-6.

¹⁹⁵ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 285. Krş. Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmâm Ebi Hanîfe*, s. 175; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 413; a.mlf., *Amelü'l-yevm*, s. 602; Mevsilî, *Müsned*, I, 100-1; İbn Huzeyme, *Tevhid*, II, 808-9; Heysemî, *Maksadü'l-alî*, I, 33.

Mâlik b. A'yen el-Cühenî'ye (ö. 148/765'ten önce) hitaben söylemiştir.¹⁹⁶ Benzer bir durum Sünnî hadis eserlerinde bir sahâbî ya da tâbiîden nakledilen rivayetlerin Şîî kaynaklarda imam ve ashâbı arasındaki konuşma olarak gelmesinde de görülür.¹⁹⁷

Son olarak bir grup müşterek rivayet, anlam kaymasına uğrayan bazı kavramlar içermesi nedeniyle Şîî karakter kazanmıştır. Küleynî'nin Kitâbü't-Tevhîd'de yer verdiği "Kim benim bir velimi aşağılarsa bana meydan okumuş, beni savaşılmaya davet etmiş olur" hadisi bunun bir örneğidir. Zira burada "veli" kelimesi ile kastedilen imamlardır. Diğer taraftan Sünnî kaynaklarda bu rivayet *el-Kâfî*'deki gibi bir bağlama sahip olmadığı gibi veli kelimesi de Cafer es-Sâdık'ın kastettiği anlamda kullanılmamıştır.¹⁹⁸

Veli kavramının anlam kaymasına uğradığını gösteren bir diğer örnek "Kim peygamberlerin hayatına benzer bir hayat yaşamak, şehitlerin vefatı gibi bir ölümle ölmek, Allah Teâlâ'nın diktiği cennet bahçelerinde yaşamak isterse Ali'yi veli edinsin..." hadisidir.¹⁹⁹ Sünnî kaynaklardakinin aksine bu hadis *el-Kâfî*'de Allah Teâlâ'nın imamlarla birlikte olmayı farz kılması bağlamında serdedilmiştir. Zira bu hadiste Hz. Ali'yi veli edinmenin imâmet doktrini kapsamında ele alındığını, rivayetin devamında gelen ve Sünnî nakillerde bulunmayan "... ve ondan sonra gelen imamlara uysun. Çünkü onlar benim zürriyetimdir, benim (yaratıldığım) toprağımdan yaratılmışlardır. Allah'ım onları benim ilmim ve fehmimle rızıklandır. Ümmetimden onlara muhalefet edenlere yazıklar olsun! Allah'ım onları benim şefaetime erdirme!" şeklindeki cümlelerdir.

Anlam kaymasına uğradığı görülen bir diğer kavram ise "imam"dır. Sünnî kaynaklarda lider, yönetici, reis gibi anlamlarda kullanılan imam kelimesi, Şîî rivayetlerde Ehl-i beyt imamlarına işaret eder. Zira "İmamı olmadan ölen kimse, cahiliye ölümü ile ölmüştür" hadisi bu

¹⁹⁶ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 132. Krş. İbn Ebî Şeybe, *Müsned*, I, 231-2; VII, 105, 110; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 189; Bezzâr, *Müsned*, V, 392-4; Dûlâbî, *Künâ*, I, 435; Şâşî, *Müsned*, II, 300-1; Hâkim, *Müstedrek*, I, 88; Lâlekâî, *Şerh*, V, 938; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, III, 270; IV, 165-6; V, 35; İbn Bişrân, *el-Emâlî*, I, 155; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, VII, 481; a.mlf., *el-Kazâ ve'l-kader*, s. 264, 265.

¹⁹⁷ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 56. Krş. İbn Ebî Âsım, *Sünne*, I, 192; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 276; İbn Huzeyme, *Tevhîd*, II, 479; Serrâc, *Hadîs*, II, 338; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, IX, 152-3; a.mlf., *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 361; Dârekutnî, *Kitâbü'r-Rü'ye*, s. 190, 344, 355-6; İbn Batta, *İbâne*, VI, 254, 321; İbn Mende, *Îmân*, II, 761; Hâkim, *Müstedrek*, I, 133-4; II, 309, 509-10; Lâlekâî, *Şerh*, III, 497, 515; Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, XII, 228-9, 308.

¹⁹⁸ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 84. Krş. Dîneverî, *Mücâlese*, V, 90-2; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, I, 192; IX, 139; a.mlf., *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VIII, 264; Ebû Nuaym, *et-Tibbü'n-nebevî*, I, 227; a.mlf., *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 11; VIII, 318-9; Kuzâî, *Müsned*, II, 327; Şecerî, *Tertîb*, II, 280; Begavî, *Şerhu's-sünne*, V, 21-2.

¹⁹⁹ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 124. Krş. Âcurrî, *eş-Şerîa*, IV, 2096-7; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, V, 194; İbn Şâhîn, *Şerh*, s. 203-4; Hâkim, *Müstedrek*, III, 139; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 86; IV, 174, 349-50; a.mlf., *Fezâil*, s. 91; Şecerî, *Tertîb*, I, 179, 189.

duruma örnektir.²⁰⁰ Küleynî'nin söz konusu rivayete imâmet doktrinin delillerini ihtiva eden Kitâbü'l-Hucce'de yer vermesi de hadisteki imam kelimesi ile on iki imamın kastedildiğini gösterir. Bununla birlikte Şîa'nın imam ifadesiyle Hz. Ali ve soyundan gelen Ehl-i beyt imamlarını kastettiği, Cafer es-Sâdık'tan nakledilen ve Allah Teâlâ ile beş kişinin duası arasında perde bulunmadığını, bu beş kişiden birinin de âdil imam olduğunu haber veren hadiste de dikkat çeker.²⁰¹

Netice itibarıyla müşterek rivayetler farklı şekillerde Şîi karakter kazanmış ya da Şîi paradigmaya uygun metinlere dönüşmüştür. Bunların başında rivayetlerdeki anlamlı ziyadeler gelir. Bu özellikteki rivayetler Şîi doktrine uygun şekilde Hz. Ali ve kendisinden sonra gelen Ehl-i beyt imamlarına tabi olmanın gerekliliğini vurgulayan ve dolayısıyla imâmet teorisini destekleyen nakillerdir. Müşterek rivayetlerin bir kısmı ise anlamlı haziflerle Şîi karakter kazanmıştır. Aynı hadisün Sünnî kaynaklarda bulunan ancak *el-Kâfî*'de zikredilmeyen ifadelerin tamamı sahâbe hakkındadır. Özellikle Sünnî hadis eserlerinde yer alan ve ashâbın faziletine işaret eden cümlelerin Şîi nakillerde bulunmaması, Şîa'nın sahâbeye yönelik tutumunun bir tezahürü olması bakımından önemlidir. Diğer taraftan Sünnî literatürde Hz. Peygamber ile ashâbı arasındaki diyalog şeklinde nakledilen bazı rivayetlerin, *el-Kâfî*'de imam ve ashâbı arasındaki konuşma olarak nakledilmek suretiyle Şîi bağlama yerleştirildiği de görülür. Son olarak bir grup müşterek rivayet ise velî, mevlâ, imam veya âdil imam gibi ifadelerde meydana gelen anlam kayması ile imâmet doktrinine uygun bir bağlama çekilerek Şîi karakter kazanmıştır.

B. Kısmen Müşterek Rivayetler

Ehl-i sünnet ve Şîa'nın hadis eserlerinde nakledilen müşterek rivayetlerden bazıları kısmen müşterek olma özelliğine sahiptir. Kısmen müşterek ifadesiyle bir hadisün Sünnî ve Şîi kaynaklardaki metnin tamamının değil, sadece belirli yerlerinin müştereklik göstermesi kastedilir. Bir diğer ifadeyle kısmen müşterek rivayetlerde Şîi kaynakta serdedilen hadis, Ehl-i sünnet kaynaklarında yer alan metnin sadece bir cümlesi olabileceği gibi Sünnî râvilerce nakledilen metnin, Şîi literatürde yer alan rivayetin bir bölümü olması da söz konusudur. Bununla

²⁰⁰ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 235. Krş. Tayâlisî, *Müsned*, III, 425; Dûlâbî, *el-Esmâ ve'l-künâ*, II, 635; Hallâl, *es-Sünne*, I, 80-1; İbn Hibbân, *Sahîh*, X, 434-5; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VI, 70; a.mlf., *el-Mu'cemü'l-kebir*, XIX, 388; a.mlf., *Müsnedü's-Sâmiyyîn*, III, 260; Ebü'l-Fazl el-Bağdâdî, *Hadîsü'z-Zührî*, I, 196; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, III, 224; Heysemî, *el-Maksadü'l-alî*, II, 389.

²⁰¹ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 279. Krş. İbnü'l-Mübârek, *Zühd*, s. 314; İbnü'l-Ca'd, *Müsned*, I, 348; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 48; İshak b. Râhûye, *Müsned*, I, 318; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIII, 410; İbn Mâce, "Ebvâbü's-Sıyâm", 48; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, I, 419-20; Tirmizî, "Ebvâbü'd-De'avât", 129; Hâris, *Müsned*, II, 968-9; Bezzâr, *Müsned*, XV, 271; Mervezî, *el-Birr ve's-sıla*, s. 28; İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 199; Harâtî, *Mesâviü'l-ahlâk*, s. 276; İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 214-5; Taberânî, *Dua*, s. 392; Beyhakî, *el-Esma*, I, 334; a.mlf., *De'avât*, II, 313; a.mlf., *Sünen*, III, 481; VIII, 280; X, 150; a.mlf., *Şuabü'l-imân*, II, 104-5; IX, 469; Heysemî, *Mevârid*, s. 225, 597.

birlikte kısmen müşterek rivayetlerin bir kısmının, Sünnî kaynaklarda daha detaylı anlatıların içerisinde yer almasına karşın bazılarının Şîî metnlerinin daha mufassal olduğu görülür.

Tablo 4: Kısmen Müşterek Rivayetlerin Sayıları ve Bölümlere Göre Dağılımı

Bölümler	Toplam Müşterek Rivayet Sayısı	Kısmen Müşterek Rivayetlerin Sayısı
Kitâbü Fazlî'l-İlim	49	17
Kitâbü't-Tevhîd	10	4
Kitâbü'l-Hucce	13	6
Kitâbü'l-Îmân ve'l-küfr	191	46
Kitâbü'd-Dua	87	24
Kitâbü Fazlî'l-Kur'ân	23	8
Kitâbü'l-İşre	33	15
Toplam	406	120

Tabloda görüldüğü üzere iki ekolün hadis literatüründeki 120 rivayet kısmen müşterek olma özelliğine sahiptir. İlgili rivayet kümesinde yer alan 68 hadis, Sünnî kaynaklarda daha detaylı metinlerle rivayet edilmiştir. Sünnî hadis eserlerinde, *el-Kâfî*'dekine göre daha detaylı metinleri kaydedilen müşterek rivayetlere örnek olarak Muhammed el-Bâkır'dan nakledilen "Sana haram kıldığım şeylerden sakın ve insanların en verâhılarından biri ol" hadisi gösterilebilir. Zira Sünnî kaynaklarda Abdullah b. Mes'ûd'dan (ö. 32/652-3) rivayet edilen bu hadisin metni, "Allah'ın sana taksim ettiği şeye razı ol ki insanların en zengini ol. Allah'ın sana farz kıldıklarını eda et ki insanların en âbidi ol. Allah'ın sana haram kıldığı şeylerden sakın ve insanların en verâhılarından biri ol!"²⁰² şeklindedir.²⁰³

Bazı rivayetlerin *el-Kâfî*'deki metninin daha mufassal olduğu örnekler de vardır. Kısmen müşterek rivayetler arasında Şîî kaynaktaki metnin, Sünnî nakillerden detaylı olarak kaydedilenlerinin sayısı 50'dir. Sünnî kaynaklarda "Allah Teâlâ bir kul hakkında hayır dilediği zaman onu dünyada zahit, dinde fakih kılar, kusurlarını görmesini sağlar" metniyle rivayet edilen²⁰⁴ hadis, *el-Kâfî*'de Cafer es-Sâdık'a nispet edilen şu metinle yer almıştır:

Abdullah b. el-Kâsım'ın haber verdiğine göre Cafer es-Sâdık şöyle demiştir: "Allah Teâlâ bir kul hakkında hayır dilediği zaman onu dünyada zahit, dinde fakih kılar, kusurlarını görmesini sağlar. Bunların kendisine verildiği kimseye dünya ve ahiretin en hayırlı (nimetleri) verilmiştir." Ardından sözlerine şöyle devam etti: "Kimse dünyada zühtten daha faziletli bir konuda hakkı talep

²⁰² Küleynî, *el-Kâfî*, II, 51. Krş. Ebû Davud, *Zühd*, s. 139; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, I, 377-8; XI, 37.

²⁰³ Diğer Sünnî eserlerdekinden farklı olarak Beyhakî'nin *Şuabü'l-îmân* adlı eserinde bu hadisin metninin sonunda bir adamın Abdullah b. Mes'ûd'a gelerek komşusundan şikâyetçi olduğu, İbn Mes'ûd'un da bu adama verdiği birtakım tavsiyelerin yer aldığı cümleler vardır (XI, 37).

²⁰⁴ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 83. Krş. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 193; Dineverî, *Mücâlese*, III, 54-5; IV, 197, 270-1; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, XIII, 122; İbn Abdilber, *Câmi*, I, 98; Şecerî, *Tertîb*, I, 75.

etmesin. Züht, hak düşmanlarının talep ettikleri şeylerin zıttıdır.” Bunun üzerine “Canım sana feda olsun! ...” deyince “Dikkat edin, çok sabreden kerim kimselerdendir. Onlar az sayıda günlerdir. Dikkat edin, dünyada zahit olmadığınız sürece imanın tadını bulmanız size haramdır” diye mukabele etti.

Kısmen müşterek rivayetlerin bir kısmı, Şîî karakter kazanmaları sebebiyle *el-Kâfî*’de daha detaylı anlatılar içerisinde yer alır. Örneğin bu özellikteki rivayetlerden birinde Cafer es-Sâdık, Şîî cemaate birbirine muhalif hadis ve hükümlerle karşılaşmaları durumunda nasıl bir yol takip etmeleri gerektiğinden bahseder. İmamın cemaatine verdiği tavsiyelerin yer aldığı ve nispeten uzun sayılabilecek bu rivayette “Meseleler üç türdür. Doğruluğu açık olan mesele. Buna tabi olunur. Eğriliği açık olan mesele. Bundan kaçınmak gerekir. Doğruluğu ve yanlışlığı açık olmayan meseleler” hadisi yer alır. Ancak söz konusu hadisin Sünnî metinlerinde Cafer es-Sâdık ile ashâbından biri arasındaki konuşmadan bahsedilmez.²⁰⁵ Ayrıca bu rivayetin devamında Cafer es-Sâdık “Helaller bellidir. Haramlar bellidir. Bu ikisi arasında olanlar ise şüpheli şeylerdir. Kim şüpheli şeyleri terk ederse, haramlardan kurtulmuş olur. Kim de şüpheli şeyleri benimserse haramları işlemek durumunda kalır. Bilmediği bir şekilde helak olur gider” hadisini nakleder. Sünnî rivayetlerde ise mezkûr hadisin de yer aldığı bir metin bulunmaktadır.²⁰⁶ Görüldüğü üzere *el-Kâfî*’deki rivayetin mufassal olmasının sebebi, imamın Şîî cemaate birbirine muhalif iki rivayetle karşılaşmaları durumunda, Kur’ân²⁰⁷ ve Sünnet’e muvafık olup âmmenin uygulamasına muhalif olan hadisi tercih etmelerini tavsiye etmesidir.

Kısmen müşterek rivayetlerden bazıları Sünnî literatürde bir kısmı ise Şîî hadis eserlerinde daha ayrıntılı metinlerle nakledilse de bu durumun istisnaları söz konusudur. Tespit edilebildiği kadarıyla kısmen müşterek rivayet grubundaki hadislerden ikisinin Sünnî ve Şîî metinleri birbirlerinden daha detaylı değildir. Bu rivayetlerin kısmen müşterek vasfını kazanmalarının sebebi hadisin belirli cümleleri ortaklık gösterirken geri kalan kısımlarında farklı konulardan bahsedilmesidir. Örneğin dualara sadece dört vakitte icabet edildiğini haber veren hadisteki zaman dilimleri Sünnî ve Şîî rivayetlerde farklılık gösterir.²⁰⁸ Benzer şekilde çok

²⁰⁵ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 39-40. Krş. Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, X, 386-7; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, III, 218-9; İbn Abdilber, *Câmi’*, I, 754.

²⁰⁶ Humeydî, *Müsned*, II, 163, 165; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 289, 335, 371; Bezzâr, *Müsned*, VIII, 220, 221, 223; Ebû Avâne, *Müsned*, III, 398; Tahâvî, *Şerhu müşkili’l-âsâr*, II, 220; İbnü’l-A‘râbî, *Mu‘cem*, I, 156-7; Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, XXI, 31, 33, 37, 43, 154; Temmâm, *Fevâid*, I, 119-20; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, IV, 125; VIII, 239; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, V, 546; a.mlf., *Şuabü’l-îmân*, VII, 493; a.mlf., *Ma‘rifetü’s-sünen*, XIV, 482.

²⁰⁷ Hadislerin Kur’ân’a arzı hakkındaki Şîî görüşler hakkında bk. Kuzudişli, “Şîa’da Metin Tenkidi Kriteri Olarak Hadislerin Kur’ân’a Arzı” (*Şîa’nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler* içerisinde), s. 91-132.

²⁰⁸ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 261-2. Krş. Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, VIII, 199; Beyhakî, *De‘avât*, II, 337; a.mlf., *es-Sünenü’l-kebîr*, III, 502; a.mlf., *Ma‘rifetü’s-sünen*, V, 186; Şecerî, *Tertîb*, I, 296.

gölmenin kalbi öldüreceğini haber veren rivayetin de Sünnî ve Şîî metnlerinin farklı bağlamlara sahip olduğu, birinde bulunan ifadelerin diğesinde yer almadığı görülür.²⁰⁹

Sonuç olarak Sünnî ve Şîî kaynaklardaki ortak rivayetlerin dörtte biri kısmen müşterektir. Kısmen müşterek rivayetlerin bir kısmı Sünnî, diğeri bir kısmı ise Şîî kaynaklarda daha detaylı metinlerle nakledilir. Ayrıca bazı kısmen müşterek rivayetlerin *el-Kâfî*'deki metninin Sünnî kaynaklardakine nispetle detaylı olmasının sebebi, rivayetin Şîî paradigmaya uygun bir bağlam içermesidir. Yani bazı hadisler, Şîî paradigmaya uygun bir bağlam içerisinde serdedildiği için Sünnî metinlerden farklılaşmıştır. Kısmen müşterek rivayetlerin ikisinin ise aynı konu hakkında bilgi vermelerine rağmen sadece bir cümlesinin müşterek olduğu, hadisin devamında ise *el-Kâfî*'de ve Sünnî kaynaklarda farklı hususlara işaret edildiği görülür.

V. DEĞERLENDİRME

Ehl-i sünnet ve Şîa'nın hadis kaynaklarında yer alan müşterek rivayetleri tespit etmek amacıyla Küleynî'nin *el-Kâfî* adlı eserinin Usûl bölümü özelinde bir araştırma yapılmış ve Usûl'de kaydedilen 3798 rivayetin 406'sının Sünnî literatürde de nakledildiği, dolayısıyla Usûl'deki müşterek rivayetlerin %10 civarında olduğu görülmüştür. Bununla birlikte hadislerin konuları ile Sünnî kaynaklarda yer almaları arasında da bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Zira Ehl-i sünnet ve Şîa'nın ihtilaf ettiği konulardaki müşterek rivayetler oldukça azken iki ekol arasında tartışmaya konu olmayan ve Müslümanların genelini ilgilendiren meselelerdeki müşterek rivayetlerin sayısı daha fazladır. Bu durum, Usûl'ün diğeri başlıklarına nispetle Şîî imâmet doktrininin temelinde yer alan rivayetlerin serdedildiği Kitâbü'l-Hucce ve Ebvâbü't-Târîh'teki müşterek rivayetlerin daha az olmasında açıkça görülür.

Müşterek rivayetler incelenirken *el-Kâfî*'nin Usûl bölümündeki başlıklarla bunların ihtiva ettikleri hadislerin konuları arasında bir uyumsuzluk olduğu belirlenmiştir. Başlık ve içerik uyumsuzluğu, en fazla Kitâbü'l-Îmân ve'l-küfr'de dikkat çekmektedir. Esasen mezkûr başlık, Şîî iman esasları hakkındaki rivayetleri içerdiği izlenimini verse de burada ağırlıklı olarak ahlaki konulardaki hadisler serdedilmiştir. Bu durum, müşterek rivayetlerin hangi konularda yoğunluk kazandığı tespit edilirken Küleynî'nin eserindeki tasnifine bağlı kalınmayıp her bir rivayetin konusunu tek tek belirlenmeyi gerektirmiştir. Bu yeni tasnife göre müşterek rivayetler arasında ahlaki konulardaki hadislerin çoğunlukta olduğu görülmüştür. Zira Sünnî ve Şîî kaynaklarda yer

²⁰⁹ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 368. Krş. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 338; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIII, 458-9; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 98; İbn Mâce, "Ebvâbü'z-Zühd", 19, 24; Tirmizî, "Ebvâbü'z-Zühd", 2; Mevsilî, *Müsned*, XI, 113; Harâtî, *Müntekâ*, s. 61; a.mlf., *Mekârimü'l-ahlâk*, s. 97; İbn Hibbân, *Sahih*, II, 76-9; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VII, 125; a.mlf., *el-Mu'cemü's-sağîr*, II, 218; a.mlf., *el-Müsnedü's-Şâmiyyîn*, I, 215-6; IV, 314; Ebû Tâhir el-Muhallîs, *Muhallisiyyât*, II, 265; Temmâm, *Fevâid*, I, 30; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VI, 295; X, 365; Kuzâî, *Müsned*, I, 98-9, 371; Beyhakî, *el-Âdâb*, s. 134, 335; a.mlf., *Şuabü'l-imân*, II, 248-9; VII, 21, 499-500; XII, 92-3; XIII, 457-8, 458-9; Şecerî, *Tertîb*, II, 274; İbn Asâkir, *Mu'cem*, II, 790.

aldığı bilinen 406 müşterek rivayetin 181'i ahlaka dairdir. Bunun peşinden rivayetlerin dua, züht ve ilim konularında yoğunlaştığı görülür. İman ve fezâilü'l-Kur'ân konularındaki müşterek rivayetlerin sayısı ise diğer konulara nispetle oldukça azdır.

Müşterek rivayetlerin isnadları Sünnî ve Şîî hadis tarihinin erken dönemleri hakkında çeşitli bilgiler sunması nedeniyle önemlidir. Zira bu rivayetlerin, iki ekolün hadis halkaları arasındaki intikalinin ne zaman ve nerede meydana geldiği, söz konusu intikalden sorumlu râvinin kim olduğuna dair bilgileri isnadlar aracılığıyla elde etmek mümkündür. *el-Kâfî*'de ve Sünnî hadis eserlerinde kaydedilen hadislerin isnadlarında ise başlıca iki durum görülmüştür: 1- Müşterek rivayetlerin isnad ve metin birlikteliğine sahip olması, 2- Müşterek rivayetlerin iki ekolün kaynaklarında farklı isnadlarla nakledilmeleridir.

İsnad ve metin birlikteliğine sahip hadisler, Ehl-i sünnet ve Şîa'nın ilim meclislerinde aynı râvi ya da râviler tarafından nakledilmiştir. Dolayısıyla bu özellikteki rivayetlerin gerek Sünnî gerekse Şîî tariklerinde aynı isimler yer alır. Esasen bu râviler hem bir hadisin Sünnî ve Şîî isnadlarında bulunmaları hem de haklarında iki ekolün tarih, tabakât ve ricâl eserlerinde bilgi verilmesi sebebiyle "ortak râvi" şeklinde nitelenmişlerdir. Diğer taraftan isnadı farklı müşterek rivayetlerin bir kısmının *el-Kâfî*'deki, diğer bir kısmının da Sünnî kaynaklardaki isnadlarında ortak râvilerin bulunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte isnadı farklı bir grup müşterek rivayet Sünnî hadis literatüründe Hz. Ali başta olmak üzere Ehl-i beyt'in ileri gelen isimlerinin bulunduğu tariklerle kaydedilmiştir. Son olarak mezkûr isnad özelliklerine sahip rivayetlerin dışındaki ortak hadisler ise Ehl-i sünnet ve Şîa'nın hadis kitaplarında birbirlerinden farklı râvilerin yer aldığı isnadlarla serdedilmiştir.

Müşterek rivayetlerin isnadları hakkındaki bu bilgilerin ardından ortak râviler üzerinde durulmalıdır. Gerek isnad ve metin birlikteliğine sahip gerekse isnadı farklı müşterek rivayetlerin isnadlarındaki ortak râviler Esmâ bint Umeyy, İbn Şihâb ez-Zührî, Ebû İshak es-Sebî, Ebû Hamza es-Sümâlî, Anbese b. Mahled, Fudayl b. İyâz, Hafs b. Gıyâs, İbn Uyeyne, İbn Âişe el-Basrî ve Süleyman b. Davud el-Minkarî eş-Şâzekûnî'dir. Aşağıdaki tabloda *el-Kâfî*'de ve Ehl-i sünnet rivayetlerindeki ortak râviler, tabakaları, bölgeleri, naklettikleri müşterek rivayetlerin sayısı, Sünnî ve Şîî ricâl âlimlerinin kendileri hakkındaki değerlendirmeleri yer alır:

Tablo 5: Ortak Râviler, Tabakaları, Bölgeleri, Rivayetlerinin Sayısı ve Haklarındaki Değerlendirmeler

	Ortak Râvi	Tabakası	Bölgesi	Rivayet Sayısı	Sünnî ulemanın değerlendirmeleri	Şîî ulemanın değerlendirmeleri	Özel Durumu
1.	Esmâ bint Umeys (ö. 40/661)	Sahâbe	Medine	1	Âdil	Sika, Hz. Ali yanlısı	
2.	Zührî (ö. 124/742)	Tâbiûn	Medine	2	Sika	Güvenilir, Âmmî, Ali b. el-Hüseyin ve Cafer es-Sâdık'ın ashâbından	
3.	Ebû İshak es-Sebî (ö. 127/745)	Tâbiûn	Kûfe	10	Sika, müdellis, teşeyyu' sahibi	Sika, hâssadan, Hz. Ali, Hasan, Cafer es-Sâdık'ın ashâbından	
4.	Ebû Hamza es-Sümâlî (ö. 148/765)	Tâbiûn	Kûfe	32	İttifakla zayıf, hadisi hüccet değil, teşeyyu' sahibi, Râfîzî, rec'at inancına sahip, Hz. Osman aleyhinde söylemlere sahip	Sika, Ali b. el-Hüseyin, Muhammed el-Bâkır ve Cafer es-Sâdık, Musa el-Kâzım'ın ashâbından	
5.	Anbese el-Âbid (ö. 180/796'dan sonra)	Tebeu't-tâbiîn	Kûfe	1	Sika, Şîî eğilimlere sahip	Hayır ve fazilet sahibi, Cafer es-Sâdık'ın ashâbından.	Kripto râvî
6.	Fudayl b. İyâz (ö. 187/803)	Tebeu't-tâbiîn	Kûfe	2	Sika, sadûk, âbid-zahit	Âmmeden, Cafer es-Sâdık'ın ashâbından.	
7.	Hafs b. Giyâs (ö. 194/810)	Tebeu't-tâbiîn	Kûfe, Bağdat	6	Sika, me'mûn, müdellis	Âmmeden, Muhammed el-Bâkır, Cafer es-Sâdık ve Musa el-Kâzım'ın ashâbından	
8.	İbn Uyeyne	Tebeu't-tâbiîn	Kûfe	6	İmam, sika, hüccet, Şîî eğilimler	Âmmeden, Cafer es-Sâdık'ın ashâbından.	

	(ö. 198/814)				taşımakla itham edilmiş.		
9.	İbn Âişe el-Basrî (ö. 228/842- 3)	Tebeu tebei't- tâbiîn	Basra	1	Sika, sadûk, kaderî	Hz. Ali'den hadis naklettiği kaydedilmiş.	
10.	Süleyman b. Davud el- Minkarî eş- Şâzekûnî (ö. 234/848)	Tebeu tebei't- tâbiîn	Kûfe, Basra, tBağda, İsfahan	14	Güvenilirli ği ihtilaflı, sika, ileri derecede zayıf, hadis uydurmuş, muteber bir râvi değil.	İsnad ve metin uydurmuş, hadis hırsız	Kripto râvi

Tabloda görüldüğü üzere Sünnî ve Şîî isnadlardaki ortak râviler 10 kişidir. Söz konusu isimler arasında sadece Esmâ bint Umeyyâ sahâbe tabakasındandır. Bununla birlikte Zührî, Ebû İshak es-Sebîî ve Ebû Hamza es-Sümâlî ise tâbiûndandır. Mezkûr isimlerden Anbese el-Âbid, Fudayl b. İyâz, Hafsa b. Giyâs ve İbn Uyeyne tebeu't-tâbiînden, İbn Âişe el-Basrî ve Süleyman b. Davud ise tebeu tebei't-tâbiîndendir. Naklettikleri hadislerin sayısına göre ise Ebû Hamza es-Sümâlî ve Ebû İshak es-Sebîî öne çıkar. Bu da Ehl-i sünnet ve Şîa'nın hadis meclisleri arasındaki rivayet geçişlerinin tâbiûn döneminde yoğun olarak yaşandığını gösterir. Bu durum tâbiûn döneminde Sünnî ve Şîî ilim halkalarının henüz müstakil bir kimliğe sahip olmamasıyla ilgilidir.

Ortak râviler arasında vefat tarihi en geç olan isimler İbn Âişe el-Basrî ve Süleyman b. Davud'dur. Bu durum 2./8. asır boyunca müstakil bir yapı arz etmeyen Sünnî ve Şîî hadis halkalarına 3./9. asrın ilk yarısında da iki ekolle irtibatlı râvilerin devam ettiğini gösterir. Öte yandan Ebû Hamza es-Sümâlî ve Ebû İshak'ın ortak râvisi olarak geldikleri hadislerin sayıca fazla olmasından hareketle iki ekol arasındaki bilgi intikallerinin en fazla Kûfe'de meydana geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca ortak râvilerden Anbese el-Âbid, Fudayl b. İyâz, Hafsa b. Giyâs, İbn Uyeyne ve Süleyman b. Davud'un da Kûfeli ya da Kûfe ile irtibatlı olmaları da bu durumu teyit etmektedir. Bununla birlikte Kûfe kadar dikkat çekmese de Basra, Bağdat ve İsfahan'da da rivayet geçişlerinin meydana gelmesi muhtemeldir.

Ehl-i sünnet âlimlerinin ortak râviler hakkındaki değerlendirmeleri esas alındığında mezkûr 10 râviden 4'ünün Şîî temayülleri taşımakla itham edildiği tespit edilmiştir. Geçiş sürecinde diğer râvilere nispetle daha fazla dikkat çeken isimlerden Ebû İshak es-Sebîî'nin Şîî eğilimler taşımakla itham edilirken Ebû Hamza es-Sümâlî'nin teşeyyu' sahibi olmasının yanı sıra Râfîzî ve rec'at inancına sahip olduğundan bahsedilmesi, ayrıca Hz. Osman aleyhindeki söylemlerine dikkat çekilmesi, rivayet geçişlerinde rol oynayan râvilerin Şîî çevrelere yakınlığını göstermesi bakımından önemlidir. Diğer taraftan Şîî ricâl âlimlerinin gerek Ebû İshak es-Sebîî

gerekse Ebû Hamza es-Sümâlî'yi sika kabul edip imamların ashâbı arasında zikretmeleri de dikkate değerdir.

Sünnî ulema mezkûr râvilerden Fudayl b. İyâz, Hafs b. Giyâs, İbn Âişe el-Basrî ve Süleyman b. Davud'un Şîîlik eğiliminden bahsetmez. Ancak Süleyman dışındaki bu isimlerin tamamı Şîî ricâl eserlerinde Ehl-i beyt imamlarının ashâbları arasında kaydedilmişlerdir. Yine anılan isimler Şîî âlimlerce sika kabul edilmişlerse de onların âmmeden olduklarına dikkat çekilmiştir. Esasen söz konusu râviler hakkındaki bu bilgiler, yaşadıkları dönemde Sünnî ve Şîî râvilerin birbirleriyle irtibatlı olmalarının, bir diğer ifadeyle iki ekolün ders halkalarının tamamen ayrılmamasının doğal bir sonucu olmalıdır.

Ortak râvilerle ilgili dikkat çekilmesi gereken bir diğer konu, bu râvilerden bazılarının Sünnî ve Şîî hadis meclislerinde kimliklerini farklı şekillerde tanıttıklarının anlaşılmasıdır. Bu özelliğiyle dikkat çeken ilk isim Anbese el-Âbid'dir. Mezkûr râvinin ismi isnadlarda Anbese b. Mahled şeklinde kaydedilmişse de gerek Sünnî gerekse Şîî ricâl eserlerinde böyle bir râviden bahsedilmemiştir. Benzer şekilde isnadda yer alan el-Has'amî nisbesinden ne Ehl-i sünnet'in ne de Şîa'nın ricâl âlimleri söz eder. Kâsım b. Kutluboğa'nın söz konusu râvinin isminin Anbese b. Necâd olduğunu belirtmesi, Şîî ricâl eserlerinde de Anbese b. Bicâd isimli bir râviden söz edilmesi, hakkındaki biyografik malzeme ile Sünnî ve Şîî isnadlardaki bilgilerin örtüşmemesi, Anbese'nin kriptorâvi olduğuna işaret etmektedir.

Sünnî ve Şîî hadis meclislerine farklı kimlik bilgileriyle girip çıktığı anlaşılan diğer bir râvi Süleyman b. Davud'dur. Bu râvi Şîî isnadların tamamında el-Minkarî nisbesiyle kaydedilirken Sünnî tarih, tabakât ve ricâl kaynaklarında ve isnadlarında Süleyman b. Davud eş-Şâzekûnî, Süleyman eş-Şâzekûnî, İbnü's-Şâzekûnî ve Şâzekûnî şeklinde zikredilmiştir. Esasen mezkûr râvinin isnad ve metin uydurduğu, dahası gerek Sünnî gerekse Şîî ricâl âlimlerinin onu hadis uydurduğu gerekçesiyle cerh ettiği şeklindeki bilgiler dikkate alındığında, bu râvinin Ehl-i sünnet ve Şîa'nın ders meclislerinde kimliğini de farklı şekillerde tanıttığı düşünülmektedir.

Son olarak müşterek rivayetlerin Sünnî ve Şîî literatürdeki metinleri, bunlar arasındaki farklılıkların neler olduğuna da işaret edilmelidir. Öncelikle müşterek rivayetlerin geneli mana ile rivayetten kaynaklanan farklılıklara sahiptir. Ancak bu hadislerin metinlerinde en dikkat çeken durum rivayetlerin Şîî karakter kazanmasıdır. Bu rivayetlerden bazıları *el-Kâfî*'de Şîî paradigmaya uygun metinlerle nakledilmiştir. Şîî karakter kazandığı görülen rivayetlerin sayısı ise 73'tür. Buna göre müşterek rivayetlerin beşte biri, Sünnî kaynaklardaki metinlerden farklı olarak Şîî düşünceyi teyit eden ya da vurgulayan metinlere sahiptir.

Müşterek rivayetlerin Şîî karakter kazanması farklı şekillerde olmuştur. Bu hadislerden bir kısmında Şîî imâmet doktrinini destekleyen anlamlı ziyadeler söz konusudur. Bu özellikteki hadislerin bazılarında ise anlamlı hazifler vardır. Ancak *el-Kâfî* metninde görülen bu haziflerin

tamamının sahâbenin önemine işaret eden ya da ashâbın konumunu vurgulayan ifadeler olması dikkat çekicidir. Diğer taraftan bazı müşterek rivayetler Sünnî hadis eserlerinde Hz. Peygamber ve ashâbı arasındaki diyalog şeklinde nakledilirken *el-Kâfî*'de imam ve ashâbı arasındaki bir konuşma olarak rivayet edilir. Bu durum bir grup müşterek rivayetin, rivayete konu olan şahısların rollerinde değişiklik yapılması suretiyle de Şîî bağlama yerleştirildiğini gösterir. Son olarak müşterek rivayetlerde zikredilen velî, mevlâ ve imam gibi bazı kelimelerin anlam kaymasına uğramasıyla da rivayetler Şîî karakter kazanmıştır.

Müşterek rivayetlerin metinlerinde dikkat çeken bir diğer özellik hadislerin kısmen müştereklik göstermeleridir. Zira *el-Kâfî*'deki bazı rivayetler, Ehl-i sünnet kaynaklarında nakledilen hadisin sadece bir bölümünden oluşur. Bazen de Sünnî hadis eserlerindeki nakil, *el-Kâfî*'deki metnin bir kısmını oluşturur. Dolayısıyla kısmen müşterek rivayetlerin bir kısmının Sünnî bir kısmının da Şîî metni daha detaylıdır. Netice itibarıyla tespit edilebildiği kadarıyla kısmen müşterek rivayetlerin sayısı 120'dir ki bu da toplam müşterek rivayetlerin dörtte birden fazlasının bu özellikte olduğunu ortaya koymaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM
MÜŞTEREK RİVAYETLERİN İSNAD ANALİZİ

Müşterek rivayetlerin isnadları, bu nakillerin hem Sünnî hem de Şîî hadis kaynaklarında nasıl yer aldığı sorusuna cevap veren önemli bir bilgi kaynağıdır. Zira isnadlarından hareketle müşterek rivayetlerin ne zaman, nerede, hangi râvî ya da râviler aracılığıyla bir ekolün hadis halkasından diğerine intikal ettiği hakkında bilgi edinilebilir. Söz gelimi bir âliminin ders meclisinin ne zaman hem Sünnî hem de Şîî düşüncedeki râvilerin katılımına açık olduğu ya da iki ekolün hadis halkalarının tamamen ayrılarak müstakilleştiğine dair bilgiler, müşterek rivayetlerin isnadlarında yer alan isimler hakkında Ehl-i sünnet ve Şîa'nın ricâl kaynaklarından yapılacak bir araştırma ile öğrenilebilir.¹ Bu noktada Sünnî ve Şîî tariklerdeki ortak râviler, müşterek rivayetlerin iki ekolün ders meclisleri arasındaki geçişi ve dönemin hadis halkalarının bağımsız bir kimlik kazanma süreci hakkındaki bilgilerin temin edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

İsnadlardaki ortak râvilerin bu konumu nedeniyle müşterek rivayetler, ilk olarak isnad ve metin birlikteliğine sahip olanlar ve olmayanlar şeklinde iki gruba ayrılmıştır. Ortak râvilerin merkeze alınarak yapıldığı bu tasnife dâhil olan müşterek rivayetler incelendiğinde bir grup naklin Sünnî hadis halkalarından Şîî meclislere geçtiği, bazılarının ise Şîî halkalardan Ehl-i sünnet'in ders meclislerine intikal ettiği belirlenmiş, son olarak bir grup rivayetin geçiş yönü tayin edilememiştir. Müşterek rivayetlerin iki gruba ayrılarak incelendiği bu araştırma neticesinde hadislerin Sünnî ve Şîî ders meclisleri arasındaki geçiş yönleri, yani hangi halkadan diğerine geçtikleri belirlenmiştir. Bu da ilgili rivayet kümesindeki nakillerin geçiş yönü dikkate alınarak da gruplandırılabilceğini, hatta böyle bir tasnifin konuyu daha anlaşılır kılacağını göstermiştir. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde incelenen hadisler “Sünnî Hadis Halkalarından Şîî Ders Meclislerine Geçen Rivayetler”, “Şîî Hadis Halkalarından Sünnî Ders Meclislerine Geçen Rivayetler” ve “Geçiş Yönü Tayin Edilemeyen Rivayetler” şeklinde üç ayrı başlık altında ele alınacaktır.

Küleynî'nin *el-Kâfî* adlı eserinin Usûl bölümünde yer alan müşterek rivayetlerin isnadları araştırıldığında, Ehl-i sünnet'in hadis meclislerinden Şîa'nın ders halkalarına 4 ve Şîî hadis halkalarından Sünnî ders meclislerine 5 naklin geçtiği tespit edilmiştir. Sünnî ve Şîî hadis halkaları arasındaki geçiş yönü belirlenemeyen rivayetlerin sayısı ise 5'tir. Bu bölümde, üç başlık altında incelenecek bu rivayetlerin ne zaman, nerede ve kim tarafından bir ekolün hadis halkasından diğerine intikal ettiği sorularına cevap aranacaktır. Böylece hem Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki rivayet geçişleri hem de iki ekolün hadis halkalarının müstakilleşme süreçleri hakkında bilgi verilecektir.

Bu bölümde incelenen rivayetlerin, Ehl-i sünnet ve Şîa'nın ders meclisleri arasındaki geçiş serüvenini belirlerken önce hadisin *el-Kâfî*'de yer alan isnad ve metni, sonrasında varsa Şîî literatürdeki diğer tarikleri zikredilecektir. Ardından bu isnadlardaki ortak râviler tespit edilerek Sünnî ve Şîî ders meclislerinin ne zaman her iki ekole mensup râvilerde de açık olduğu ve birbirinden ayrıldığı tespit edilecek, böylece Şîa'nın hadis halkalarının müstakilleşme tarihi hakkında bazı yargılara varılacaktır.

¹ Burada isnadın asli fonksiyonu dışında kullanıldığına, yani hadisleri günümüze ulaştıran isimlerin yer aldığı bu rivayet zincirinin, araştırılan nakillerin sübutunu tespit etmek amacıyla kullanılmadığına işaret edilmelidir.

Hadisin Şîî literatürdeki isnadları hakkında yapılan incelemenin sonrasında Sünnî kaynaklardaki isnad ve metinler hakkında bilgi verilecek ve aynı yöntem burada da devam ettirilecektir. Bir diğer ifadeyle iki ekolün hadis halkalarının müstakilleşme süreci, Ehl-i sünnet tariklerindeki ortak râviler ve onlardan nakilde bulunan isimlerin Şîî râvilerle irtibatlı olup olmadıkları tespit edilerek ortaya konacaktır. Diğer taraftan Sünnî isnadlardaki râviler arasında özellikle Şîî eğilimlere sahip ya da Râfîzî fikirleri benimsemesi nedeniyle tenkit edilen râvilerin yer alıp almadığı ve onların geçiş sürecindeki rollerinin ne olduğuna da dikkat edilecektir. Bunun dışında müşterek rivayetlerin Sünnî ve Şîî halkalar arasındaki geçişinde rol oynayan isimlerin râvî nitelikleri üzerinde de durulacaktır.

Sünnî ve Şîî ders meclisleri arasındaki rivayet geçişlerini belirlemek amacıyla takip edilen bu yöntem, incelenen hadis isnad ve metin birlikteliğine sahipse net bilgiler sunmaktadır. Diğer bir ifadeyle araştırılan hadisi hem Sünnî hem de Şîî halkalarda aynı râvî ya da râviler nakletmişse, onun ne zaman, nerede ve kim tarafından bir diğer halkaya taşındığı bu yöntemle tespit edilebilmektedir. Ancak çalışmanın bu bölümünde yer alan rivayetlerin tamamı, ortak râviler tarafından nakledilmemiştir. Zira Şîî hadis halkalarından Ehl-i sünnet'in ders meclislerine geçtiği bilinen rivayetlerin ikisi ve geçiş yönü tayin edilemeyen nakillerin tamamı, isnad ve metin birlikteliğine sahip değildir. Bununla birlikte söz konusu hadislerin Şîî isnadlarında Ebû İshak es-Sebîî (ö. 127/745), Ebû Hamza es-Sümâlî (ö. 148/765), Fudayl b. İyâz (ö. 187/703), Hafs b. Giyâs (ö. 194/810) ve Süleyman b. Davud eş-Şâzekûnî (ö. 234/848) gibi her iki ekolün ders halkalarına da devam ettiği bilinen râviler vardır. Öte yandan bu hadislerin Ehl-i sünnet tariklerinde ise mezkûr râvilerin hiçbiri bulunmamaktadır.

İkinci Bölüm'de araştırılan bir grup rivayetin Ehl-i sünnet ve Şîa'nın hadis halkalarında farklı râviler tarafından nakledilmesi, bunların geçiş sürecini tespit etmeyi zorlaştıran bir durumdur. Dolayısıyla bu özellikteki rivayetlerin geçiş süreçleri araştırılırken yukarıda işaret edilen sorulara yenilerinin eklenmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Hadislerin Sünnî ve Şîî isnadlarında farklı râvilerin bulunması iki ihtimale işaret etmektedir: Bu rivayetler ya bir ekolün hadis halkasından diğerine intikal etmiştir ya da halkalar arasında bir geçiş meydana gelmemiştir. Söz konusu hadislerin bir ekolden diğerine geçtiği ihtimali üzerinde dururken iki hususa dikkat edilmiştir: 1- Bu rivayetlerin nerede şöhret kazandığına bakılmıştır. Sünnî ve Şîî isnadlardaki râvilerin aynı şehirde rivayet faaliyetine katılmaları, hadisin söz konusu bölgede şöhret kazandığını, dolayısıyla her iki ekolün râvileri tarafından bilinmesinin tabii bir durum olduğunu düşündürür. 2- Bu hadislerin Şîî ve Sünnî isnadlarındaki râviler arasında hoca-talebe ilişkisinin bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. Böylece Şîî isnaddaki ortak râvinin, Sünnî halkadaki hocasından ilgili metni dinledikten sonra rivayeti Şîa'nın ders meclislerinde nakletmesinin mümkün olup olmadığı tartışılmıştır. Ancak rivayetin Şîî hadis eserlerinde farklı isnadlarla kaydedilmesi ve özellikle imamlardan birine nispet edilmesi, ortak râvinin hadis ya da isnad uydurmakla itham edilip edilmediğine de dikkat etmeyi gerektirmiştir. Öte yandan ilgili rivayet kümesindeki hadislerin bir ekolün ders meclisinden diğerine geçmemesi de mümkündür. Şîî literatürde genellikle Cafer es-Sâdık'a nispet edilen bu hadisler onun tarafından nakledilmiş ya da söylenmiş de olabilir. Dolayısıyla Sâdık'ın bu rivayetlerinin Sünnî hadis halkalarında değil, Şîî râviler arasında şöhret

kazandığı düşünülebilir. Bu da söz konusu nakillerin Şîî hadis literatüründe Sünnî kaynaklardakinden farklı isnadlarla yer almasına neden olmuştur. Sonuç olarak iki ekolün hadis eserlerinde farklı râvilerin yer aldığı isnadlarla kaydedilen bu hadislerin geçiş süreçleri birtakım ihtimaller çerçevesinde incelenmiştir. Zira bu özellikteki isnadlar, rivayet geçişlerinin nasıl meydana geldiği hakkında doğrudan ve kesin bilgiler sunmamaktadır.

Buraya kadar işaret edilen hususlar dikkate alınarak aşağıda sırasıyla Sünnî hadis halkalarından Şîî ders meclislerine geçen, Şîî hadis halkalarından Sünnî ders meclislerine geçen ve geçiş yönü tayin edilemeyen rivayetler ele alınacaktır.

I. SÜNNÎ HADİS HALKALARINDAN ŞİÎ DERS MECLİSLERİNE GEÇEN RİVAYETLER

Bu başlıkta, Sünnî hadis halkalarından Şîî ders meclislerine geçtiği tespit edilen 4 müşterek rivayetin intikal süreci yukarıda işaret edilen sorular ve hususlar bağlamında ele alınacaktır.

A. “En Hayırlı Dünya ve Ahiret Ahlakı” Rivayeti

el-Kâfi’de Ehl-i sünnet’in hadis halkalarından Şîî ders meclislerine geçtiği tespit edilen ilk rivayet “İdde² → Sehl b. Ziyâd → Muhammed b. Abdülhamid → Yunus b. Yakub → Gurre b. Dînâr er-Rakkî → Ebû İshak es-Sebîî → Hz. Peygamber” isnadıyla kaydedilmiştir. Ebû İshak es-Sebîî’nin haber verdiğine göre Allah Resûlü şöyle buyurmaktadır:

Size dünya ve ahiret ahlakının en hayırlısını haber vereyim mi? Seninle ilişkisini kesen kimseyi ziyaret etmen, sana vermeyen kimseye vermen, sana zulmeden affettendir.³

Bu hadisin geçiş süreci hakkında bilgi vermesi muhtemel farklı bir tarikinin bulunup bulunmadığı araştırıldığında, ilgili naklin Küleynî’den önce Hüseyin b. Saîd’in (ö. 3./9. asrın ilk yarısı) *Kitâbü’z-Zühd*’ünde⁴ “İbn Ebi’l-Bilâd → babası [Ebû’l-Bilâd Yahya b. Ebî Süleyman] → Hz. Peygamber” isnadıyla da nakledildiği görülmüştür.⁵ Bu rivayet *el-Kâfi*’den sonraki hadis eserlerinde ise isnadı verilmeden kaydedilmiştir.⁶ Dolayısıyla Hüseyin b. Saîd ve Küleynî’nin kaydettiği isnadlar aracılığıyla ilgili hadisin Sünnî ve Şîî ilim halkaları arasındaki geçiş sürecinin

² Bir önceki bölümde de işaret edildiği üzere, Küleynî bazen hocalarının ismini açık bir şekilde belirtmek yerine “idde/cemâa min ashâbinâ” ifadesini kullanır. O “idde min ashâbinâ” diyerek Sehl b. Ziyâd’dan hadis naklettiğinde aradaki kişiler Ali b. Muhammed b. Allân, Muhammed b. Ebî Abdullah, Muhammed b. el-Hasan ve Muhammed b. Akîl’dir (İbnü’l-Mutahhar, *Hülâsa*, s. 430).

³ Küleynî, *el-Kâfi*, II, 69.

⁴ Hüseyin b. Saîd ve *Kitâbü’z-Zühd* isimli eseri için bk. Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, s. 313-38.

⁵ Hüseyin b. Saîd, *Kitâbü’z-Zühd*, s. 76.

⁶ Söz konusu rivayetin isnadsız olarak nakledildiği kaynaklar için bk. Harrânî, *Tuhafü’l-ukûl*, s. 45; Şa’îrî, *Câmi’u’l-ahbâr*, s. 287; Meclisî, *Bihâru’l-envâr*, LXVIII, 399; LXXI, 102; LXXIV, 148.

nasıl meydana geldiği incelenecektir.⁷ Öncelikle Hüseyin b. Saîd'in *Kitâbü'z-Zühd*'ündeki isnadın, ilgili hadisin Sünnî ve Şîî halkalar arasındaki geçişine dair bir şey söylemediği belirtilmelidir. Bu rivayeti doğrudan Allah Resûlü'nden nakleden Ebû'l-Bilâd Yahya b. Ebî Süleyman el-Kûfî (ö. 141-150/758-767 arası) hakkında gerek Sünnî⁸ gerekse Şîî ricâl âlimleri⁹ bilgi vermişse de hadisin geçişinde rol oynadığı izlenimini veren herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.¹⁰ Ebû'l-Bilâd'dan bu rivayeti nakleden oğlu İbrahim b. Ebi'l-Bilâd (ö. ?) ise güvenilir¹¹ ve Sünnî halkalarla irtibatı bulunmayan bir Şîî râvidir.¹²

el-Kâfî isnadındaki râviler, bu metnin Sünnî ve Şîî ders meclisleri arasındaki geçiş hakkında bilgi vermektedir. Zira *el-Kâfî* isnadındaki Ebû İshak es-Sebîî, bu hadisin Sünnî ve Şîî isnadlarındaki medâr râvisidir. Dolayısıyla ilgili hadisin iki ekol arasındaki geçiş süreci, Ebû İshak'ın rivayet ilişkileri üzerinden okunabilir. Rivayeti Ebû İshak'tan nakleden Gurre b. Dînâr er-Rakkî (ö. ?) hakkında erken dönem Şîî ricâl eserleri bilgi vermemektedir. Muahhar çalışmalarda ise onun Şîî literatürde pek fazla rivayetinin bulunmadığına ve Ebû İshak'tan nakilde bulunan meçhul bir râvi olduğuna işaret edilir.¹³ Şîî ricâl eserlerinde Gurre ile ilgili en dikkat çeken durum ise kaynaklarda isminin farklı şekillerde kaydedilmesidir. Örneğin bu hadisin *Bihâru'l-envâr*'daki isnadında ismi Damre b. Dînâr,¹⁴ *el-Kâfî* şerhlerinden *el-Vâfî*'de ise İzze b.

⁷ “En Hayırlı Dünya ve Ahiret Ahlakı” rivayetinin isnad şeması için bk. EK-1.

⁸ Sünnî kaynaklarda bu râvinin ismi Yahya b. Süleyman ve Yahya b. Ebî Süleyman el-Kûfî şeklinde kaydedilmiştir. Yahya b. Maîn onun sika olduğunu, Ebû Hâtım er-Râzî ise kendisinden hadis yazılabileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte mezkûr râvinin Şîî eğilimlerle müttehem olduğu bilinmemektedir (Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VIII, 280; İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 160; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 604; Zehebî, *Târih*, IX, 344-5).

⁹ Ebû'l-Bilâd Yahya b. Ebî Süleyman el-Kûfî'nin Cafer es-Sâdık'ın ashâbı arasında yer aldığı, ayrıca Muhammed el-Bâkır'dan da hadis naklettiği bilinir (Tûsî, *Ricâl*, s. 321; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, V, 60; Hûî, *Mu'cem*, XXI, 24; Tüsterî, *Kâmûs*, XI, 11-2; Erdebîlî, *Câmi'u'r-ruvât*, II, 323).

¹⁰ Ebû'l-Bilâd'ın bu rivayeti Ebû İshak es-Sebîî'den dinledikten sonra doğrudan Hz. Peygamber'e nispet edip etmediğini anlayabilmek için onun Ebû İshak'la ilişkisi araştırılmış, ancak bu iki isim arasında herhangi bir bağlantı tespit edilememiştir.

¹¹ Şîî ricâl âlimlerinin sika ve *Asl* sahibi olduğunu söyledikleri İbrahim b. Yahya el-Kûfî'nin Cafer es-Sâdık, Musa el-Kâzım ve Ali er-Rıza'dan hadis rivayet ettiği ve uzun bir ömür sürdüğü bilinmektedir (Berkî, *Ricâl*, s. 292, 339; Necâşî, *Ricâl*, s. 22; Tûsî, *Ricâl*, s. 158, 331, 352; a.mlf., *el-Fihrist*, s. 9).

¹² Sünnî âlimler arasında sadece İbn Hacer, İbrahim b. Ebi'l-Bilâd hakkında bilgi vermiş ve onun Şîî râvilerden olduğunu söylemiştir (*Lisân*, I, 254). Kaynakları bakımından İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mîzân*'ının dikkat çeken bir özelliği, Necâşî (ö. 450/1058) ve Tûsî (ö. 460/1967) gibi önde gelen Şîî ricâl âlimlerinin eserlerine çok sayıda atıf yapmasıdır. Örneğin o “Tûsî bu şahsı Şîî râviler arasında zikretmiştir” gibi cümlelerle Şîî ricâl eserlerine referansta bulunur. *Lisânü'l-Mîzân* Şîî ricâl literatürüne atıfta bulunması nedeniyle sadece duâfâ literatürü içerisinde değil, aynı zamanda Sünnî ulema tarafından telif edilen ricâl eserleri arasında da istisnai bir yerde durur (Karagözoğlu, *Zayıf Râviler*, s. 183).

¹³ Hûî, *Mu'cem*, XIV, 243; Şâhrûdî, *Müstedrekât*, VI, 184; Bassam Murtaza, *Zübdetü'l-makâl*, II, 137.

¹⁴ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, LXVIII, 399.

Dînâr olarak zikredilir.¹⁵ Bunların yanı sıra *el-Kâfî*'nin Dâru'l-Hadîs baskısının muhakkiki onun isminin Damre ve İzze olarak kaydedildiğini, ancak doğrusunun Azere olabileceğini söylemiştir.¹⁶ Bu bilgilere göre mezkûr râvinin isminin Gurre'nin yanı sıra İzze, Damre ve Azere olma ihtimali de söz konusudur.

Şîî literatürde dört farklı isimle kaydedilen Gurre b. Dînâr hakkında Sünnî kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Mezkûr râvi, İzze b. Dînâr ve Damre b. Dînâr isimleriyle araştırıldığında Sünnî ve Şîî ricâl kaynaklarında hakkında bilgi verilmediği görülmüştür. Azere b. Dînâr isimli bir râvi hakkında ise Şîî ricâl eserleri bilgi içermezken Sünnî kaynaklarda râviye dair az da olsa bilgi verildiği tespit edilmiştir. Ancak söz konusu bilgiler arasında Azere'nin Ebû İshak es-Sebî ile rivayet ilişkisinden bahsedilmez.¹⁷ Gurre b. Dînâr hakkında Sünnî ve Şîî kaynaklardaki tüm bu bilgiler iki ihtimale işaret etmektedir. Öncelikle Gurre b. Dînâr'ın kimliği hakkındaki farklı kayıtlar, onun Sünnî ve Şîî hadis meclislerinde ismini farklı şekillerde tanıttığını, yani kriptö bir râvi olduğunu düşündürür. Bununla birlikte isminin dört farklı şekilde zikredilmesi, yazının karakterinden de kaynaklanabilir. Zira Gurre, İzze, Damre ve Azere'nin Arapça yazılışları oldukça benzerdir. Ancak İzze ve Damre'nin ismine Sünnî ve Şîî ricâl eserlerinde rastlanmaması, Gurre hakkında sadece Şîî ricâl âlimlerinin bilgi vermesi, Azere'den ise yalnızca Sünnî kaynakların bahsetmesi, bu râvinin kimliğini gizlemiş olma ihtimalinin yüksek olduğuna işaret eder.¹⁸

el-Kâfî rivayetini Gurre b. Dînâr'dan nakleden Yunus b. Yakub el-Kammât (ö. ?), Şîî ricâl âlimlerinin Cafer es-Sâdık (ö. 148/765), Musa el-Kâzım (ö. 183/799) ve Ali er-Rıza'nın (ö. 203/819) ashâbı arasında zikrettiği râvilerdendir.¹⁹ Yunus b. Yakub el-Kammât aynı zamanda ileri gelen Şîî fakihlerdendir.²⁰ Onun hakkında Sünnî kaynaklarda bilgi bulunmaması ise mezkûr rivayetin Yunus el-Kammât'tan itibaren Şîî koldan devam ettiğini gösterir. Yine *el-Kâfî* isnadından elde edilen veriler bu hadisin, 2./8. asrın sonuna kadar hem Şîî hem de Sünnî halkalara devam eden râviler tarafından nakledildiğini, bu asrın sonunda bir grup Şîî râvinin cemaat içi

¹⁵ Feyz-i Kâşânî, *Vâfî*, IV, 437.

¹⁶ Küleynî, *el-Kâfî*, III, 277 (Muhakkik notu, Dâru'l-Hadîs baskısı).

¹⁷ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, IV, 66; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 22; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 300; İbn Hacer, *Lisân*, V, 431; İbn Kutluboğa, *Sikât*, VII, 123.

¹⁸ Kuzudişli, Şeyh Sadûk'un *Sevâbü'l-a'mâl*'inde yer alan Ehl-i sünnet tariklerinin geçişini incelediği makalesinde, İshak b. Bîşr isimli bir râvinin kimliği hakkında Sünnî ve Şîî literatürde yer alan bilgilerin tam anlamıyla bir karışıklığa neden olduğunu, ayrıca bazı Şîî râvilerin karşılaşacakları muhtemel zorlukları aşmak amacıyla Sünnî halkalarda künye ve nisbelerinde değişiklik yaparak durumlarını gizlediklerini belirtir ("Sunnî-Shî'î Interaction in the Early Period", s. 27, 35).

¹⁹ Yunus b. Kammât'ın imamlar tarafından övüldüğünü ifade eden kayıtlar için bk. Keşşî, *Ma'rife*, s. 324-6; Hüî, *Mu'cem*, XXI, 240.

²⁰ Berkî, *Ricâl*, s. 192; Tûsî, *Ricâl*, s. 323, 345, 368.

bilgilerle yetindiğini ve mezhebin hadis halkalarının müstakilleşme sürecine girdiğini ortaya koymaktadır.²¹

Ehl-i sünnet kaynaklarında bu hadis Hz. Ali (ö. 40/661), Ka'b b. Ucre (ö. 52/672), Hz. Âişe (ö. 58/678), Ukbe b. Âmir (ö. 58/678) ve Abdullah b. Ebi'l-Hüseyin'in (ö. ?) Hz. Peygamber'den rivayeti olmak üzere beş ayrı koldan nakledilir. *el-Kâfi* isnadındaki Ebû İshak es-Sebî, Sünnî tariklerde de bu hadisin râvisi olarak görünür ve Hz. Ali, Ka'b b. Ucre ve Abdullah b. Ebi'l-Hüseyin vasıtasıyla nakledilen rivayetleri aktaran isimdir. Bununla birlikte Hz. Âişe²² ve Ukbe b. Âmir²³ kanalıyla aktarılan metinlerin isnadlarında ise Ebû İshak yer almaz. Ayrıca bu iki sahâbiden nakilde bulunan râviler incelendiğinde, ilgili metnin Sünnî ve Şîî hadis meclisleri arasındaki geçiş süreci hakkında fikir veren herhangi bir isme de rastlanmamıştır. Dolayısıyla mezkûr hadisin Ehl-i sünnet ve Şîa'nın ders meclisleri arasındaki geçiş sürecini tespit edebilmek amacıyla Hz. Ali, Ka'b b. Ucre ve Abdullah b. Ebi'l-Hüseyin isnadlarına müracaat edilecektir.

Öncelikle Hz. Ali'den nakledilen rivayetlerin isnadları hakkında şu bilgiler verilebilir. Hz. Ali vasıtasıyla nakledilen hadisler, Beyhakî'nin *el-Âdâb* ve *Şuabü'l-îmân* isimli iki kitabında "Sehl b. Muhammed el-Cermî → Yakub b. Ebi'l-Mütteid²⁴ → Süfyân b. Uyeyne → Ebû İshak [es-Sebî] → Hâris [el-A'ver] → Hz. Ali → Hz. Peygamber" isnadıyla kaydedilmiştir. Rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

Size dünya ve ahiret ahlakının en hayırlısını haber vereyim mi? Seninle ilişkisini kesen kimseyi ziyaret etmen, sana vermeyen kimseye vermen, sana zulmedenı affetmendir.²⁵

Bu rivayeti Hz. Ali'den nakleden Hâris el-A'ver (ö. 65/684),²⁶ çalışmanın Birinci Bölüm'ünde de işaret edildiği üzere Ehl-i sünnet ve Şîa'nın ortak râvilerindendir. Hâris'ten

²¹ Rivayetlerin isnadlarından hareketle ders meclislerinin müstakil bir kimlik kazandığına dair değerlendirmeler Najam Haider tarafından da yapılmıştır. Haider, Sünnî ve Zeydî kaynaklarda yer alan besmele rivayetinin isnadlarını incelemiş, mezkûr iki grubun 2./8. asrın ilk dönemlerinde ortak râvilere sahip olduğunu, bu asrın ortasında bu iki mezhebî grubun ayrıldığını, 2./8. asrın sonuna gelindiğinde ise Sünnî ve Zeydîlerin farklı râvilere itimat ettiklerini söyler (*The Origins of the Shi'a*, s. 43-6).

²² Hz. Âişe vasıtasıyla nakledilen hadisi görmek için bk. Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, X, 417.

²³ Sahâbî râvisi Ukbe b. Âmir olan nakiller için bk. İbn Vehb, *Câmi'*, s. 586; Rûyânî, *Müsned*, I, 146; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XVII, 269-70; Taberânî, *Mekârim*, s. 331-2; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 178; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, X, 336; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIII, 31.

²⁴ Bu râvinin ismi bazı isnadlarda Yakub b. Ebi'l-Müşeyyid olarak kaydedilmişse de doğrusu Yakub b. Ebi'l-Mütteid'dir.

²⁵ Beyhakî, *el-Âdâb*, s. 53-4; *Şuabü'l-îmân*, X, 415-6.

²⁶ Hâris el-A'ver'in hayatı boyunca Hz. Ali'nin sadık bir destekçisi ve Küfe'de Hz. Osman'ın valisine karşı ayaklanarak şehri ele geçiren on kişiden biri olduğuna dair bilgiler için bk. Modarressi, *Traditional and Survival*, s. 45.

nakilde bulunan râvi ise Ebû İshak es-Sebîî'dir.²⁷ Ebû İshak, hadisi *el-Kâfî*'de doğrudan Allah Resûlü'nden naklederken burada Hâris el-A'ver ve Hz. Ali aracılığıyla aktarmaktadır.²⁸ Bununla birlikte kendisinden mezkûr hadisi nakleden râvi Süfyân b. Uyeyne, Birinci Bölüm'ünde de geçtiği üzere Sünnî ve Şîî isnadlardaki ortak râvilerdendir. Bir sonraki tabakada yer alan Yakub b. Ebi'l-Mütteid (ö. ?) ise sadece Sünnî halkalarla irtibatlı bir isimdir. Tüm bunlar Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den rivayet ettiği bu hadisin, 2./8. asır boyunca her iki ekolün hadis meclisleriyle irtibatı bulunan râviler tarafından nakledildiğini gösterir. Bununla birlikte her ne kadar Yakub b. Ebi'l-Mütteid'in vefat tarihi bilinmese de hocası Süfyân b. Uyeyne'nin 2./8. asrın sonunda vefat etmiş olmasından hareketle bu hadisin sadece Sünnî halkalara devam eden râviler tarafından nakledilmesinin 3./9. asrın başlarına tekabül ettiği söylenebilir.²⁹

Söz konusu rivayetin geçiş süreci hakkında Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-kebîr*'indeki Ka'b b. Ucre rivayeti de bilgi verir. Taberânî'nin "Yahya b. Abdülbâkî el-Missîsî → Muhammed b. Süleyman Lüveyn → Muhammed b. Câbir → Ebû İshak [es-Sebîî] → Ebû'l-Hüseyn → Ka'b b. Ucre → Hz. Peygamber" isnadıyla aktardığı Ka'b rivayetinin metni Hz. Ali rivayetiyle aynıdır.³⁰ Bu isnaddaki Ebû'l-Hüseyn, Abdullah b. Ebi'l-Hüseyn isimli râvidir. Daha önce de değinildiği üzere Abdullah b. Ebi'l-Hüseyn, ilgili rivayeti arada Ka'b olmadan doğrudan Hz. Peygamber'den de nakletmiştir. Bu nedenle burada Ka'b b. Ucre ve Abdullah b. Ebi'l-Hüseyn isnadları birlikte değerlendirilecektir. Sünnî kaynaklarda Abdullah b. Ebi'l-Hüseyn'in Hz. Peygamber'den naklettiği iki hadis vardır. Bunların ilki "... → Abdürrezzak b. Hemmâm → Ma'mer b. Râşid → Ebû İshak el-Hemdânî [es-Sebîî] → İbn Ebi'l-Hasan → Hz. Peygamber" isnadı,³¹ diğeri ise "Ebû'l-Ahvas [Sellâm b. Süleym] → Ebû İshak [es-Sebîî] → Abdullah b. Ebi'l-Hüseyn → Hz. Peygamber" tarikidir.³²

²⁷ Ebû İshak, vefatından sonra Hâris el-A'ver'in eşiyle evlenmiş, böylece onun kitaplarını elde etmiştir (Zehebî, *Siyer*, V, 398). Aslında onun Hâris'ten dört hadis dinlediği, kendisinden naklettiği rivayetlerin ise kitabından olduğu bilinir (Mizzî, *Tehzîb*, XII, 111; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 65).

²⁸ Hâris el-A'ver ve Ebû İshak'ın ashâbı arasında yer aldığı Hz. Ali'nin hadis halkası hakkında bilgi için bk. Kahraman, *Kûfe'de Hadis*, s. 278-83. Ayrıca Ebû İshak'ın Hz. Ali'den nakledilen pek çok rivayetin medâr râvisi olduğu, söz konusu nakillerin Ebû İshak sayesinde bilinir hâle geldiğine dair bk. Kahraman, *Kûfe'de Hadis*, s. 320.

²⁹ Bu rivayetin 3./9. asrın başından itibaren sadece Sünnî râviler tarafından nakledilmesi, Kuzudîşli ve Topgöl'ün iki ekolün hadis halkalarının ayrışma tarihine dair ulaştıkları sonuçlarla uyumludur. Zira Kuzudîşli'nin tespitine göre 3./9. asrın ilk yarısında, Topgöl'e göre ise bu asrın başında Sünnî ve Şîî hadis halkaları ayrılmıştır ("Sunnî-Shî'î Interaction in the Early Period –The Transition of The Chains of Ahl al-Sunna to the Shî'a-", s. 40; "Erken Dönem Hadis Çalışmalarında Şîilik İthamları", s. 61).

³⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XIX, 154-5.

³¹ Ma'mer b. Râşid, *Câmi'*, XI, 172-3; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, X, 534.

³² İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII, 237-8.

Görüldüğü üzere mezkûr üç tarikte Ebû İshak es-Sebî, Abdullah b. Abdurrahman b. Ebi'l-Hüseyin'den nakletmektedir.³³ Ebû İshak'ın bu hocası hakkında yapılan araştırmada, onun Şîî hadis meclisleriyle irtibatlı olduğunu gösteren herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Söz konusu rivayeti Ebû İshak'tan nakleden isimler ise Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), Muhammed b. Câbir b. Seyyâr (ö. 171/787-8) ve Ebû'l-Ahvas Sellâm b. Süleym el-Kûfi'dir (ö. 179/795-6). Öncelikle Ma'mer'in Şîî eğilimlere sahip olduğu³⁴ ve İbn Kuteybe (ö. 276/889) tarafından Şîî râviler arasında zikredildiği³⁵ bilirse de Sünnî tarih, tabakât ve ricâl eserlerinin genelinde teşeyyü' ile itham edilmemesi, ayrıca Şîî ricâl eserlerinde de kendisine yer verilmemesi gibi nedenlerle bu ithamın asılsız olduğu söylenmiştir.³⁶

Ma'mer'den bu rivayeti nakleden Abdürrezzak b. Hemmâm (ö. 211/827) da Şîîlikle müttehem bir muhaddistir.³⁷ Şîî ricâl âlimleri onu Muhammed el-Bâkır ile Cafer es-Sâdık'ın ashâbı³⁸ arasında kaydetmiş³⁹ ve onun Şîî bir râvi olduğunu belirtmiştir.⁴⁰ Sünnî gelenekte önemli bir yere sahip olan Abdürrezzak'ın Şîî eğilimlere sahip olmakla itham edilmesi, diğer taraftan Şîî ricâl âlimleri tarafından da kabul görmesi mezhebî görüşleri hakkında bir belirsizliğe işaret etmektedir. Abdürrezzak'ın Şîî düşüncelere sahip olup olmadığına dair muğlak durum, konuyla ilgili değerlendirmelere de yansımıştır. Örneğin Tokpınar Abdürrezzak hakkındaki müstakil çalışmalarında onun Şîî bir râvi olmasının mümkün görünmediğini,⁴¹ Topgül ise onun Şîî eğilimleri hakkında kanaat belirtmenin zor olduğunu söylemektedir.⁴² Dann'ın Abdürrezzak'ın

³³ Mezkûr hadisin isnadlarından bazılarında bu râvinin ismi Ebû'l-Hüseyin ve İbn Ebi'l-Hasan şeklinde de kaydedilmişse de bu durum muhtemelen tahkik hatasından kaynaklanır. Râvinin kimliği için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 47; İclî, *es-Sikât*, s. 267; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 43-4; Mizzî, *Tehzib*, XV, 207; İbn Hacer, *Tehzib*, V, 293.

³⁴ Zehebî, *el-Muğnî*, II, 316.

³⁵ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624.

³⁶ Topgül, *Hadis Râvilerinde Şîîlik Eğilimi*, s. 234.

³⁷ Mizzî, *Tehzib*, XVIII, 60; Zehebî, *Siyer*, IX, 564, 566, 570, 573-4; İbn Hacer, *Takrib*, s. 354.

³⁸ Muhammed el-Bâkır'ın hicri 114'te senesinde Medine'de vefat ettiği, Abdürrezzâk'ın ise hicri 126'da San'a'da doğduğu düşünüldüğünde iki isim arasında rivayet ilişkisi olamayacağı açıktır. Diğer taraftan Cafer es-Sâdık hicri 148 senesinde vefat etmiş, Abdürrezzâk ise 20'li yaşlarında, yani 146 yılından sonra ilmi yolculuklarına başlamıştır (Demirci, *Hicrî İkinci Asırda Yemen'de Hadis*, s. 109-10). Bu iki yıla yakın zaman zarfında Cafer ve Abdürrezzâk'ın görüşmedikleri, dolayısıyla Muhammed el-Bâkır'da olduğu gibi onun ashâbı arasında zikredilmesinin anlamsız olduğu düşünülebilir. Ancak *Musannef*'te Abdürrezzâk'ın, birebir irtibata işaret eden "ahbaranı" sigası ile Cafer'den naklettiği hadislerin yer alması (III, 184; IV, 251) ikilinin görüşüklerine işaret eder.

³⁹ Berkî, *Ricâl*, s. 158; Tûsî, *Ricâl*, s. 265; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, III, 58.

⁴⁰ Hûî, *Mu'cem*, XI, 15.

⁴¹ Tokpınar, "Abdurrazzak B. Hemmam (126-211/744-827)'in Şîîlikle İtham Edilmesi Üzerine Bir İnceleme (I)", s. 77-92; a.mlf., "Abdurrazzak B. Hemmam (126-211/744-827)'in Şîîlikle İtham Edilmesi Üzerine Bir İnceleme (II)", s. 71-85.

⁴² Topgül, *Hadis Râvilerinde Şîîlik Eğilimi*, s. 284.

Şîî eğilimlerine dair değerlendirmeleri ise dikkat çekicidir. O bu konudaki karışıklığın muhtemel iki nedene dayandığını söyler: 1- Abdürrezzak'ın ilk dört halifeye duyduğu saygıyı teyit eden açıklamalarının bulunması. 2- Kendisine sahâbenin fazileti hakkında soru soran birine cevap vermeyi reddetmesi örneğinde olduğu gibi kime ne anlatacağı konusunda son derece seçici davranmasıdır.⁴³

Abdürrezzâk'ın teşeyyü'u hakkındaki bu tartışmalar ve mezhebin âlimleri tarafından kabul gördüğüne yönelik değerlendirmeler, boyutu bilinmese de onun Şîî cemaatle bağlantılı olduğunu gösterir. Bu da Abdullah b. Ebi'l-Hüseyin vasıtasıyla nakledilen hadislerin, Şîî halkalarla ve râvilerle ilişkili isimler tarafından rivayet edildiğine işaret eder. Diğer taraftan Ka'b b. Ucre rivayetini Ebû İshak es-Sebîî'den nakleden Muhammed b. Câbir, Sünnî âlimler tarafından çeşitli nedenlerle eleştirilmişse de onun Şîî eğilimlere sahip olduğundan bahsedilmemiştir.⁴⁴ Tûsî'nin (ö. 460/1067) Cafer es-Sâdik'ın ashâbı arasında yer verdiği⁴⁵ bu râvi hakkında erken dönemdeki diğer Şîî ricâl eserlerinde bilgi bulunmaz. Çağdaş dönemdeki çalışmalar arasında ise bu râviye sadece Tüsterî (ö. 1995) yer vermiştir. Ancak o da Tûsî'nin ve Sünnî münekkitlerin bu râvi hakkındaki değerlendirmelerini kaydetmiştir.⁴⁶ Bu bilgilere göre Muhammed b. Câbir'in, dönemindeki Şîî hadis meclisleri ve râvilerle irtibatlı olduğunu söylemek zordur. Son olarak Ebû İshak'tan bu hadisi nakleden Ebû'l-Ahvas Sellâm b. Süleym'in de Şîî eğilimlere sahip olduğu ya da döneminin Şîî hadis halkalarına devam ettiği bilinmemektedir.⁴⁷

Şîî ve Sünnî kaynaklarda yer alan isnadlarından hareketle bu hadisin iki ekolün ders meclisleri arasındaki geçiş sürecine dair birtakım değerlendirmeler yapılabilir. Bu rivayetin Ehl-i sünnet ve Şîa'nın hadis halkaları arasındaki geçiş süreci hakkında yorum yapmaya imkân tanıyan en önemli şahıs Ebû İshak es-Sebîî'dir. Zira o bu naklin hem *el-Kâfî* isnadında hem de Sünnî kaynaklardaki Hz. Ali, Ka'b b. Ucre ve Abdullah b. Ebi'l-Hüseyin tariklerinde yer alır. Ebû İshak *el-Kâfî* hadisini doğrudan Allah Resûlü'nden nakletse de Sünnî metinleri sırasıyla Hâris el-A'ver ve Abdullah b. Ebi'l-Hüseyin vasıtasıyla rivayet etmektedir. Onun Hz. Ali rivayetini kendisinden naklettiği hocası Hâris el-A'ver de Şîî eğilimleri bulunan ve bu özellikteki râvilerle irtibatlı bir isimdir. Bununla birlikte Ka'b b. Ucre rivayetini naklettiği hocası Abdullah b. Ebi'l-Hüseyin'in Şîî hadis halkalarıyla bağlantısı bilinmemektedir. Ka'b hadisini Ebû İshak'tan nakleden Ma'mer b. Râşid, Muhammed b. Câbir ve Ebû'l-Ahvas Sellâm b. Süleym ile

⁴³ Dann, *Contested Boundaries*, s. 152.

⁴⁴ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 41-2; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, II, 281; Mizzî, *Tehzîb*, XXIV, 566-7; Zehebî, *Siyer*, VIII, 238; Alâî, *Muhtelitîn*, s. 108; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 89.

⁴⁵ Tûsî, *Ricâl*, s. 279.

⁴⁶ Tüsterî, *Kâmûs*, IX, 149.

⁴⁷ Şîî ricâl kaynaklarında aynı isme sahip iki râvinin yer aldığı görülmüşse de bu isnaddaki Ebû'l-Ahvas ile aynı kişi olmadıkları anlaşılmıştır.

kendilerinden nakilde bulunan râviler, sadece Sünnî ders meclisleriyle irtibatlı kimselerken Süfyân b. Uyeyne ve Gurre b. Dînâr er-Rakkî ise her iki ekolün ders meclisleriyle de irtibatlıdır. Ancak İbn Uyeyne, Şîî hadis halkalarıyla sıkı irtibatlı olmadığı gibi kendisinden nakilde bulunan râviler de sadece Sünnî meclislere devam eden isimlerdir. Buna karşın Gurre b. Dînâr’dan nakilde bulunan isimler ise Sünnî hadis halkalarıyla ilişkili olmayan Şîî râvilerdir.

Sonuç olarak bu hadisin Sünnî ve Şîî isnadları incelendiğinde, *el-Kâfî* tarikindeki Gurre b. Dînâr’ın Ebû İshak’tan dinlediği bu hadise Şîa’nın ders meclislerinde yaygınlık kazandırdığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu hadisin Şîî halkalara geçişinde Gurre b. Dînâr rol oynamıştır. Onun hakkında hem Sünnî hem de Şîî kaynakların çok fazla bilgi vermemesi ve meçhul bir râvi olduğuna işaret edilmesi, iki ekol arasındaki rivayet geçişlerinde rol alan râvilerin özellikleri hakkında fikir vermesi bakımından da önemlidir.⁴⁸ Gurre’nin kripto bir râvi olma, yani Sünnî ve Şîî hadis meclislerinde kimliğini farklı şekillerde tanıtmaya ihtimalinin bulunması da rivayet geçişlerinde rol oynayan isimlerin çeşitli nedenlerle kimliklerini gizlediklerine işaret eder. Son olarak Gurre’nin vefat tarihi bilinmese de hocası Ebû İshak, 2./8. asrın ilk yarısında Kûfe’de rivayet faaliyetinde bulunan bir isimdir. Dolayısıyla bu rivayetin Şîî hadis halkalarına intikalinin, 2./8. asrın ilk yarısında Kûfe’de meydana geldiği söylenebilir.

B. “Müslüman Kardeşini Ziyaret Etme” Rivayeti

Ehl-i sünnet’in hadis halkalarından Şîî ders meclislerine geçtiği tespit edilen bir ve “Muhammed b. Yahya → Ahmed b. Muhammed b. İsa → Ali b. Faddâl → Ali b. Ukbe → Ebû Hamza [es-Sümâlî]” isnadıyla kaydedilen rivayette Cafer es-Sâdık şöyle demektedir:

Kim, başka bir sebeple değil de Allah için, Allah’ın vaadini ve onun katındaki [nimetleri] dileyerek [Müslüman] kardeşini ziyaret ederse Allah ona “Sen ne güzel bir amel işledin. Cennet senin için mübarek olsun!” diyerek seslenen yetmiş bin melek görevlendirir.⁴⁹

Bu hadis birtakım lafız farklılıklarıyla *el-Kâfî*’de “Ali b. İbrahim → babası → İbn Ebî Umeyr → Ebû Eyyûb → Ebû Hamza [es-Sümâlî] → el-Abdû’s-Sâlih⁵⁰ [Musa el-Kâzım]”

⁴⁸ Bekir Kuzudişli Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki rivayet geçişlerini incelediği makalesinde, hadislerin geçişinde rol oynayan şahısların Sünnî münekkitler tarafından zayıf sayıldığı ve hadis uydurmakla itham edildiğini tespit etmiştir (Kuzudişli, “Sunnî-Shî‘î Interaction in the Early Period”, s. 40). Kuzudişli’nin tespitine ek olarak yukarıda incelenen nakil, iki ekol arasındaki rivayet geçişlerinde Sünnî ve Şîî hadis çevrelerinde pek fazla tanınmayan ve meçhul olduğu söylenen râvilerin de etkili olduklarını göstermektedir.

⁴⁹ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 109.

⁵⁰ “el-Abdû’s-Sâlih” ifadesi ile Musa el-Kâzım kastedilir (İbn Şehîd-i Sâni, *Münteka’l-cümân*, I, 457; II, 276, 486; III, 154; Tefrişî, *Nakdû’r-ricâl*, V, 316; Erdebîlî, *Câmi’u’r-ruvât*, II, 290). “el-Abdû’s-Sâlih” ifadesinin yanı sıra Kâzım için âlim, şeyh, fakih kelimelerinin de kullanıldığına dair bk. Basrî, *Fâikü’l-makâl*, s. 44; Mâzenderânî, *Münteha’l-makâl*, I, 26; Kelbâsî, *er-Resâilü’r-ricâliyye*, II, 177; Mirza en-Nûrî, *Müstedrekü’l-Vesâil*, XIX, 286; Şâhrûdî, *Müstedrekât*, I, 15. Mâmekânî, Şîî cemaatin imamlarını bu şekilde farklı sıfatlarla zikretmesini takıyyeye ve Musa el-Kâzım’ı bilinen isim, künye ve lakaplarıyla anmaktan korkmalarına bağlar (*Tenkîhu’l-makâl*, I, 400).

tarikiyle de kaydedilmiştir. Bir önceki nakilden farklı olarak Ebû Hamza es-Sümâlî'nin Musa el-Kâzım'dan rivayet ettiği hadiste imam şöyle der:

Bir kimse Müslüman kardeşini başkası için değil de Allah için ziyaret eder ve bununla sevap ve Allah'ın vaadini elde etmek isterse Allah bu kişi için yetmiş bin melek görevlendirir. Bu melek, evinden çıkıp dönünceye kadar ona “Sen ne güzel bir amel işledin. Cennet senin için mübarek olsun! Cennetteki menziline hazırlan!” diyerek seslenir.⁵¹

Bu rivayet *el-Kâfî*'den önce⁵² ve sonra telif edilen Şîî hadis eserlerinde isnadsız yer almıştır.⁵³ Dolayısıyla rivayetin Sünnî ve Şîî halkalar arasındaki geçiş süreci *el-Kâfî* isnadlarından hareketle takip edilecektir.⁵⁴ Öncelikle Cafer es-Sâdık'tan nakledilen Şîî rivayetlerin isnadlarında Sünnî hadis meclisleriyle de irtibatlı olduğu bilinen tek isim Ebû Hamza es-Sümâlî'dir. Ondan bu hadisi nakleden Ali b. Ukbe b. Hâlid el-Esedî (ö. ?) güvenilir bir Şîî râvidir⁵⁵ ve Ehl-i sünnet'in ders meclisleriyle irtibatı yoktur.⁵⁶ Ali b. Ukbe'den bu hadisi nakleden Ali b. Faddâl el-Kûfî (ö. ?) de Şîî ulemanın güvenilirliğine işaret ettiği⁵⁷ ve sadece mezhebin hadis halkalarına devam eden bir râvidir.⁵⁸ Benzer şekilde Ebû Hamza es-Sümâlî, Kâzım'a nispet edilen rivayetlerin de tek ortak râvisidir. Zira mezkûr rivayeti kendisinden aktaran Ebû Eyyûb İbrahim b. İsa el-Hazzâz (ö. ?) Şîa'nın güvenilir râvilerindendir.⁵⁹ İbn Hacer de *Lisânü'l-Mîzân*'da Ebû Eyyûb el-Hazzâz'ın Şîî bir râvi olduğunu belirtmiştir.⁶⁰ Ebû Eyyûb'dan bu rivayeti nakleden İbn Ebî Umeyr (ö.

⁵¹ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 111.

⁵² Hüseyin b. Saîd, *Kitâbü'l-Mü'min*, s. 60.

⁵³ Sadûk, *Musâdakatü'l-ihvân*, s. 28; Müfid, *İhtisas*, s. 186; Tabersî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 363; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, LXXI, 342, 350, 355; LXXV, 32.

⁵⁴ “Müslüman Kardeşini Ziyaret Etme” rivayetinin isnad şeması için bk. EK-2.

⁵⁵ Berkî, *Ricâl*, s. 166; Necâşî, *Ricâl*, s. 271; Tûsî, *Ricâl*, s. 245, 266; İbn Davud, *er-Ricâl*, s. 140.

⁵⁶ Tespit edilebildiği kadarıyla sadece İbn Hacer, hakkında bilgi verdiği Şîî râvi Büreyd b. Muâviye b. Ebî Hakem'den Ali b. Ukbe el-Esedî'nin hadis naklettiğini söyler (*Lisân*, II, 273). Bu da mezkûr râvinin Şîî hadis halkalarıyla irtibatlı olduğunu gösterir.

⁵⁷ Keşşî, *Ma'rife*, s. 440-1; Necâşî, *Ricâl*, s. 257-8; Tûsî, *el-Fihrist*, s. 92-3.

⁵⁸ Bu râvi hakkında bilgi veren tek Sünnî kaynak Dâvûdî'nin (ö. 945/1539 [?]) *Tabakâtü'l-müfessirîn* isimli eseridir. Müellif burada onun Şîî olduğunu ve *Fezâilü'l-Kur'ân* isimli bir kitap telif ettiğini söyler (I, 403).

⁵⁹ Keşşî, *Ma'rife*, s. 307; Necâşî, *Ricâl*, s. 20; Tûsî, *el-Fihrist*, s. 8; İbn Davud, *er-Ricâl*, s. 32; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, I, 77.

⁶⁰ İbn Hacer, *Lisân*, I, 317, 329.

217/832)⁶¹ ve sonraki tabakalarda yer alan râvilerin de Sünnî hadis halkalarıyla irtibatlı oldukları bilinmez.⁶²

Görüldüğü üzere Cafer es-Sâdık ve Musa el-Kâzım'a nispet edilen bu hadisler, 2./8. asrın ikinci çeyreğinden itibaren mezhebin râvileri tarafından Şîî halkalarda nakledilmiştir. Bununla birlikte Şîî isnadlarda yer alan ve Sünnî hadis halkalarıyla da irtibatlı olduğu bilinen tek râvi Ebû Hamza es-Sümâlî'dir. Şîî literatürde Sâdık ve Kâzım'a nispet edilen bu hadis, Sünnî kaynaklarda ise Hz. Peygamber'in sözü olarak yer alır.⁶³ Bu hadisi Allah Resûlü'nden nakleden râviler Hz. Ali, Ebû Hüreyre (ö. 58/678),⁶⁴ Enes b. Mâlik (ö. 93/711-2)⁶⁵ ve Ebû Kılâbe Abdullah b. Zeyd el-Cermî'dir (ö. 104/722).⁶⁶ Yapılan araştırmada Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik ve Ebû Kılâbe isnadlarının bu hadisin Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki geçişi hakkında bilgi vermediği tespit edilmiştir. Ancak Ebû Hamza es-Sümâlî, Hz. Ali'den nakledilen Sünnî rivayetlerin isnadlarında da yer almaktadır. Dolayısıyla bu rivayetin Sünnî ve Şîî ders halkaları arasındaki intikal sürecine dair bilgi almak için Hz. Ali isnadları incelenecektir.

Sünnî kaynaklarda Hz. Ali'den nakledilen iki rivayet vardır. Bunların ilki Temmâm er-Râzî'nin (ö. 414/1023) *el-Fevâid* isimli eserinde “Ebû'l-Hasan Ahmed b. Süleyman b. Hazlem → Sa'd b. Muhammed el-Beyrûtî → Hişâm b. Ammâr → Saîd b. Yahya → Ebû Hamza es-Sümâlî → Ebû İshak es-Sebî → Hâris [el-A'ver] → Hz. Ali → Hz. Peygamber” isnadıyla yer alır.⁶⁷ Hz. Ali vasıtasıyla nakledilen diğer rivayet Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Şuabü'l-îmân*'ında “Ebû Sa'd el-Mâlîni → Ebû Ahmed İbn Adî → Abdullah b. Muhammed b. Selm → Hişâm b. Ammâr → Saîd b. Yahya → Ebû Hamza es-Sümâlî → Ebû İshak es-Sebî → Hâris [el-A'ver] → Hz. Ali → Hz. Peygamber” tarikiyle serdedilmiştir.⁶⁸ Mezkûr iki isnadla kaydedilen metinlerde Allah Resûlü şöyle buyurmaktadır:

⁶¹ Çalışmanın Birinci Bölüm'ünde de işaret edildiği üzere İbn Ebî Umeyr, Sünnî âlimlerle karşılaştığı hâlde onların meclislerine katılarak hadis dinlemeyi tercih etmediğini ifade eden bir isimdir (Topgöl, *Şîî Ricâl İlmi*, s. 307; a.mlf., “Erken Dönem Hadis Çalışmalarında Şîilik İthamları”, s. 60-1).

⁶² Berkî, *Ricâl*, s. 294; Keşşî, *Ma'rife*, s. 487; Tûsî, *Ricâl*, s. 299, 365; İbn Davud, *er-Ricâl*, s. 159; İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 240; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, IV, 107.

⁶³ Tespit edilebildiği kadarıyla ilgili nakil sadece bir yerde Sa'd et-Tâî'ye nispet edilerek rivayet edilir (İbnü'l-Mübârek, *Zühâ*, s. 223-4).

⁶⁴ Sahâbî râvisi Ebû Hüreyre olan nakilleri görmek için bk. İbn Vehb, *Câmi'*, I, 255; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIV, 72; İbn Mâce, “Ebvâbü'l-Cenâiz”, 2; Tirmizî, “Ebvâbü'l-Birr ve's-sıla”, 64; Dûlâbî, *Künâ*, II, 799-800; Ebû Bekir eş-Şâfiî, *Fevâid*, II, 789; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, XI, 330; Şecerî, *Tertîb*, II, 194, 399.

⁶⁵ Enes b. Mâlik'in Allah Resûlü'nden naklettiği hadisleri görmek için bk. Bezzâr, *Müsned*, XIII, 101-2; VII, 166; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, III, 107; Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, VII, 236-7; Heysemî, *Maksadü'l-'alî*, III, 27.

⁶⁶ Ebû Kılâbe'den nakledilen hadis için bk. Ma'mer b. Râşid, *Câmi'*, XI, 203.

⁶⁷ Temmâm, *Fevâid*, I, 266-7.

⁶⁸ Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, XI, 330.

Bir kimse Müslüman kardeşini başkası için değil de Allah için ziyaret eder ve bununla Allah'tan sevap ve Allah'ın vaadini elde etmek isterse Allah onun için evine dönünceye kadar arkasından “Ne güzel bir amel işledin. Cennet senin için mübarek olsun!” diyerek seslenen yetmiş bin melek görevlendirir.

Hiz. Ali vasıtasıyla Allah Resûlü'nden nakledilen bu hadisi sırasıyla Hâris el-A'ver, Ebû İshak es-Sebî ve Ebû Hamza es-Sümâlî aktarır. Bilindiği üzere bu üç isim, Ehl-i sünnet ve Şîa'nın ortak râvilerindendir. Bu da Hiz. Ali rivayetlerinin 2./8. asrın ilk yarısında her iki ekolün ders meclisleriyle de irtibatlı kimseler tarafından nakledildiğini gösterir. Bununla birlikte mezkûr üç râvinin farklı derecelerde olmakla birlikte Şîi eğilimlere sahip kimseler oldukları da hatırlanmalıdır. Aslında bu durum Hiz. Ali rivayetlerinin Şîi temayülleriyle öne çıkan râviler arasında yaygınlık kazandığı anlamına gelir. Diğer taraftan Sünnî rivayetleri Ebû Hamza'dan nakleden Sa'dân lakabı ile tanınan⁶⁹ Saîd b. Yahya el-Lahmî'nin (ö. 199/815) Şîi eğilimleri ve ders halkalarıyla irtibatı yoktur.⁷⁰ Ondan nakilde bulunan Hişâm b. Ammâr (ö. 245/859) ve sonraki tabakalarda yer alan râviler de Şîi hadis çevreleriyle bağlantılı kimseler değildir. Bu da Hiz. Ali rivayetlerinin Ebû Hamza es-Sümâlî'den sonra sadece Sünnî hadis halkalarına devam eden râviler tarafından nakledildiğini göstermektedir.

Sünnî ve Şîi isnadlardan elde edilen verilere göre bu rivayetin iki ekolün hadis halkaları arasındaki geçiş süreci hakkında birtakım değerlendirmeler yapılabilir. Öncelikle Şîi isnadlarda yer alan ve Ehl-i sünnet'in ders meclislerine de katıldığı bilinen tek râvi Ebû Hamza es-Sümâlî'dir. Kendisinden nakilde bulunan râvilerin tamamının Şîi hadis meclisleriyle irtibatlı isimler olması, 2./8. asrın ikinci yarısında bir grup Şîi râvinin cemaat içi bilgilerle yetinme bilincine sahip olduğuna işaret etmektedir. Bir diğer ifadeyle henüz Sünnî ve Şîi hadis halkalarının tamamen ayrılmadığı bir dönemde bazı Şîi râviler, sadece kendi meclislerinde hadis dinleyip rivayet etmişlerdir. Öte yandan Sünnî hadis eserlerinde oldukça geniş bir isnad ağıyla nakledilen bu hadisin Hiz. Ali tariklerinde de Ebû Hamza'nın ismine tesadüf edilmiştir. Ancak Ebû Hamza'dan nakilde bulunan râviler Şîi ders meclisleriyle bağlantılı değildir. Anlaşıldığı kadarıyla bu rivayeti Şîi hadis halkalarına taşıyan isim Ebû Hamza'dır. O Ebû İshak'tan 2./8. asrın ilk yarısında Kûfe'de dinlediği bu hadisi, Şîi râvilere naklederek mezhebin ders meclislerinde yaygınlık kazanmasını sağlamıştır.

C. “Husumetten Sakının” Rivayeti

Ehl-i sünnet'in ders meclislerinden Şîi hadis halkalarına intikal ettiği tespit edilen son rivayet, *el-Kâfi*'de “Muhammed b. Yahya → Ahmed b. Muhammed b. İsa → İbn Mahbûb → Anbese [b. Mahled] el-Âbid → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık]” isnadıyla kaydedilmiştir. Anbese

⁶⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, IV, 196; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 216; İbn Asâkir, *Târîh*, XXI, 322.

⁷⁰ İbn Asâkir, *Târîh*, XXI, 319; Mizzî, *Tehzîb*, XI, 106-8; Zehebî, *Târîh*, XII, 167-8.

b. Mahled'in haber verdiğine göre Sâdık "Husumetten sakının! Çünkü o kalbi meşgul eder, nifak [tohumları] eker ve kin duyulmasına neden olur" demektedir.⁷¹ *el-Kâfî*'den önceki kaynaklarda yer almayan bu hadis, Şeyh Sadûk'un (ö. 381/991) *el-Emâlî*⁷² isimli eserinde "Muhammed b. Musa b. el-Mütevekkil → Abdullah b. Cafer el-Himyerî → Ahmed b. Muhammed b. İsa → İbn Mahbûb → Anbese [b. Mahled] el-Âbid → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık]" isnadıyla da yer almıştır.⁷³

Görüldüğü üzere Şîî hadis kaynaklarında bu rivayetin geçiş süreci hakkında bilgi vermesi muhtemel iki isnad bulunmaktadır.⁷⁴ Gerek *el-Kâfî* gerekse *el-Emâlî* rivayetini imamdan nakleden râvi Anbese b. Mahled el-Kâdî'dir (ö. 180/796'dan sonra). Ehl-i sünnet ve Şîa'nın ortak râvilerinden olan Anbese'den bu hadisi nakleden râvi Ebû Ali Hasan b. Mahbûb'dur (ö. 224/838). Şîî ricâl âlimlerinin Musa el-Kâzım ve Ali er-Rıza'nın ashâbı arasında yer verdiği ve sika kabul ettiği⁷⁵ İbn Mahbûb hakkında Sünnî kaynaklarda bilgi verilmez.⁷⁶ Dolayısıyla o, sadece Şîî hadis halkalarına devam eden bir râvidir. Yine ondan bu rivayeti nakleden Ahmed b. Muhammed b. İsa ve sonraki tabakalarda yer alan râvilerin de Ehl-i sünnet'in ders meclisleriyle irtibatlı oldukları bilinmez. Bu da 3./9. asrın ikinci yarısından itibaren Şîî hadis meclislerinin bağımsız bir yapı olmaya başladığını ve ilgili metnin Şîî râviler arasında nakledildiği göstermektedir.

Sünnî literatürde bu rivayetin yer aldığı ilk eser⁷⁷ İbn Batta'nın (ö. 387/997) *el-İbânetü'l-kübrâ*'sıdır. Mezkûr eserde bu nakil "Ebû'l-Fazl Cafer b. Muhammed el-Kâflâî → Muhammed b. İshak es-Sâgânî → Mansur b. Ebî Müzâhim → Anbese [b. Mahled] el-Kâdî → Cafer b. Muhammed" ve "Ebû'l-Kâsım Ömer b. Ahmed el-Kasabânî → Ahmed b. Muhammed b. Harun → Hasan b. Abdülvehhâb → Mansur b. Ebî Müzâhim → Anbese [b. Mahled el-Kâdî] → Cafer b. Muhammed" isnadlarıyla kaydedilmiştir.⁷⁸ Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ*'da bu nakle "İbrahim b. Ahmed b. Ebî Husayn → dedesi Ebû Husayn el-Kâdî → Avn b.

⁷¹ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 175.

⁷² Aralarında Şeyh Sadûk'un eserinin de yer aldığı *Emâlî* eserleri hakkındaki müstakil bir çalışma için bk. Viložny, "Transmitting Imâmî Hadîth", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 2021, c. L, s. 167-83.

⁷³ Sadûk, *el-Emâlî*, s. 304.

⁷⁴ "Husumetten Sakının" rivayetinin isnad şeması için bk. EK-3.

⁷⁵ Berkî, *Ricâl*, s. 294; Tûsî, *Ricâl*, s. 334, 354; İbn Davud, *er-Ricâl*, s. 77; İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 97.

⁷⁶ İbn Hacer *Lisânü'l-Mîzân*'da İbn Mahbûb'a yer vermiş, onun Şîî musannif ve fakihlerden olduğunu söylemiştir (III, 111). Ayrıca bk. Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, I, 144.

⁷⁷ Bozkurt, 4./10. asır muhaddislerinin garîb, şâz ve ferd türündeki nadir rivayetleri toplama çabasında olduklarını söyleyerek onların bu özelliğini ilmî muhitte var olma çabası ve koleksiyonerlik tutkusu ile ilişkilendirir (*Hicrî 4. Asırda Ehl-i Hadis Arasındaki Tartışmalar*, s. 16-35). Müşterek rivayetlerin önemli bir kısmının, ilk üç asırdaki hadis kaynaklarından ziyade 4./10. ve 5./11. asırlarda telif edilen eserlerde yer alması, Bozkurt'un 4./10. asır muhaddislerinin nadir rivayetlerin peşine düştükleri yönündeki tespiti ve bu durumun bir sonraki asırda da devam etmesiyle ilişkili olmalıdır.

⁷⁸ İbn Batta, *el-İbânetü'l-kübrâ*, II, 525-6.

Sellâm → Anbese b. Mahled el-Âbid → Cafer b. Muhammed b. Ali → babası [Muhammed b. Ali]⁷⁹ ve “Ahmed b. Cafer b. Selm → Ahmed b. Ali el-Ebbâr → Mansur b. Ebî Müzâhim → Anbese [b. Mahled] el-Has‘amî → Cafer b. Muhammed” tarikleriyle yer vermiştir.⁸⁰ Son olarak Beyhakî’nin *Şuabü’l-îmân*’ında “Ebû Abdullah el-Hâfız → Ebü’l-Abbâs Muhammed b. Yakub → Muhammed b. İshak → Mansur b. Ebî Müzâhim → Anbese [b. Mahled] el-Kâdî → Cafer b. Muhammed” isnadıyla kaydettiği⁸¹ bu hadis, mezkûr kaynakların tamamında “Dinde husumetten sakının! Çünkü o kalbi meşgul eder, nifak [tohumları] eker” metniyle yer almıştır.

Hilyetü’l-evliyâ’da Muhammed el-Bâkır’dan nakledilen bir rivayet hariç Sünnî metinlerin tamamı Cafer es-Sâdık’tan rivayet edilmiştir. Ehl-i sünnet rivayetlerinin tamamını imamdan nakleden râvi ise Anbese b. Mahled’dir. Bu rivayetlerin dördünü Anbese’den Mansur b. Ebî Müzâhim el-Bağdâdî (ö. 235/849), birini ise Ebû Husayn Avn b. Sellâm el-Kureşî el-Kûfî (ö. 236/850) nakletmektedir. Mansur b. Ebî Müzâhim güvenilirliğine işaret edilen, Şîî temayülleri ya da Râfîzî fikirleri benimsediği bilinmeyen bir râvidir.⁸² Diğer taraftan Şîî ricâl âlimleri de bu râvi hakkında herhangi bir bilgi vermez. Bu da onun Şîî râviler ya da ders meclisleriyle irtibatlı olmadığını gösterir. Yine ondan nakilde bulunan râvilerin de Şîî hadis halkalarıyla irtibatlı olmadıkları tespit edilmiştir. Bununla birlikte Anbese b. Mahled’in diğer râvisi Avn b. Sellâm, aslen Şîîliğin merkezi Kûfe’den olsa da Bağdat’ta yaşamış güvenilir bir râvidir.⁸³ Avn b. Sellâm ve kendisinden nakilde bulunan râvilerin de Şîa’nın ders meclisleriyle bağlantılı oldukları bilinmez. Tüm bu bilgiler Sünnî rivayetlerin isnadlarında yer alan ve Şîî ilim halkalarıyla da irtibatlı olduğu bilinen tek râvinin Anbese b. Mahled olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak bu hadisin Ehl-i sünnet ve Şîa’nın hadis kaynaklarında yer alan toplam yedi isnadı vardır. Bu rivayetlerin tamamını Cafer es-Sâdık’tan nakleden isim Anbese’dir. Birinci Bölüm’de de işaret edildiği üzere Anbese hakkında Sünnî kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamakta ve Şîî eğilimlere sahip olmakla itham edilmektedir. Şîa’nın ricâl eserlerinde Anbese hakkında Sünnî kaynaklara nispetle daha fazla bilgi yer alsa da mezhebin kaynaklarında toplamda on iki rivayeti vardır. Aslında bu bilgiler Anbese’nin hem Sünnî hem de Şîî halkalarla çok fazla irtibatı bulunmadığını, ayrıca hadis rivayetinde de öne çıkan bir râvi olmadığını gösterir. Bununla birlikte kendisinden bu hadisi nakleden üç râvi vardır. Şîî rivayetleri ondan nakleden isim İbn Mahbûb iken Sünnî isnadlardaki râvileri Mansur b. Ebî Müzâhim ve Avn b. Sellâm’dır. Ancak ne İbn Mahbûb’un Sünnî hadis halkalarıyla ne de Mansur b. Ebî Müzâhim ve Avn b. Sellâm’ın Şîî râvilerle bağlantılı olduğu bilinir. Benzer şekilde bu üç râviden nakilde bulunan

⁷⁹ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, III, 184.

⁸⁰ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, III, 198.

⁸¹ Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, XI, 42.

⁸² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VIII, 170; Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 544-5; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 312.

⁸³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 516; Hatîb, *Târih*, XIV, 235; Zehebî, *Mîzân*, III, 306; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 170-1.

isimler de sadece Şîî ya da Sünnî ders meclislerinde rivayet faaliyetine katılan kimselerdir. Bu bilgilere göre rivayetin Şîî hadis meclislerine geçişinden Anbese b. Mahled'in sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Rivayetin Şîî hadis halkalarına intikali ise 2./8. asrın ortasında Kûfe'de meydana gelmiştir.

II. ŞÎÎ HADİS HALKALARINDAN SÜNNÎ DERS MECLİSLERİNE GEÇEN RİVAYETLER

Bu başlıkta ne zaman, nerede ve kimin tarafından Şîî hadis halkalarından Sünnî ilim meclislerine intikal ettiği soruları eşliğinde 5 müşterek rivayetin geçiş süreci ele alınacak, böylece dönemin ders halkaları hakkında birtakım bilgiler verilecektir.

A. “Affetmenin Fazileti”

el-Kâfî'de “Ali [b. İbrahim] → babası [İbrahim b. Hâşim] → Muhammed b. İsmail ve Fazl b. Şâzân → İbn Ebî Umeyr → İbrahim b. Abdülhamid → Ebû Hamza [es-Sümâlî]” isnadıyla kaydedildiğine göre Ali b. el-Hüseyin şöyle demektedir:

Kıyamet gününde Allah Teâlâ önceki ve sonraki [ümme]tleri aynı yerde toplar, sonra bir münadi “Fazilet ehli nerede?” diye seslenir. Bunun üzerine bir grup insan ayağa kalkar, melekler onları karşılayıp “Sizin faziletiniz neydi?” diye sorarlar. Onlar da “Bizimle akrabalık bağı koparan kimseye yardım eder, bize zulmeden affederdik” derler. Sonra onlara “Doğru söylediniz, cennete girin” denilir.⁸⁴

Şîî hadis halkalarından Sünnî ders meclislerine intikal ettiği tespit edilen bu rivayet, erken dönemde Hüseyin b. Saîd el-Ahvâzî'nin *Kitâbü 'z-Zühhd* isimli kitabında⁸⁵ daha detaylı bir metinle ve “İbn Ebî Umeyr → İbrahim b. Abdülhamid → Ebû Hamza [es-Sümâlî] → Ali b. el-Hüseyin [Zeynelâbidîn]” isnadıyla kaydedilmiştir.⁸⁶ *el-Kâfî*'den sonraki Şîî hadis kaynaklarında genellikle isnadsız olarak yer alan mezkûr rivayet,⁸⁷ Tûsî'nin *el-Emâlî*'sinde⁸⁸ “Muhammed b. Muhammed → Ebû'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan b. el-Velîd → babası → Muhammed b. el-Hasan es-Saffâr → Ahmed b. Muhammed b. İsa → Muhammed b. Ebî Umeyr → Sabbâh el-

⁸⁴ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 70.

⁸⁵ Hüseyin b. Saîd ve *Kitâbü 'z-Zühhd*'ü hakkında bilgi için bk. Kuzudîşli, *Şîa ve Hadis*, s. 313-38.

⁸⁶ Hüseyin b. Saîd, *Kitâbü 'z-Zühhd*, s. 145-6.

⁸⁷ Eşterî, *Mecmûatü Verrâm*, I, 124; II, 180; Tabersî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 176; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, VII, 171, 211; LXVI, 245; LXVIII, 400, 419; LXXI 393.

⁸⁸ *Emâlî*'ler genellikle birbirini takip eden oturumlarda imlâ edilen bir telif türüdür. Bu eserlerdeki hadisler belirli bir konu hakkında değildir ve genellikle tarih, hukuk gibi çeşitli konulardaki hadisler karışık olarak sunulur. Şîî hadis âlimleri, özellikle imlâyı yapan hoca seçkin bir kimse olduğunda bu tür kitapları güvenilir kabul eder (Kohlberg, “Şîî Hadis”, s. 54).

Hazzâ → Ebû Hamza es-Sümâlî → Ebû Cafer [Muhammed el-Bâkır] → dedeleri → Hz. Peygamber” tarikiyle ve *el-Kâfî*’dekinden daha detaylı bir metinle kaydedilmiştir.⁸⁹

Tespit edilebildiği kadarıyla bu hadisin Şîî literatürde yukarıdaki üç isnaddan farklı bir tariki yoktur.⁹⁰ Her üç isnadda da Ebû Hamza es-Sümâlî bu rivayeti imamdan nakleden isimdir. Ebû Hamza *Kitâbü’z-Zühed* ve *el-Kâfî* metnini Ali b. el-Hüseyin Zeynelâbidîn’den, *el-Emâlî* hadisini Muhammed el-Bâkır’dan nakleder. İlgili metni kendisinden aktaran râviler ise Sabbâh b. Subeyh el-Hazzâ (ö. ?) ile İbrahim b. Abdülhamid el-Esedî el-Kûfî’dir (ö. ?). Bu iki öğrencisinden Sabbâh b. Subeyh Cafer es-Sâdık’ın ashâbından⁹¹ sika bir râvidir.⁹² Ehl-i sünnet’in tarih, tabakât ve ricâl eserlerinde hakkında bilgi bulunmayan Sabbâh, sadece Şîî hadis meclisleriyle irtibatlı biridir. Ebû Hamza’nın diğer râvisi İbrahim b. Abdülhamid ise Cafer es-Sâdık, Musa el-Kâzım ve Ali er-Rıza’nın ashâbı arasında zikredilmiştir.⁹³ İbrahim b. Abdülhamid, Vâkıfı⁹⁴ olması nedeniyle tenkit edilmişse de Şîî ricâl âlimlerinin genel kanaati, onun güvenilir bir râvi olduğu yönündedir.⁹⁵ Bununla birlikte Sabbâh b. Subeyh gibi İbrahim b. Abdülhamid’in de Sünnî hadis halkalarıyla bağlantısı yoktur.⁹⁶

Erken dönem Şîî ricâl âlimlerinden Keşşî’nin (ö. 4./10. asrın ilk yarısı) İbrahim b. Abdülhamid biyografisinde verdiği bilgiler, 2./8. asırda Kûfe’de bulunan Şîî hadis halkalarındaki rivayet faaliyeti hakkında fikir vermesi nedeniyle zikredilmeye değerdir. Keşşî İbrahim b. Abdülhamid’in Kûfe mescidinde⁹⁷ Cafer es-Sâdık’tan hadis naklederken imamın ismini açıkça zikretmek yerine “Ahbarânî Ebû İshak keza”, “Kâle Ebû İshak keza”, “Feale Ebû İshak keza” dediğini kaydeder. Keşşî sadece İbrahim b. Abdülhamid’in değil, Kûfe mescidinde hadis nakleden pek çok Şîî râvinin⁹⁸ de imamın ismini açıktan söylemediğini, kendisinden “Haddesenî

⁸⁹ Tûsî, *el-Emâlî*, s. 166-8.

⁹⁰ “Affetmenin Fazileti” rivayetinin isnad şeması için bk. EK-4.

⁹¹ Berkî, *Ricâl*, s. 230; Tûsî, *Ricâl*, s. 226; Hûî, *Mu’cem*, X, 101.

⁹² Necâşî, *Ricâl*, s. 201; İbnü’l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 170; Tefrişî, *Nakdû’r-ricâl*, II, 415; Hûî, *Mu’cem*, X, 101.

⁹³ Berkî, *Ricâl*, s. 179, 290; Tûsî, *Ricâl*, s. 159, 332, 351; Hûî, *Mu’cem*, I, 219.

⁹⁴ İsnâaşeriyye’nin yedinci imamı Musa b. Cafer el-Kâzım’ı son imam olarak kabul edip onun ölmediğine inanan kimselere Vâkıfî denir (Sübhânî, *Külliyât*, s. 412-4; Momen, *An Introduction to Shi’i Islam*, s. 45). Vâkıfîler hakkındaki etraflı bir çalışma için bk. Buyukkara, “The Schism in The Party of Musa al-Kâzım and The Emergence of The Wâkıfî”, s. 78-99; a.mlf., *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet*, s. 220-44.

⁹⁵ Vâkıfî olması sebebiyle sika kabul edilemeyeceğine dair değerlendirmeler için bk. İbn Davud, *er-Ricâl*, s. 226; Tefrişî, *Nakdû’r-ricâl*, s. 73.

⁹⁶ Sünnî âlimlerinin hakkında bilgi vermediği bu râviye İbn Hacer, Şîî kaynaklar üzerinden *Lisân*’da yer vermiştir (I, 309).

⁹⁷ Doğmakta olan İmâmî cemaatin dinî mekânlar ağının bir parçası olan Kûfe mescidi, şehrin merkez Şîî camiidir (Haider, *The Origins of The Shi’a*, s. 239).

⁹⁸ Buckley, Kûfe mescidinde tam 900 kişinin Cafer es-Sâdık’tan nakilde bulunduğu dair kayıtların bulunduğunu söyler (“Şîî Hadislerin Kaynağı Olarak Cafer es-Sâdık”, s. 46).

Sâdık”, “Semi’tü’l-âlîme”, “Kâle’l-âlim”, “Haddesenî’s-Şeyh”, “Haddesenî Ebû Abdillâh”, “Kâle Ebû Abdillâh” gibi ifadelerle nakilde bulunduklarını söyler.⁹⁹ Bu kayıt Kûfe’deki Şîî cemaatin çeşitli nedenlerle Cafer es-Sâdık’ın ismini zikretmekten çekindiğine işaret etmekle birlikte daha özelden İbrahim b. Abdülhamid’in bağlı bulunduğu topluluğun genel tavrına uygun hareket ettiğini de ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Ebû Hamza’dan bu rivayeti nakleden Sabbâh b. Subeyh ve İbrahim b. Abdülhamid Şîî râvilerdir. Mezkûr hadis bu iki isimden, yani 2./8. asrın ilk yarısından itibaren Şîî hadis halkalarında mezhebin kendi râvileri arasında nakledilmiştir.¹⁰⁰ Sabbâh ve İbrahim’den bu rivayeti nakleden İbn Ebî Umeyr ve sonraki tabakalarda yer alan râvilerin Şîî olması da söz konusu hadisin ekole mensup kimseler arasında rivayet edildiğini gösterir. Diğer taraftan Şîî metinleri nakleden ortak râvi Ebû Hamza es-Sümâlî, Sünnî isnadlarda da vardır. Ancak Beyhakî’nin *Şuabü’l-îmân*’da “Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Mukri’ → Ebû Bekir Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî → Halef b. Hişâm → Ebû Mutarrif Muğîre eş-Şâmî → Arzemî [Muhammed b. Ubeydullah] → Amr b. Şuayb → babası [Şuayb b. Muhammed] → dedesi [Muhammed b. Abdullah b. Amr b. el-Âs] → Hz. Peygamber” isnadıyla kaydettiği naklin isnadında Ebû Hamza’nın yer almadığı görülür.¹⁰¹ Bununla birlikte söz konusu isnadda yer alan ve rivayet faaliyetine katıldığı dönem itibarıyla Şîî eğilimli râvilerle bir araya gelmesi muhtemel olan Şuayb b. Muhammed el-Kureşî (ö. 81-90/700-709 arası), oğlu Amr b. Şuayb el-Kureşî (ö. 118/736), Muhammed b. Ubeydullah b. Ebî Süleyman (ö. 159/776 civarı), Halef b. Hişâm el-Bezzâr (ö. 229/844) ve Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd’in (ö. 281/894) mezkûr râvi grubuyla ilişkili olduğu bilinmez. Ayrıca bu isimler hakkında Şîî ricâl eserlerinde de bilgi yoktur. Yine bu râviler Şîî isnadlardaki şahıslarla bölgesel birlikteliğe de sahip değildir. Her ne kadar Muhammed b. Ubeydullah el-Arzemî’nin Kûfeli olduğu bilinse de kaynaklarda onun Şîî isnadlardaki râvilerle ilişkisine işaret eden bir bilgiye rastlanmamıştır. Tüm bunlar ilgili naklin Sünnî ve Şîî halkalar arasındaki geçişi hakkında *Şuabü’l-îmân* isnadının bilgi vermediğini gösterir.

Dineverî’nin (ö. 333/944) *el-Mücâlese ve cevâhiru’l-ilm* isimli eserinde yer alan “Ebû İsmail et-Tirmizî → Saîd b. Süleyman → Sinan b. Harun → [Ebû Hamza] Sâbit es-Sümâlî → Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib” isnadıyla kaydedilen hadis, ortak râvi Ebû Hamza tarafından nakledilmesi nedeniyle rivayet geçişine dair bilgi sunmaktadır. Söz konusu metinde Ali b. el-Hüseyin Zeynelâbidîn şöyle demektedir:

⁹⁹ Keşşî, *Ma’rife*, s. 372-3.

¹⁰⁰ Kûfe’de 2./8. asrın başlarından itibaren Şîa’nın bağımsız bir cemaat kimliğine sahip olduğuna ve müstakil isnadlarla nakledilen İmâmî rivayetlerin de bu duruma işaret ettiğine dair değerlendirmeler için bk. Haider, *The Origins of The Shî’a*, s. 94, 133, 136, 137, 170, 175, 180, 185.

¹⁰¹ Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, X, 422.

Allah Teâlâ önceki ve sonraki [ümme]leri aynı yerde topladığı zaman münadi “Fazilet ehli nerede? Hesaba çekilmeden cennete girsinler” der. Sonra bir grup insan ayağa kalkar, melekler onları karşılar ve “Âdemoğlu nereye?” derler. Onlar “Cennete” cevabını verir. Bunun üzerine [melekler] “Hesaba çekilmeksizin mi?” diye sorarlar, onlar da “Evet” derler. Bu defa [melekler] “Siz kimsiniz?” diye sorarlar, onlar da “Biz fazilet ehliyiz” derler. [Melekler] “Sizin faziletiniz nedir?” diye sorduğunda “Biz zulme uğradığımızda affederdik, bize kötülük yapıldığında bağışlardık, bize kaba davranıldığında hoş görürdük” derler. Bundan sonra [melekler] “Siz, bahsettiğiniz gibisiniz, amel edenlerin ecri ne güzeldir” derler. Sonrasında bir münadi “Sabır sahibi kimseler nerede? Hesaba çekilmeksizin cennete girsinler” diyerek seslenir, bir grup insan ayağa kalkar. [Melekler] “Âdemoğlu nereye?” der, onlar da “Cennete” diyerek cevap verirler. Bunun üzerine [melekler] “Hesaba çekilmeksizin mi?” diye sorar, onlar da “Evet” der. Sonra [melekler] “Siz kimsiniz?” diye sorar, onlar da sabır sahibi kimseler olduklarını söyler. Bunun üzerine [melekler] “Siz neye sabrettiniz?” derler, onlar da ömürlerinin sonuna kadar Allah’a itaat konusunda sabırlı olduklarını söyler.¹⁰²

Bu rivayeti Ebû Hamza’dan nakleden Sinan b. Harun el-Bürcümî (ö. 148/765’ten sonra) iki ekolün ortak râvilerindendir. Sünnî münekkitler Sinan’ı zayıf, rivayetlerini ise münker kabul etmiştir.¹⁰³ Bununla birlikte Sinan’ın Şîî eğilimler taşıdığı bilinmemektedir. Diğer taraftan Şîî ricâl eserlerinde bu râvi Cafer es-Sâdık’ın ashâbı arasında zikredilir.¹⁰⁴ Son dönem Şîî ricâl âlimlerinden Mâmekânî (ö. 1932), onun meçhul bir râvi olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵ İlgili hadisi Sinan’dan nakleden Saîd b. Süleyman ed-Dabbî (ö. 225/839-40) hakkında da iki ekolün ricâl eserlerinde bilgi verilmekteyse de Şîî ulema onun âmmî olduğunu belirtir.¹⁰⁶ Sünnî kaynaklarda ise Saîd’in Şîî eğilimlere sahip olduğundan bahsedilmemekte ve güvenilirliğine işaret edilmektedir.¹⁰⁷ Bu da onun Şîî halkalarla kuvvetli bir bağının bulunmadığını, daha ziyade Sünnî ders meclislerinde hadis naklettiğini gösterir. Ayrıca ondan bu hadisi nakleden râvilerin de Şîî hadis halkalarıyla irtibatları bulunmaz.

Sonuç olarak mezkûr rivayetin Şîî ve Sünnî hadis kaynaklarında toplam dört farklı tarihi vardır. İsnadlara göre Ebû Hamza bu rivayeti hem Şîî hem de Sünnî gruplar arasında nakleden isimdir. Bu durum Ebû Hamza’nın ders meclisine her iki ekole mensup râvilerin de katıldığını ve onun nakil faaliyetinde bulunduğu 2./8. asrın ilk yarısında henüz Sünnî ve Şîî grupların bağımsız ders meclislerine sahip olmadıklarını gösterir. Diğer taraftan Ebû Hamza es-Sümâlî’den sonra bu

¹⁰² Dîneverî, *Mücâlese*, III, 202.

¹⁰³ İbn Ebî Hâtim, *İlel*, IV, 57; Ukaylî, *ed-Du’afâ*, II, 171; İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, I, 449; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 243.

¹⁰⁴ Tûsî, *Ricâl*, s. 222; Tefrişî, *Nakdû’r-ricâl*, II, 377; Hûî, *Mu’cem*, IX, 328.

¹⁰⁵ Mâmekânî, *Tenkîhu’l-makâl*, XXXIV, 27.

¹⁰⁶ Muzaffer, *el-İfsâh*, II, 183; Mâmekânî, *Tenkîhu’l-makâl*, XXXI, 179.

¹⁰⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IV, 26; Hatîb, *Târîh*, X, 120; Mizzî, *Tehzîb*, X, 486; Zehebî, *Siyer*, X, 482.

nakil üç ayrı koldan devam eder. Yapılan araştırmada Şîî isnadlardaki Sabbâh b. Subeyh el-Hazzâ ve İbrahim b. Abdülhamid'in Sünnî hadis halkalarıyla herhangi bir şekilde irtibatlı olmadıkları tespit edilmiştir. Benzer şekilde bu iki isimden sonra da söz konusu rivayet Şîî râviler tarafından nakledilmiştir. Ebû Hamza'dan Sünnî rivayeti aktaran Sinan b. Harun da ortak râvilerdendir. Ebû Hamza'dan nakilde bulunan üç râvinin de Şîî hadis meclisleriyle irtibatlı olması, bu rivayetin 2./8. asrın başlarından itibaren Şîî hadis çevrelerinde şöhret bulduğunu gösterir. Öte yandan Sinan b. Harun'dan nakilde bulunan râvilerin ise Şîî hadis halkalarıyla herhangi bir şekilde irtibatları yoktur. Buna göre söz konusu rivayetin Sünnî hadis halkalarına geçişinden sorumlu râvi Sinan b. Harun'dur. O, 2./8. asrın ilk yarısında, Kûfe'de, Ebû Hamza es-Sümâlî'den dinlediği bu hadisi Sünnî râvilere naklederek ilgili rivayetin Sünnî kaynaklara girmesini sağlamıştır. Son olarak Sinan b. Harun'un Sünnî ulema tarafından zayıf, Şîî ricâl âlimlerine göre de meçhul kabul edildiği hatırlanmalıdır. Bu bilgi, Sünnî ve Şîî hadis halkaları arasındaki rivayet geçişlerinde hadis naklinde öne çıkmayan kimselerin rol oynadığına işaret etmektedir.

B. “İnsanları Ayıplamanın Kötülüğü”

Küleynî'nin “Ali b. İbrahim → babası ve idde → Sehl b. Ziyâd → İbn Ebî Necrân → Âsım b. Humeyd → Ebû Hamza es-Sümâlî → Ebû Cafer [Muhammed el-Bâkır]” isnadıyla kaydettiği rivayet, geçiş yönü Şîa'dan Ehl-i sünnet'e doğru olan bir diğer nakildir. Ortak râvi Ebû Hamza es-Sümâlî'nin Muhammed el-Bâkır'dan naklettiği bu metinde imam şunları söylemektedir:

Sevap bakımından hayrın en hızlısı iyilikte bulunmaktır. Ceza bakımından şerrin en hızlısı ise zulümdür. Kişinin kendinde görmediği bir şeyi insanlarda görmesi ya da kendisinin terk etmediği bir işi yapmalarından dolayı insanları ayıplaması yahut kendisini ilgilendirmeyen bir konuda yanında oturan kimseyi incitmesi, ona ayıp olarak yeter.¹⁰⁸

Bu rivayetin kaydedildiği ilk Şîî hadis çalışması, *el-Kâfî* isnadında da yer alan Âsım b. Humeyd el-Hannât'ın (ö. 191-200/807-816 arası) *Asl'*ıdır.¹⁰⁹ Âsım b. Humeyd'in söz konusu eserinde “Sâbit [b. Dînâr Ebû Hamza es-Sümâlî] → Ebû Cafer [Muhammed el-Bâkır] → Hz. Peygamber” isnadıyla yer verdiği hadis *el-Kâfî* metniyle aynıdır.¹¹⁰ Bununla birlikte ilgili hadis erken dönemde Hüseyin b. Saîd el-Ahvâzî'nin *Kitâbü 'z-Zühd'*ünde¹¹¹ “Nadr b. Süveyd → Âsım

¹⁰⁸ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 252.

¹⁰⁹ Şîî literatürde *Asl* denilen çalışmalar, masum imamdan doğrudan ya da bir râvi vasıtasıyla elde edilmiş yazılı kaynaklardır. Yine imamlardan, özellikle de Cafer es-Sâdık'tan aktarılan ve onların ashâbları tarafından telif edilen çalışmalara da *Asl* denir. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Kohlberg, “Al-Usûl al-arba'umi'a”, s. 128-66; Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, s. 187-224.

¹¹⁰ *el-Usûlû's-sitte aşer*, s. 156-7.

¹¹¹ Hüseyin b. Saîd söz konusu eserinde bu hadisi, Ebû Hamza es-Sümâlî'nin yer almadığı bir isnadla daha kaydeder (*Kitâbü 'z-Zühd*, s. 39).

b. Humeyd → Ebû Hamza [es-Sümâlî] → Ebû Cafer [Muhammed el-Bâkır]” isnadıyla kaydedilmiştir.¹¹² Yine *el-Kâfî*’den önce bu rivayetin Berkî’nin (ö. 274/887)¹¹³ *el-Mehâsin*’inde¹¹⁴ “Babası → Nadr b. Süveyd → Yahya el-Halebî → Müferrik → Ebû Hamza [es-Sümâlî] → Ebû Cafer [Muhammed el-Bâkır]” tarikiyle de serdedildiği bilinir.¹¹⁵ *el-Kâfî*’den sonra¹¹⁶ ise bu nakil Şeyh Müfid’in (ö. 413/1022) *el-Emâlî*’sinde “Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn → Muhammed b. Musa b. el-Mütevekkil → Ali b. el-Hüseyn es-Sa’dâbâdî → Ahmed b. Ebî Abdullah el-Berkî → Abdurrahman b. Ebî Nocrân → Ebû Hamza es-Sümâlî → Muhammed el-Bâkır → dedeleri → Hz. Peygamber” isnadıyla yer almıştır.¹¹⁷

Görüldüğü üzere Şîî hadis kaynaklarında bu rivayetin iki ekolün ders halkaları arasındaki geçiş süreci hakkında bilgi vermesi muhtemel dört isnad¹¹⁸ vardır.¹¹⁹ Bu isnadların tamamında ortak râvî Ebû Hamza es-Sümâlî bulunur. Ondan mezkûr hadisi nakleden râviler Âsım b. Humeyd, Abdurrahman b. Ebî Nocrân (ö. 220/835’ten sonra) ve Müferrik’tir (ö. ?). Söz konusu üç râviden Müferrik’in kim olduğu tespit edilememiş ve son dönem Şîî ricâl âlimlerinden Şâhrûdî, onun hakkında Şîî kaynaklarda bilgi bulunmadığını belirtmiştir.¹²⁰ Dolayısıyla Müferrik’in yer aldığı isnadlardan hareketle bu hadisin Sünnî ve Şîî halkalar arasındaki geçişine dair bilgi elde edilememektedir.

Ebû Hamza’nın diğer râvisi Âsım b. Humeyd ise Şîî hadis meclislerinin yanı sıra Sünnî halkalarla da irtibatlıdır. Modarressi Âsım b. Humeyd’in gerek Sünnî gerekse Şîî hadislerin naklinde aktif rol oynadığını ve rivayetlerinin Ebû Nuaym el-İsfahânî, Beyhakî ve Hatîb el-

¹¹² Hüseyin b. Saîd, *Kitâbü’z-Zühâd*, s. 43.

¹¹³ Berkî’nin Şîî düşüncelerin teşekkülündeki rolüne dair müstakil bir çalışma için bk. Vilozny, *Constructing a Worldview Al-Barqî’s Role in Making of Early Shî’î Faith*, Brepols 2017.

¹¹⁴ Küleynî’nin *el-Kâfî*’si ve Meclisî’nin *Bihâru’l-envâr*’ı gibi ansiklopedik tarzda kaleme alınan Şîî rivayetlerin erken dönemdeki öncüsü olarak görülen Berkî’nin *el-Mehâsin*’i, imamların ve takipçilerinin özel konumlarını vurgulayan, Şîî doktrin ve muâmelâta yönelik meseleler için referans kaynağı olan İmâmî rivayetleri içerir (Newman, *The Formative Period of Twelver Shî’ism*, s. 50-61). Berkî’nin mezkûr eseri ile ilgili etraflı bir çalışma için bk. Vilozny, “Pre-Büyd Hadîth Literature”, s. 203-30.

¹¹⁵ Berkî, *el-Mehâsin*, s. 292.

¹¹⁶ Bu rivayet *el-Kâfî*’den sonraki Şîî hadis eserlerinin genelinde isnadsız nakledilmiştir. Bu özellikteki nakilleri görmek için bk. Müfid, *İhtisas*, s. 223; Tabersî, *Mişkâtü’l-envâr*, s. 140-1; Eşterî, *Tenbihü’l-havâtur*, II, 180; Meclisî, *Bihâru’l-envâr*, LXVI, 393; LIX, 195; LXX, 385; LXXI, 58; LXXII, 47, 150, 215, 280; LXXIV, 154; LXXV, 189; XCVII, 76.

¹¹⁷ Müfid, *el-Emâlî*, s. 67.

¹¹⁸ Yapılan araştırmada bu rivayetin Şîî literatürde kaydedilen bazı isnadlarının, ilgili metnin Sünnî ve Şîî ders meclisleri arasındaki geçiş süreci hakkında bilgi vermediği görülmüştür. Bu isnad ve metinler için bk. Sadûk, *Sevâbü’l-a’mâl*, I, 454; II, 195; a.mlf., *Hısâl*, I, 110.

¹¹⁹ “İnsanları Ayıplamanın Kötülüğü” rivayetinin isnad şeması için bk. EK-5.

¹²⁰ Şâhrûdî, *Müstedrekât*, VII, 473.

Bağdâdî gibi Sünnî âlimlerin eserlerinde yer aldığını söyler.¹²¹ Onun bu ifadeleri iki ekol arasında yaşanan rivayet geçişlerine Âsım b. Humeyd'in de katkısı olduğunu göstermesi nedeniyle önemlidir. Bununla birlikte Şîî ricâl âlimlerine göre Âsım, Cafer es-Sâdık'ın ashâbından¹²² sika bir râvidir¹²³ ve mezhebin hadis kaynaklarında 400 civarında rivayeti yer alır.¹²⁴ Sünnî ricâl âlimleri de Âsım'ı sika kabul etmekte,¹²⁵ hatta Şîî eğilimlere sahip Kûfeli râviler arasında¹²⁶ ondan daha güvenilir bir kimsenin bulunmadığını belirtmektedir.¹²⁷ Şîî literatürdeki rivayetleri, Âsım b. Humeyd'den Nadr b. Süveyd es-Sayrafi el-Kûfî (ö. ?) ve Abdurrahman b. Ebî Nocrân nakletmiştir. Gerek Nadr b. Süveyd¹²⁸ gerekse Abdurrahman b. Ebî Nocrân¹²⁹ Şîî ricâl âlimlerinin güvenilir kabul ettiği ve Sünnî hadis halkalarıyla ilişkili olmayan râvilerdir. Dolayısıyla Âsım b. Humeyd'den sonra ilgili rivayet sadece Şîî ders meclislerine katılan râviler arasında nakledilmiştir. Bu da mezkûr metnin 2./8. asrın ikinci yarısından itibaren Şîî halkalarda mezhebin râvileri tarafından rivayet edildiğini gösterir.

Bu hadis Sünnî kaynaklar arasında sadece *Hilyetü'l-evliyâ*'da yer alır.¹³⁰ Ebû Nuaym'ın “Ebû Muhammed İbn Hayyân → İbrahim b. Muhammed b. el-Hasan → Ali b. Muhammed b. el-Hasan → Ali b. Muhammed b. Ebi'l-Hasib → İsmail b. Ebân → Sabbâh el-Müzenî → Ebû Hamza [es-Sümâlî]” isnadıyla yer verdiği metinde imam Muhammed el-Bâkır şöyle demektedir:

Allah Teâlâ'nın en sevdiği şey kendisinden istenmesidir. Kazayı ancak dua değiştirir. Sevap bakımından hayrın en hızlısı iyiliktir. Ceza bakımından şerrin en hızlısı ise zulümdür. Kişinin kendinde görmediği bir şeyi insanlarda görmesi ya da kendisinin terk etmediği bir işi

¹²¹ Modarressi, *Tradition and Survival*, s. 210.

¹²² Berkî, *Ricâl*, s. 275; Necâşî, *Ricâl*, s. 301; Tûsî, *Ricâl*, s. 262; İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 220; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, s. 6.

¹²³ Berkî, *Ricâl*, s. 275 (muhtakik notu); Tûsî, *el-Fihrist*, s. 120 (muhtakik notu); Necâşî, *Ricâl*, s. 301; İbn Davud, *Ricâl*, s. 113; İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 220; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, s. 6.

¹²⁴ Hûî, *Mu'cem*, X, 197-8.

¹²⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 342; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 482; Zehebî, *Târîh*, XIII, 240; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 41.

¹²⁶ Brown, Kûfe'de Hz. Peygamber'in Ehl-i beyt'ine olan sevginin çok yoğun olduğunu, Sünnî münekkitlerin de Kûfeli râviler hakkında hüküm verirken Ehl-i beyt'e yönelik bu muhabbeti Şîîlikle ilişkilendirmediğini, bunun Kûfeli olmanın tabii bir parçası olduğunu söyler (“Şîa'da Hadis”, s. 27).

¹²⁷ İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 150.

¹²⁸ Şîî ricâl âlimlerinin Nadr b. Süveyd hakkındaki değerlendirmeleri için bk. Berkî, *Ricâl*, s. 297 (muhtakik notu); Tûsî, *Ricâl*, s. 345; İbn Davud, *Ricâl*, s. 196; İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 283; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, s. 13; Hûî, *Mu'cem*, XX, 166-7.

¹²⁹ İbn Ebî Nocrân hakkında Şîî ricâl eserlerinde yer alan değerlendirmeleri görmek için bk. Berkî, *Ricâl*, s. 330, 338; Necâşî, *Ricâl*, s. 235; Tûsî, *Ricâl*, s. 360, 376; İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 205; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, III, 41; Hûî, *Mu'cem*, X, 325.

¹³⁰ Bu hadis birtakım lafız farklılıklarıyla birlikte İbnü'l-Mübârek'in (ö. 181/797) *Züh'd*'ünde de nakledilir (s. 215). Ancak bu eserde zikredilen isnad, rivayetin geçiş süreci hakkında bilgi vermemektedir.

yapmalarından dolayı insanları ayıplaması yahut kendisini ilgilendirmeyen bir hususta yanında oturan kimseyi incitmesi, kişiye ayıp olarak yeter.¹³¹

Sadece baş tarafındaki cümlelerin Şîî rivayetlerden farklılık gösterdiği bu metni, Ebû Hamza'dan Sabbâh b. Yahya el-Müzenî (ö. 148/765'ten sonra) rivayet eder. Sabbâh b. Yahya da Ehl-i sünnet ve Şîa'nın ortak râvilerindendir. Sünnî âlimlere göre Sabbâh, zayıf ve hadis uydurmakla itham edilen Kûfeli Şîî bir râvidir.¹³² Sünnî münekkitlerin zayıf kabul ettiği Sabbâh'ın¹³³ güvenilirliği konusunda Şîî ricâl âlimleri ihtilaf etmiştir. Örneğin Necâşî'nin tevsik ettiği¹³⁴ bu râvi, İbnü'l-Gadâirî (ö. 5/11. asır) tarafından zayıf kabul edilmiştir.¹³⁵ Bununla birlikte çağdaş dönem âlimlerinden Hûî (ö. 1992), İbnü'l-Gadâirî'nin değerlendirmelerine itiraz ederek Sabbâh'ın ileri gelen Şîî râvilerden olduğunu söylemiştir.¹³⁶ Bu rivayeti Sabbâh'tan nakleden İsmail b. Ebân el-Verrâk¹³⁷ (ö. 216/831) da hocası gibi iki ekolün ortak râvilerindendir. Sünnî kaynaklarda İsmail b. Ebân'ın güvenilir, ancak Şîî eğilimlere sahip bir râvi olduğu söylenirken¹³⁸ Şîî ricâl eserlerinde meçhul bir râvi olduğuna işaret edilir.¹³⁹ Bu bilgilerden *Hilyetü'l-evliyâ* rivayetinin, 3./9. asrın ilk yarısına kadar Kûfe'de Şîî eğilimlere sahip râvi grupları arasında nakledildiği anlaşılmaktadır.¹⁴⁰ Rivayetin sadece Ehl-i sünnet'in hadis halkalarıyla irtibatlı

¹³¹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, III, 187-8.

¹³² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 442; Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 212; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 482; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 305; Zehebî, *Mizân*, II, 306; İbn Hacer, *Lisân*, IV, 303-4.

¹³³ Topgöl, Şîî literatürdeki aksine Sabbâh'ın Sünnî kaynaklarda fazla tanınmadığını söyler ("Sünnî-Şîî İkilemine Farklı Bir Bakış", s. 59).

¹³⁴ Necâşî, *Ricâl*, s. 201.

¹³⁵ Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, II, 417; Hûî, *Mu'cem*, X, 104.

¹³⁶ Hûî, *Mu'cem*, X, 104-5.

¹³⁷ Sünnî ricâl eserlerinde İsmail b. Ebân el-Ganevî el-Hayyât (ö. 210/825) ve İsmail b. Ebân el-Verrâk isimli iki ayrı râvi kaydedilmiştir. Bu iki râviden İsmail b. Ebân el-Hayyât'ın, Şîî ricâl kaynaklarında Cafer es-Sâdık'ın ashâbı arasında zikredilmesi, isnaddaki râvinin kendisi olduğunu düşündürse de hadis aldığı isimler arasında Sabbâh b. Yahya el-Müzenî'nin bulunmaması, diğer taraftan İsmail b. Ebân el-Verrâk'ın ise Sabbâh'tan hadis rivayet etmesi, isnaddaki râvinin el-Verrâk nisbeli râvi olduğu sonucuna ulaştırmıştır (Mizzî, *Tehzîb*, III, 5, 11. Krş. Berkî, *Ricâl*, 181; Tûsî, *Ricâl*, s. 167; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, I, 207; Hûî, *Mu'cem*, IV, 14). Ayrıca her ikisi de Kûfeli olan bu râvilerden İsmail b. Ebân el-Ganevî'nin kezzâb, İsmail b. Ebân el-Verrâk'ın sika olduğu Sünnî ulema tarafından vurgulanmış ve farklı râviler olduğuna işaret edilmiştir. Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. İbnü'l-Ferrâ, *Tecridü'l-esmâ ve'l-künâ*, I, 80.

¹³⁸ Cüzecânî, *Ahvâlû'r-ricâl*, s. 84; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 118.

¹³⁹ Tüsterî, *Kâmûs*, II, 17-18; Muzaffer, *el-lfsâh*, I, 105-6; Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, IX, 348.

¹⁴⁰ Sünnî literatürdeki Şîî râvileri konu edinen modern çalışmalar hakkında etraflı bir değerlendirme için bk. Dann, "Can Different Questions Yield the Same Answers" (*Modern Hadith Studies Continuing Debates and New Approaches* içerisinde), s. 192-214.

kimselerce nakledilmesi ise İsmail b. Ebân'ın râvisi Ali b. Muhammed b. Ebi'l-Hasîb el-Kûfî (ö. 258/871) ile birlikte olmuştur.¹⁴¹

Sonuç olarak isnadlarından elde edilen bilgiler bu rivayetin, 2./8. asrın başlarından itibaren Kûfe'deki Şîî hadis halkalarında nakledildiğini göstermiştir. Zira gerek Ebû Hamza gerekse sonraki tabakalarda yer alan râviler ya Şîî eğilimleri bulunan ya da sadece mezhebin ders meclislerinde hadis nakleden isimlerdir. *Hilyetü'l-evliyâ* rivayeti de 3./9. asrın başlarına kadar Şîî eğilimli râviler arasında nakledilmiştir. Bu hadisi 3./9. asrın ilk çeyreğinde Kûfe'deki Sünnî ders meclislerine taşıyan râvi ise İsmail b. Ebân el-Verrâk'tır. İsmail hocası Sabbâh'tan dinlediği bu hadisi, Şîî halkalarla irtibatı bulunmayan râvisi Ali b. Muhammed b. Ebi'l-Hasîb'e rivayet ederek ilgili rivayetin Sünnî râviler arasında nakline neden olmuştur.

C. “Âlime İtaat”

Şîî menşeli olup Sünnî halkalara intikal ettiği bilinen bir diğer rivayet, *el-Kâfî*'de “Ali b. İbrahim → babası [İbrahim b. Hâşim] → İbn Mahbûb → Hişâm b. Sâlim → Ebû Hamza [es-Sümâlî] → Ebû İshak [es-Sebî] → ashâbından biri → Hz. Ali” isnadıyla kaydedilmiştir. Mezkûr isnadla kaydedilen metinde Hz. Ali şöyle demektedir:

Biliniz ki âlimin sohbeti ve ona ittiba etmek, kendisiyle Allah'a kulluk edilen dindir. Âlime itaat etmek sevap kazandırır ve günahları siler. Müminler için bir hazinedir. Dünya hayatında onları yüceltir, öldükten sonra ise onlar için güzelliştir.¹⁴²

Erken dönemdeki Şîî hadis eserlerinde yer almayan bu rivayet,¹⁴³ *el-Kâfî*'den sonraki kaynaklarda genellikle isnadsız kaydedilmiştir.¹⁴⁴ Tespit edilebildiği kadarıyla sadece Tûsî'nin *el-Emâlî* isimli eserinde bu hadis “Muhammed b. Muhammed → Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Musa b. Bâbeveyh¹⁴⁵ → babası [Ali b. el-Hüseyin b. Musa b. Bâbeveyh] → Muhammed b. el-Kâsım el-Mâcileveyh → Muhammed b. Ali es-Sayrafi → Nasr b. Müzâhim → Ömer b. Sa'd → Fudayl b. Hadîc → Kümeyl b. Ziyâd en-Nehâî → Hz. Ali” isnadıyla yer almıştır.

¹⁴¹ Sünnî ulemanın güvenilir kabul ettiği Ali b. Muhammed b. Ebi'l-Hasîb hakkındaki değerlendirmeler için bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 202; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 475; Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 123; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 379; a.mlf., *Takrîb*, s. 704.

¹⁴² Küleynî, *el-Kâfî*, I, 110.

¹⁴³ “Âlime İtaat” rivayetinin isnad şeması için bk. EK-6.

¹⁴⁴ Müfîd, *İrşâd*, I, 227-8; Tabersî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 242-3; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, I, 175, 189.

¹⁴⁵ Sonu “veyh” ile biten isim ve kelimeleri muhaddisler, “vav”ın sükûnu ve “ye”nin fethi ile okurlar (“Bâbeveyh” yerine “Bâbüye” gibi). Muhaddislerin bu genel tavrından farklı olarak çalışma boyunca sonu “veyh” ile biten isim ve kelimeler Farsça asıllarına uygun şekilde okunacaktır. Muhaddislerin genel tavrı hakkında bilgi için bk. Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 400-1.

el-Kâfî’dekinden farklı olarak *el-Emâlî* metni, Hz. Ali ile Kümeyl b. Ziyâd (ö. 82/701) arasındaki bir konuşma şeklindedir.¹⁴⁶

Şîî hadis eserlerinde iki farklı isnadı yer alan bu rivayetin *el-Kâfî* tarihinde, Hz. Ali’den nakilde bulunan râvinin ismi “ashâbından biri” şeklinde kayıtlıdır. Sonraki iki tabakada yer alan râviler ise Ebû İshak es-Sebî ve Ebû Hamza es-Sümâlî’dir. Bu bilgilere göre *el-Kâfî* rivayeti, 2./8. asrın ilk yarısında hem Sünnî hem de Şîî hadis meclisleriyle irtibatlı râviler tarafından nakledilmiş, ikinci yarısından itibaren ise sadece Şîî hadis halkalarında rivayet edilmiştir. Zira *el-Kâfî* hadisini Ebû Hamza’dan nakleden Hişâm b. Sâlim el-Cevâlikî (ö. ?)¹⁴⁷ ve talebesi Hasan b. Mahbûb el-Kûfî (ö. 224/838) ile sonraki iki tabakadaki isimlerin tamamı Şîî râvilerdir.

el-Emâlî rivayetini Hz. Ali’den nakleden Kümeyl b. Ziyâd, Ehl-i sünnet ve Şîa’nın ortak râvilerindendir. Şîî ricâl âlimleri Kümeyl’in, Hz. Ali¹⁴⁸ ve Hz. Hasan’ın ileri gelen râvilerinden olduğunu söyler.¹⁴⁹ Şîî ricâl eserlerinde onun Hz. Ali ile Sıffîn Savaşı’na katıldığı, Hz. Osman’a (ö. 35/656) yönelik muhalif tavırlarından dolayı Kûfe valisi Saîd b. el-Âs’ın (ö. 59/659) onu Şam’a sürgün ettiği ve teşeyyü’u sebebiyle Haccâc b. Yusuf es-Sekafî (ö. 95/714) tarafından hapsedilerek öldürüldüğü anlatılır.¹⁵⁰ Sünnî kaynaklardaki bilgiler de Kümeyl’in Hz. Ali’nin yakın bağlılarından olduğunu gösterir.¹⁵¹ İclî (ö. 261/875) ve Yahya b. Maîn (ö. 233/848) onun sika olduğunu söylemişse¹⁵² de İbn Hibbân müfrit bir Şîî olduğunu, Hz. Ali’den içeriği problemli birtakım hadisler naklettiğini, rivayetlerinin delil değeri taşımadığı ve nakillerine ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini belirtir.¹⁵³ Yine Sünnî kaynaklarda onun Râfızî ve önde gelen Şîîlerden olduğuna dair kayıtlar söz konusudur.¹⁵⁴

el-Emâlî metnini Kümeyl’den nakleden Fudayl b. Hadîc (ö. ?) hakkında iki ekolün ricâl kaynaklarında bilgi bulunmakla birlikte bunlar oldukça azdır. Şâhrûdî, *Vak‘atü Sıffîn* isimli kitapta onun mezkûr olaya dair çok sayıda rivayetin yer aldığını belirtmiştir.¹⁵⁵ Gerçekten de

¹⁴⁶ Tûsî, *el-Emâlî*, s. 39-43.

¹⁴⁷ Berkî, *Ricâl*, s. 214; Keşşî, *Ma‘rife*, s. 239; Tûsî, *el-Fihrist*, s. 174; Necâşî, *Ricâl*, s. 434; İbn Davud, *Ricâl*, s. 200; İbnü’l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 289.

¹⁴⁸ Berkî, *Ricâl*, s. 49; Tûsî, *Ricâl*, s. 80; Hûî, *Mu‘cem*, XV, 132; Tüsterî, *Kâmûs*, VIII, 600.

¹⁴⁹ İbn Davud, *Ricâl*, s. 156; Tefrişî, *Nakdû‘r-ricâl*, IV, 72; Hûî, *Mu‘cem*, XV, 132-3; Tüsterî, *Kâmûs*, VIII, 600; Şâhrûdî, *Müstedrekât*, VI, 314. Kümeyl’in Hz. Ali’nin yakın bağlılarından olduğuna dair değerlendirmeler için bk. Modarressi, *Tradition and Survival*, s. 74 vd.

¹⁵⁰ Berkî, *Ricâl*, s. 49 (muhakkik notu).

¹⁵¹ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VIII, 299; Buhârî, *et-Târihu‘l-kebîr*, IV, 243.

¹⁵² İclî, *es-Sikât*, s. 398; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve‘t-ta‘dîl*, VII, 175.

¹⁵³ İbn Hibbân, *Kitâbü‘l-Mecrûhîn*, II, 225; İbnü‘l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 62.

¹⁵⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XXIV, 219; Zehebî, *Târîh*, VI, 177.

¹⁵⁵ Şâhrûdî, *Müstedrekât*, VI, 221.

söz konusu esere bakıldığında orada Fudayl'in çok sayıda nakli vardır.¹⁵⁶ Diğer taraftan Ebû Hâtim er-Râzî Fudayl'in meçhul bir râvi olduğunu, Ebû Mihnef Lût b. Yahya'yı (ö. 157/773-4) kastederek¹⁵⁷ hadisleri terk edilmiş birinin ondan nakilde bulunduğunu söylemiştir.¹⁵⁸ Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Fudayl b. Hadîc sadece Sünnî ve Şîî ders meclisleriyle değil, hadis rivayet faaliyetiyle de ilgili biri değildir. Ondan bu rivayeti nakleden Amr b. Saîd (ö. ?)¹⁵⁹ sadece Şîî hadis halkalarına devam etmiştir.¹⁶⁰ Öğrencisi Nasr b. Müzâhim el-Minkarî (ö. 212/827-8) ise her iki ekolün hadis halkalarıyla da irtibatlıdır. Şîî ricâl âlimlerinin "müstakîmü't-tarîka" ve "sâlihu'l-emr" gibi ifadelerle ta'dîl ettiği Nasr'ı,¹⁶¹ Tûsî Muhammed el-Bâkır'ın ashâbı arasında kaydetmişse¹⁶² de Tüsterî bunun doğru olmadığını, onun Ali er-Rıza döneminde yaşadığını,¹⁶³ Hûî de zamansal açıdan onun mezkûr imamın ashâbı arasında yer alamayacağını söylemiştir.¹⁶⁴ Bunların yanı sıra Tüsterî onun Ebû Mihnef Lût b. Yahya (ö. 157/773-4) gibi âmmeye yakınlığı olan İmâmîlerden olduğunu da ifade etmiştir.¹⁶⁵ Sünnî literatürde ise Nasr'ın doğru yoldan saptığı,¹⁶⁶ Şîî eğilimlerinin bulunduğu¹⁶⁷ ve Râfîzî olduğu söylenir.¹⁶⁸ Sünnî münekkitler, onun zayıf¹⁶⁹ ve yalancı olduğunu,¹⁷⁰ ayrıca hadislerinin yazılamayacağını söylemişlerdir.¹⁷¹ Nasr b. Müzâhim, *el-Emâlî* isnadında yer alan ve her iki ekolün hadis halkalarıyla da bağlantısı bulunan son râvidir. Zira kendisinden bu hadisi nakleden Ebû Semîne Muhammed b. Ali es-Sayrafi (ö. ?) ve sonraki tabakalarda yer alan râvilerin tamamı, sadece Şîî ders meclisleriyle irtibatlı isimlerdir. Bu da *el-Emâlî* rivayetinin 2./8. asrın sonlarından itibaren sadece Şîî hadis halkalarına devam eden râviler arasında nakledildiğini gösterir.

¹⁵⁶ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 208, 250, 255, 276, 285, 490, 521.

¹⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, *e'd-Duafâ*, III, 9 (muhakkik notu).

¹⁵⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 72; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 9; İbn Hacer, *Lisân*, VI, 359.

¹⁵⁹ İsnadda râvinin ismi Ömer b. Sa'd olarak kaydedilmişse de doğrusu Amr b. Saîd'dir.

¹⁶⁰ Keşşî, *Ma'rife*, s. 504; Necâşî, *Ricâl*, s. 287; Tûsî, *el-Fihrist*, s. 110; İbn Davud, *Ricâl*, s. 264; İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 213; Tüsterî, *Kâmûs*, VIII, 104; Hûî, *Mu'cem*, XIV, 114-5; Şâhrûdî, *Müstedrekât*, VI, 41-2.

¹⁶¹ Necâşî, *Ricâl*, s. 427-8; İbn Davud, *Ricâl*, s. 196; İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 285; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, V, 11-2; Tüsterî, *Kâmûs*, X, 358; Hûî, *Mu'cem*, XX, 157.

¹⁶² Tûsî, *Ricâl*, s. 147; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, V, 12; Tüsterî, *Kâmûs*, X, 358; Hûî, *Mu'cem*, XX, 158.

¹⁶³ Tüsterî, *Kâmûs*, X, 361.

¹⁶⁴ Hûî, *Mu'cem*, XX, 158-9.

¹⁶⁵ Tüsterî, *Kâmûs*, X, 360.

¹⁶⁶ Cüzcânî, *Ahvâlû'r-ricâl*, s. 82.

¹⁶⁷ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 300.

¹⁶⁸ İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 160.

¹⁶⁹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 300; Dârekutnî, *Suâlât* (Sülemî), s. 315.

¹⁷⁰ İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 160.

¹⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 468.

Sünnî kaynaklarda bu rivayet, Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-evliyâ* ve Ebû Tâhir es-Silefi'nin (ö. 576/1180) *Tuyûriyyât* isimli eserlerinde “Ahmed el-Hâfız → Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed el-Kerâbîsî → Muhammed b. el-Hüseyn el-Üşnânî → İsmail b. Musa el-Fezârî ve racül → Âsım b. Humeyd el-Hannât → Sâbit b. Ebî Safiyye Ebû Hamza es-Sümâlî → Abdurrahman b. Cündeb → Kümeyl b. Ziyâd en-Nehaî → Hz. Ali” tarikiyle yer alır.¹⁷² Bu iki eserin yanı sıra mezkûr nakil, Şecerî'nin (ö. 499/1105-6) *Tertîbü'l-emâlî*'sinde “Ebû'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Atîkî → Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Sâlih el-Ebherî el-Mâlikî → Muhammed b. el-Hüseyn el-Üşnânî → İsmail b. Musa el-Fezârî ve racül → Âsım b. Humeyd el-Hannât → Sâbit b. Ebî Safiyye Ebû Hamza es-Sümâlî → Abdurrahman b. Cündeb → Kümeyl b. Ziyâd en-Nehaî → Hz. Ali” isnadıyla da kaydedilmiştir.¹⁷³

Görüldüğü üzere her üç isnadda da ilgili rivayeti Hz. Ali'den Kümeyl'dir. *el-Emâlî* hadisinden farklı olarak Sünnî metinleri Kümeyl'den nakleden râvi Abdurrahman b. Cündeb el-Fezârî'dir (ö. 110-120/728-738 arası [?]). Sünnî tarih, tabakât ve ricâl eserlerinde hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Abdurrahman b. Cündeb'in meçhul olduğu söylenmiştir.¹⁷⁴ Diğer taraftan Tûsî onun Hz. Ali'nin ashâbı arasında yer aldığını belirtmişse de diğer Şîî ricâl eserlerinde hakkında bilgi verilmez.¹⁷⁵ Bu da Abdurrahman b. Cündeb'in her iki ekolün ricâl âlimleri tarafından tanınsa da hadis rivayetinde öne çıkan bir isim olmadığı düşündürür. Sünnî rivayetleri Abdurrahman b. Cündeb'den Ebû Hamza es-Sümâlî, kendisinden de ortak râvilerden Âsım b. Humeyd el-Hannât el-Kûfî nakleder. Yine Âsım'ın öğrencisi Kûfeli İsmail b. Musa el-Fezârî (ö. 245/859)¹⁷⁶ de ileri derecede Şîî eğilimler taşıdığı ve sahâbe aleyhinde konuştuğu bilinen biridir.¹⁷⁷ Şîî ricâl âlimleri¹⁷⁸ onun âmmeden olduğunu, ancak Muâviye b. Ebî Süfyân'a (ö. 60/680) hakaret etmesi sebebiyle ileri derecede Şîî eğilimler taşımakla itham edildiğini ve Şîa'nın âmmeye karşı onunla ihticac ettiğini belirtmiştir.¹⁷⁹

İsmail b. Musa el-Fezârî gibi kendisinden bu rivayeti nakleden Muhammed b. el-Hüseyn el-Has'amî (ö. 315/927) de iki ekolün hadis meclisleriyle irtibatlıdır. Sünnî kaynaklarda

¹⁷² Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 79-80; Silefi, *Tuyûriyyât*, II, 607-10.

¹⁷³ Şecerî, *Tertîb*, I, 87-8.

¹⁷⁴ İbn Hacer, *Lisân*, V, 91.

¹⁷⁵ Tûsî, *Ricâl*, s. 75; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, III, 45; Hûî, *Mu'cem*, X, 342; Şâhrûdî, *Müstedrekât*, IV, 390.

¹⁷⁶ İsmail b. Musa el-Fezârî ve rivayetleri hakkında etraflı bir inceleme için bk. Topgöl, *Rivayetten Râviye*, s. 316-63.

¹⁷⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 150; Hatîb, *Târih*, LXXI, 321; Mizzi, *Tehzîb*, III, 212; Zehebî, *Siyer*, XI, 177; a.mlf., *Mizân*, I, 252.

¹⁷⁸ Topgöl, Şîî ricâl eserlerinde İsmail b. Musa el-Fezârî'nin müstakil olarak ele alınmadığını, ancak naklettiği rivayetler arasında Şîî düşüncüyü destekleyen çok sayıda haberin yer aldığını söyler (*Rivayetten Râviye*, s. 363).

¹⁷⁹ Tüsterî, *Kâmûs*, II, 122; Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, X, 394-5; Tabsî, *Ricâlû's-Şîa fî sıhâhı's-sitte*, s. 57-8.

güvenilirliğine işaret edilen¹⁸⁰ Muhammed, Şîî ricâl eserlerinde herhangi bir imamdan rivayeti bulunmayan râviler arasında kaydedilmiştir.¹⁸¹ Muhammed el-Has‘amî’den Sünnî rivayetleri nakleden iki isimden ilki, Muhammed b. Abdullah el-Ebherî’dir (ö. 375/986). Sünnî literatürde Muhammed b. Abdullah’ın önde gelen Mâlikî fakihlerden olduğu anlatılırken¹⁸² Şîî ricâl eserlerinde bu râviye dair bilgi bulunmaz.¹⁸³ Muhammed el-Has‘amî’nin ikinci râvisi Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed el-Kerâbisî’dir (ö. 378/988). Sünnî kaynaklarda onun Mekke, Kûfe, Basra, Dimaşk, Bağdat, Nişabur ve Halep gibi çok sayıda şehre rihle yaptığı,¹⁸⁴ hocası Muhammed el-Has‘amî’den de Kûfe’de bulunduğu sırada hadis dinlediği anlatılır.¹⁸⁵ Şîî ricâl eserlerinde ise Muhammed el-Kerâbisî hakkında herhangi bir kayda rastlanmaz. Bu bilgiler Sünnî rivayetlerin, söz konusu iki râviden itibaren sadece ekolün ders meclislerine devam eden kimseler tarafından nakledildiğini göstermektedir.

Sonuç olarak bu rivayetin Sünnî ve Şîî kaynaklardaki isnadları incelendiğinde, ilgili hadisin Şîî menşeli olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu hadis 2./8. asrın ilk yarısında Sünnî ilim halkalarıyla da irtibatlı olmakla birlikte Şîî eğilimleri ağır basan, aynı asrın ikinci yarısından itibaren sadece Şîî kimliğiyle öne çıkan râviler tarafından rivayet edilmiştir. Öte yandan Ehl-i sünnet tarikleri de bu rivayetin Şîî menşeli olduğunu teyit etmektedir. Zira Sünnî rivayetler de 3./9. asrın ortalarına kadar Şîî kimliğiyle öne çıkan, 4./10. asrın ilk yarısına kadar da Şîa’nın ders meclisleriyle bağlantısı bulunan râviler tarafından nakledilmiştir. Bu rivayetin Sünnî râvilere aktarımını ise Muhammed b. el-Hüseyn el-Has‘amî yapmıştır. Muhammed el-Has‘amî, hocası İsmail b. Musa el-Fezârî’den Kûfe’de dinlediği bu rivayeti 4./10. asrın başında sadece Sünnî meclislerle irtibatlı râvilere naklederek ilgili metnin geçişini sağlamıştır.

D. “Âlimin Âbide Üstünlüğü”

el-Kâfî’de “Ali b. İbrahim → babası [İbrahim b. Hâşim] ve Muhammed b. Yahya → Ahmed b. Muhammed → İbn Ebî Umeyr → Seyf b. Amîra → Ebû Hamza [es-Sümâlî] → Ebû Cafer [Muhammed el-Bâkır]” isnadıyla kaydedilen “İlminden istifade edilen bir âlim, yetmiş bin âbiden daha faziletlidir” hadisi, Şîî menşeli olduğu tespit edilen bir diğer müşterek rivayettir.¹⁸⁶

¹⁸⁰ Hatîb, *Târih*, III, 22; Zehebî, *Siyer*, XIV, 529.

¹⁸¹ Tûsî, *Ricâl*, s. 442; Tefrişî, *Nakdû’r-ricâl*, IV, 185; Hûî, *Mu‘cem*, XVII, 10.

¹⁸² Zehebî, *Siyer*, XVI, 332-3.

¹⁸³ Tabersî’nin *Müstedrekü’l-Vesâil*’de kaydedilen iki hadisin isnadında bu râvinin ismine tesadüf edilse de (VII, 232; VIII, 279) Şîî ricâl eserlerinde kendisine yer verilmemiştir.

¹⁸⁴ Safedî, *Vâfi*, I, 107; Zehebî, *Siyer*, XVI, 371; İbn Hacer, *Lisân*, IX, 6.

¹⁸⁵ İbn Asâkir, *Târih*, LV, 155.

¹⁸⁶ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 18.

Bu hadis erken dönem kaynaklarından Saffâr'ın (ö. 290/902) *Besâiru'd-deracât*'ında¹⁸⁷ “Yakub b. Yezîd ve İbrahim b. Hâşim → İbn Ebû Umeyr → Seyf b. Amîra → Ebû Hamza es-Sümâlî → Ebû Cafer [Muhammed el-Bâkır]” isnadıyla da yer almıştır.¹⁸⁸ Bu rivayet diğer Şîî hadis kaynaklarında ise *Besâiru'd-derecât* ve *el-Kâfî*'deki isnadlarla¹⁸⁹ kaydedilmiştir.¹⁹⁰

Besâiru'd-derecât ve *el-Kâfî* rivayetlerini Bâkır'dan nakleden isim Ebû Hamza es-Sümâlî'dir. Şîî rivayetleri Ebû Hamza'dan nakleden Seyf b. Amîra el-Kûfî (ö. ?) de hocası gibi hem Sünnî hem de Şîî hadis halkalarıyla irtibatlı bir râvidir.¹⁹¹ Şîî ricâl eserlerinde Cafer es-Sâdık ve Musa el-Kâzım'ın ashâbı arasında zikredilen¹⁹² Seyf güvenilir biri olup aynı zamanda ilk Şîî musanniflerdendir.¹⁹³ Sünnî kaynaklarda bu râvinin çeşitli nedenlerle cerh edildiğinden bahsedilse de¹⁹⁴ Şîî eğilimlerinden söz edilmez. Seyf b. Amîra'dan bu hadisi nakleden İbn Ebû Umeyr ve sonraki tabakalarda yer alan râviler ise sadece Şîî ders meclislerine katılan isimlerdir. Bu bilgilere göre Şîî literatürde yer alan rivayetler, 2./8. asrın sonuna kadar Şîî hadis çevreleriyle daha fazla ilişkili olmakla birlikte Sünnî hadis halkalarıyla da irtibatı bulunan râviler tarafından aktarılmıştır. Bu rivayetler, 3./9. asrın başlarından itibaren sadece Şîî ilim meclislerinde hadis nakleden râviler arasında nakledilmiştir.

Bu hadis, Sünnî kaynaklar içerisinde sadece *Hilyetü'l-evliyâ*'da yer alır.¹⁹⁵ Ebû Nuaym'ın “Habîb b. el-Hasan → Ebû Bekir Muhammed b. Sa'd es-Sayrafî → Züheyr b. Muhammed → Musa b. Davud → Mindel b. Ali ve Hayyân b. Ali → Saîd el-İskâfî” tarikiyle naklettiği hadiste Bâkır “İlminden istifade edilen bir âlim, bin âbiddeden daha faziletlidir” demektedir.¹⁹⁶ Şîî literatürden farklı olarak Sünnî rivayetleri Muhammed el-Bâkır'dan nakleden râvi Sa'd b. Tarîf el-İskâf el-Kûfî'dir (ö. ?). Sa'd b. Tarîf, Sünnî ulema tarafından Şîî eğilimler taşımakla tenkit

¹⁸⁷ Erken dönemdeki Şîî hadis eserlerinden *Besâiru'd-derecât*, imamların faziletleri ve imtiyazları hakkındaki rivayetleri içerir. Saffâr'ın bu eserindeki birçok hadisi, Hz. Peygamber'in Ali'ye imlâ ettirdiği bir vesikadan iktibas ettiği, ayrıca bu kitaptaki hadislerin önemli bir kısmının *el-Kâfî*'nin Usûl bölümünde bir araya getirildiği söylenir (Kohlberg, “Şîî Hadis”, s. 52). Saffâr'ın *Besâiru'd-derecât*'ı hakkında detaylı bir inceleme için bk. Newman, *The Formative Period of Twelver Shî'ism*, s. 67-86).

¹⁸⁸ Saffâr, *Besâiru'd-deracât*, s. 36.

¹⁸⁹ Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, II, 18, 19; LXXV, 173.

¹⁹⁰ “Âlimin Âbide Üstünlüğü” rivayetinin isnad şeması için bk. EK-7.

¹⁹¹ İsnadında Seyf b. Amîra'nın yer aldığı bazı hadislerin Sünnî ve Şîî halkalar arasındaki geçişi hakkındaki bir inceleme için bk. Kuzudişli, “Sunnî-Shî'î Interaction in the Early Period -The Transition of the Chains of Ahl al Sunna to the Shî'a-”, s. 12-8.

¹⁹² Berkî, *Ricâl*, s. 249, 288; Tûsî, *Ricâl*, s. 222, 337.

¹⁹³ Necâşî, *Ricâl*, s. 189; Tûsî, *el-Fihrist*, s. 78.

¹⁹⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 299-300; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 35; Mizzî, *Tehzîb*, XII, 328; Zehebî, *Dîvânü'd-duafâ*, s. 183; a.mlf., *Mizân*, II, 256; İbn Hacer, *Lisân*, IX, 321; a.mlf., *Tehzîb*, IV, 296.

¹⁹⁵ Rivayet İbn Abdilber'in *Câmi'u beyâni'l-ilm* isimli eserinde de yer alsa da isnadı zikredilmez (I, 131).

¹⁹⁶ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, III, 183.

edilmiş, güvenilir olmadığı ve kendisinden hadis nakledilemeyeceği söylenmiştir.¹⁹⁷ Diğer taraftan Şîî ricâl eserlerinde bu râvî Ali Zeynelâbidîn, Bâkır ve Sâdık'ın ashâbı arasında zikredilir.¹⁹⁸ Mâmekânî'ye göre Sa'd'ın Sünnî münekkittler tarafından ileri derecede Şîî eğilimlere sahip olmakla itham edilmesi, onun Şîîliğini destekler.¹⁹⁹ Bunların yanı sıra Modarressi'nin Sa'd'ın kıssacı olması nedeniyle nakillerinin Sünnî kaynaklara intikal ettiğini söylemesi,²⁰⁰ Sünnî ve Şîî hadis meclisleri arasındaki rivayet geçişlerinde rol oynayan râvilerin özellikleri hakkında bilgi vermesi nedeniyle dikkat çekicidir.

Hilyetü'l-evliyâ rivayetini Sa'd'dan nakleden Mindel b. Ali el-Anezî (ö. 168/784) ve kardeşi Hayyân b. Ali el-Anezî (ö. 171/787)²⁰¹ de hem Sünnî hem de Şîî hadis halkalarıyla ilişkili râvilerdir. Sünnî kaynaklarda Mindel ve Hayyân zayıf kabul edilmiş²⁰² ve Şîî eğilimleri nedeniyle eleştirilmişlerdir.²⁰³ Şîî ricâl âlimleri Mindel'e Cafer es-Sâdık'ın ashâbı arasında yer verse de onun âmmenden olduğunu söylemişlerdir.²⁰⁴ Bununla birlikte Hayyân, Şîî ricâl kaynaklarında Cafer es-Sâdık'ın ashâbı arasında zikredilen ve güvenilirliğine işaret edilen bir isimdir.²⁰⁵ Bu bilgiler, mezkûr hadisin *Hilyetü'l-evliyâ*'daki metnin 2./8. asrın son çeyreğine kadar Şîî eğilimli ve ekolün ders meclisleriyle irtibatlı kimselerce nakledildiğini gösterir. Bu rivayetin sadece Sünnî hadis halkalarına katılan râviler tarafından aktarılması ise Musa b. Davud ed-Dabbî (ö. 217/832) ile gerçekleşmiştir. Zira gerek bu râvî gerekse kendisinden nakilde bulunan râviler hakkında Şîî ricâl kaynaklarında herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Sonuç olarak Şîî ve Sünnî kaynaklarda yer alan isnadları incelendiğinde bu hadisin, 2./8. asrın son çeyreğine kadar Kûfe'de Şîî eğilimleriyle öne çıkan râvilerin meclislerinde nakledildiği anlaşılmıştır. Zira mezkûr rivayeti Bâkır'dan nakleden Ebû Hamza ve Sa'd b. Tarîf, Şîî görüşlere sahip olmalarıyla dikkat çeken râvilerdir. Yine onlardan bu rivayeti nakleden Seyf b. Amîra, Hayyân b. Ali ve Mindel b. Ali de Şîîlikle müttehem isimlerdir. Şîî literatürdeki metinler Seyf'ten

¹⁹⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 59; Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 120; İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 491; Mizzî, *Tehzîb*, X, 273-4; Zehebî, *Mizân*, II, 122;

¹⁹⁸ Berkî, *Ricâl*, s. 75; Tûsî, *Ricâl*, s. 115, 136, 212.

¹⁹⁹ Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, XXX, 335.

²⁰⁰ Modarressi, *Tradition and Survival*, s. 118-9.

²⁰¹ Sünnî kaynaklarda bu râvinin ismi isnaddakinden farklı olarak Habbân b. Ali el-Anezî şeklinde kaydedilmiştir.

²⁰² Mindel b. Ali'nin zayıf kabul edildiğine dair değerlendirmeler için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 503; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 267; Hatîb, *Târîh*, XV, 332-4; Zehebî, *Siyer*, XXVIII, 494, 496; a.mlf., *Dîvânü'd-duafâ*, s. 397. Hayyân b. Ali'nin zayıf olduğunu haber veren değerlendirmeler için bk. İclî, *es-Sikât*, s. 105; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 241.

²⁰³ Mindel b. Ali'nin Şîî eğilimleri hakkında bk. Hatîb, *Târîh*, XV, 334; Zehebî, *Târîh*, X, 473; a.mlf., *Mizân*, IV, 180. Hayyân b. Ali'nin müteşeyyi' olduğuna dair değerlendirmeler için bk. İclî, *es-Sikât*, s. 105; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 241.

²⁰⁴ Berkî, *Ricâl*, s. 280; Tûsî, *Ricâl*, s. 448; İbn Davud, *er-Ricâl*, s. 281; Tefrişî, *Nakdü'r-ricâl*, s. 418; Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, XIX, 358.

²⁰⁵ Necâşî, *Ricâl*, s. 422.

sonra sadece mezhebin ders meclislerinde aktarılmıştır. Diğer taraftan *Hilyetü'l-evliyâ* rivayeti Musa b. Davud ed-Dabbî'den itibaren Sünnî râviler arasında nakledilmiştir. Buna göre 2./8. asrın sonuna kadar Şîî hadis halkalarıyla da irtibatlı râviler tarafından rivayet edilen *Hilyetü'l-evliyâ* metni, bu dönemden sonra sadece Sünnî halkalardaki nakil faaliyetine katılan isimler arasında aktarılmıştır. İlgili rivayetin 2./8. asrın ortalarında Kûfe'deki Sünnî halkalara intikalinden ise Mindel b. Ali el-Anezî ve Hayyân b. Ali el-Anezî sorumludur. Her iki râvinin de Şîî eğilimlere sahip olması ve Sünnî münekkitler tarafından zayıf kabul edilmesi, rivayet geçişinde rol oynayan râvilerin nitelikleri hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.

E. “Allah’ı Zikretmenin Gerekliliği”

Geçiş yönü Şîa’dan Ehl-i sünnet’e doğru olan son nakil *el-Kâfi*’de “Muhammed b. Yahya → Ahmed b. Muhammed b. İsa → İbn Mahbûb → Abdullah b. Sinan → Ebû Hamza es-Sümâlî → Ebû Cafer [Muhammed el-Bâkır]” isnadıyla serdedilen şu rivayettir:

Değiştirilmemiş Tevrat’ta yazıldığına göre, Hz. Musa Rabbinden şöyle bir istekte bulundu: “Ya Rabbi! Bana yakın mısın? Sana fısıldasam? Yoksa bana uzak mısın? Sana seslensem?” Bunun üzerine Allah Teâlâ ona şunu vahyetti: “Musa! Beni zikreden arkadaşımı.” Musa “Senin örtünden başka örtünün olmadığı günde, kim senin örtünün altındadır?” diye sordu. Allah Teâlâ da “Beni zikreden kimseleri zikrederim. Benim için sevenleri severim. Yeryüzündekilere bir musibet indirmek istediğimde onları hatırlarım ve bunu onlar vesilesiyle uzaklaştırırım” buyurdu.²⁰⁶

el-Kâfi’den önce bu rivayet, İmam Rıza’ya nispet edilen *Sahîfe*’de kaydedilmişse de hadisin isnadı verilmemiştir.²⁰⁷ Şîî literatürde bu nakil Şeyh Sadûk’un *Tevhîd*, *Uyûnu ahbâri’r-Rızâ* ve *İlelü’ş-şerâi* isimli eserlerinde de yer almaktadır. Şeyh Sadûk bu rivayeti *Tevhîd* ve *Uyûnu ahbâri’r-Rızâ*’da “Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed el-Üşnânî er-Râzî → Ali b. Mihreveyh el-Kazvînî → Davud b. Süleyman el-Ferrâ → Ali b. Musa er-Rıza → babası [Musa el-Kâzım] → dedeleri → Hz. Ali → Hz. Peygamber” isnadıyla,²⁰⁸ *İlelü’ş-şerâi*’de ise “Ali b. Ahmed b. Muhammed → Muhammed b. Ebî Abdullah el-Kûfi → Musa b. İmran en-Nehâî → amcası Hüseyin b. Yezîd en-Nevfelî → Ali b. Sâlim → babası → Ebû Basîr → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık]” tarikiyle kaydetmiştir.²⁰⁹

²⁰⁶ Küleynî, *el-Kâfi*, II, 272.

²⁰⁷ İmam Rıza, *Sahîfe*, s. 48.

²⁰⁸ Sadûk, *Tevhîd*, s. 177-8; a.mlf., *Uyûnu ahbâri’r-Rızâ*, I, 116.

²⁰⁹ Sadûk, *İlelü’ş-şerâi*, I, 376-7. Bu hadisin Şîî kaynaklardaki metinlerini görmek için ayrıca bk. Meclisî, *Bihâru’l-envâr*, III, 329; XIII, 343, 345, 347, 354; LXXVII, 176; LXXXI, 175; XC, 153, 162, 163, 308, 322.

Görüldüğü üzere bu rivayet *el-Kâfî*'de Muhammed el-Bâkır'dan, *Tevhîd* ve *Uyûnu ahhâri'r-Rızâ*'da Allah Resûlü'nden ve *İlelû's-ş-şerâi'*de Cafer es-Sâdık'tan nakledilmiştir.²¹⁰ Dolayısıyla Şîî literatürde bu hadisin iki ekolün ilim halkaları arasındaki geçişi hakkında bilgi verebilecek üç ayrı isnadı bulunmaktadır. Öncelikle *el-Kâfî* rivayetini Muhammed el-Bâkır'dan Ebû Hamza'nın rivayet ettiği görülür. O bu rivayetin isnadındaki Sünnî hadis meclisleriyle irtibatlı tek râvidir. Ebû Hamza'dan sonra *el-Kâfî* rivayeti, Abdullah b. Sinan b. Tarîf (ö. ?)²¹¹ ve Hasan b. Mahbûb (ö. 224/838) gibi sadece Şîî hadis halkalarına devam eden râviler tarafından nakledilmiştir. Bu bilgilere göre Bâkır rivayetleri, 2./8. asrın ortalarından itibaren Şîî hadis meclislerinde ekolün râviler arasında aktarılmıştır.

Allah Resûlü'ne nispet edilen *Tevhîd* ve *Uyûnu ahhâri'r-Rızâ* hadisleri Hz. Ali, Musa el-Kâzım ve Ali er-Rıza gibi Ehl-i beyt imamları tarafından rivayet edilmiştir. Bu hadisleri Ali er-Rıza'dan nakleden Ebû Ahmed Davud b. Süleyman b. Vehb el-Kureşî (ö. 203/819'dan sonra) Şîî ricâl âlimlerine göre güvenilir biridir.²¹² Ehl-i sünnet'in tarih, tabakât ve ricâl eserlerinde Davud b. Süleyman hakkında bilgi verilmesi de mevzuât kaynaklarında onun meçhul bir râvi olduğuna işaret edilmiştir.²¹³ Dolayısıyla Davud b. Süleyman da iki ekolün ders meclisleriyle irtibatlıdır. Ondan bu rivayeti nakleden Ali b. Muhammed b. Mihreveyh el-Kazvînî (ö. 335/946) hakkında da hem Sünnî hem de Şîî ricâl âlimleri bilgi vermektedir. Şîî literatürde onun Şeyh Sadûk'un hocalarından olduğu²¹⁴ ve mezhebin kaynaklarında çok sayıda rivayetin yer aldığı,²¹⁵ Sünnî kaynaklarda ise çok fazla rihle yaptığı,²¹⁶ hatta Bağdat'a yaptığı rihlesinde Davud b. Süleyman'dan hadis ve Ali er-Rıza'nın nüshasını dinlediği anlatılır.²¹⁷

Cafer es-Sâdık'tan nakledilen *İlelû's-ş-şerâi'* rivayetinın isnadındaki tek ortak râvi Ebû Basîr Yahya b. Ebi'l-Kâsım el-Esedî'dir (ö. 150/768). Şîî ricâl âlimlerine göre Ebû Basîr, Bâkır ve Sâdık'ın ashâbı arasında yer alan güvenilir biridir.²¹⁸ Sünnî kaynaklarda az da olsa Ebû Basîr hakkında bilgi verilir ve onun Kûfeli Şîî râvilerden olduğu söylenir.²¹⁹ Kendisinden bu rivayeti

²¹⁰ “Allah'ı Zikretmenin Gerekliliği” rivayetinın isnad şeması için bk. EK-8.

²¹¹ Necâşî, *Ricâl*, s. 214; Tûsî, *Ricâl*, s. 339; Hûî, *Mu'cem*, XI, 217-28.

²¹² Necâşî, *Ricâl*, s. 157; Tûsî, *Ricâl*, s. 357; Tüsterî, *Kâmûs*, IV, 245; Şâhrûdî, *Müstedrekât*, III, 357; Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, XXVI, 193-6.

²¹³ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzuât*, I, 129; Süyûtî, *el-Le'âli'l-masnû'a*, I, 37; İbn Arrâk, *Tenzihü's-ş-şerîa*, I, 151.

²¹⁴ Hûî, *Mu'cem*, XIII, 176.

²¹⁵ Şâhrûdî, *Müstedrekât*, V, 472-3.

²¹⁶ Halîlî, *el-İrşâd*, II, 737; Zehebî, *Siyer*, XV, 396-7.

²¹⁷ Hatîb, *Târîh*, XIII, 538-9; İbn Hacer, *Lisân*, VI, 20.

²¹⁸ Berkî, *Ricâl*, s. 87, 123; Necâşî, *Ricâl*, s. 441; Tûsî, *Ricâl*, s. 169, 362; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, V, 80; Tüsterî, *Kâmûs*, XI, 14-5; Hûî, *Mu'cem*, XXI, 30-1.

²¹⁹ Dârekutnî, *el-Mu'telif*, I, 223, IV, 2245; İbn Hacer, *Tebîrû'l-müntebih*, IV, 1420.

nakleden Şîî muhaddis²²⁰ Sâlim el-Betâînî el-Kûfî (ö. 150/768'den sonra) ve oğlu Ali b. Ebî Hamza el-Betâînî (ö. ?)²²¹ Sünnî halkalarla irtibatlı değildir.²²² Yine *İlelü'ş-şerâi'* isnadının sonraki tabakalarında bulunan râviler de Şîî halkalardaki rivayet faaliyetine katılan isimlerdir. Dolayısıyla Sâdık'a nispet edilen hadis de 2./8. asrın ortalarından itibaren sadece Şîî halkalara devam eden râviler tarafından rivayet edilmiştir.

Bu rivayet Sünnî kaynaklarda araştırıldığında Ebû Hüreyre,²²³ Ka'b b. Mâlik el-Ensârî (ö. 50/670),²²⁴ Vehb b. Münebbih (ö. 150/767)²²⁵ ve Ubeyde'den (ö. ?)²²⁶ nakledilen metinler tespit edilmiştir. Ancak Sünnî isnadlarda Şîî metinleri nakleden ya da Şîa'nın hadis çevreleriyle bağlantılı râviler bulunmamaktadır. Yine bu rivayetin Sünnî ve Şîî isnadlarındaki râviler arasında rivayet ilişkisi de yoktur. Bununla birlikte Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) *Bahru'l-fevâid*'inde kaydettiği "Davud b. Süleyman b. Vehb Ebû Ahmed el-Kureşî ve Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Kazvîni ve Ebû Muhammed Ahmed b. Abdullah el-Herevî → Ali b. Musa er-Rıza → Ebû Musa İbn Cafer → babası Cafer b. Muhammed b. Ali → babası Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin → babası Hüseyin b. Ali → babası Ali b. Ebî Tâlib → Hz. Peygamber"²²⁷ tariki, *Tevhîd ve Uyûnü ahbâri'r-Rızâ* isnadlarıyla neredeyse aynıdır. Zira *Bahru'l-fevâid* isnadındaki Davud b. Süleyman ve Ali b. Muhammed b. Mihreveyh, *Tevhîd ve Uyûnü ahbâri'r-Rızâ* metinlerinin de râvileridir. Bununla birlikte *Bahru'l-fevâid* isnadındaki Ahmed b. Abdullah el-Herevî (ö. 356/966-7) Şîî hadis eserlerinde İmam Rıza'nın rivayetlerini nakleden râvilerdendir.²²⁸ Tüm bunlar, Sünnî hadis eserlerindeki diğer nakiller olmasa da *Bahru'l-fevâid* rivayetinin Şîî menşeli olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Sünnî ve Şîî hadis kaynaklarındaki isnadları incelendiğinde bu rivayetin iki ekolün ders halkalarında ayrı ayrı nakledildiği anlaşılmıştır. Bir diğer ifadeyle ilgili nakil, erken dönemlerden itibaren hem Ehl-i sünnet'in hem de Şîa'nın hadis halkalarında rivayet edilmiştir. Bu hadisleri nakleden Sünnî ve Şîî râviler arasında ise herhangi bir irtibat yoktur. Dolayısıyla

²²⁰ Şebesterî, *el-Fâik*, II, 5; Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, XXX, 59-60.

²²¹ *İlelü'ş-şerâi'* isnadında ismi Ali b. Sâlim şeklinde kaydedilen bu râvi hakkında Şîî ricâl eserlerinde genellikle Ali b. Ebî Hamza başlığı altında bilgi verilmiştir.

²²² Cafer es-Sâdık ve Musa el-Kâzım'ın ashâbı arasında yer alan Ali b. Ebî Hamza es-Betâînî, Vâkıfî düşüncenin temellerini atan isimlerden olması nedeniyle Şîî ricâl âlimleri tarafından eleştirilmiştir (Berkî, *Ricâl*, s. 163, 287; Keşşî, *Ma'rife*, s. 338-9; Tûsî, *Ricâl*, s. 247, 339; İbnü'l-Gadâirî, *Ricâl*, s. 83; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, III, 220; Kûhbâi, *Mecma'u'r-ricâl*, IV, 153-7).

²²³ Kelâbâzî, *Bahru'l-fevâid*, s. 251.

²²⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 108, VII, 73; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VI, 42; Beyhakî, *Şuabü'l-imân*, II, 171.

²²⁵ Dîneverî, *Mücâlese*, VII, 212-3.

²²⁶ Dîneverî, *Mücâlese*, VI, 51-2.

²²⁷ Kelâbâzî, *Bahru'l-fevâid*, s. 273.

²²⁸ Şâhrûdî, *Müstedrekât*, I, 348, 357.

ilgili rivayetin iki ekolün râvileri tarafından da bir şekilde bilindiği ve nakledildiği anlaşılmaktadır. Ancak Kelâbâzî'nin *Bahru'l-fevâid*'indeki rivayet, Şîî menşeli olması nedeniyle diğer Sünnî metinlerden farklı bir yerde durur. *Bahru'l-fevâid* rivayetini 4./10. asrın ilk yarısında Kûfe'deki Sünnî hadis çevrelerine taşıyan isimler ise Davud b. Süleyman, Ali b. Mihreveyh ve Ahmed b. Abdullah el-Herevî'dir.

III. GEÇİŞ YÖNÜ TAYİN EDİLEMİYEN MÜŞTEREK RİVAYETLER

Ehl-i sünnet ve Şîa'nın ders meclisleri arasındaki geçiş yönü tayin edilemeyen 5 müşterek rivayet vardır. Aşağıda bu rivayetlerin bir ekolden diğerine geçip geçmediği ve imamlardan biri tarafından söylenme ihtimallerinin ne olduğu ele alınacaktır.

A. “Helak Edici Olarak Dinar ve Dirhem” Rivayeti

Ehl-i sünnet ve Şîa'nın hadis meclisleri arasındaki geçiş yönü tespit edilemeyen rivayetlerin ilki *el-Kâfî*'de “İdde²²⁹ → Ahmed b. Ebî Abdullah → Yakub b. Zeyd → Ziyâd el-Kandî → Ebû Vekî' → Ebû İshak es-Sebî → Hâris el-A'ver → Hz. Ali → Hz. Peygamber” isnadıyla yer alır.²³⁰ Mezkûr tarikle kaydedilen bu rivayette Hz. Ali, Allah Resûlü'nün “Dinar ve dirhem, sizden öncekileri helak etti. Bu ikisi sizi de helak edecektir” dediğini aktarır.²³¹ Erken dönemdeki Şîî hadis eserlerinde yer almayan bu rivayet, Şeyh Sadûk'un (ö. 381/991) *Hısâl* isimli eserinde “Babası → Sa'd b. Abdullah → Yakub b. Zeyd → Ziyâd el-Kandî → Ebû Vekî' → Ebû İshak es-Sebî → Hâris el-A'ver → Hz. Ali → Hz. Peygamber” isnadıyla da kaydedilir.²³²

Küleynî ve Şeyh Sadûk'un kitapları dışındaki Şîî hadis eserlerinde²³³ söz konusu iki isnadla kaydedilen bu rivayeti Hz. Ali'den nakleden Hâris el-A'ver ve öğrencisi Ebû İshak es-Sebî, daha önce de geçtiği üzere iki ekolün ortak râvilerindendir. Şîî rivayetleri Ebû İshak'tan nakleden Kûfeli râvi Ebû Vekî' Cerrâh b. Melîh er-Ruâsî (ö. 176/792-3) hakkında hem Sünnî hem de Şîî ricâl âlimleri bilgi vermiştir. Şîî ricâl âlimleri Cerrâh b. Melîh'in Cafer es-Sâdık'ın ashâbı arasında²³⁴ yer almakla birlikte âmmî, zayıf ve meçhul bir râvi olduğunu haber verir.²³⁵ Sünnî kaynaklarda onun güvenilirliğine işaret eden bilgiler²³⁶ varsa da genellikle zayıf bir râvi

²²⁹ Küleynî, “idde” diyerek Ahmed b. Ebî Abdullah'tan hadis naklettiği zaman aradaki kişiler Ali b. İbrahim, Ali b. Muhammed b. Abdullah b. Üzeyne, Ahmed b. Abdullah b. Ümeyye ve Ali b. el-Hasan'dır (İbnü'l-Mutahhar, *Hülâsa*, s. 430).

²³⁰ “Helak Edici Olarak Dinar ve Dirhem” rivayetinin isnad şeması için bk. EK-9.

²³¹ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 183.

²³² Sadûk, *Hısâl*, s. 43.

²³³ Âmilî, *Vesâilü's-Şîa*, IX, 44; XI, 21; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, LXX, 23, 139.

²³⁴ Tûsî, *Ricâl*, s. 178.

²³⁵ Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, II, 578; Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, XIV, 294-5.

²³⁶ Yahya b. Maîn, *Târîh*, II, 78; İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 134.

olduğu, hatta hadis uydurduğu söylenir.²³⁷ Bununla birlikte Sünnî literatürde onun Şîî eğilimler taşıdığını ifade eden herhangi bir kayıt bulunmaz.

Şîî rivayetler, Ebû Vekî‘den sonra mezhebin râvileri tarafından nakledilmiştir. Zira bir sonraki tabakada yer alan Ebû Abdullah Ziyâd b. Mervân el-Kandî (ö. ?) ile öğrencisi Yakub b. Zeyd (ö. 254/868’den sonra) Şîî râvilerdir.²³⁸ Bu bilgilere göre Şîî literatürdeki rivayetler, 2./8. asrın ikinci yarısına kadar her iki ekolün hadis çevreleriyle irtibatlı râviler tarafından nakledilirken bu zaman diliminden sonra Şîî râviler tarafından aktarılmıştır. Aynı zamanda bu durum, 2./8. asrın ilk yarısında iki ekolün hadis halkalarının henüz tamamen ayrılmadığını, bununla birlikte aynı asrın son çeyreğinden itibaren bazı Şîî râvilerin sadece kendi meclislerindeki bilgilerle yetindiğini ya da mezhebin ders meclislerinde hadis naklettiğini göstermektedir.²³⁹

Sünnî kaynaklara bakıldığında bu rivayetin geniş bir isnad ağı ile nakledildiği görülür. Rivayeti Allah Resûlü’nden nakleden sahâbîler Abdullah b. Mes‘ûd (ö. 32/652-3) ve Ebû Musa el-Eş‘arî‘dir (ö. 42/662-3). Bununla birlikte bu rivayetleri nakleden râviler arasında ne Hz. Ali‘ye ne de Şîî isnadlarda yer alan ortak râvilerden Hâris el-A‘ver, Ebû İshak es-Sebî ve Cerrâh b. Melîh’e tesadüf edilir.²⁴⁰ Bu durum mezkûr hadisin, Şîî ve Sünnî ders meclisleri arasındaki geçiş hakkında konuşmayı zorlaştırır. Bölümün başında da işaret edildiği gibi Sünnî ve Şîî hadis meclisleri arasındaki geçiş yönü tayin edilemeyen rivayetlerin bir halkadan diğerine geçiş mümkün olduğu gibi, herhangi bir intikal süreci de bulunmayabilir. Buna göre mezkûr naklin iki ekolün ders meclisleri arasındaki geçiş ihtimali ele alınırken öncelikle ilgili metnin nakledildiği coğrafya tespit edilmelidir. Tespit edilmesi gereken bir başka konu da Sünnî ve Şîî isnadlarda yer alan râviler arasındaki hoca-talebe ilişkisidir.

Öncelikle rivayetin nakledildiği bölgenin belirlenmesi için Şîî isnadlara bakıldığında bu hadisi Hz. Ali‘den nakleden râvilerin Kûfeli oldukları görülür. Örneğin önceki başlıklarda da işaret edildiği üzere Hâris el-A‘ver ve Ebû İshak es-Sebî Kûfelidir. Yine bir sonraki tabakada yer alan Ebû Vekî‘ Cerrâh b. Melîh de Kûfeli râvilerdendir. Şîî isnadlarda yer alan ve Sünnî râvilerle de irtibatlı olan bu isimlerin Kûfeli olması, Ehl-i sünnet rivayetlerini nakleden râvilerin bu şehirle

²³⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve ‘t-ta‘dîl*, II, 523; Hatîb, *Târîh*, VIII, 182-4; Mizzî, *Tehzib*, IV, 519; Zehebî, *Siyer*, IX, 169.

²³⁸ Berkî, *Ricâl*, s. 318, 369; Necâşî, *Ricâl*, s. 171; Tûsî, *Ricâl*, s. 208, 369, 393; Tefrişî, *Nakdû‘r-ricâl*, II, 277; Hûî, *Mu‘cem*, XXI, 156-63.

²³⁹ Hadisi Ebû Vekî‘den nakleden Ziyad b. Mervân‘ın vefat tarihi bilinmese de onun Musa el-Kazım‘ın (ö. 183/799) ashâbı arasında yer alması ve Ebû Vekî‘in diğer râvisi Yakub b. Zeyd‘in hicrî 254‘te vefat etmesinden hareketle bazı Şîî râvilerin 2./8. asrın son çeyreğinden itibaren sadece kendi meclislerinde hadis naklettikleri yargısına varılmıştır.

²⁴⁰ Najam Haider, aynı hadisin Sünnî, Zeydî ve İmâmî kaynaklarda farklı râviler tarafından nakledilmesini ekollerin bağımsız bir kimliğe sahip olmasıyla ilişkilendirir. Ona göre İmâmîler, Sünnî ve Zeydîlerinkine benzer görüşlere sahip olduklarında dahi bunu kendilerine özgü bir anlatı tarzıyla ve farklı râviler aracılığıyla aktarırlar (*The Origins of The Shî‘a*, s. 189).

bağlantısının ne olduğu sorusuna cevap vermeyi gerektirir. Bu amaçla Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebir*'inde "Muhammed b. Abdullah el-Hadramî → Ahmed b. Yahya b. el-Münzir → babası [Yahya b. el-Münzir] → Ebü'l-Eclah → A'meş → Yahya b. Vessâb → Alkame [b. Kays] → Abdullah [b. Mes'ûd] → Hz. Peygamber" isnadıyla yer alan²⁴¹ İbn Mes'ûd tariki incelendiğinde, hadisin Kûfeli râviler tarafından nakledildiği tespit edilmiştir. Zira İbn Mes'ûd başta olmak üzere Alkame b. Kays (ö. 62/682), Yahya b. Vessâb (ö. 103/722), A'meş (ö. 148/765) ve Ebü'l-Eclah (ö. ?) Kûfe'deki halkalarda hadis nakleden isimlerdir.

Sünnî literatürde "... → Süleyman el-A'meş → Ebû Vâil Şakîk b. Seleme → Ebû Musa el-Eş'arî → Hz. Peygamber" tarikiyle kaydedilen²⁴² Ebû Musa rivayetlerini nakleden isimler de Kûfeli ya da buradaki hadis meclisleriyle irtibatlı râvilerdir. Öncelikle hadisin sahâbî râvisi Ebû Musa'nın, Hz. Ömer ve Osman'ın halifelik yıllarında Kûfe'de vali olarak görev yaptığı ve ilmî faaliyetlerde bulunduğu bilinir.²⁴³ Kendisinden nakilde bulunan Ebû Vâil Şakîk b. Seleme (ö. 82/701) ve talebesi A'meş de Kûfeli râvilerdir.²⁴⁴ Yine Ebû Musa rivayetlerini A'meş'ten nakleden Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/776), Vekî b. el-Cerrâh (ö. 197/812), Mâlik b. Süayr (ö. 200/816 civarı) ve Muhammed b. Ubeyd (ö. 204/820) de Kûfeli ya da Kûfe'deki hadis meclisleriyle irtibatlı kimselerdir.²⁴⁵ Sonuç olarak Şîî literatürdeki metinler gibi Abdullah b. Mes'ûd ve Ebû Musa el-Eş'arî rivayetleri de 2./8. asır boyunca Kûfe'deki Sünnî hadis halkalarında nakledilmiştir. Dolayısıyla bu naklin, 2./8. asırda Kûfe'de hem Sünnî hem de Şîî ders meclislerinde şöhrat bulduğu ve rivayet edildiği anlaşılmaktadır.

Rivayetin geçiş ihtimali hakkında söz söyleyebilmek için Sünnî ve Şîî isnadlardaki râviler arasındaki hoca-talebe ilişkisinin bulunup bulunmadığı hakkında da bilgi verilmelidir. Bu nakillerin Sünnî ve Şîî kaynaklarda farklı isimlere nispet edilerek nakledilmesi, hoca-talebe ilişkisine sahip kişilerin isnadda değişiklik yapma ihtimalini gündeme getirmektedir. Dolayısıyla bu râviler arasında yalancılıkla itham edilen, isnad ve metin uydurduğu bilinen isimlerin yer alıp

²⁴¹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, X, 117.

²⁴² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 506; Ebû Bekir eş-Şâfiî, *Fevâid*, I, 647; İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 469; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, II, 294; Ebû Tâhir el-Muhallîs, *Muhallisiyyât*, III, 218; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IV, 112; Beyhakî, *Şuabü'l-imân*, XII, 513-5.

²⁴³ Kandemir, "Ebû Musa el-Eş'arî", *DİA*, X, 191.

²⁴⁴ Ebû Vâil Şakîk b. Seleme'nin Kûfe'deki hadis halkası ve bu halkanın en fazla öne çıkan ismi A'meş hakkında kısa bir değerlendirme için bk. Kahraman, *Kûfe'de Hadis*, s. 300-1.

²⁴⁵ Bu rivayeti nakleden râviler arasında Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/814) de vardır. O Kûfe'de doğmuş, ancak çok küçük yaşta buradan ayrılarak Mekke'ye yerleşmiştir (Hatiboğlu, "Süfyan b. Uyeyne", *DİA*, XXXVIII, 28). Sonraki yıllarda Kûfe'ye rihle yaptığına, hatta A'meş'in ders meclisine geldiğine dair kayıtlar varsa da (Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 356; Hatîb, *Câmi'*, I, 207) onun bu şehirle ilişkisinin yoğun olduğu söylenemez. Ayrıca İbn Uyeyne'nin İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124/742), Ebü'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân (ö. 130/748) ve Yahya b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760) gibi Medineli muhaddislerin yakın talebelerinden olması (Yücedağ, *2./8. Asır Medine Hadis Halkaları*, s. 96, 98, 148-9, 175), Hicaz Bölgesi'ndeki rivayet faaliyetleriyle daha fazla ilişkili olduğunu gösterir.

almadığına da dikkat edilmelidir. Öncelikle Şîî rivayetleri Hz. Ali'den nakleden Hâris el-A'ver'in, Abdullah b. Mes'ûd'dan hadis dinlediği bilinmektedir.²⁴⁶ Sünnî münekkitlerin, Hâris'in hadis uydurduğunu haber veren açıklamaları dikkate alındığında,²⁴⁷ onun Şîî ders meclislerinde bu hadisi Hz. Ali'den nakletmesi muhtemeldir.

Şîî ve Sünnî isnadlardaki râviler arasındaki hoca-talebe ilişkisi Ebû Vekî' Cerrâh b. Melîh ve Süleyman el-A'meş arasında da vardır.²⁴⁸ Yahya b. Maîn'in Ebû Vekî'in hadis uydurduğunu belirtmesi,²⁴⁹ onun A'meş'ten dinlediği bu rivayeti Şîî ders halkalarında isnadında birtakım değişiklikler yaparak naklettiği ihtimalini de gündeme getirir. Son olarak Şîî isnadlardaki Ebû İshak ile Ehl-i sünnet tariklerindeki Ebû Vâil Şakîk b. Seleme arasında da hoca talebe ilişkisi bulunmaktadır.²⁵⁰ Ancak Ebû İshak'ın hadis uydurduğunu ifade eden herhangi bir kaydın bulunmaması, onun bu rivayeti Şîî ders meclislerinde Hz. Ali'den nakletmiş olabileceği ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

Görüldüğü üzere bu rivayetin geçişiyle ilgili iki ihtimalden bahsedilebilmektedir. Yapılan araştırmada bu hadisin, 2./8. asırda Kûfe'deki ders halkalarında nakledildiği tespit edilmiştir. Hem Sünnî hem de Şîî isnadlardan elde edilen veriler, bu rivayetin 2./8. asırda Kûfe'deki ilim meclislerinde yaygınlık kazandığına, dolayısıyla belirli bir şöhrete sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu durumda mezkûr dönemde Kûfeli râviler tarafından bilinen bu hadisin Sünnî ve Şîî ders halkalarında farklı râvilerle nispetle nakledildiği düşünülebilir. Bununla birlikte eldeki veriler, rivayetin hangi râvi tarafından intikal ettirildiği ve nispetteki değişimden kimin sorumlu olduğu hakkında bilgi vermez. Diğer taraftan bu naklin, Sünnî ve Şîî isnadlarda yer alan râviler arasındaki hoca-talebe ilişkisinin bir uzantısı olarak bir halkadan diğerine intikale ettiği de düşünülebilir. Tespit edilebildiği kadarıyla Hâris el-A'ver Abdullah b. Mes'ûd'dan, Ebû İshak es-Sebî Ebû Vâil'den, Ebû Vekî' de A'meş'ten hadis dinlemiştir. Dolayısıyla Hâris, Ebû İshak ya da Ebû Vekî'in bu hadisi Sünnî meclislerden Şîî halkalara taşımaları muhtemeldir. Ancak Şîî rivayetlerin Hz. Ali'ye nispet edilmesi, Hâris el-A'ver ile Ebû Vekî'in ise hadis uydurmakla itham edilmeleri hem rivayetin geçişinden hem de nispetindeki değişimden bu iki râvinin sorumlu olabileceğini düşündürmektedir.

Buraya kadar hadisin Sünnî ve Şîî meclisler arasında geçtiği varsayılarak birtakım değerlendirmeler yapılmıştır. Bunların yanı sıra ilgili metin için Sünnî ve Şîî hadis halkaları

²⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 288; Mizzî, *Tehzîb*, V, 245.

²⁴⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 288; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, II, 273; Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 208, 210; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 79; İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 184; Mizzî, *Tehzîb*, V, 246-8; Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, III, 298.

²⁴⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, II, 227; Müslim, *Künâ*, II, 867; İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 136; Hatîb, *Târîh*, VIII, 182; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IX, 24; Mizzî, *Tehzîb*, IV, 517; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 123.

²⁴⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 260; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 68.

²⁵⁰ İbn Asâkir, *Târîh*, XXXIX, 66; Zehebî, *Siyer*, IV, 162.

arasında herhangi bir intikalin meydana gelmemesi de muhtemeldir. Bir diğer ifadeyle bu hadisi Allah Resûlü'nden İbn Mes'ûd ve Ebû Musa el-Eş'arî'nin yanı sıra Hz. Ali'nin de dinlemiş, ancak İbn Mes'ûd ve Ebû Musa rivayetleri Sünnî hadis meclislerinde, Hz. Ali rivayetleri Şîî râviler arasında şöhret kazanmış olabilir. Buna göre İbn Mes'ûd ve Ebû Musa rivayetlerinin Sünnî kaynaklara, Hz. Ali rivayetinin ise Şîî literatüre intikal ettiği düşünülebilir.

B. “Câhiliye’de İşlenen Ameller”

Geçiş yönü belirlenemeyen bir başka rivayet, *el-Kâfî*’de “Ali b. İbrahim → babası → Kâsım b. Muhammed → [Süleyman b. Davud] el-Minkarî → Fudayl b. İyâz → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık]” isnadıyla yer alır.²⁵¹ Bu rivayette Fudayl b. İyâz’ın,²⁵² Sâdık’a iyi bir Müslümanın Câhiliye dönemindeki amellerine bakılıp bakılmayacağını sorması üzerine onun Allah Resûlü’nün “Kim iyi bir Müslüman olursa Câhiliye döneminde işlediği amellere bakılmaz. Kim de iyi bir Müslüman olmazsa İslam’dan önce ve sonra yaptıklarından sorumlu tutulur” buyurduğunu haber verir.²⁵³ Şîî hadis kaynaklarında farklı bir isnadı bulunmayan bu rivayeti nakleden Fudayl b. İyâz (ö. 187/803) ve Süleyman b. Davud el-Minkarî (ö. 234/848) Ehl-i sünnet ve Şîa’nın ortak râvilerindendir.²⁵⁴ Bu bilgilere göre mezkûr metin 3./9. asrın ikinci çeyreğine kadar her iki ekolle de ilişkili râviler tarafından nakledilmiştir. Bununla birlikte ilgili rivayet Süleyman b. Davud’un öğrencisi Kâsım b. Muhammed’den (ö. ?) itibaren Şîî koldan nakledilmeye başlanmıştır.

Bu rivayet, Sünnî kaynaklarda “... Mansur b. el-Mu‘temir ve A‘meş → Ebû Vâil Şakîk b. Seleme → Abdullah b. Mes'ûd → Hz. Peygamber” isnadıyla kaydedilmiştir. Sünnî rivayetleri nakleden râviler arasında Cafer es-Sâdık ya da Fudayl b. İyâz ve Süleyman b. Davud yoktur. Sünnî ve Şîî hadis halkalarında farklı râviler tarafından nakledilen bu rivayetin geçiş ihtimali hakkında söz söyleyebilmek için metnin nakledildiği coğrafya ve râviler arasındaki ilişkiler belirlenmelidir. Daha önce de işaret edildiği üzere *el-Kâfî* isnadındaki Fudayl b. İyâz’ın Kûfe’de, Süleyman b. Davud’un ise Kûfe’nin yanı sıra Basra, Bağdat ve İsfahan’da hadis rivayet ettiği bilinir. Diğer taraftan Sünnî isnadlardaki Abdullah b. Mes'ûd, Kûfe’nin önemli sahâbilerindendir. Ondan nakilde bulunan Ebû Vâil Şakîk b. Seleme ile sonraki tabakalarda yer alan Mansur b. el-Mu‘temir (ö. 132/750) ve A‘meş de Kûfe’deki halkalarda hadis nakletmişlerdir.

²⁵¹ “Câhiliye’de İşlenen Ameller” rivayetinin isnad şeması için bk. EK-10.

²⁵² Büyükkara, imamların yaşadığı dönemde farklı gruplar arasında tam bir ayrışma bulunmadığını, bu durumun İmâmî cemaat ile Sünnî olarak tanımlanan kesim arasında da geçerli olduğunu, Ehl-i sünnet’ten olduğu bilinen bazı isimlerin imamlarla bir araya geldiklerini ve onlardan hadis naklettiklerini, bunların da Şîî hadis külliyyatı içerisinde yer aldığını belirtir (“İmamiyye Şîa’sının Hadis Usulünde ‘Mezhebi Bozuk’ Raviler (II)”, s. 366).

²⁵³ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 253.

²⁵⁴ Süleyman b. Davud’un, Fudayl b. İyâz’dan naklettiği ve Cafer es-Sâdık’ın rivayetlerinin yer aldığı kitabı hakkındaki bilgi için bk. Modarressi, *Tradition and Survival*, s. 223-4.

Yapılan isnad araştırmasında Sünnî rivayetlerin 3./9. asra kadar Kûfe'deki hadis meclislerinde nakledildiği tespit edilmiştir. Zira Mansur ve A'meş'ten ilgili rivayeti nakleden isimlerin tamamı ya Kûfeli ya da Kûfe ile irtibatlı kimselerdir. Örneğin bu rivayeti Mansur'dan nakleden Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) Kûfe'ye rihle yaparak şehrin ileri gelen muhaddislerinden hadis dinlemiştir.²⁵⁵ Yine Mansur'un diğer râvisi Cerîr b. Abdülhamid (ö. 188/804) de Kûfeli râvilerdendir.²⁵⁶ Benzer şekilde A'meş'ten ilgili metni nakleden Vekî' b. el-Cerrâh ve Abdullah b. Nümeir (ö. 199/815) de Kûfelidir. A'meş'in bir diğer râvisi Şeybân b. Abdurrahman et-Temîmî (ö. 164/781) ise aslen Basralı olmakla birlikte bir süre Kûfe'de ikamet etmiştir.²⁵⁷ Sünnî rivayetleri hem İbnü'l-Mu'temir hem de A'meş'ten nakleden Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) de Kûfeli muhaddislerdendir. Son olarak Mansur ve A'meş'ten bu rivayeti nakleden Şu'be b. el-Haccâc da aslen Kûfelidir.

Tüm bunlar, 2./8. asır boyunca Kûfe'de bulunan Şîî ve Sünnî râvi grupları arasında ilgili rivayetin nakledildiğini göstermektedir. Buna göre ilgili metnin Şîî ve Sünnî râvi toplulukları tarafından bilindiği ve ders meclislerinde farklı isimlere nispet edilerek nakledildiği düşünülebilir. Diğer taraftan bu rivayetin geçişinden söz edebilmek için Sünnî ve Şîî isnadlardaki râviler arasındaki ilişki ağı da tespit edilmelidir. Diğer bir ifadeyle Fudayl b. İyâz ve Süleyman b. Davud'un, Sünnî isnadlardaki râvilerden bu hadisi dinledikten sonra Şîî hadis halkalarında rivayet edip etmedikleri sorusu cevaplanmalıdır. Esasen bu ihtimal Fudayl ya da Süleyman'ın Sünnî meclislerde dinlediği bu hadisin isnadını değiştirerek naklettiği, yani isnad uydurduğu anlamına gelir. Ancak kaynaklarda Fudayl b. İyâz'ın hadis ya da isnad uydurduğunu haber veren herhangi bir itham bilinmezken Süleyman b. Davud Sünnî münekkitlerin hem hadis hem de isnad uydurduğunu belirttiği bir isimdir. Bu da Süleyman b. Davud'un Sünnî isnadlardaki râvilerden hadis dinleyip dinlemediğini tespit etmeyi gerektirir.

Kaynaklarda Süleyman b. Davud'un, Sünnî isnadlardaki Vekî b. el-Cerrâh'tan hadis dinlediği söylenir.²⁵⁸ Yine kaynaklarda bu hadisi Vekî'den nakleden İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) ile Süleyman b. Davud'un Kûfe'de muhtemelen Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn'in (ö. 219/814) yanında karşılaştıkları anlatılır.²⁵⁹ Ayrıca Süleyman b. Davud ve İbn Ebî Şeybe'nin Basra ya da Bağdat'daki²⁶⁰ müzakere meclislerinde bir araya geldikleri, hatta Abdurrahman b. Mehdî'nin (ö.

²⁵⁵ Hatiboğlu, "Ma'mer b. Râşid", *DİA*, XXVII, 553.

²⁵⁶ Mansur b. el-Mu'temir ve Cerîr b. Abdülhamid ilişkisi hakkında bk. Kahraman, *Kûfe'de Hadis*, s. 324-6.

²⁵⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 498; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 254; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 201.

²⁵⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 446.

²⁵⁹ Hatîb, *Târîh*, X, 56.

²⁶⁰ Hatîb'in kaydettiği bu bilgide Süleyman b. Davud ve İbn Ebî Şeybe'nin el-Mescidü'l-Câmi'de müzakere yaptıkları anlatılmaktadır. Bununla birlikte hem Basra hem de Bağdat'taki merkez câminin el-Mescidü'l-Câmi şeklinde nitelendiği bilinmektedir (Maden, *Hicrî II. Asır Ehl-i Hadîs Halkaları*, s. 48; Dündar, *4./10. Yüzyılda Bağdat*, s.

198/814) bunu öğrendiğinde Ali b. el-Medînî'ye (ö. 234/849) “Git, o ikisine engel ol! İnsanların ikiye bölüneceği bir fitnenin çıkmasından endişe ediyorum” dediği anlatılır.²⁶¹ Süleyman b. Davud'un Sünnî isnadlardaki Yahya b. Saîd el-Kattân ile arasındaki rivayet ilişkisini ise hem Sünnî hem de Şîî ricâl kaynakları zikreder.²⁶² Bununla birlikte bu iki ismin Basra'daki hadis meclislerinde bir araya geldikleri, Süleyman'ın bazı hadisler hakkında Yahya'ya soru sorduğu da bilinmektedir.²⁶³ Yapılan araştırmada Süleyman'ın Ebû Âmir el-Akadî (ö. 204/819-20) ile de irtibatlı olduğu görülmüştür. Kaynaklarda bu iki râvî arasındaki rivayet ilişkisinden bahsedilmemiştir²⁶⁴ de Ebû Nuaym'ın *Ma'rifetü's-sahâbe*'sinde Süleyman'ın ondan naklettiği bir rivayet vardır.²⁶⁵ Son olarak Süleyman b. Davud'un hocaları arasında Sünnî isnadlardaki Abdürrezzak b. Hemmâm'ın ismi de yer almakta,²⁶⁶ ayrıca dönemin ilim merkezlerinde bir araya gelerek ondan hadis dinlediği²⁶⁷ ve yazdığı da bilinmektedir.²⁶⁸

Görüldüğü üzere Süleyman b. Davud'un, bu hadisi Sünnî halkalarda nakleden Vekî' b. el-Cerrâh, Yahya el-Kattân, Ebû Âmir el-Akadî, Abdürrezzak b. Hemmâm ve İbn Ebî Şeybe ile rivayet ilişkisi bulunmaktadır. Buna göre Süleyman'ın Kûfe'deki hadis meclislerinde mezkûr hocalarından dinlediği bu hadisi, Şîa'nın ders meclislerinde isnad ve metnini değiştirerek naklettiği düşünülebilir. Bununla birlikte Süleyman'ın Yahya el-Kattân ve İbn Ebî Şeybe ile Basra ya da Bağdat'daki hadis müzakere meclislerinde bir araya geldiğini aktaran kayıtlar, rivayet geçişinin mezkûr şehirde meydana gelmiş olabileceğine de işaret etmektedir. Dolayısıyla bu hadisin 2./8. asrın ilk yarısından 3./9. asrın ilk çeyreğine kadarki zaman diliminde Kûfe ya da Basra'daki hadis meclislerinde Süleyman b. Davud tarafından dinlendikten sonra Şîî râvîlere taşınması, bu rivayetin geçişiyle ilgili bir diğer ihtimaldir.

Buraya kadar ilgili naklin, Sünnî ve Şîî hadis halkaları arasındaki geçişi ihtimali üzerinde durulmuştur. Ancak rivayetin *el-Kâfî*'de ve Ehl-i sünnet kaynaklarında yer alan isnadları, rivayet geçişiyle ilgili kesin bilgiler sunmadığı için bu metnin geçişe uğramamış olması da muhtemeldir. Diğer bir deyişle Cafer es-Sâdık ile Fudayl b. İyâz arasında *el-Kâfî* rivayetinde anlatıldığı gibi bir konuşma gerçekleşmiş olabilir. Buna göre Fudayl b. İyâz'ın Cafer es-Sâdık'a sorduğu bir soruya

53, 61, 93, 99). Diğer taraftan söz konusu nakle konu olan şahıslar da bu iki şehirle irtibatlıdır. Bu nedenle söz konusu olay ya Basra'da ya da Bağdat'ta meydana gelmiş olmalıdır.

²⁶¹ Hatîb, *Târih*, XI, 264.

²⁶² Halilî, *el-İrşâd*, s. 237; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 192; Zehebî, *Siyer*, IX, 176. Krş. Hüî, *Mu'cem*, XXI, 58-9.

²⁶³ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 348; Hatîb, *Târih*, XV, 639; Mizzî, *Tehzîb*, XXXI, 339; İbn Kesîr, *et-Tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, II, 208; Zehebî, *Târih*, XVII, 177; İbn Hacer, *Lisân*, IV, 145; a.mlf., *Tehzîb*, XI, 219.

²⁶⁴ Ebû Âmir el-Akadî'nin rivayet ilişkilerini görmek için bk. Mizzî, *Tehzîb*, XVIII, 364-7.

²⁶⁵ Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, II, 1073.

²⁶⁶ Abdürrezzak b. Hemmâm'dan hadis nakleden râvîleri topluca görmek için bk. Mizzî, *Tehzîb*, XVIII, 54-6.

²⁶⁷ Tirmizî, *el-İlelül'l-kebîr*, s. 373.

²⁶⁸ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıb*, s. 88; Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, I, 135.

binaen nakledilen bu rivayetin, Süleyman b. Davud vasıtasıyla Şîî hadis halkalarında şöhret kazandığı ve Sünnî ders meclislerinde bilinmediği düşünülebilir. Bu durumun bir sonucu olarak da söz konusu rivayet Şîî hadis kaynaklarına intikal etmiş, Ehl-i sünnet âlimleri tarafından bilinmemiş ya da bilinse de çeşitli nedenlerle eserlerinde zikredilmemiştir.

C. “İlim Öğrenme ve Öğretmenin Fazileti”

el-Kâfî’de “Ali b. İbrahim → babası [İbrahim b. Hâşim] → Kâsım b. Muhammed → Süleyman b. Davud el-Minkarî → Hafs b. Giyâs → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık]” isnadıyla nakledilen hadis, Sünnî ve Şîî hadis halkaları arasındaki geçiş yönü belirlenemeyen bir diğer nakildir. İlgili metinde Hafs b. Giyâs, Cafer es-Sâdık’ın kendisine şöyle dediğini haber verir:

İlim öğrenen, öğrendiğiyle amel eden ve [ilmini] Allah [rızası] için [başkalarına] öğreten kişi, göklerin melekûtunda büyük biri olarak çağırılır ve hakkında “Bu kimse Allah için ilim öğrendi, Allah için amel etti ve Allah için öğretti” denilir.²⁶⁹

Bu rivayet *Asl*’larda ya da *el-Kâfî*’den önceki Şîî hadis eserlerinde yer almaz.²⁷⁰ Bununla birlikte mezkûr nakil, erken dönemde Kummî’nin (ö. 307/919) *Tefsîr*’inde²⁷¹ “Babası → Kâsım b. Muhammed → Süleyman b. Davud el-Minkarî → Hafs b. Giyâs → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık]” isnadıyla da yer alır.²⁷² Bu hadis *el-Kâfî*’den sonra sadece Tûsî’nin *el-Emâlî* isimli eserinde zikredilmiştir. Mezkûr eserde bu rivayet sırasıyla “Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed → Ahmed b. Muhammed → babası → Sa’d b. Abdullah → Kâsım b. Muhammed → Süleyman b. Davud el-Minkarî → Hafs b. Giyâs → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık]” ve “Muhammed b. Muhammed → Ebû’l-Kâsım Cafer b. Muhammed → babası → Sa’d b. Abdullah → Kâsım b. Muhammed → Süleyman b. Davud el-Minkarî → Hafs b. Giyâs → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık]” isnadlarıyla yer almaktadır.²⁷³

Görüldüğü üzere Şîî rivayetleri²⁷⁴ Cafer es-Sâdık’tan nakleden Hafs b. Giyâs (ö. 194/810) rivayet etmektedir. Daha önce de bahsedildiği gibi Hafs b. Giyâs, Ehl-i sünnet ve Şîa’nın ortak

²⁶⁹ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 19.

²⁷⁰ “İlim Öğrenme ve Öğretmenin Fazileti” rivayetin isnad şeması için bk. EK-11.

²⁷¹ Kummî’nin *Tefsîr*’i siyerle ilgili çok sayıda tarihî rivayetin yer aldığı, Sünnilik karşıtı bir karaktere sahip olan ve ağırlıklı olarak altıncı imam Cafer es-Sâdık’a nispet edilen hadisleri içeren bir kaynaktır (Kohlberg, “Şîî Hadis”, s. 54). Aralarında Kummî’nin *Tefsîr*’inin de yer aldığı Şîî tefsirleri konu edinen bir çalışma için bk. Habibov, *İlk Dönem Şîî Tefsir Anlayışı* (doktora tezi, 2007), Ankara Üniversitesi SBE. Şîî tefsirlerdeki rivayetlerin kullanımına dair müstakil bir çalışma için bk. Gül, *Şîa Tefsirlerinde Hadis Kullanımı*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.

²⁷² Kummî, *Tefsîr*, II, 146.

²⁷³ Tûsî, *el-Emâlî*, s. 47, 167.

²⁷⁴ Hadisin Şîî literatürdeki isnad ve metinlerini topluca görmek için bk. Meclisî, *Bihâru’l-envâr*, II, 27, 29; LXXXV, 193.

râvilerindendir. Bu rivayeti kendisinden nakleden Süleyman b. Davud'un²⁷⁵ da Sünnî ve Şîî isnadlardaki ortak râvilerden olduğu dikkate alındığında, söz konusu metnin 3./9. asrın ikinci çeyreğine kadar her iki ekolün ders meclisleriyle de irtibatlı isimler tarafından nakledildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemden sonra Şîî rivayetler, sadece ekolün hadis halkalarına devam eden isimler tarafından nakledilmiştir. Dolayısıyla rivayetin geçiş süreci hakkında konuşabilmek için Hafs b. Giyâs ve Süleyman b. Davud'un hadis naklettikleri şehirlerin ve Sünnî isnadlardaki râvilerle irtibatlı olup olmadıklarının belirlenmesi gerekmektedir.

Sünnî kaynaklarda bu rivayet Abdülaziz b. Zabyân (ö. ?), Sevr b. Yezîd (ö. 150/767) ve Bişr b. el-Hâris'e (ö. 227/841) nispet edilen metinlerle nakledilir. Bunların yanı sıra İbn Abdilber'in *Câmi' u beyânî 'l-ilm*'inde Hz. Ali'ye isnadsız nispet edilen bir rivayet yer alır.²⁷⁶ Bununla birlikte Sünnî kaynaklarda Abdülaziz b. Zabyân'dan nakledilen rivayet "Ebû Abdullah el-Hâfız ve Ebû Saîd b. Amr → Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yakub → Harun b. Süleyman → Abdurrahman b. Mehdî → Bişr b. Mansur → Sevr b. Yezîd → Abdülaziz b. Zabyân" isnadıyla kaydedilmiştir.²⁷⁷ Sünnî kaynaklarda, aynı zamanda Abdülaziz b. Zabyân'ın râvisi olan Sevr b. Yezîd'den rivayet edilen iki nakil vardır. Bunların biri "Abdullah b. Cafer → İsmail b. Abdullah → Ebû Nasr Abdülmelik b. Ebî Abdülaziz → Muâfâ b. İmran → Sevr [b. Yezîd]" tarikiyle,²⁷⁸ diğeri de "Ebû Bekir b. Mâlik → Abdullah b. Ahmed b. Hanbel → babası [Ahmed b. Hanbel] → Abdurrahman [b. Mehdî] → Bişr b. Mansur → Sevr [b. Yezîd]" isnadıyla kaydedilmiştir.²⁷⁹ Son olarak Bişr b. el-Hâris'ten nakledilen rivayet ise "Ali b. Harun → Musa b. Harun el-Kattân → Hasan b. Saîd → Bişr b. el-Hâris" tarikiyle nakledilmiştir.²⁸⁰ Sünnî literatürde mezkûr isnadlarla yer verilen rivayetlerin tamamında bu hadis, Hz. İsa'ya atfedilmektedir. Bununla birlikte Sünnî literatürde Cafer es-Sâdık'tan nakledilen herhangi bir rivayet yoktur. Yine Sünnî nakillerin râvileri arasında da Hafs b. Giyâs ve Süleyman b. Davud'un ismine rastlanmaz.

Sünnî ve Şîî hadis kaynaklarında farklı râviler tarafından aktarılan bu rivayetin nakledildiği bölgenin tespiti için *el-Kâfî* isnadına bakıldığında Hafs b. Giyâs'ın Kûfe ve Bağdat, Süleyman b. Davud'un ise daha önce de işaret edildiği üzere Kûfe'nin yanı sıra Basra, Bağdat ve İsfahan'da hadis naklettiği görülür. Sünnî isnadlardaki Abdülaziz b. Zabyân hakkında Sünnî ve Şîî ricâl eserlerinde bilgi verilmemesi nedeniyle bu râvinin nereli olduğu ya da hangi şehirlerde

²⁷⁵ Şîî literatürde yer alan Hafs b. Giyâs rivayetlerinin önemli bir kısmının râvisi Süleyman b. Davud'dur (Modarressi, *Tradition and Survival*, s. 232).

²⁷⁶ İbn Abdilber, *Câmi'*, I, 496.

²⁷⁷ Beyhakî, *Medhal*, s. 349; a.mlf., *Şuabü'l-îmân*, III, 284. Beyhakî'nin mezkûr eserlerinin yanı sıra İbn Abdilber'in *Câmi'*inde Abdülaziz b. Zabyân'dan nakledilen isnadsız nakledilen bir rivayet vardır (*Câmi'*, I, 690).

²⁷⁸ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VI, 93.

²⁷⁹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VI, 93.

²⁸⁰ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VIII, 337-8.

hadis naklettiği bilinmez. Ancak kendisinden nakledilen rivayetlerin neredeyse tamamı Sevr b. Yezîd'den aktarılmaktadır.²⁸¹ Bu rivayeti de kendisinden nakleden Sevr b. Yezîd ise aslen Humuslu²⁸² olmakla birlikte Şam'da yaşamıştır.²⁸³ Dolayısıyla Abdülaziz'in de Sevr gibi Humus ya da Şam'la irtibatlı olduğu düşünülebilir. Sevr'den sonra ise bu rivayetin Şam'dan diğer şehirlere dağıldığı anlaşılr. Zira ondan nakilde bulunan Bişr b. Mansur (ö. 180/796) Basra,²⁸⁴ râvisi Abdurrahman b. Mehdî de Basra ve Bağdat'ta hadis rivayet etmiştir.²⁸⁵ Sevr'in diğer râvisi Muâfâ b. İmran (ö. 185/802) Musullu ve Bağdat'a rihle yaptığı bilinen bir râvidir.²⁸⁶ Onun râvisi Ebû Nasr Abdülmelik b. Ebî Abdülaziz (ö. 228/842) ise Bağdatlıdır.²⁸⁷

Sünnî metinlerin kendisinden nakledildiği Bişr b. el-Hâris ile kendisinden nakilde bulunan râviler Bağdat ve Şam'daki halkalarda hadis nakletmişlerdir.²⁸⁸ Sonuç olarak Sünnî kaynaklarda Hz. İsa'nın sözü olarak yer alan bu rivayetin Şam, Basra ve Bağdat'taki ilim meclislerinde nakledildiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Şîî isnadda yer alan Fudayl b. İyâz ve Süleyman b. Davud, Şam'daki ders meclislerinde hadis nakletmemişlerdir. Dolayısıyla rivayet geçişinin Şam'daki hadis halkalarında meydana geldiğinden bahsedilemez. Ancak Fudayl ve Süleyman, Basra ve Bağdat'ta hadis nakletmişlerdir. Bu da mezkûr metnin Basra ve Bağdat'taki Sünnî ve Şîî râviler tarafından bilindiğini,²⁸⁹ ancak her iki ekolün kendi meclislerinde farklı nispetlerle nakledildiği düşünülebilir.

Bu rivayetin geçiş sürecine dair muhtemel değerlendirmelere Sünnî ve Şîî isnadlardaki râviler arasındaki hoca-talebe ilişkileri de katkı sağlayacaktır. Yapılan araştırmada Fudayl b. İyâz'ın Ehl-i sünnet tariklerindeki râvilerle irtibatlı olmadığı tespit edilmiştir. Süleyman b. Davud'un ise Abdurrahman b. Mehdî'den hadis dinlediği bilinir.²⁹⁰ Ayrıca Süleyman'ın, İbn Mehdî'nin Mescidü'l-Câmi'de bulunan hadis halkasına gelerek²⁹¹ kendisine bir râvinin kimliği

²⁸¹ İbn Abdilber, *Câmi'*, I, 689; Hatîb, *Târih*, XI, 188; İbn Asâkir, *Târih*, XLVII, 457; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 107.

²⁸² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IX, 471.

²⁸³ Hatîb, *Târih*, 184; Mizzî, *Tehzîb*, IV, 423.

²⁸⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, II, 140; Mizzî, *Tehzîb*, IV, 153; Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, II, 412.

²⁸⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IX, 299; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, V, 354; Hatîb, *Târih*, XI, 513; Mizzî, *Tehzîb*, XVII, 435.

²⁸⁶ Hatîb, *Târih*, XV, 303; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IX, 101; Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 150; Zehebî, *Siyer*, IX, 83.

²⁸⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IX, 342-3; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, V, 424; Hatîb, *Târih*, XII, 170-1; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XI, 139; Mizzî, *Tehzîb*, XVIII, 355-6; Zehebî, *Siyer*, X, 571.

²⁸⁸ Hatîb, *Târih*, VII, 545; İbn Asâkir, *Târih*, X, 177.

²⁸⁹ Basralı Şîîler hakkında kısa bir değerlendirme için bk. Ess, *Theology and Society*, II, 479-81.

²⁹⁰ Kaynaklarda Abdurrahman b. Mehdî'den hadis nakleden isimler arasında Süleyman b. Davud zikredilmemişse de onun İbnü'l-Mehdî'den rivayetinin olduğunu gösteren birkaç örnek için bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 303; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VII, 122.

²⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 251-2; V, 290; Zehebî, *Siyer*, IX, 201-2.

hakkında sorular sorduğunu haber veren kayıtlar da vardır.²⁹² İbnü'l-Medînî'den aktarılan başka nakilde ise Süleyman'ın sarhoş bir hâldeyken İbn Mehdî'ye getirildiği ve hocasının ona nasihatte bulunduğu anlatılır.²⁹³ Tüm bunlar ilgili rivayetin Sünnî ve Şîî halkalar arasındaki geçişine İbn Mehdî ve Süleyman b. Davud arasındaki hoca-talebe ilişkisinin etkili olabileceğine işaret etmektedir. Buna göre Süleyman b. Davud'un 2./8. asrın ikinci yarısında Basra ya da Bağdat'ta İbn Mehdî'den dinlediği bu rivayeti, Şîî hadis çevrelerinde naklederek söz konusu naklin intikalinde rol oynadığı düşünülebilir. Bu ihtimalden hareket edildiğinde, Sünnî kaynaklarda Hz. İsa'ya nispet edilen bu sözün Şîî literatürde imamın hadisi şeklinde yer almasının nedeni Süleyman b. Davud'un isnad ve metin uydurmasıdır.

Son olarak bu rivayetin *el-Kâfi* başta olmak üzere Şîî literatürde kaydedildiği şekliyle Cafer es-Sâdık tarafından Hafs b. Giyâs'a nakledilmesi de mümkündür. Sâdık'ın Hafs'a rivayet ettiği bu naklin Süleyman b. Davud vasıtasıyla Şîî hadis halkalarında şöhret kazandığı düşünülebilir. Bu durumun bir sonucu olarak da mezkûr rivayetin Cafer es-Sâdık'tan nakledilen metni Sünnî kaynaklara değil, Şîî literatüre intikal etmiştir. Bu rivayetle ilgili bir konuya daha işaret edilmelidir. Rivayetin Sünnî tariklerindeki râviler hakkında yapılan araştırma, bu metnin dönemin hadis halkalarından ziyade züht çevrelerinde nakledildiğini göstermiştir. Zira Sünnî isnadlardaki râvilerin geneli zahit kimliğiyle öne çıkan kişilerdir.²⁹⁴ Örneğin bu rivayeti Sevr b. Yezîd'den nakleden Bişr b. Mansur Basralı zahitlerdendir.²⁹⁵ Bişr'den nakilde bulunan İbn Mehdî de bir dönem züht meclislerine katılmıştır. Ebû Âmir Abdülmelik b. Amr el-Akadî'nin "Ben Abdurrahman b. Mehdî'nin hadise yönelmesinin sebebiyim. O daha önceleri kıssacıların meclislerine devam ederdi. Ona bundan bir fayda elde edemeyeceğini söyledim"²⁹⁶ şeklindeki cümleleri de bu durumu teyit eder. Yine Sevr b. Yezîd isnadında yer alan Ebû Nasr Abdülmelik b. Abdülaziz de âbid ve zahit kimliğiyle öne çıkan biridir.²⁹⁷ Benzer şekilde Bişr el-Hâfî olarak şöhret kazanan Bişr b. el-Hâris de döneminin meşhur sufilerindendir.²⁹⁸ Tüm bunlar zahitler arasında şöhret bulan bazı nakillerin, Sünnî çevrelerden Şîî hadis halkalarına intikal ettiğini ya da

²⁹² Hatîb, *Târih*, X, 57-8.

²⁹³ Hatîb, *Târih*, X, 61; Zehebî, *Târih*, XVII, 179.

²⁹⁴ Christopher Melchert, erken dönem zahitlerinin büyük bir kısmının aynı zamanda hadis râvisi olduğu konusunda Makdisî'nin son derece haklı olduğunu söyler. Ona göre ilk zahitlerin çoğu 3./9. asır münekkitleri tarafından hadis râvisi olarak kabul edilebilecek derecede önemli isimlerdir (*Sünnî Düşüncenin Teşekkülü*, s. 312-6, 323). Zahitlerin cerh-ta'dîl bakımından durumlarının incelendiği müstakil bir çalışma için bk. Öztoprak, *Cerh-Ta'dîl Açısından Zâhidler: Kuşeyrî Risâle'si Özelinde* (yüksek lisans tezi, 2021), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi SBE.

²⁹⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, II, 140; Mizzî, *Tehzîb*, IV, 153; Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, II, 412.

²⁹⁶ Hatîb, *Târih*, XI, 513; Mizzî, *Tehzîb*, XVII, 435.

²⁹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IX, 342-3; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, V, 424; Hatîb, *Târih*, XII, 170-1; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XI, 139; Mizzî, *Tehzîb*, XVIII, 355-6; Zehebî, *Siyer*, X, 571.

²⁹⁸ Bişr b. el-Hâris ve rivayet ilişkileri hakkında bilgi edinmek için bk. Hatîb, *Târih*, VII, 545; İbn Asâkir, *Târih*, X, 177; Zehebî, *Siyer*, X, 469-71; a.mlf., *Târih*, XVI, 106; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XI, 122.

Şîî hadis kaynaklarında yer alan bazı rivayetlerin, Sünnî züht meclislerinde yaygın şekilde bilindiğini göstermektedir.

D. “Dünya Sevgisi ve Hırsı”

Ehl-i sünnet ve Şîa’nın hadis halkaları arasındaki geçiş yönü belirlenemeyen bir diğer nakil *el-Kâfî*’de “Ali b. İbrahim → babası → Kâsım b. Muhammed → el-Minkarî [Süleyman b. Davud] → Hafs b. Giyâs → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık]” isnadıyla yer almaktadır. Söz konusu rivayette imam Cafer es-Sâdık, Hz. İsa’nın şöyle dediğini aktarır:

Hiçbir şey yapmadığınız hâlde rızıklandırılmış olmanıza rağmen dünya için çalışıyor, ahiret için amel etmiyorsunuz. Ahirette ancak amel ile rızıklandırılacaksınız. Size yazıklar olsun, ne kötü bilenersiniz! Ecrinizi alıyor ve ameli zayı ediyorunuz. Amel eden kimsenin ameli kabul edilebilir de dünya sıkıntılarından kabir karanlığına da çıkarılabilir. Ahirete doğru yol aldığı hâlde dünyaya yönelen ilim ehline ne demeli. Kendisine zarar veren şeyi, kendisine yarar veren şeyden daha çok sevmektedir.²⁹⁹

Şîî hadis kaynaklarında farklı bir tariki bulunmayan bu rivayetin isnadındaki³⁰⁰ ortak râviler Hafs b. Giyâs ve Süleyman b. Davud el-Minkarî’dir. Bir önceki başlıktaki nakil gibi bu da Kâsım b. Muhammed’den itibaren Şîî koldan devam eder. Dolayısıyla *el-Kâfî* rivayetinin 3./9. asrın ikinci çeyreğine kadar Sünnî ders meclisleriyle de irtibatlı râviler tarafından nakledildiği anlaşılmaktadır. Öte yandan ilgili metin Sünnî kaynaklarda da Hz. İsa’nın sözü olarak yer almıştır. Ancak bu isnadlardaki râviler arasında Cafer es-Sâdık, Hafs b. Giyâs ve Süleyman b. Davud bulunmaz.³⁰¹ Hz. İsa’nın mezkûr ifadelerini nakleden isim Hişâm ed-Destüvâî’dir (ö. 153/770). Hişâm’dan nakledilen rivayetlerden biri Ahmed b. Hanbel’in *Kitâbü’z-Zühhd*’ünde “Abdullah [b. Ahmed b. Hanbel] → babası [Ahmed b. Hanbel] → Seyyâr [b. Hâtim] → Cafer [b. Süleyman] → Hişâm ed-Destüvâî” isnadıyla serdedilmiştir.³⁰² Sünnî kaynaklarda daha yaygın şekilde yer alan Hişâm rivayetleri ise “Dârimî, Muhammed b. es-Seken el-Übülli, Hâris b. Muhammed el-Ammî, Yakub b. İbrahim ed-Devrakî, Muhammed b. İshak es-Sagânî → Saîd b. Âmir → Hişâm ed-Destüvâî” tarikiyle kaydedilmiştir.³⁰³

²⁹⁹ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 184-5.

³⁰⁰ “Dünya Sevgisi ve Hırsı” rivayetin isnad şeması için bk. EK-12.

³⁰¹ Mezkûr rivayet sadece bir yerde “Muhammed b. Abdülaziz → İbn Âişe el-Basrî → babası” tarikiyle kaydedilmiştir (Dineverî, *Mücâlese*, V, 17-8). Ancak bu isnadda yer alan râvilerin Süleyman b. Davud ile irtibatlı oldukları ya da rivayetin Sünnî ve Şîî hadis halkaları arasındaki geçiş sürecine işaret eden herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.

³⁰² Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü’z-Zühhd*, s. 64.

³⁰³ Dârimî, *Sünen*, I, 375-6; Ebû Davud, *Zühhd*, s. 31; İbn Ebi’d-Dünya, *Zühhd*, s. 206; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, VI, 279; Beyhakî, *Şuabü’l-imân*, III, 322.

Öncelikle bu rivayetin Sünnî ve Şîî isnadlarındaki râvilerin nakil faaliyetine katıldıkları şehirler hakkında bilgi verilmelidir. Sünnî isnadlardaki Hişâm ed-Destüvâî ve talebeleri Cafer b. Süleyman ed-Duba'î (ö. 178/794)³⁰⁴ ile Saîd b. Âmir ed-Duba'î (ö. 208/823) Basralı râvilerdir.³⁰⁵ Buna göre söz konusu rivayet 2./8. asrın sonuna kadar Basra'da nakledilmiştir. Bununla birlikte bu hadisin zahit kimliğine sahip Basralı muhaddisler arasında rivayet edildiği anlaşılmaktadır. Zira ilgili metni nakleden Hişâm ed-Destüvâî, takva sahibi olduğuna ve sadece Allah rızası için hadis naklettiğine atıf yapılan bir muhaddistir.³⁰⁶ Hişâm'dan bu rivayeti nakleden Cafer b. Süleyman³⁰⁷ ve Saîd b. Âmir'in de Basralı zahitlerden olduğu bilinmektedir.³⁰⁸ Yine Cafer'in râvisi Seyyâr b. Hâtim el-Anezî de âbid kimliğiyle öne çıkan ve genellikle rekâik konulu hadisler nakleden bir isimdir.³⁰⁹ Tüm bunlar mezkûr rivayetin Basra'daki zahitler arasında şöhret bulduğuna işaret etmektedir.

Sünnî kaynaklardaki isnadlar okunduğunda bu rivayetin Basra'daki meclislerde nakledildiği görülmüştür. Diğer taraftan *el-Kâfî* isnadında yer alan ve Ehl-i sünnet'in ilim meclisleriyle de irtibatlı olduğu bilinen Hafs b. Giyâs Kûfe ve Bağdat, Süleyman b. Davud ise Kûfe ve Bağdat'ın yanı sıra Basra'da da rivayet faaliyetine katıldığı bilinen isimlerdir. Dolayısıyla bu rivayetin geçişinden bahsedilecekse bunda Süleyman b. Davud'un rol oynaması mümkündür. Öte yandan bu rivayetin geçişine hoca-talebe ilişkilerinin etki edip etmediği de araştırılmış, Hafs b. Giyâs ve Süleyman b. Davud'un Saîd b. Âmir kanalıyla nakledilen rivayetlerin isnadlarındaki râvilerle ilişkili olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte Süleyman b. Davud'un, Hişâm ed-Destüvâî'nin râvilerinden Cafer b. Süleyman'dan hadis dinlediği tespit edilmiştir.³¹⁰ Dolayısıyla bu rivayetin Cafer b. Süleyman ile Süleyman b. Davud arasındaki hoca-talebe ilişkisinin bir uzantısı olarak da Şîî halkalara intikal etki ettiği ileri sürülebilir. Bu durumda rivayetin geçişinin 2./8. asırda Basra'da meydana geldiği, rivayetin geçişinde rol oynayan

³⁰⁴ Cafer b. Süleyman ed-Duba'î hakkında yapılan araştırmada bu râvinin iki ekolün ortak râvilerinden olduğu tespit edilmiştir. Sünnî âlimler tarafından bu râvi Şîî eğilimler taşımak, Râfîzî fikirleri benimsemek ve ilk iki halifeye sebbetmekle itham edilir (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IX, 289; İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 97; Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 189). Bununla birlikte Zehebî onun Râfîzî olduğu ve ilk iki halifeye sebbettiği şeklindeki bilginin doğru olmadığını söyler (*Târîh*, XI, 69; a.mlf., *Siyer*, VIII, 198). Şîî ricâl âlimlerine göre ise Cafer b. Süleyman, Sâdık'ın ashâbından sika ve İmâmî bir râvidir (Tûsî, *Ricâl*, s. 176; İbn Davud, *er-Ricâl*, s. 63; Tefrişî, *Nakdü'r-ricâl*, I, 344; Kuhnâî, *Mecma'u'r-ricâl*, II, 29; Esterâbâdî, *Menhecü'l-makâl*, III, 200-1; Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, XV, 142-8).

³⁰⁵ Cafer b. Süleyman ed-Duba'î'nin Yemen ve San'â'ya rihle yaptığı da bilinir (Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 189; İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 96; Zehebî, *Târîh*, XI, 69, 70; a.mlf., *Siyer*, VIII, 198).

³⁰⁶ Zehebî, *Târîh*, IX, 655; a.mlf., *Siyer*, VII, 149-50.

³⁰⁷ Zehebî, *Siyer*, VIII, 197-8.

³⁰⁸ Zehebî, *Târîh*, XIV, 170; a.mlf., *Siyer*, IX, 385.

³⁰⁹ Mizzî, *Tehzîb*, XII, 308; Zehebî, *Târîh*, XIII, 222-3; Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, VI, 184.

³¹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 114; İbn Asâkir, *Târîh*, I, 301; LVI, 149; Mizzî, *Tehzîb*, VI, 28; Zehebî, *Târîh*, XI, 71, 74; XVII, 176; a.mlf., *Siyer*, IX, 70; X, 679; İbn Hacer, *Lisân*, IV, 142.

Süleyman'ın, hocası Cafer b. Süleyman'ın Hz. İsa'nın sözü olarak naklettiği bu rivayeti Şîî hadis meclislerinde Hafs b. Giyâs vasıtasıyla imamdan naklettiği düşünülebilir. Son olarak bu rivayetin Cafer es-Sâdık tarafından da bilinmesi ve meclisinde bulunanlara nakledilmesi mümkündür. Onun bu rivayeti naklettiği sırada meclisinde bulunan Hafs b. Giyâs'ın da bu rivayeti nakletmesi, söz konusu nakil için mümkün görünen ihtimallerin sonuncusudur.

E. “Züht Sahibi Olmanın Fazileti”

Sünnî ve Şîî hadis halkaları arasındaki geçiş yönü belirlenemeyen rivayetlerin sonuncusu, *el-Kâfî*'de “Ali b. İbrahim → babası [İbrahim b. Hâşim] ve Ali b. Muhammed el-Kâsânî → Kâsım b. Muhammed → Süleyman b. Davud el-Minkarî → Hafs b. Giyâs” isnadıyla Cafer es-Sâdık'tan nakledilen şu hadistir:

Hayrın tamamı bir evde toplanmıştır ve bu evin anahtarı dünya hayatındaki zühttür. Ardından Cafer es-Sâdık, Allah Resûlü'nün “Kişi, dünya nimetlerine aldırış etmediği müddetçe imanın tadını alamaz” dediğini haber vermiş, peşinden de “Dünyada züht sahibi olmadığınız müddetçe kalplerinize imanın tadını bilmek haramdır” demiştir.³¹¹

Bu rivayetin Şîî hadis kaynaklarında farklı bir isnadı bilinmemektedir.³¹² Dolayısıyla ilgili rivayetin Sünnî ve Şîî ders halkaları arasındaki geçiş süreci hakkında *el-Kâfî* isnadından hareketle birtakım tahminlerde bulunulacaktır. Burada öncelikle işaret edilmesi gereken konu, bu rivayetin Cafer es-Sâdık'ın iki sözü ile birlikte Hz. Peygamber'in bir hadisinden meydana gelmesidir. Dolayısıyla ilgili rivayet Sünnî hadis kaynaklarında araştırılırken bu duruma dikkat edilmelidir. Bununla birlikte söz konusu naklin isnadındaki ortak râvilerin Hafs b. Giyâs ve Süleyman b. Davud olduğu görülür. Rivayetin sadece Şîî hadis halkalarıyla irtibatlı isimler tarafından aktarılması ise Kâsım b. Muhammed ile birlikte başlamıştır. Önceki başlıklarda incelenen rivayetlerde olduğu gibi bu hadisin de Sünnî literatürde yer alan senedlerinde ne Cafer es-Sâdık'a ne de kendisinden nakilde bulunan râvilerle tesadüf edilir. Dolayısıyla burada da rivayetin geçiş süreci hakkında fikir yürütebilmek için bu hadisin nakledildiği coğrafya ile Sünnî ve Şîî isnadlarda yer alan râviler arasındaki irtibatın tespit edilmesi gereklidir.

Sünnî literatürde bu rivayet, müstakil metinler olarak yer almaktadır. *el-Kâfî* metnindeki sıra takip edilecek olursa öncelikle Cafer es-Sâdık'ın “Hayrın tamamı bir evde toplanmıştır ve bu evin anahtarı da dünya hayatındaki zühttür” şeklindeki sözleri, sadece Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-evliyâ*'sında kaydedilir. Ebû Nuaym'ın “Abdullah b. Muhammed b. Osman el-Vâsîtî → Velîd b. Ebân → Muhammed b. Zünbûr” isnadıyla yer verdiği nakilde Fudayl, “Kalbin, dünya hayatına aldırış etmediği sürece sana teslim olmaz” demiş, bunun üzerine kendisine “Dünya hayatında züht

³¹¹ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 82.

³¹² “Züht Sahibi Olmanın Fazileti” rivayetinin isnad şeması için bk. EK-13.

nedir?” diye sorulunca “Kanaat etmek, zenginliktir” cevabını vermiştir. Ardından verânın ne olduğu sorulmuş, “Haram olan şeylerden sakınmaktır” demiştir. İbadetler hakkında sorulmuş, farzların edası olduğunu söylemiştir. Tevazu hakkında sorulmuş, “Hak için boyun eğmek” demiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir: “Verânın en şiddetlisi dildedir. Bunun tamamının tabiri dilledir, amel ile değildir.” Ardından “[Allah] hayrın tamamını bir evde toplamış ve bunun anahtarını da dünya hayatındaki züht kılmıştır” demiştir.³¹³

el-Kâfi rivayetinde Cafer es-Sâdık’ın yukarıdaki sözlerinin hemen peşinden Hz. Peygamber’in “Kişi dünya nimetlerine aldırış etmediği sürece imanın tadını alamaz” hadisi gelir. Bir önceki nakil gibi bu da Sünnî literatürde sadece *Hilyetü’l-evliyâ*’da Fudayl b. İyâz’ın sözleri olarak yer alır. Ebû Nuaym’ın “Abdullah b. Muhammed → Ahmed b. el-Hüseyin b. İbrahim → Feyz b. İshak” isnadıyla serdettiği nakilde Fudayl şöyle der:

Kişî belayı nimet, rahatı musibet saymadığı, dünya nimetlerine aldırış etmediği ve Allah’a ibadete hamd edilmesini sevmediği müddetçe imanın hakikatine ulaşamaz.³¹⁴

Cafer es-Sâdık’ın “Dünyada züht sahibi olmadığınız müddetçe kalplerinize imanın tadını bilmek haramdır” şeklindeki sözlerinin de *Hilyetü’l-evliyâ*’da İmran b. Müslim el-Kasîr ve Fudayl b. İyâz’a nispet edilen iki ayrı metinle yer aldığı tespit edilmiştir. Mezkûr eserde “Muhammed b. Ahmed b. Ömer → babası [Ahmed b. Ömer] → Ebû Bekir → Muhammed b. İdris → Ali b. Meysere → Abdülaziz b. Ebî Osman → Osman b. Zâide” tarikiyle kaydedilen metinde İmran “Dünyada züht sahibi olmadığınız müddetçe kalplerinize imanın tadını bilmek haramdır” der.³¹⁵ Ebû Nuaym’ın “Abdullah → Ahmed → Ahmed → Hüseyin b. Ziyâd el-Mervezî” isnadıyla yer verdiği metinde Fudayl “Dünyada züht sahibi olmadığınız müddetçe kalplerinize imanın tadını bilmek haramdır” demektedir.³¹⁶

Şîî literatürde Hz. Peygamber’e ve Cafer es-Sâdık’a nispet edilen bu rivayetlerin tamamı Sünnî kaynaklarda Fudayl b. İyâz’ın sözleri şeklinde kaydedilmiştir. Sadece bir nakil İmran el-Kasîr’e nispet edilmişse de bu râvinin ne Şîî hadis meclisleriyle ne de Şîî isnadlardaki ortak râvilerle irtibatlı olduğunu gösteren bir bilgi yoktur. Bununla birlikte rivayetin nakledildiği ilim merkezinin tespiti için ilgili metni nakleden isimlere bakıldığında Fudayl b. İyâz’ın Kûfe’de hadis naklettiği bilinmektedir. Rivayeti Fudayl’dan nakleden Muhammed b. Zünbûr (ö. 248/862) ise Mekkeli râvilerden olup³¹⁷ onun Hafs ve Süleyman’la bir araya geldiğini haber veren herhangi

³¹³ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, VIII, 91. Bu nakil İbn Asâkir’in *Târîhu Dimaşk*’ında da yer almış ve *Hilye*’dekinden farklı bir isnadla nakledilmiştir (LVIII, 413-4).

³¹⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, VIII, 90-1.

³¹⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, VI, 177.

³¹⁶ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, VIII, 94.

³¹⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 116.

bir kayıt bulunmaz.³¹⁸ Fudayl'ın bir diğer râvisi Ebû Yezîd Feyz b. İshak'ın (ö. 216/831) ise Rakkalı olduğu,³¹⁹ ayrıca Şîî isnadlardaki Hafs ve Süleyman'la da irtibatlı olmadığı tespit edilmiştir.³²⁰ Fudayl'ın son râvisi Ebû Ali Hüseyin b. Ziyâd (ö. 220/835) ise Mervli ve mezkûr iki râvi ile hoca-talebe ilişkisi olmayan biridir.³²¹

Görüldüğü üzere Fudayl b. İyâz Kûfe'de, talebeleri ise Mekke, Rakka ve Merve'de hadis nakleden şahıslardır. Ancak *el-Kâfî* isnadındaki Hafs ve Süleyman'ın Mekke, Rakka ve Merv'le irtibatları yoktur. Bununla birlikte Fudayl b. İyâz'ın râvileri ile Şîî isnaddaki ortak râviler arasında rivayet ilişkisi de tespit edilememiştir. Talebelerinin aksine Fudayl b. İyâz'ın ise Şîî isnadlardaki ortak râviler ile bölgesel yakınlığı bulunmaktadır. Ayrıca o Süleyman b. Davud'un kendisinden hadis dinlediği biridir. Dolayısıyla bu metnin Sünnî ve Şîî hadis halkaları arasındaki geçiş süreci hakkında konuşurken Fudayl b. İyâz ve Süleyman b. Davud el-Minkarî arasındaki hoca-talebe ilişkisinden hareketle birtakım tahminlerde bulunmak mümkündür.

Öncelikle Süleyman b. Davud'un, Kûfe'deki meclisinde Fudayl b. İyâz'dan bu rivayetleri dinlediği ve Şîî râvilere birtakım farklılıklarla naklettiği düşünülebilir. Yani isnad ve metin uydurduğu belirtilen Süleyman'ın Fudayl'dan dinlediği bu nakilleri, Şîî hadis meclislerinde Cafer es-Sâdık'ın sözleri olarak aktarması ihtimal dâhilindedir. Bu durumda rivayetin Sünnî ve Şîî hadis halkaları arasındaki geçişi, 2./8. asrın ikinci yarısında Kûfe'de meydana gelmiştir. Bu rivayetle ilgili bir diğer ihtimal ilgili metinlerin hem Sünnî hem de Şîî râviler tarafından bilinmesi ve her iki ekolün ilim meclislerinde de naklediliyor olmasıdır. Buna göre rivayetin her iki ekolün hadis kaynaklarında da yer alma nedeni ilgili metnin Kûfe'deki tanınırlığıdır. Bu rivayetle ilgili son ihtimal ise mezkûr nakillerin Cafer es-Sâdık tarafından da bilinmesidir. Cafer es-Sâdık'ın da bu sözlerden haberdar olduğu, Hafs b. Giyâs'ın da yer aldığı bir mecliste bu metinleri naklettiği ve Süleyman b. Davud vasıtasıyla da bunların Şîî hadis halkalarında yaygınlık kazandığı düşünülebilir.

IV. DEĞERLENDİRME

Müşterek rivayetlerin isnadlarından hareketle bir grup hadisin Sünnî ve Şîî ders halkaları arasındaki geçiş sürecinin incelendiği bu bölümden elde edilen sonuçlar şöyledir: Öncelikle müşterek rivayetlerin isnadları 2./8. asır boyunca Sünnî ve Şîî hadis meclislerinin ortak olduğunu haber vermektedir. Yani 2./8. asırda bir muhaddisin hadis halkasına hem Sünnî hem de Şîî

³¹⁸ Muhammed b. Zünbûr'un hoca ve talebelerini görmek için bk. Mizzi, *Tehzib*, IX, 213-4.

³¹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IX, 491.

³²⁰ Feyz b. İshak'ın rivayet ilişkilerini görmek için bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VII, 139-40; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 88; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 12.

³²¹ Ebû Ali Hüseyin b. Ziyâd el-Mervezî'nin rivayet hadis dinlediği ve naklettiği isimleri görmek için bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, II, 391; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 53; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 186; İbn Kutluboğa, *Sikât*, III, 416.

eğilimli râviler katılabilmektedir. Bu asrın sonuna gelindiğinde ise Şîa'nın hadis halkalarının, Ehl-i sünnet'ten ayrılarak müstakil bir kimlik kazanmaya başladığı görülmüş, 3./9. asrın başlarından itibaren Sünnî ve Şîî hadis halkalarının tamamen ayrıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte müşterek rivayetlerin isnadlarındaki râviler hakkında yapılan araştırmada, 2./8. asrın başında ve ortasında bazı Şîî râvilerin sadece kendi meclislerinde hadis naklettikleri ve Sünnî halkalarda hadis dinlemedikleri tespit edilmiştir. Bu durum henüz Şîî hadis meclislerinin müstakilleşmediği bir zaman diliminde bazı râvilerin sadece ekolün ders halkalarındaki bilgilerle yetinme bilincine sahip olduğuna ya da Sünnî halkalarda hadis dinlemeyi tercih etmediklerine işaret etmektedir. Şîî râvilerin bu tavırlarıyla 3./9. asırda meydana gelen ayrışmanın temellerini attıkları düşünülebilir. Bir diğer ifadeyle 2./8. asırdaki bazı râvilerin sadece Şîî meclislerde hadis dinlemesi ve nakletmesi, 3./9. asra gelindiğinde sistemli ve bilinçli bir hâl kazanmıştır.

İki ekolün ders meclislerinin ortak olması ve tamamen ayrılması ile ilişkili bir diğer konu, müşterek rivayetlerin geçişinin ne zaman meydana geldiğidir. Bu bölümde incelenen hadislerin isnadları, 2./8. asır boyunca Ehl-i sünnet ve Şîa arasında rivayet geçişlerinin meydana geldiğini haber vermektedir. Esasen bu dönemde Sünnî ve Şîî râvilerin aynı meclislerde hadis dinlemeleri ya da Şîî hadis meclislerinin müstakil bir yapıya sahip olmaması ile rivayet geçişlerinin 2./8. asırda yoğun bir şekilde meydana gelmesi ilişkilidir. Başka bir deyişle mezkûr dönemde hadis halkalarının her ekolden râviye açık olması, Ehl-i sünnet ve Şîa arasında rivayet geçişlerinin yaşanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte Sünnî ve Şîî halkalar arasında 3./9. asrın başında ve 4./10. asrın ilk yarısında az da olsa rivayet geçişlerinin meydana geldiği de tespit edilmiştir.

Müşterek rivayetlerin isnadlarından elde edilen bilgiler, rivayet geçişlerinde rol oynayan râvilerin nitelikleri hakkında da birtakım bilgiler sunmuştur. Bu hadisleri bir halkadan diğerine taşıyan şahıslar hem Sünnî hem de Şîî meclislerle irtibatlı kimseler, yani ortak râvilerdir. Bununla birlikte Sünnî ve Şîî literatürdeki bilgilere göre müşterek rivayetlerin intikalinde rol oynayan şahısların önemli bir kısmı ya Şîîlikle müttehem ya da meçhul râvilerdir. Örneğin Ebû Hamza es-Sümâlî, Anbese b. Mahled el-Kâdî, İsmail b. Ebân el-Verrâk, Mindel b. Ali el-Anezî ve Hayyân b. Ali el-Anezî müşterek rivayetlerin iki ekol arasındaki intikalinde rol oynayan Şîîlikle müttehem râvilerdir. Aslında söz konusu râvi grubunun Sünnî halkalarda dinledikleri rivayetleri Şîa'nın ders meclislerine taşınmaları ya da bu râvilerden nakledilen hadislerin Ehl-i sünnet meclislerine geçmesi tabii bir durumdur. Ayrıca yapılan araştırmada, bu rivayetlerin Sünnî literatürde Hz. Ali, Ali b. el-Hüseyin Zeynelâbidîn, Muhammed el-Bâkır ve Cafer es-Sâdık gibi Ehl-i beyt imamlarından nakledildiği ya da Allah Resûlü'nden nakledilen hadislerin sadece Hz. Ali kanalıyla devam eden isnadlarının geçiş süreci hakkında bilgi sunduğu görülmüştür. Bu da söz konusu rivayetlerin intikalini gerçekleştiren şahısların Şîîlikle müttehem olmasının makul bir izahı gibidir.

Rivayetlerin iki ekol arasındaki geçişini sağlayan râviler arasında Şîilikle itham edilen râviler kadar meçhul râvilerin rol oynadığı da tespit edilmiştir. Söz gelimi Gurre b. Dînâr, Sinan b. Harun el-Bürümî ve İsmail b. Ebân el-Verrâk Şîî ricâl âlimleri; Davud b. Süleyman el-Kureşî de Sünnî münekkitler tarafından meçhul addedilen râvilerdir. Şîî ricâl âlimlerinin meçhul kabul ettiği Sinan b. Harun, Sünnî münekkitlere göre zayıftır. Yine Şîî ulemanın meçhul addettiği İsmail b. Ebân da Sünnî kaynaklarda güvenilirliğine işaret edilen bir isimdir. Bu bilgiler aynı zamanda Şîa'nın meçhul kabul ettiği râvilerin Sünnî ulema tarafından tanındığını göstermektedir. Benzer bir durum Sünnî ulemanın meçhul addettiği Davud b. Süleyman için de geçerlidir. Zira o da Şîî ricâl âlimlerine göre güvenilir bir râvidir. Tüm bunlar rivayet geçişlerinde rol oynayan meçhul râvilerin, aslında bir ekol tarafından tanınırken diğer ekol tarafından bilinmediğine işaret etmektedir. Bu da Sünnî münekkitlerin hakkında meçhul hükmü verdiği râvi kümesinin Şîî ricâl eserlerinden araştırması durumunda söz konusu şahıslar hakkında Ehl-i sünnet kaynaklarındakinden farklı bilgilerin temin edilebileceğini ve kapalı kalan noktaların açıklığa kavuşabileceğini gösterir. Son olarak müşterek rivayetlerin geçişinde rol oynayan isimler arasında Sünnî ve Şîî ricâl âlimlerinin zayıf kabul ettiği râvilerin ve iki ekolün ders meclislerinde kimliğini gizleyen ya da değiştiren kripto râvilerin de yer aldığı tespit edilmiştir.

Bu bölümde incelenen isnadlar, rivayet geçişlerinin nerede meydana geldiği hakkında da bilgi vermiştir. Sünnî ve Şîî hadis halkaları arasındaki rivayet geçişlerinin tamamına yakını Kûfe'de meydana gelmiştir. Zira Sünnî hadis halkalarından Şîî ders meclislerine ve Şîî hadis halkalarından Sünnî ders meclislerine intikal ettiği tespit edilen rivayetlerin tamamının geçişi Kûfe'de gerçekleşmiştir. Rivayet geçişlerinin Kûfe'de meydana gelmesi, erken dönemlerden itibaren bu şehrin Şîîliğin merkezi konumunda olmasının ve dolayısıyla Şîî eğilimli râvilerin burada yoğunluk kazanmasının tabii bir sonucudur. Bununla birlikte yapılan incelemede Kûfe'nin yanı sıra Basra ve Bağdat'ta da rivayet geçişlerinin yaşanmış olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bu tespit, geçiş yönü belirlenemeyen müşterek rivayetlerin Sünnî ve Şîî isnadlarındaki ortak râviler arasındaki hoca-talebe ilişkisini esas alan bir varsayıma dayanmaktadır.

İsnadlardan elde edilen bu bilgilerin yanı sıra son olarak müşterek rivayetlerin yer aldığı kaynaklara da işaret edilmelidir. Yapılan araştırmada müşterek rivayetlerin ya da bunların iki ekol arasındaki geçişi hakkında bilgi veren isnadların Dîneverî'nin (ö. 333/944) *el-Mücâlese ve cevâhiru'l-ilm*, Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-kebîr*, İbn Batta'nın (ö. 387/997) *el-İbânetü'l-kübrâ*, Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) *Bahrü'l-fevâid*, Temmâm er-Râzî'nin (ö. 414/1023) *el-Fevâid*, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ* ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Âdâb*, *Medhal* ve *Şuabü'l-îmân* isimli eserleri gibi 4./10. ve 5./11. asır kaynaklarında yer aldıkları tespit edilmiştir. Bu durumun muhtemel nedenlerinden biri ilk üç asırda telif edilen hadis eserlerinde sıhhat kriterinin gözetilmesi olabilir. Zira bu hadisler genellikle Şîî eğilimli, zayıf, yalancı ve meçhul kabul edilen râviler tarafından aktarılmıştır. Yine bu durum 4./10. asır

muḥaddislerinin garîb, şâz ve ferd türündeki nadir rivayetlerin peşine düşmeleriyle başlayan tavrın bir sonucu da olabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MÜŞTEREK RİVAYETLERİN METİN ANALİZİ

Çalışmanın Birinci Bölüm’ünde, *el-Kâfî*’de yer alan 73 müşterek rivayetin, Şîa’nın mezhebî görüşlerine uygun metinlerle nakledildiğinden söz edilmişti. Aynı hadisin Sünnî literatürdeki metinlerinde yer almayan ve Şîî doktrini destekleyen bu rivayetler şu dört şekilde mezhebin görüşlerine uygun bir form kazanmıştır: 1- Hz. Ali’nin imâmeti ya da Ehl-i beyt’in fazileti gibi konularda Şîî düşüncüyü öne çıkaran ziyadeler içerir. 2- Sahâbe neslinin önem ya da faziletini vurgulayan ifadeler hazfedilmiştir. 3- İmam ve veli gibi bazı kavramlara Şîî düşüncüyü yansıtan anlamlar yüklenmektedir. 4- Sünnî kaynaklarda Allah Resûlü’nden nakledilen bir hadis ya da onun ashâbından biriyle yaptığı konuşma, bağlamı değiştirilerek imam ve ashâbı arasındaki bir konuşma olarak nakledilmiştir.

Şîa’nın mezhebî görüşlerini açıkça yansıtan bu hadisler arasından örnek rivayet grubu seçilirken ilk olarak taaddüt ihtimaline dikkat edilmiş, Hz. Peygamber’in bu hadisleri hem Sünnî hem de Şîî literatürde yer aldığı gibi farklı zamanlarda iki defa söylemesinin ya da rivayete konu olan hadisenin tekrar etmesinin imkânı araştırılmıştır. Esasen iki ayrı zamanda meydana gelmesi mümkün olan bir olayın anlatıldığı rivayetler için geçişten ve metninde anlamlı değişikliklerin yapıldığından bahsedilmeyecektir. Bu nedenle örneklem grubu seçilirken ilk olarak taaddütün imkânı sorgulanmıştır. Söz konusu rivayetler, bu soru ve ihtimaller dikkate alınarak incelendiğinde, 73 hadisten 10’u için taaddüt ihtimalinden bahsedilemeyeceği görülmüştür. Örneğin bu rivayetlerden biri, Allah Resûlü’nün Gadîr-i Hum gününde Hz. Ali için söylediği “Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır” hadisidir.¹ Gadîr-i Hum örneğinde olduğu gibi anlatılan olayın ikinci defa tekrarlanmasının mümkün olmadığı 4 müşterek rivayet daha vardır.² Bazı müşterek rivayetlerde ise imamın konuya dair açıklamalarının yer aldığı tespit edilmiştir. Bu özellikteki 5 müşterek rivayet için de taaddüt ihtimalinden bahsedilememektedir.³ Dolayısıyla

¹ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 176-7. Krş. Ma’mer b. Râşid, *Câmi’*, XI, 225; Sa’dî, *Ehâdisü Ali b. Hucr*, s. 522-6; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 366, 368, 369, 372, 374; Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü’s-sahâbe*, II, 569, 572, 584-6, 592-3, 597-9, 613, 643, 682, 705; a.mlf., *Müsned*, II, 71, 262, 268-9, 434; XXX, 430; XXXII, 29, 55-6, 75-6; XXXVIII, 32, 193, 218-9, 541; Tirmizî, “Ebvâbü’l-Menâkıb”, 20; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve’l-mesânî*, IV, 325-6; a.mlf., *Kitâbü’s-Sünne*, II, 604-7, 610; Bezzâr, *Müsned*, II, 133; III, 34-5; X, 211-3, 233-4, 238-9, 257; XII, 286; XVII, 100, 102; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VII, 309, 411, 436-45.

² Küleynî, *el-Kâfî*, II, 303, 305-6 – Mevslî, *Müsned*, XII, 23-4; Taberânî, *Dua*, s. 318; İbnü’s-Sünnî, *Amelü’l-yevm*, s. 192-3; Hâkim, *Müstedrek*, I, 689; Beyhakî, *el-Esmâ ve’s-sıfât*, I, 289; a.mlf., *De’avât*, I, 270; Şecerî, *Tertîb*, II, 290; Heysemî, *el-Maksadü’l-alî*, IV, 489-90; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 270 – İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 253; VI, 325; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXV, 166-7; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, IV, 35-6; Makdisî, *el-Ehâdisü’l-muhtâra*, III, 390.

³ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 130 – Ma’mer b. Râşid, *Câmi’*, X, 451; Tirmizî, “Ebvâbü’t-Tefsîr”, 16; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 333 – Ebû Nuaym, *Müsnedü’l-İmâm Ebî Hanîfe*, s. 202; Ebû Yusuf, *Âsâr*, s. 204; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 105; Bezzâr, *Müsned*, XIII, 99; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 339 – Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, III, 432-3; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 287 – İbn Sem’un el-Vâiz, *el-Emâlî*, s. 226-7; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, II, 303; Küleynî, *el-Kâfî*, II, 296-7 – İbn Ebî Şeybe, *Edeb*, s. 259; a.mlf., *Musannef*, V, 322; VI, 38; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 566, 621-2; XXXVIII, 323, 402; Buhârî, “Kitâbü’t-Tevhîd”, 12; Müslim, “Kitâbü’z-Zikri ve’d-dua”, 59; Ebû Davud, “Kitâbü’l-Edeb”, 106; Bezzâr, *Müsned*, VII, 246, 248; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IX, 276; a.mlf., *Amelü’l-yevm*, s. 448.

bu bölümde incelenen örnek rivayet kümesi, ikinci kez meydana gelmesi ya da söylenmesi mümkün olan 63 müşterek rivayet arasından seçilmiştir.

Bu hadislerin bir kısmında Şîî doktrine ya da Ehl-i beyt'e yönelik vurgular, aynı özellikteki diğer rivayetlerden çok daha güçlüdür. Örnek rivayet kümesi de Şîî düşünceleri temsil kabiliyeti yüksek bu hadisler arasından seçilmiştir. Rivayet seçiminde dikkat edilen bir diğer kriter isnadlardaki ortak râvilerdir. Bu hadislerin Şîî ders meclislerine intikalinden ve metnindeki değişimden kimin sorumlu olduğunu tespit etmek amacıyla *el-Kâfî*'deki 63 rivayetin isnadlarındaki isimler, iki ekolün ricâl kaynaklarından araştırılarak Sünnî hadis çevreleri tarafından da tanındığı tespit edilen râvilerin nakilleri örneklem grubuna dâhil edilmiştir. Örnek rivayet kümesi belirlenirken bu nakillerin *el-Kâfî* dışındaki Şîî literatürde de yer alıp almadığına da bakılmıştır. Bu son kriter, incelenen hadisin *el-Kâfî*'den önceki hadis kaynaklarında yer alan metnin nasıl olduğu, özellikle Şîî doktrine yönelik vurguları içerip içermediği, rivayetin metnindeki anlamlı değişikliklerin mezhebin teşekkül süreciyle orantılı bir şekilde mi meydana geldiği gibi sorulara cevap vermesi nedeniyle önemlidir.

Sonuç olarak Şîî doktrine uygun metinlerle nakledilen rivayetler arasında seçim yaparken rivayetlerin tekrarının mümkün olup olmadığına, hadislerin mezhebî görüşlere dair güçlü vurgular içermesine, ortak râviler tarafından nakledilmesine ve erken dönemlerden itibaren Şîa'nın hadis eserlerinde yer almasına dikkat edilmiştir. Belirlenen müşterek rivayetler Şîa'nın inanç esaslarına uygun anlamlı ziyadeler, anlamlı hazifler ve bağlam değişimleri şeklinde üç ana konu etrafında ele alınmıştır. Söz konusu rivayetler incelenirken şu sorulara cevap aranmıştır: *el-Kâfî*'de ve bunların diğer Şîî hadis eserlerindeki metinleri arasındaki farklılıklar nasıldır? Bu rivayetlerin Şîî literatürdeki kronolojik takibi yapıldığında, hadislerin metinlerine mezhebin teşekkül sürecinin etki edip etmediğini görmek mümkün müdür? Ayrıca müşterek rivayetlerin Sünnî ve Şîî literatürdeki metinleri arasında ne gibi farklılıklar vardır? Şîî rivayetler, Sünnî kaynaklardaki metinlerden ne şekilde farklılık göstermektedir? Bu bölümdeki rivayetler incelenirken ilk iki soruya cevap bulabilmek için önce hadisin *el-Kâfî*'de, ardından erken dönem kaynaklarında ve *el-Kâfî*'den sonraki Şîî literatürde yer alan metinleri hakkında bilgi verilmiştir. Böylece ele alınan müşterek rivayetin erken dönem Şîî hadis kaynaklarında hangi metinlerle yer aldığı, özellikle bu nakillerin *el-Kâfî*'deki gibi anlamlı değişikliklere sahip olup olmadığı ya da Şîa'nın bir mezhep olarak teşekkül etmesiyle birlikte bu nakillerin ne gibi detaylar kazandığı gösterilmiştir. Bununla birlikte müşterek rivayetler arasındaki farklılıkların görülebilmesi için Şîî metinlerin ardından Sünnî literatürde yer alan hadisler hakkında bilgi verilmiştir.

Bu bölümdeki hadislerin Şîî râviler tarafından nasıl bilindiği ve özellikle Şîî doktrine uygun bir bağlamla nakledilen müşterek rivayetlerin metnindeki farklılıkların nasıl meydana geldiği sorularına da cevap aranmıştır. Dolayısıyla Şîî hadislerin Sünnî rivayetlerden farklılık göstermesinde, isnadlarındaki râvilerin rol oynayıp oynamadığı ya da onların bu nakilleri Ehl-i

sünnet çevrelerinde dinledikten sonra mezhebin hadis halkalarında anlamlı tasarruflarda bulunarak nakledip nakletmedikleri üzerinde de durulmuştur. Yine rivayetin Sünnî tariklerinde yer alan ve Şîî halkalarla da irtibatlı olduğu bilinen râvilerin bu hadisin intikalindeki rolünün ne olduğuna da dikkat edilmiştir. Bu konuların netlik kazanabilmesi için müşterek rivayetlerin metinleri hakkında verilen bilgilerin peşinden isnadlardaki râviler üzerinde durulmuştur. Ancak hadisi Şîî halkalarda nakleden râvinin Sünnî halkalarla irtibatı yoksa bu duruma işaret etmekle yetinilmiş, râvi hakkında detaylı bilgi vererek asıl konudan uzaklaşmamaya gayret gösterilmiştir. Yine ortak râviler hakkındaki bilgiler rivayetin geçişi ve metnin değişimi hakkındaki sorulara cevap vermiyorsa bunlara dipnotlarda işaret edilmiştir. Metinlerin merkeze alındığı bu bölümde, sadece rivayetlerin Şîî karakter kazanmasında rol oynayan ya da bundan sorumlu olması muhtemel râviler hakkında iki ekolün ricâl kaynaklarında yer alan bilgiler zikredilmiştir.

Buraya kadar işaret edilen noktalara dikkat edilerek aşağıda sırasıyla anlamlı ziyadeler, anlamlı hazifler ve bağlam değişimlerinin meydana geldiği müşterek rivayetler hakkında bilgi verilecektir.

I. ANLAMLIL ZİYADELER

Bu başlıkta, Şîî inanç sistemini destekleyen anlamlı vurguların görüldüğü müşterek rivayetlerden “Büniye’l-İslâm” rivayeti ile “Âlimler, peygamberlerin vârisleridir” hadisi yukarıda işaret edilen sorular çerçevesinde incelenecektir.

A. “Büniye’l-İslâm” Rivayeti

Şîî imâmet doktrinine yönelik vurguların yer aldığı müşterek rivayetlerin en dikkat çekenlerinden biri “İslâm beş şey üzere kurulmuştur” hadisidir. Sünnî kaynaklarda rivayete konu olan bu beş esasın “Kelime-i şehâdet, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve oruç tutmak” olduğu söylenirken Şîî hadis eserlerinde kelime-i şehâdet yerine “velâyet”⁴ ifadesi geçmektedir.⁵

⁴ Velâyet konusu hakkında detaylı bilgi için bk. Moezzi, *The Spirituality of Shi’i Islam*, s. 231-306; Moezzi-Jambet, *What is Shi’i Islam?: An Introduction*, s. 72-6.

⁵ “Büniye’l-İslâm” rivayetinin Sünnî ve Şîî kaynaklar özelinde inceleyen iki çalışma vardır. Bunların ilki, Koşkar Selimli’nin *Sünnî ve Şîî Hadis Kaynaklarına Göre “Büniye’l-İslâmı alâ Hamsin” İslâm Esasları Hadisi* isimli yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada ilgili hadisin Sünnî ve Şîî hadis kaynaklarındaki isnad ve metinleri hakkında bilgi verilmişse de yazar özellikle Şîî hadis kaynaklarında yer alan hadislerin tamamına ulaşamamıştır. Bununla birlikte yazarın, Sünnî ve Şîî isnadlardaki râviler hakkında verdiği bilgiler de oldukça yetersizdir. Çalışmanın 1998 senesi gibi Şîî kaynaklara ulaşmanın zor ve elektronik imkanların kısıtlı olduğu bir dönemde hazırlandığı dikkate alınırsa işaret edilen eksikliklerin bulunması oldukça tabiidir. Mezkûr hadisi ele alan bir diğer çalışma Bekir Kuzudişli’nin “Şîa’da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar” isimli makalesidir. “Şîa’da Hadis Olgusunun Bir Yansıması Olarak Ehl-i sünnet ile Şîa Arasındaki Ortak Hadisler” başlığında ilgili rivayet hakkında bilgi veren Kuzudişli, Şîî kaynaklarda “velâyet” lafzıyla kaydedilen bu hadisin *el-Kâff*’de yer alan bir metnin Sünnî hadis eserlerindeki gibi “velâyet” ifadesi zikredilmeksizin nakledildiğini, hatta bu hadisin sıralamasının Buhârî’nin kaydettiği hadisin sıralaması ile aynı olduğunu söyler. Rivayetin Sünnî ve Şîî hadis halkaları arasındaki geçiş sürecini ve metnindeki değişimden sorumlu râvinin tespitini konu edinmeyen bu iki çalışmada “Büniye’l-

İslam'ın beş temel ilkesi arasında Hz. Ali'nin velâyetinin de zikredildiği Şîî hadisler Muhammed el-Bâkır, Cafer es-Sâdık ve Allah Resûlü'ne nispet edilmektedir. Bununla birlikte "Büniye'l-İslam" rivayetlerinin önemli bir kısmı Muhammed el-Bâkır'dan nakledilmiştir. Ondan bu hadisi nakleden râviler ise Ebû Hamza es-Sümâlî (ö. 148/765), Fudayl b. Yesâr (ö. ?), Zürâre b. A'yen (ö. 150/767-8) ve Abdullah b. Aclân'dır (ö. 148/765'ten önce).

el-Kâfî'de "Hüseyn b. Muhammed el-Eş'arî → Muallâ b. Muhammed ez-Ziyâdî → Hasan b. Ali el-Veşşâ → Ebân b. Osman → Fudayl [b. Yesâr] → Ebû Hamza [es-Sümâlî]" isnadıyla yer alan metinde Muhammed el-Bâkır "İslam beş şey üzere kurulmuştur: Namaz, zekât, oruç, hac ve velâyet. Bunların hiçbirisi velâyet kadar vurgulanmamıştır" der.⁶ Bu hadis, erken dönem kaynaklarından Berkî'nin (ö. 274/887) *el-Mehâsin* isimli eserinde⁷ "İbn Mahbûb → Ebû Hamza es-Sümâlî → Ebû Cafer [Muhammed el-Bâkır]" tarikiyle ve *el-Kâfî*'deki metinle yer alır.⁸ *el-Kâfî*'den sonra bu rivayet, Şeyh Sadûk'un (ö. 381/991) *Hısâl* ve Tûsî'nin (ö. 460/1067) *el-Emâlî* isimli eserlerinde de kaydedilmiştir. Şeyh Sadûk'un "Muhammed b. el-Hasan → Sa'd b. Abdullah → Ahmed b. Muhammed b. İsa → Kâsım b. el-Hasan b. Ali b. Yaktîn → İbn Ebî Nocrân ve Cafer b. Süleyman → Alâ b. Rezîn → Ebû Hamza es-Sümâlî" tarikiyle yer verdiği nakilde Muhammed el-Bâkır şunları söyler:

İslam beş şey üzere kurulmuştur: Namazı kılmak, zekâtı vermek, hacca gitmek, Ramazan orucunu tutmak ve Ehl-i beyt'in velâyeti. Bunların dördüne ruhsat verilmiş, velâyete ise ruhsat verilmemiştir. Malı olmayan kimse, zekâtla mükellef değildir. Malı olmayan kimse hacca da yükümlü değildir. Kişi hasta olduğunda namazı oturarak kılar, Ramazan orucunu da bozar. Velâyet ise [kişinin] hasta ve mal sahibi olup olmadığına [bakılmaksızın herkese] vaciptir.⁹

Son olarak Tûsî'nin *el-Emâlî*'sinde "Muhammed b. Muhammed → Ebû'l-Kâsım Cafer b. Muhammed b. Kûleveyh → babası [Muhammed b. Kûleveyh] → Sa'd b. Abdullah → Ahmed

İslam" rivayetinin Şîî metinleri arasındaki farklılıklar incelenmemiş, bir diğer ifadeyle hadisin erken dönemlerden itibaren "velâyet" lafzıyla mı nakledildiği, yoksa Şîa'nın bir mezhep olarak teşekkülüne bağlı olarak rivayete birtakım ziyadelerin yapıp yapılmadığı sorusuna cevap aranmamıştır. Yine bu iki çalışmada Şîî rivayetlerin metinlerindeki değişimden kimin sorumlu olduğu konusu üzerinde de durulmamıştır. Selimli ve Kuzudîşî'nin çalışmalarında bu hadisin geçişi ve metnindeki değişimden sorumlu râvinin kimliğini tespit hedeflenmediği için burada ilgili hadisin incelenmesi gerektiği ve elde edilen bulguların mezkûr iki çalışmadaki bilgileri tamamlayıcı nitelikte olacağı düşünülmüştür.

⁶ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 15.

⁷ Küleynî'nin, *el-Mehâsin*'deki rivayetleri eserinin farklı bölümlerinde kaydettiğine dair bk. Newman, *The Formative Period of Twelver Shî'ism*, s. 102.

⁸ Berkî, *el-Mehâsin*, I, 286.

⁹ Sadûk, *Hısâl*, I, 277-8. Bu hadisin "İslam beş şey üzere kurulmuştur: Namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucu, Ehl-i beyt'in velâyeti" şeklindeki muhtasar metni, "Ebû'l-Kâsım Cafer b. Muhammed b. Kûleveyh → babası → Sa'd b. Abdullah → Ahmed b. Muhammed b. İsa → Hasan b. Mahbûb → Ebû Hamza es-Sümâlî → Ebû Cafer Muhammed el-Bâkır" tarikiyle Şeyh Müfid'in (ö. 413/1022) *el-Emâlî*'sinde de kaydedilmiştir (s. 353).

b. Muhammed b. İsa → Hasan b. Mahbûb → Ebû Hamza es-Sümâlî” isnadıyla serdedilen metinde Muhammed el-Bâkır “İslam beş şey üzere kurulmuştur: Namazı kılmak, zekâtı vermek, hacca gitmek, Ramazan orucunu tutmak ve Ehl-i beyt’imizin velâyeti” demektedir.¹⁰

Ebû Hamza’nın Muhammed el-Bâkır’dan naklettiği bu hadis, erken dönemlerden itibaren velâyet lafzıyla kaydedilmiştir. Dolayısıyla Şîî literatürde söz konusu hadisin Sünnî kaynaklardaki gibi velâyet lafzının zikredilmediği bir metni yoktur. Bununla birlikte *el-Mehâsin*, *Hısâl* ve *el-Emâlî* rivayetlerini Ebû Hamza es-Sümâlî dışında sadece Şîî râviler, *el-Kâfî* hadisini ise Fudayl b. Yesâr en-Nehdî (ö. 148/765’ten sonra)¹¹ ve Ebân b. Osman el-Ahmer (ö. 183/799’dan sonra)¹² gibi Sünnî halkalarla irtibatlı olsa da ileri derecede Şîî görüşlere sahip isimler nakletmiştir. Bu da erken dönemlerden itibaren “Büniye’l-İslam” hadisinin, Şîî halkalarda mezhebin görüşleri çerçevesinde rivayet edilmesini açıklamaktadır. Bununla birlikte isnadlarındaki râviler farklılık göstermesine rağmen *el-Mehâsin* ve *el-Kâfî* hadislerinin metinleri aynıdır. *Hısâl* ve *el-Emâlî* rivayetleri ise Şîî inanışın gelişim sürecini yansıtan ifadeler içerir. Özellikle *Hısâl* rivayeti velâyet doktrinine dair daha fazla detaya sahiptir. Bu nakilde imam velâyetin Müslümanlar için vacip hükmünde olduğunu söyler. Benzer şekilde Tûsî’nin *el-Emâlî*’de yer verdiği hadiste de velâyetin, “Ehl-i beyt’imizin velâyeti” şeklinde sınırlandırıldığı dikkat çekmektedir.

“Büniye’l-İslam” hadisini Muhammed el-Bâkır’dan nakleden ikinci râvi Fudayl b. Yesâr’dır.¹³ Şîî hadis kaynaklarında Fudayl’ın imamdan naklettiği bu hadisler sadece *el-Kâfî*’de yer alır. Küleynî bunların ilkinin “Ebû Ali [Ahmed b. İdris b. Ahmed] el-Eş’arî → Hasan b. Ali el-Kûfî → Abbas b. Âmir → Ebân b. Osman → Fudayl b. Yesâr → Ebû Cafer [Muhammed el-Bâkır]” tarikiyle kaydetmiştir. İlgili metinde imam “İslam beş şey üzere kurulmuştur: Namaz, zekât, oruç, hac ve velâyet. Bunların hiçbirisi velâyet kadar vurgulanmamıştır. Ancak insanlar bunların dördünü aldılar, bunu [velâyeti] ise terk ettiler” demektedir.¹⁴ Bu rivayette insanların

¹⁰ Tûsî, *el-Emâlî*, s. 124.

¹¹ Muhammed el-Bâkır ve Cafer es-Sâdık’ın ashâbından olan Fudayl b. Yesâr en-Nehdî aynı zamanda Şîî fakihlerdendir. Sünnî ulema onun Râfîzî olduğunu ve hadis uydurduğunu söylemiştir (Berkî, *Ricâl*, s. 86, 123; Tûsî, *Ricâl*, s. 143, 269; Necâşî, *Ricâl*, s. 309-10; Hüî, *Mu’cem*, XIV, 357; Tüsterî, *Kâmûs*, VIII, 444-5. Krş. İbn Hacer, *Lisân*, VI, 320; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, VII, 530; İbn Arrâk, *Tenzihü’ş-şeria*, I, 96).

¹² Cafer es-Sâdık’ın ashâbı arasında yer alan Ebân b. Osman el-Ahmer, Şîî ricâl âlimlerine göre sika bir râvidir. Sünnî kaynaklarda ise onun Şîî olduğu anlatılır (Keşşî, *Ma’rife*, s. 296; Berkî, *Ricâl*, s. 237; Tûsî, *Ricâl*, s. 124; a.mlf., *Fihrist*, s. 18; Necâşî, *Ricâl*, s. 13; İbn Davud, *er-Ricâl*, s. 30; İbnü’l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 74. Krş. Safedî, *el-Vâfî*, V, 200; Ukaylî, *ed-Duafâ*, V, 200; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 131; Zehebî, *el-Muğnî*, s. 38; a.mlf., *Divânü’d-duafâ*, s. 12; a.mlf., *Mizân*, I, 10; İbn Hacer, *Lisân*, I, 226).

¹³ Ortak râvi Fudayl b. Yesâr’ın Muhammed el-Bâkır’dan naklettiği bu hadisleri kendisinden nakleden râvilerin tamamı Şîî’dir.

¹⁴ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 15.

velâyeti terk ettikleri hakkındaki ifadelerin, Muhammed el-Bâkır'a ait olduğu zannedilse de Berkî bunların, isnaddaki râvî Abbas b. Âmir'in (ö. ?)¹⁵ ziyadesi olduğunu söyler.¹⁶ Mezkûr râvinin imâmet düşüncesini tahkim etmek amacıyla bu cümleyi hadisin metnine ziyade mi ettiği, yoksa sonraki tabakalarda yer alan râvilerin bilinçli bir şekilde ya da hatayla bunları hadisin metninden zannederek mi naklettiği ise bilinmemektedir.

Küleynî, Fudayl'ın Muhammed el-Bâkır'dan naklettiği diğer hadisi "Ali b. İbrahim → Sâlih b. es-Sindî → Cafer b. Beşîr → Ebân → Fudayl → Ebû Cafer [Muhammed el-Bâkır]" isnadıyla zikreder. Bu rivayette Bâkır "İslam beş şey üzere kurulmuştur: Namaz, zekât, oruç, hac ve velâyet. Gadîr-i Hum gününde bunların hiçbirisi velâyet kadar vurgulanmamıştır" demektedir.¹⁷ İlgili nakilde hem Fudayl'ın naklettiği ilk hadisten hem de Ebû Hamza aracılığıyla gelen metinlerden farklı olarak velâyet konusu Gadîr-i Hum ile ilişkilendirilir. Bilindiği üzere Şîa'ya göre Gadîr-i Hum günü Hz. Peygamber, kendisine "Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun elçiliğini yerine getirmemiş olursun. ..." ayetinin¹⁸ indirilmesi üzerine insanları toplamış, ilgili ayeti onlara bildirip bir konuşma yapmıştır. Allah Resûlü bu konuşmasında Hz. Ali'yi sağ tarafına alıp elini tutarak "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allah'ım onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol" buyurmuş, ardından orada bulunan sahâbîler de Hz. Ali'yi tebrik etmişlerdir. Ancak İmâmî kaynaklarda bu olay Hz. Ali'nin imâm tayin edilmesiyle ilişkilendirilir.¹⁹ Buna göre Fudayl'ın Muhammed el-Bâkır'dan naklettiği son hadis, Hz. Ali'nin imâmetini Gadîr-i Hum günüyle ilişkilendirmekte, dolayısıyla ayetle temellendirerek meşru bir zemine yerleştirmektedir.

Bu hadisi Muhammed el-Bâkır'dan nakleden râvilerden biri de Zürâre b. A'yen'dir.²⁰ Küleynî'nin "Ali b. İbrahim → babası ve Abdullah b. es-Salt → Hammâd b. İsa → Harîz b. Abdullah → Zürâre [b. A'yen]" isnadıyla yer verdiği hadiste Muhammed el-Bâkır "İslam beş şey üzere kurulmuştur: Namaz, oruç, zekât, hac, velâyet" deyince Zürâre ona "Bunlardan hangisi daha faziletlidir?" diye sorar. Bâkır da "Velâyet daha faziletlidir. Çünkü o diğerlerinin anahtarıdır. Velî ise onların delilidir" cevabını verir. Ardından Zürâre, Muhammed el-Bâkır'a velâyetten

¹⁵ Şîi ricâl literatüründe Abbas b. Âmir el-Kasabânî'nin güvenilirliğine işaret edilir (Berkî, *Ricâl*, s. 194; Necâşî, *Ricâl*, s. 281; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, III, 21; Esterâbâdî, *Münteha'l-makâl*, VI, 291).

¹⁶ Berkî, *el-Mehâsin*, I, 286.

¹⁷ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 16-7.

¹⁸ el-Mâide/5: 67.

¹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 372; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXX, 430. Krş. Kummî, *Tefsîr*, I, 174-6; Saffâr, *Besâirü'd-derecât*, I, 77-8; Küleynî, *el-Kâfî*, I, 172-3.

²⁰ Zürâre b. A'yen'in hem imamın nâibi hem de fıkhi konulardaki güvenilir bir temsilcisi olarak Kûfe'deki Şîiler arasında yaygın bir şöhrete sahip olduğuna dair bk. Sachedina, "Şîi Fakihlerin İlk Dönemdeki Rolünün Anlaşılmasında Keşşî'nin Ricâl'inin Önemi", s. 81-2.

sonra bunların hangisinin daha faziletli olduğunu sorar, imam da sırasıyla namaz, zekât, hac ve orucu zikreder.²¹

Önceki nakillerden farklı olarak imam ve ashâbından biri arasındaki konuşma şeklinde kaydedilen bu hadis, erken dönemde *el-Mehâsin*'de “Ebû Tâlib Abdullah b. es-Salt → Hammâd b. İsa → Harîz b. Abdullah → Zürâre → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık]” isnadıyla ve *el-Kâfî*'deki metinle yer alır.²² Ancak *el-Mehâsin* metninde diyalog Muhammed el-Bâkır ile değil Cafer es-Sâdık arasındadır.²³ Diğer Şîî kaynaklarda ise bu hadis, Zürâre ve Muhammed el-Bâkır arasındaki bir konuşma olarak nakledilir. Örneğin bu hadis Ayyâşî'nin (ö. 320/932) *Tefsîr*'inde de *el-Kâfî*'deki gibi Muhammed el-Bâkır ve Zürâre b. A'yen'in konuşması olarak yer alır.²⁴ Yine bu konuşma Şeyh Sadûk'un *Fezâilü eşhûri's-selâse* isimli eserinde “Babası → Sa'd b. Abdullah → Yakub b. Yezîd → Hammâd b. İsa → Harîz b. Abdullah → Zürâre b. A'yen → Ebû Cafer Muhammed [el-Bâkır]”²⁵ tarikiyle, Tûsî'nin *Tehzîbü'l-ahkâm*'ında ise “Muhammed b. Yakub [el-Küleynî] → Ali b. İbrahim → babası → Hammâd b. İsa → Harîz → Zürâre → Ebû Cafer [Muhammed el-Bâkır]” isnadıyla nakledilmiştir.²⁶

Mezkûr eserlerde aynı metinle yer alan Zürâre b. A'yen ve Muhammed el-Bâkır arasındaki bu konuşma velâyete yönelik anlamlı vurgular içerir. Zira imamın bu hadisi rivayet etmesi üzerine Zürâre ona bu beş şeyden hangisinin daha faziletli olduğunu sormuş, Bâkır da diğer dört ibadetin anahtarı olması nedeniyle velâyetin daha faziletli, velinin, yani imamın da onların delili olduğunu söylemiştir. Ayrıca bu rivayette velâyetin yanı sıra imamların Şîî cemaat için önemine de vurgu yapılır. Sonuç olarak Zürâre aracılığıyla aktarılan “Büniye'l-İslam” rivayetleri, erken dönemlerden itibaren mezhebin râvileri²⁷ tarafından Şîa'nın velâyet ve imâmet görüşüne uygun olarak nakledilmiştir.

²¹ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 15-6.

²² Berkî, *el-Mehâsin*, I, 286-7.

²³ Şîî hadis literatüründe bu gibi durumlara sıklıkla rastlanır. Konuyla ilgili etraflı bir inceleme için bk. Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, s. 261-79.

²⁴ Ayyâşî, *Tefsîr*, I, 191.

²⁵ Sadûk, *Fezâil*, s. 119.

²⁶ Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, IV, 203. Tûsî'nin mezkûr eserinde kaydettiği bu hadisin sonunda diğer Şîî nakillerden farklı olarak “Oruç, ateşten [koruyan] bir kalkandır” rivayeti de zikredilir.

²⁷ Bu hadisi imamdan nakleden Zürâre b. A'yen, Ehl-i sünnet ve Şîa'nın ortak râvilerindendir. Ancak iki ekolün ricâl kaynaklarında hakkında verilen bilgiler onun Şîa'ya daha yakın bir isim olduğunu gösterir. Zira o Şîî ricâl âlimlerine göre Cafer es-Sâdık ve Musa el-Kâzım'ın ashâbından sika bir râvidir (Berkî, *Ricâl*, s. 103; Keşşî, *Ma'rife*, s. 123-39; Tûsî, *Ricâl*, s. 136, 210-1, 337; Necâşî, *Ricâl*, s. 175; İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 152-3). Sünnî münekkitler ise Zürâre'yi müfrit bir Şîî ve Râfîzî olarak niteler (Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 287; II, 96, 97; İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 215; Zehebî, *el-Muğnî*, I, 345; a.mlf., *Mizân*, II, 69). Yine bu rivayetleri nakleden Hammâd b. İsa el-Cühenî (ö. 209/824-5) de ortak râvilerdendir. Şîî ricâl âlimlerinin sika kabul ettiği bu râvi, Sünnî âlimlere göre zayıftır (Berkî, *Ricâl*, s. 145, 288, 326; Keşşî, *Ma'rife*, s. 265; Tûsî, *Ricâl*, 187, 334; İbnü'l-Gadâirî, *Ricâl*, s. 123;

Şîî rivayetleri Muhammed el-Bâkır'dan nakleden son râvî Abdullah b. Aclân'dır. Sadece Küleynî'nin "İdde → Sehl b. Ziyâd → Ahmed b. Muhammed b. Ebî Nasr → Müsennâ el-Hannât → Abdullah b. Aclân" isnadıyla kaydettiği bu rivayette Muhammed el-Bâkır "İslam beş şey üzere kurulmuştur: Velâyet, namaz, zekât, Ramazan orucu ve hac" demektedir.²⁸ Şîî halkalarda mezhebin râvileri tarafından nakledilen bu hadiste, Bâkır'dan rivayet edilen diğer metinlerden farklı olarak velâyet ilk sırada zikredilmiştir.

Şîî hadis kaynaklarında "Büniye'l-İslam" rivayetinin Cafer es-Sâdık'tan nakledilen sadece bir metni vardır. Şeyh Sadûk'un *el-Emâlî* ve *Fezâilü eşhûri's-selâse* isimli eserlerinde "Muhammed b. Musa b. el-Mütevekkil → Ali b. el-Hüseyin es-Sa'dâbâdî → Ahmed b. Ebî Abdullah el-Berkî → Muhammed b. Sinan → Mufaddal b. Ömer" tarikiyle kaydettiği nakilde Cafer es-Sâdık "İslam beş esas üzere kurulmuştur: Namaz, zekât, oruç, hac ve Emîrü'l-mü'minîn [Hz. Ali] ve onun soyundan gelen imamların velâyeti" demektedir.²⁹ Şîî halkalarda mezhebin râvileri tarafından nakledilen bu hadisin, Muhammed el-Bâkır nakillerinden ayrıldığı nokta velâyet konusunun ilk kez açıkça Hz. Ali ve onun soyundan gelen Ehl-i beyt imamlarıyla ilişkilendirilmesidir. İlgili rivayetin erken dönem kaynaklarında yer almaması ve velâyet konusuna açıklık getiren detaylar içermesi, Şîa'nın teşekkül sürecinin hadis metinlerindeki yansımaları şeklinde düşünülebilir.³⁰

Son olarak Şîî literatürde bu hadisin Allah Resûlü'nden nakledilen tek metnine de işaret edilmelidir. Tûsî'nin *el-Emâlî* isimli eserinde "Cemâa → Ebü'l-Mufaddal → Ebû Muhammed Fazl b. Muhammed b. el-Müseyyeb eş-Şa'rânî → Harun b. Amr b. Abdülaziz b. Muhammed Ebû Musa el-Mücâşîî → Muhammed b. Cafer b. Muhammed ve Ali b. Musa er-Rıza → babası Musa [el-Kâzım] → babası Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık] → dedeleri → Hz. Ali"³¹ tarikiyle kaydettiği nakilde Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

İslam beş haslet üzere kurulmuştur: İki şahadet ve iki karine. "Biz iki şahadeti biliyoruz. İki karine nedir?" denilince Allah Resûlü "Namaz ve zekâttır. Zira biri olmadan diğeri kabul olmaz. [Sonra] oruç ve yola gücü yetenler için hac gelir. Bu, velâyet ile son bulur. Allah Teâlâ 'Bugün sizin için

İbn Davud, *Ricâl*, s. 84; İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 124; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, II, 154. Krş. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 145; Mizzî, *Tehzîb*, VII, 281; Zehebî, *Târîh*, XIV, 129; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 19; Safedî, *el-Vâfî*, XIII, 93).

²⁸ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 16.

²⁹ Sadûk, *el-Emâlî*, s. 268; a.mlf., *Fezâilü'l-eşhûri's-selâse*, s. 86, 112.

³⁰ Şîî hadislerin metinlerinde, mezhebin teşekkül sürecini yansıtan birtakım değişikliklerin meydana geldiğine dair değerlendirmeler için bk. Kohlberg, "İmamiyye'den İsnâaşeriyye'ye", s. 289, 299; Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, s. 255-7; Oktan, "Siyasi ve Mezhebî Olayların Ortaya Çıkardığı *Süfyânî* Rivayetleri", s. 1153.

³¹ Çalışma sırasında, Şîî literatürde Allah Resûlü'ne nispet edilen hadislerin, erken dönem müellifleri ile Küleynî'nin eserinden ziyade Şeyh Sadûk ve Tûsî gibi müelliflerin kitaplarında yer aldığı görülmüştür. Bu durum söz konusu iki âlimin yaşadığı dönemdeki hadis tartışmaları ile ilişkili olarak müstakil bir şekilde incelenmelidir.

*dininizi kemale erdirdim, sizin için nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam'dan razı oldum*³² buyurdu” demiştir.³³

Öncelikle bu rivayet, Şîî râvî Harun b. Amr el-Mücâşîi’ye (ö. ?) kadar Ehl-i beyt imamları tarafından nakledilmesi nedeniyle diğer Şîî hadislerden ayrılır.³⁴ Bununla birlikte rivayetin metni de Şîî düşünceyi yansıtmaması nedeniyle son derece önemlidir. Öncelikle bu hadiste velâyet olmadan diğer dört ibadetin makbul olmayacağı söylenir. Ayrıca mezkûr rivayette velâyet konusu, Şîa’ya göre Allah Resûlü’nün Hz. Ali’nin velâyetini açıkladıktan sonra nazil olduğu düşünülür³⁵ “*Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim*” ayeti ile de desteklenmiştir. Zira Şîî inancıya göre bu ayetin nazil olmasından sonra Hz. Peygamber, Allah’tan aldığı bütün ilmini vârisi olan Hz. Ali’ye tevdi etmiştir.³⁶

Netice itibarıyla Şîî literatürde Muhammed el-Bâkır, Cafer es-Sâdık ve Hz. Peygamber’den nakledilen “Büniye’l-İslam” hadisleri, erken dönemlerden itibaren ekolün ders meclislerinde velâyet lafzıyla rivayet edilmiştir. Dolayısıyla hadisin Sünnî kaynaklardaki gibi velâyet ifadesini içermeyen herhangi bir metni bilinmemektedir. Bununla birlikte rivayetlerde Şîa’nın mezhebî görüşlerinin teşekkül etmesine bağlı olarak velâyet konusuna yönelik vurgular artmıştır. Örneğin Muhammed el-Bâkır’dan nakledilen rivayetlerin erken dönem Şîî hadis eserlerindeki metinleri ile daha geç tarihli kaynaklardaki nakiller karşılaştırıldığında velâyete yönelik ziyadelerin arttığı ve konunun önemine işaret ifadelerin eklendiği görülür. Özellikle nispeten geç dönemde telif edilen Şeyh Sadûk’un eserlerindeki Allah Resûlü ve Cafer es-Sâdık’tan nakledilen “Büniye’l-İslam” hadislerinde Şîa’nın velâyet konusundaki fikirlerinin netlik kazandığını gösteren ifadeler yer alır. Şîî görüşler çerçevesinde nakledilen bu hadislerin tamamı Şîî ders halkalarında ekolün râvileri tarafından nakledilmiştir. Bu rivayetleri nakleden râviler arasında Sünnî halkalarla irtibatlı isimler yer alsa da bunlar ileri seviyede Şîî eğilimleri bulunan ve ekolün hadis meclisleriyle daha fazla irtibatlı kimselerdir. Bu da mezkûr hadisin erken dönemlerden itibaren velâyet lafzıyla nakledilmesini açıklamaktadır.

“Büniye’l-İslam” hadisi, Sünnî kaynaklarda Cerîr b. Abdullah (ö. 51/671), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-8) ve Abdullah b. Ömer’den (ö. 73/693) oldukça geniş bir isnad ağıyla

³² el-Mâide/5: 3.

³³ Tûsî, *el-Emâlî*, s. 518.

³⁴ Bu hadisin isnadındaki tek ortak râvî Harun’dan nakilde bulunan Fazl b. Muhammed eş-Şa’rânî’dir (ö. 282/895-6). İki ekolün ricâl kaynaklarında hakkında zikredilen bilgiler için bk. Şâhrûdî, *Müstedrekât*, VI, 216. Krş. Hâkim, *Suâlât* (Siczi), s. 184-5; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, XII, 351; Zehebî, *Siyer*, XIII, 317-9; İbn Hacer, *Lisân*, VI, 350.

³⁵ Emînî, “Dinin Kemâli ve Gadîr-i Hum Olayı”, s. 148.

³⁶ Köse, “Dinin Kemale Erdirilmesi Ayeti (el-Mâide: 5/3) Çerçevesinde Mezhebi İhtilafların Kur’ân Yorumundaki İzdeşimleri”, s. 461.

nakledilmektedir. Bu nedenle burada Şîî rivayetleri nakleden isimlerin Kûfe ve Basralı olması nedeniyle Sünnî kaynaklardaki Iraklı râvilerin rivayetlerine, ayrıca Şîîlikle müttehem ya da hakkında itham olmasa da Şîî ricâl âlimlerinin eserlerinde yer verdiği râvilerin naklettiği hadislerle işaret edilecektir.³⁷ Sünnî kaynaklardaki rivayetler incelendiğinde Cerîr b. Abdullah ve İbn Ömer isnadlarından bir kısmının bahsedilen kriterleri taşıdığı tespit edilmiştir. Kronolojik sıraya uygun olarak öncelikle sahâbî râvisi Cerîr b. Abdullah olan rivayetler hakkında bilgi verilmelidir.

Cerîr'den nakledilen hadislerin bir kısmı "... Ebû Vekî' Cerrâh b. Melîh ve İshak b. Mansur el-Kûfî → İsrail b. Yunus b. Ebî İshak es-Sebî → Câbir b. Yezîd el-Cu'fî → Âmir eş-Şa'bî → Cerîr b. Abdullah → Hz. Peygamber" isnadıyla nakledilmiştir. Cerîr'in haber verdiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurur:

İslam beş şey üzere kurulmuştur: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve Ramazan orucunu tutmak.³⁸

Cerîr b. Abdullah'tan nakledilen ve "... Ubeydullah b. Musa → Davud b. Yezîd el-Evdî → Âmir eş-Şa'bî → Cerîr b. Abdullah" isnadıyla kaydedilen bir grup Sünnî rivayette ise Allah Resûlü'nün şöyle buyurur:

İslam beş şey üzere kurulmuştur: Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve Ramazan orucunu tutmak.³⁹

³⁷ Sünnî isnadlardaki râviler arasında Kûfe ve Basra'da hadis naklettiği bilinmekle birlikte Şîî eğilimlere sahip olmakla itham edilmemiş, ayrıca Şîa'nın ricâl eserlerinde de haklarında bilgi bulunmayan râviler de vardır. Bu özellikteki râvilerin naklettiği hadisler için bk. Humeydî, *Müsned*, I, 560; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IX, 484; Müslim, "Kitâbü'l-İmân", 19; Tirmizî, "Ebvâbü'l-İmân", 3; Mervezî, *Ta'zîm*, I, 419-21; Hallâl, *es-Sünne*, IV, 145; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 159; III, 187; Ebû Bekir eş-Şâfiî, *Fevâid*, I, 430; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 374; Âcurrî, *eş-Şerîa*, II, 564-5; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, III, 204-5; a.mlf., *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XII, 174, 412; XIII, 143; Ebû'l-Fazl el-Bağdâdî, *Hadisü'z-Zührî*, I, 526; İbn Batta, *İbâne*, II, 638; Ebû Tâhir el-Muhallîs, *Muhallisiyyât*, I, 233-4; Lâlekâî, *Şerh*, IV, 890; Ebû Nuaym, *el-Müsnedü'l-müstahrec*, I, 109-10; İbnü'l-Mukrî, *Mu'cem*, s. 183; İbn Mende, *İmân*, I, 186-7, 301, II, 30; Beyhakî, *Şuabü'l-imân*, V, 191; a.mlf., *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 355; Şecerî, *Tertîb*, I, 40; İbn Asâkir, *Mu'cem*, I, 23, 151-2, 352.

³⁸ Mervezî, *Ta'zîm*, I, 422-3.

³⁹ Mevsilî, *Müsned*, XIII, 496; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, II, 326; İbn Batta, *İbâne*, II, 799; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IX, 251.

Bu hadisleri nakleden⁴⁰ Câbir b. Yezîd el-Cu'fî (ö. 128/746)⁴¹ ve Ubeydullah b. Musa el-Absî (ö. 213/829)⁴² hem Sünnî hem de Şîî ders halkalarıyla irtibatlı olmakla birlikte ileri seviyede Şîî eğilimlere sahip râvilerdir.

İbn Ömer'den nakledilen ve isnadı bahsedilen kriterleri taşıyan⁴³ “Büniye'l-İslam” rivayeti Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'inde “Vekî b. el-Cerrâh → Süfyân b. Uyeyne → Mansur b. el-Mu'temir → Sâlim b. Ebî'l-Ca'd → Yezîd b. Bişr → Abdullah b. Ömer → Hz. Peygamber” tarikiyle serdedilmiştir. Yezîd b. Bişr'in anlattığına göre İbn Ömer, Allah

⁴⁰ Bu rivayeti Şa'bî'den nakleden Davud b. Yezîd el-Evdî'nin (ö. 151/768-9) Şîî eğilimlere sahip olduğu bilinse de Şîî ricâl eserlerinde onun âmmî olduğuna işaret edilir (Yahya b. Maîn, *Târîh*, IV, 28; Ahmed b. Hanbel, *el-İlâel*, I, 534; Ebû Davud, *Suâlât* (Âcurrî), s. 179; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 427; Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 469; Zehebî, *Mizân*, I, 322; a.mlf., *el-Kâşif*, I, 383. Krş. Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, XXVI, 301; Muzaffer, *el-İfsâh*, II, 63-4). Benzer bir durum Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî (ö. 104/722) için de geçerlidir. İbn Sa'd Şa'bî'nin önceleri Şîî olduğunu, ancak Şîîlerin aşırıya gittiklerini fark edince görüşlerinden vazgeçtiğini söylemiştir (*et-Tabakât*, VIII, 367). Şîî ricâl âlimlerine göre de bu râvî âmmî bir râvidir (Esterâbâdî, *Menhecü'l-makâl*, VI, 265-7; Mâzenderânî, *Münteha'l-makâl*, IV, 50; Şâhrûdî, *Müstedrekât*, IV, 317-8).

⁴¹ Sünnî literatürde Câbir'in güvenilirliğine işaret eden bazı kayıtlar varsa da onun zayıf bir râvî olduğu, hadis uydurduğu, sahâbeye aleyhinde konuştuğu, Râfîzî ve Sebeî olmakla itham edildiği anlatılır (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 464; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 210; Ukaylî, *ed-Duaâfâ*, I, 192-6; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 497-8; İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 23-35; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 246; Zehebî, *Mizân*, I, 379-83; a.mlf., *Dîvân*, s. 59). Öte yandan Şîî ricâl eserlerinde Câbir'in hem imamlar tarafından övüldüğü de hem de tenkit edildiği nakiller vardır (Berkî, *Ricâl*, s. 74; Keşşî, *Ma'rîfe*, s. 169-72; Tûsî, *Ricâl*, s. 129; Necâşî, *Ricâl*, s. 128-9; İbnü'l-Gadâirî, *Ricâl*, s. 110). Hûî ise bu râvinin methedildiği rivayetlerin zayıf olduğuna dikkat çekmiştir (*Mu'cem*, IV, 340). Anlaşıldığı kadarıyla Câbir b. Yezîd el-Cu'fî hem Sünnî hem de Şîî ricâl âlimlerinin güvenmediği bir râvidir. Sünnî ve Şîî otoritelerin Câbir el-Cu'fî hakkındaki değerlendirmeleri için ayrıca bk. Modarressi, *Tradition and Survival*, s. 86-93.

⁴² Ubeydullah b. Musa el-Absî Sünnî münekkitletlerin ileri derecedeki Şîî eğilimlerine işaret ettiği, hatta teşeyyü'unu gösteren hadisler naklettiğini söylediği, diğer taraftan mezhebin ricâl âlimleri tarafından da güvenilir kabul edilen bir râvidir (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 522-3; Ukaylî, *ed-Duaâfâ*, III, 127; Zehebî, *Dîvânü'd-duaâfâ*, s. 266. Krş. Muzaffer, *el-İfsâh*, II, 104; Şâhrûdî, *Müstedrekât*, V, 202).

⁴³ Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde “Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe → babası Osman b. Ebî Şeybe → İbn Ebî Leylâ → Atıyye el-Avfî → Abdullah b. Ömer → Hz. Peygamber” tarikiyle yer alan (XIII, 167) İbn Ömer rivayetini nakleden Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ (ö. 148/765) hakkında Şîî ricâl kaynaklarında bilgi verilmişse de onun âmmî olduğuna işaret edilmiştir (Tûsî, *Ricâl*, s. 288; İbn Davud, *er-Ricâl*, s. 177; Tüsterî, *Kâmûs*, IX, 357). Yine bu isnaddaki Atıyye b. Sa'd el-Avfî (ö. 111/729-30) Şîî eğilimler taşımakla itham edilmiş, ancak Şîî ricâl eserlerinde hakkında pek fazla bilgi verilmemiştir (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 383; Ukaylî, *ed-Duaâfâ*, III, 359; Mizzî, *Tehzîb*, XX, 147, 148; Zehebî, *Dîvânü'd-duaâfâ*, s. 276; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 225-6. Krş. Berkî, *Ricâl*, s. 104; Tûsî, *Ricâl*, s. 76, 140; Hûî, *Mu'cem*, XII, 163-4). Sünnî kaynaklarda “... Hammâd b. Şu'ayb el-Himmânî ve Süayr b. el-Hums et-Temîmî → Habîb b. Ebî Sâbit el-Kâhilî → Abdullah b. Ömer → Hz. Peygamber” isnadıyla kaydedilen “Büniye'l-İslam” hadisinin râvilerinden Habîb b. Ebî Sâbit el-Kâhilî el-Kûfî (ö. 119/737), Hammâd b. Şu'ayb el-Himmânî (ö. 181-190/707-716 arası) ve Ebû Mâlik Süayr b. el-Hums et-Temîmî (ö. ?) Şîî ricâl âlimlerinin âmmeden olduğunu belirttiği râvilerdir. Bu râvilerin rivayetleri için bk. Humeydî, *Müsned*, I, 560; Tirmizî, “Ebvâbü'l-İmân”, 3; Mervezî, *Ta'zîm*, I, 421; Ebû Bekir eş-Şâfiî, *Fevâid*, I, 430; Âcurrî, *eş-Şeria*, II, 564; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XIII, 143; Ebû'l-Fazl el-Bağdâdî, *Hadisü'z-Zühri*, I, 526; İbn Batta, *İbâne*, II, 638; Şecerî, *Tertîb*, I, 40; İbn Asâkir, *Mu'cem*, I, 23.

Resûlü'nün "İslam beş şey üzere kurulmuştur: Allah'tan başka ilah olmadığına şahadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve Ramazan orucunu tutmak" buyurduğunu nakletmiş, bunun üzerine bir adam ona "[Peki] Allah yolunda cihat?" diye sorunca İbn Ömer "Cihat hasendir. Allah Resûlü bize böyle rivayet etti" demiştir.⁴⁴ Buraya kadar zikredilen metinlerden farklı olarak burada birinin İbn Ömer'e cihat etmenin hükmünü sorduğu anlatılır. Bu hadisi nakleden râviler arasında Şîî hadis halkalarında da hadis naklettiği tespit edilen tek isim Sâlim b. Ebi'l-Ca'd'dır (ö. 100/718-9).⁴⁵ Sünnî ulema onun Şîî eğilimler taşıdığından bahsetmese de ekolün ricâl eserlerinde Hz. Ali'nin ashâbının ileri gelenlerinden⁴⁶ İmâmî bir râvi olduğu söylenir.⁴⁷

Sünnî kaynaklarda Cerîr b. Abdullah ve Abdullah b. Ömer vasıtasıyla nakledilen hadislerin râvilerinden Sâlim b. Ebi'l-Ca'd, Câbir el-Cu'fî ve Ubeydullah b. Musa Şîî ders halkalarıyla irtibatının kuvvetli olduğu anlaşılan râvilerdir. Şîî isnadlardaki râvilerle bölgesel yakınlığa sahip olmakla birlikte ekolün ilim halkalarında da hadis nakleden bu râviler vasıtasıyla "Büniye'l-İslam" hadisi Şîî çevrelerde yaygınlık kazanmış olmalıdır. Mezkûr isimlerin bu hadisi Şîa'nın ilim halkalarına taşıma ihtimalleri kadar Şîî isnadlardaki ortak râvilerden Ebû Hamza es-Sümâlî, Fudayl b. Yesâr, Zûrâre b. A'yen ve Ebân b. Osman'ın bu hadisten haberdar oldukları ve bunları ekolün ders meclislerinde velâyet ifadesiyle nakletmeleri de muhtemeldir. Bu ihtimaller Ehl-i sünnet ve Şîa'nın hadis halkaları arasındaki rivayet geçişlerinin büyük bir kısmının 2./8. asırda gerçekleştiği tespiti ile birlikte değerlendirildiğinde işaret edilen isimlerin bu rivayeti Şîî meclislere taşınması mümkündür. Anlaşıldığı kadarıyla bu hadis Şîa'nın kaynaklarına intikal etmesiyle velâyet lafzını içeren bir metne dönüşmüş ve ekolün râvileri arasında da bu şekilde nakledilmiştir. Bu durumu Kuzudişli'nin *el-Kâfî*'de Buhârî'nin kaydettiği "Büniye'l-İslam" rivayetiyle hem içeriği hem de sıralaması bakımından aynı olan nakil de desteklemektedir.⁴⁸ Zira bu rivayet Şîî râvilerin mezkûr hadisin Sünnî metinlerinden haberdar olduğunu göstermesi

⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, 417.

⁴⁵ Bu rivayeti Sâlim'den nakleden Mansur b. el-Mu'temir (ö. 132/750) hakkında Şîî ricâl eserlerinde bilgi bulunsa da onun Bütriyye'den olduğuna işaret edilir (Tûsî, *Ricâl*, s. 146; İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 408; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, IV, 421-2; Hûî, *Mu'cem*, XIX, 380).

⁴⁶ Berkî, *Ricâl*, s. 43; Tûsî, *Ricâl*, s. 66. Ayrıca bk. Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, II, 293; Hûî, *Mu'cem*, IX, 15; İbnü'l-Gadâirî, *Ricâl*, s. 101.

⁴⁷ Hûî, *Mu'cem*, IX, 15; Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, XXX, 32-3.

⁴⁸ Kuzudişli, Küleynî'nin Muhammed el-Bâkir'dan nakledilen bir hadisin "İslam beş şey üzere kurulmuştur: Kelime-i şahâdet, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve Ramazan orucunu tutmak" şeklinde geldiğini ve bunun Buhârî'nin kaydettiği "Büniye'l-İslam" rivayetiyle aynı olduğunu tespit etmiştir ("Şîa'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar", s. 83). Söz konusu *el-Kâfî* rivayeti, farklı surelerde yer alan bir grup ayetin yorumunu içeren oldukça uzun bir metindeki "Her ümmet [cehenneme] girdikçe [kendisine uyup tabi olduğu] yandaş ve [önderlerine] lanet eder" (el-A'râf/7: 38) ayetinin açıklaması olarak zikredilmiştir (Küleynî, *el-Kâfî*, II, 21-4).

bakımından oldukça önemlidir. Tüm bunlar Ehl-i sünnet ve Şîa arasında ihtilaf nedeni olan ve daha da önemlisi ekolün inanç sisteminin yapı taşları arasında yer alan meselelere dair hadislerin, erken dönemlerden itibaren Şîî düşünceye uygun şekilde rivayet edildiğini göstermektedir.

B. “Âlimler Peygamberlerin Vârisleridir”

İmâmet doktrinine yönelik ziyadelerin yer aldığı bir diğer müşterek rivayet, âlimlerin peygamberlerin vârisleri olduğunu haber veren hadistir. Küleynî'nin “Muhammed b. Yahya → Ahmed b. Muhammed b. İsa → Muhammed b. Hâlid → Ebü'l-Bahterî [Vehb b. Vehb]” isnadıyla kaydettiğine göre Cafer es-Sâdık şöyle demiştir:

Âlimler peygamberlerin vârisleridir. Bundan dolayı peygamberler miras olarak dirhem ve dinar bırakmazlar. Bilakis onlar hadislerini miras olarak bırakırlar. Kim bunlardan bir şey alırsa büyük bir kazanç elde etmiş olur. Siz de ilminizi kimden aldığınıza bakın! Biz Ehl-i beyt'ten her halefin ardından âdil kimseler [imamlar] çıkar; aşırıların tahriflerini, bâtıl ehlinin istismarını ve cahillerin yorumlarını dinden ayıklarlar.⁴⁹

el-Kâfî'den önce bu hadis, Saffâr'ın *Besâiru'd-derecât*'ında “Ahmed b. Muhammed → Muhammed b. Hâlid ve Sindî b. Muhammed → Ebü'l-Bahterî [Vehb b. Vehb] → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık]” ve “Ahmed b. Muhammed → Hasan b. Ali b. Faddâl → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık]” şeklindeki iki ayrı isnadla yer almıştır.⁵⁰ Mezkûr rivayet *el-Kâfî*'den sonra⁵¹ ise Şeyh Müfid'in (ö. 413/1022) *İhtisâs*⁵² isimli kitabında “Muhammed b. el-Hasan b. Ahmed → Muhammed b. el-Hasan es-Saffâr → Sindî b. Muhammed → Ebü'l-Bahterî [Vehb b. Vehb] → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık]” isnadıyla kaydedilmiştir.⁵³ Şîî literatürde söz konusu isnadlarla yer alan rivayetlerin tamamı *el-Kâfî*'deki metinle aynıdır. Dolayısıyla “Âlimler peygamberlerin vârisleridir” rivayeti, erken dönem kaynakları başta olmak üzere Şîî literatürde aynı metinle yer almaktadır.

⁴⁹ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 17.

⁵⁰ Saffâr, *Besâiru'd-derecât*, s. 10-1.

⁵¹ *el-Kâfî*'den sonraki Şîî literatürde bu rivayet isnadsız kaydedilmiştir (Râvendî, *De'avât*, s. 63; İbn Ebî Cumhur, *Avâli'l-le'âlî*, I, 358; Şehîd-i Sâni, *Münyetü'l-mürîd*, s. 112, 373-4; Âmilî, *Vesâil*, XXVII, 78; Âmilî, *el-Fusûlü'l-mühimme*, I, 464; Âmilî, *el-İkâz*, s. 12; Meclisî, *Ravzatü'l-muttakîn*, XII, 158; Meclisî, *Mir'âtü'l-ukûl*, I, 103; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, I, 164; II, 92; III, 151; Mirza en-Nürî, *Müstedrekü'l-Vesâil*, XVII, 299; Kummî, *Sefînetü'l-Bihâr*, VI, 356. *el-Kâfî* şerhleri için ayrıca bk. Tebrizî, *el-Hedâyâ*, I, 326; Mîr Dâmâd, *et-Ta'lika alâ Usûli'l-Kâfî*, s. 67; Şîrâzî, *Şerhu Usûli'l-Kâfî*, II, 40; Şerîf Şîrâzî, *Keşfü'l-Vâfî fi Şerhi Usûli'l-Kâfî*, s. 119; Mâzenderânî, *Şerhu'l-Kâfî*, II, 28; Kazvînî, *eş-Şâfi fi şerhi Usûli'l-Kâfî*, I, 293; Feyz-i Kâşânî, *el-Vâfî*, I, 141).

⁵² Şeyh Müfid'in *İhtisâs*'ı, Hz. Ali'nin haklarını savunan hadislerin kaydedildiği ve genellikle polemik içeren Sünnî karşıtı eserlerdendir (Kohlberg, “Şîî Hadis”, s. 53).

⁵³ Müfid, *İhtisâs*, s. 16.

“Âlimler peygamberlerin vârisleridir” hadisinin Şîî literatürdeki metnindeki ziyadeler, imamların yeryüzündeki en bilgili kişiler olmaları hakkındadır.⁵⁴ Şîa’ya göre Hz. Peygamber Allah’tan aldığı bütün ilmini Hz. Ali’ye bırakmış, bu da kendisinden sonra sırasıyla bütün imamlara intikal etmiştir.⁵⁵ Bununla birlikte imamların Allah Resûlü’nden önceki bütün peygamberlerin sahip olduğu bilgiye de muttali olduğuna inanılır.⁵⁶ Hadisteki “ilminizi kimden alacağınıza dikkat edin” uyarısı ve peşinden gelen cümleler de imamların sahip olduğu bu bilgiye yönelik vurgulardır. Zira Şîî inanışa göre Hz. Ali ve Ehl-i beyt imamlarının Allah Resûlü’nden miras aldıkları bu bilgiye diğer insanlar sahip olmadıkları için herkes onlara muhtaçtır.⁵⁷ Bu noktada ilgili rivayetin aynı metinle nakledilmesi ya da Sünnî kaynaklardakine benzer bir naklin yer almaması, Şîî imâmet doktrini ve inanç esasları hakkındaki hadislerin erken dönemlerden itibaren ekolün ders halkalarında mezhebî görüşlerine uygun şekilde aktarıldığını göstermektedir.

Bu rivayetin isnadları incelendiğinde mezkûr hadisin Şîî halkalarda mezhebin görüşlerine uygun bir bağlamla nakledilmesinden sorumlu râvinin kimliği tespit edilebilmiştir. Yukarıda da işaret edildiği üzere “Âlimler, peygamberlerin vârisleridir” hadisini imam Cafer es-Sâdık’tan Hasan b. Ali b. Faddâl (ö. 203/819’dan sonra)⁵⁸ ve Ebü’l-Bahterî Vehb b. Vehb b. Kesîr (ö. 200/815-6) nakleder. Yapılan isnad araştırmasında bu iki râviden sadece Ebü’l-Bahterî’nin Ehl-i sünnet ve Şîa’nın ortak râvileri arasında yer aldığı tespit edilmiştir.⁵⁹ Şîî ricâl âlimleri, Cafer es-Sâdık’ın üvey oğlu olan⁶⁰ Ebü’l-Bahterî’yi onun ashâbı arasında zikretseler de⁶¹ onun hadis uydurduğunu,⁶² âmmî ve zayıf bir râvi olduğunu da belirtirler.⁶³ Onun hadis uydurduğu Sünnî

⁵⁴ İmamların bilgisinin mükemmelliği ve sınırlarına dair Şîî rivayetler için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, I, 126-7, 131-42, 151-65. İmanın “en bilgili” kişi olması hakkındaki değerlendirmeler için bk. Bozan, *İmâmîyye Şîası’nın Oluşumu*, s. 171-3.

⁵⁵ Hz. Ali’nin Allah Resûlü’nün ilminin vârisi olduğuna dair Şîî görüşlerin etraflı bir incelemesi için bk. Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, s. 82-97. İmamların bilgisi hakkında müstakil bir araştırma için bk. Bayhom-Daou, “The Imam’s Knowledge and The Quran According to al-Fadl b. Shâdhân al-Nîsâbüri (d. 260 A.H./874 A.D.)”, s. 188-207.

⁵⁶ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 135.

⁵⁷ Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, s. 91.

⁵⁸ Hasan b. Ali b. Faddâl’ın Sünnî tarih, tabakât ve ricâl kaynakları arasında bilgi bulunmaz, İbn Hacer de onun Şîî olduğuna işaret eder (*Lisân*, III, 75).

⁵⁹ Modarressi, Ebü’l-Bahterî’nin güvenilirliği ve sahtekârlığıyla meşhur Sünnî bir râvi olduğunu söyler (*Tradition and Survival*, s. 389).

⁶⁰ Necâşî, *Ricâl*, s. 430; İbn Davud, *er-Ricâl*, s. 283; Zehebî, *Siyer*, IX, 375.

⁶¹ Berkî, *Ricâl*, s. 133; Tûsî, *Ricâl*, s. 317.

⁶² Keşşî, *Ma’rife*, s. 259; Necâşî, *Ricâl*, s. 430.

⁶³ İbnü’l-Gadâirî, *Ricâl*, s. 100; İbn Davud, *er-Ricâl*, s. 282-3.

âlimler tarafından da dile getirilir.⁶⁴ Ayrıca kaynaklarda rivayetlerinin tamamının batıl⁶⁵ ve münker olduğu,⁶⁶ meçhul ve yalancı kimselerden⁶⁷ kendisinden başka kimsenin aktarmadığı hadisler naklettiği kaydedilir.⁶⁸ İbn Ebî Hâtim'in belirttiğine göre Ebü'l-Bahterî, Bağdat'ta başka râvilerin Cafer es-Sâdık'tan rivayet etmediği hadisler nakletmiş,⁶⁹ Cafer de onun için "kezzâb" demiştir.⁷⁰ Tüm bunların yanında Sünnî âlimler bu râviyi Şîî eğilimlere sahip olması nedeniyle tenkit etmemiştir.

Şîî ders meclislerinde bu rivayeti nakleden râviler arasında Ebü'l-Bahterî dışında Sünnî hadis halkalarına da devam ettiği bilinen farklı bir isim yoktur.⁷¹ Onun her iki ekolün ders meclislerinde de hadis nakletmesi, ayrıca hem Şîî hem de Sünnî ricâl âlimleri tarafından yalancılıkla itham edilmesi, bu rivayetin Şîî hadis halkalarında Ehl-i beyt'ten âdil imamların geleceğini haber veren ifadelerle nakledilmesinden sorumlu olabileceğini düşündürür. Bir diğer ifadeyle Ebü'l-Bahterî'nin Sünnî hadis halkalarında dinlediği bu hadisi, Şîî ilim meclislerinde Cafer es-Sâdık'tan, imâmet doktrini de destekleyen söz konusu ifadelerle nakletmesi mümkündür.⁷²

Ebü'l-Bahterî'nin bu hadisi mezhebin görüşlerini yansıtan anlamlı ziyadelerle Şîî hadis halkalarında nakledip nakletmediğini daha iyi anlayabilmek için Sünnî kaynaklardaki isnad ve metinler hakkında da bilgi verilmelidir. Onun Medineli olmakla birlikte hayatını Bağdat ve Şam'da geçirmesi,⁷³ Sünnî rivayetleri nakleden râvilerin bu şehirlerle irtibatının ne olduğunu tespit etmeyi gerektirmektedir. Sünnî kaynaklarda geniş bir isnad ağı ile yer alan bu rivayetlerin önemli bir kısmı "... → Abdullah b. Davud el-Hureybî ve Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn → Âsım

⁶⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 170; Cüzcanî, *Ahvâlü'r-ricâl*, s. 134; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 325; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 25-6; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, II, 570-1; İbn Adî, *el-Kâmil*, X, 241-9; Dârekutnî, *ed-Duafâ*, s. 384.

⁶⁵ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 325.

⁶⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IX, 334.

⁶⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, X, 248.

⁶⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 25; İbn Adî, *el-Kâmil*, X, 241-3.

⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 25.

⁷⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, X, 242.

⁷¹ *Besâir* rivayetini Ebü'l-Bahterî'den nakleden Sindî b. Muhammed hakkında İbn Hacer bilgi vermişse de onun Şîî bir râvi olduğunu söylemiştir (*Lisân*, I, 229).

⁷² Hüseyin Akyüz, "Âlimler, peygamberlerin vârisleridir" hadisinin Sünnî literatürdeki isnadlarını konu edinen makalesinde, iki ekolün hadis kaynaklarında yer alan rivayetler hakkında kısa bir değerlendirme yapmış, Cafer es-Sâdık'ın sözü olarak nakledilen hadisin metnine ilaveler yapıldığını söylemiş ("Âlimler Peygamberlerin Varisleridir" Hadisinin İsnad Açısından Tenkid ve Tahlili", s. 182-3), ancak söz konusu ilavenin Şîî doktrine vurgu yaptığına ya da bu durumun Ebü'l-Bahterî'den kaynaklandığına dair bir tespitte bulunmamıştır.

⁷³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IX, 334.

b. Recâ b. Hayve → Davud b. Cemil → Kesîr b. Kays → Ebü'd-Derdâ → Hz. Peygamber” tarikiyle kaydedilmiştir.⁷⁴ Râvi Kesîr b. Kays el-Hımsî (ö. ?) şöyle demektedir:

Ben Ebü'd-Derdâ ile birlikte Dımaşk mescidinde otuyordum. Bir adam geldi ve ona “Ebü'd-Derdâ! Medine'den Allah Resûlü'nden naklettiğin bir hadis için sana geldim” dedi. Bunun üzerine Ebü'd-Derdâ ona “Seni buraya getiren şey ticaret mi?” diye sordu. Adam “Hayır” dedi. Bu defa Ebü'd-Derdâ “Seni bunun dışında bir şey getirmediy mi?” dedi, adam da “Hayır” dedi. Bunun üzerine Ebü'd-Derdâ Allah Resûlü'nün “Kim ilim talebiyle bir yola çıkarsa Allah onu cennet yollarından birine ulaştırır. Melekler razı olmuş bir şekilde ilim talebesi için kanatlarını sererler. Sudaki balıklara kadar yer ve göklerdekilere ilim talebesinin bağışlanması için Allah'tan af dilerler. Âlimin âbide üstünlüğü, ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Âlimler, peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler miras olarak ne dinar ne de dirhem bırakmışlardır. Onlar miras olarak ilmi bırakmışlardır. Kim bundan bir şey alırsa büyük bir pay almış olur” buyurduğunu işittim dedi.

Görüldüğü üzere Ehl-i beyt'ten âdil kimselerin geleceğinden bahsetmeyen bu rivayet ilim talebinde bulunmanın faziletine dairdir.⁷⁵ Bununla birlikte ilgili rivayeti Ebü'd-Derdâ'dan nakleden Kesîr b. Kays el-Hımsî,⁷⁶ Davud b. Cemil (ö. ?),⁷⁷ Âsım b. Recâ b. Hayve el-Kindî (ö. 150/767),⁷⁸ Abdullah b. Davud b. Âmir el-Hureybî (ö. 213/828-9)⁷⁹ ve Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn'in (ö. 219/834) Şîî hadis meclisleriyle ilişkili olmadıkları tespit edilmiştir.⁸⁰ Söz konusu râvilerin hadis naklettikleri şehirlere bakıldığında, öncelikle rivayeti aktaran Ebü'd-Derdâ ilmî faaliyetlerini Şam'da yürütmüş bir sahâbîdir. Ondan bu hadisi nakleden Kesîr b. Kays ve öğrencisi Davud b. Cemil'in hangi şehirlerde hadis naklettikleri bilinmese de Şam'la irtibatlı olmaları kuvvetle muhtemeldir. Zira bir sonraki tabakada yer alan Âsım b. Recâ da Şamlı râvilerdendir. Fazl b. Dükeyn Kûfe'de, Abdullah b. Davud el-Hureybî ise Basra'da hadis

⁷⁴ Dârimî, *Sünen*, I, 361-2; İbn Mâce, “Ebvâbü's-Sünne”, 17; Ebû Davud, “Kitâbü'l-İlim”, 1; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, III, 10-1; İbnü'l-A'râbi, *Mu'cem*, II, 787-8; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 289-91; Taberânî, *Mu'cemü's-Şâmiyyîn*, II, 224; İbn Şâhîn, *Terğîb*, s. 71; Ebû Tâhir el-Muhallî, *Muhallisiyyât*, III, 284-5; Kuzâî, *Müsne'd*, II, 103; Beyhakî, *el-Âdâb*, s. 348; a.mlf., *Medhal*, s. 250; İbn Abdilber, *Câmi'*, I, 160, 168-70; Begavî, *Şerhu's-sünne*, I, 275-6; Heysemî, *Mevârid*, s. 49.

⁷⁵ Mezkûr rivayetin ilmin fazileti bağlamında yorumlandığı müstakil bir inceleme için bk. Akyüz, “‘Âlimler Peygamberlerin Varisleridir’ Hadisinin Yorum ve Metin Tenkidi”, s. 121-42.

⁷⁶ Kesîr b. Kays hakkında sadece muahhar dönem Şîî ricâl âlimlerinden Muzaffer bilgi vermekte, o da İbn Hacer'in mezkûr râviyle ilgili değerlendirmelerini zikretmektedir (*el-İfsâh*, II, 375).

⁷⁷ Şîî ricâl âlimlerinden sadece Muzaffer, Davud b. Kays hakkında bilgi vermiş ve Sünnî kaynaklarındaki bilgilere işaret etmiştir (*el-İfsâh*, II, 49).

⁷⁸ Âsım b. Recâ b. Hayve hakkında tek bilgi veren Şîî ricâl âlimi Şâhrûdî'dir. O da sadece bu râvinin Tûsî'nin *el-Emâlî*'sinde yer alan bir rivayetine işaret eder (*Müstedrekât*, IV, 308).

⁷⁹ Tûsî, Şîî eğilimlere sahip olduğu bilinmeyen Abdullah b. Davud'u Cafer es-Sâdık'ın ashâbı arasında zikretmişse de geri kalan Şîî ulema onun âmmî olduğunu belirtmiştir (*Ricâl*, s. 234; Tüsterî, *Kâmûs*, VI, 334).

⁸⁰ Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn, Şîîlikle müttehem bir râvi olsa da Topgöl, mevcut tenkitlerin onun Şîî olduğunu doğrulayacak kanaati oluşturmadığı söyler (*Hadis Râvilerinde Şîîlik Eğilimi*, s. 294-5).

nakleden isimlerdir. Bu bilgilere göre hadis mezkûr tarikle 2./8. asrın ilk yarısında Şam'da, ikinci yarısından itibaren de Irak Bölgesi'nde rivayet edilmiştir. Dolayısıyla Ebü'l-Bahterî'nin bu rivayeti Şam'daki hadis halkalarında⁸¹ dinlemiş olması çok muhtemeldir.

Sünnî literatürde bu hadis "... İsmail b. Ayyâş, Muhammed b. Yezîd el-Vâsîfî ve Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn → Âsım b. Recâ b. Hayve → Kesîr b. Kays → Ebü'd-Derdâ → Hz. Peygamber" isnadıyla da yer alır. Âsım b. Recâ'nın arada Davud b. Cemil olmaksızın Kesîr b. Kays'tan naklettiği rivayette Ebü'd-Derdâ, Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğunu söyler:

Kim ilim talebiyle bir yola çıkarsa Allah onu cennet yollarından birine ulaştırır. Melekler, onun yaptığı işten razı olmuş bir şekilde ilim talebesi için kanatlarını sererler. Sudaki balıklara kadar yer ve göklerdekilere ilim talebesinin bağışlanması için Allah'tan af diler. Âlimin âbide üstünlüğü, ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Âlimler, peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler miras olarak ne dinar ne de dirhem bırakmışlardır. Onlar miras olarak ilmi bırakmışlardır. Kim bundan bir şey alırsa büyük bir pay almış olur.⁸²

İlim öğrenmenin ve talep etmenin fazileti hakkındaki bu rivayette bir önceki nakilden farklı olarak bağlam bilgisi verilmemiştir. Rivayeti Âsım'dan nakleden İsmail b. Ayyâş (ö. 182/798-9)⁸³ ve Ebû Saîd Muhammed b. Yezîd el-Vâsîfî el-Kelâ'î'nin (ö. 190/805) Şîî hadis halkalarıyla irtibatlı olduğu bilinmez. Bununla birlikte hem İsmail b. Ayyâş⁸⁴ hem de Muhammed b. Yezîd⁸⁵ Şam'daki ders meclislerinde hadis dinleyip nakleden râvilerdir. Bu da söz konusu rivayetin mezkûr isnadla 2./8. asırda Şam'daki ders meclislerinde nakledildiğini gösterir. Son olarak Sünnî kaynaklarda bu rivayetin "... → Velîd b. Müslim → Hâlid b. Yezîd → Osman b. Eymen → Ebü'd-Derdâ → Hz. Peygamber" isnadıyla da yer aldığı bilinir. Yukarıdaki iki metinden farklı olarak bu hadisin sonunda "Âlimin ölümü, telafisi olmayan bir musibettir. Kapatılamayan bir deliktir. Sönen bir yıldızdır. Bir kabilenin ölümü, âlimin ölmesinden daha kolaydır" cümlesi yer alır.⁸⁶ Bu rivayeti nakleden Osman b. Eymen (ö. ?), Hâlid b. Yezîd (ö. ?) ve Ebü'l-Abbâs Velîd b. Müslim (ö. 195/810) sadece Sünnî halkalarda hadis nakleden

⁸¹ Şam Bölgesi'ndeki hadis halkaları hakkında müstakil bir inceleme için bk. Sari, *Hicrî II. Asır Şam Bölgesinde Ehl-i Hadis Halkaları*, s. 36-70.

⁸² İbn Ebî Şeybe, *Müsned*, I, 55-6; Tirmizî, "Ebvâbü'l-İlim", 19; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVI, 45-6; Mehâmilî, *el-Emâlî*, s. 330.

⁸³ Mâmekânî, İsmail b. Ayyâş'ın âmmî olduğu konusunda şüphe bulunmadığını söyler (*Tenkîhu'l-makâl*, X, 266-8).

⁸⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 369-70; Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 88-9; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 192; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 132; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 82, 85; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, I, 118.

⁸⁵ Yahya b. Maîn, *Târîh*, IV, 376; İbn Şâhîn, *Târîhu esmâi's-sikât*, s. 206; Hatîb, *Târîh*, IV, 592; Mizzî, *Tehzîb*, XXVII, 32-3.

⁸⁶ İbn Şâhîn, *Terğîb*, s. 73; İbn Abdilber, *Câmi'*, I, 170-1.

isimlerdir.⁸⁷ Diğer taraftan Hâlid b. Yezîd'in kimliği tespit edilemediği için hangi bölgede hadis naklettiği bilinemese de Osman b. Eymen ve Velîd b. Müslim Şamlı muhaddislerdir. Dolayısıyla bu isnaddan elde edilen bilgiler de mezkûr rivayetin 2./8. asırda Şam'da şöhret kazandığını göstermektedir.

Görüldüğü üzere Sünnî kaynaklarda “Âlimler, peygamberlerin vârisleridir” hadisinin, Şîî rivayetlerdeki gibi Ehl-i beyt'ten âdil imamların geleceğini söyleyen herhangi bir metni yoktur. Bu rivayetler ilim öğrenmenin önem ve faziletiyle ilgili bir bağlamla nakledilmiştir. Sünnî rivayetlerin isnadları incelendiğinde ise bu hadisin 2./8. asırda Şam'daki ders halkalarında nakledildiği görülmüştür. Bu tespit, Şîî isnadlardaki tek ortak râvi Ebü'l-Bahterî Vehb b. Vehb'in de Şam'da hadis nakletmesi nedeniyle oldukça önemlidir. Zira bu durum onun Şam'daki hadis halkalarında dinlediği bu rivayeti Şîî ders meclislerinde ekolün görüşlerine uygun olarak naklettiği ihtimalini kuvvetlendirir. Ayrıca onun sadece Sünnî ricâl âlimlerine göre değil aynı zamanda Şîî ulema tarafından da hadis uydurmakla suçlanması, ilgili rivayetin Şîî görüşlere uygun bir form kazanmasından Ebü'l-Bahterî'nin sorumlu olma ihtimalini daha da artırır. Şîî isnadlarda Ebü'l-Bahterî dışında Sünnî râvilerle de ilişkili ve hadis uydurduğu bilinen başka bir ismin yer almaması da onun rivayeti ekolün ders halkalarına taşıyarak metnine anlamlı ilaveler yapabileceğine işaret eder. Tüm bunlar rivayetin Şîî ders meclislerine geçişinden ve metnin imâmet doktrinine uygun bir hâle gelmesinden sorumlu râvinin Ebü'l-Bahterî Vehb b. Vehb olduğunu göstermektedir.

Son olarak bu rivayetle ilgili bir konuya daha işaret edilmelidir. Şîî rivayetlerin sonunda yer alan “Siz de ilminizi kimden aldığınıza bakın. Biz Ehl-i beyt'ten her halefin ardından âdil kimseler [imamlar] çıkar. Aşırıların tahriflerini, bâtil ehlinin istismarını, cahillerin yorumlarını [dinden] ayıklarlar” şeklindeki ifadeler, Sünnî literatürde müstakil bir hadis olarak yer alır. Şîî rivayetlerden farklı olarak Ehl-i beyt vurgusunun bulunmadığı Sünnî nakillerde Allah Resûlü “Bu ilmi, her halefin ardından âdil kimseler taşır. Onlar aşırıya gidenlerin tahriflerini, bâtil ehlinin istismarını ve cahillerin tevillerini ayıklarlar” buyurur.⁸⁸ Mezkûr rivayetin de Şamlı râviler tarafından nakledildiği tespit edilmiştir. Bu da Ebü'l-Bahterî'nin Şam'daki ilim meclislerinde rivayet edilen iki farklı hadisi birleştirerek Şîî düşünceye uygun bir metne dönüştürdüğüne işaret etmektedir.

⁸⁷ Tûsî ona Cafer es-Sâdık'ın ashâbı arasında yer vermişse de hakkındaki bilgiler Şîî ders meclisleriyle irtibatlı olmadığını gösterir (*Ricâl*, s. 316. Ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, XX, 218-9).

⁸⁸ İbn Vaddâh, *el-Bida'*, s. 25-6; Bezzâr, *Müsned*, XVI, 247; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, X, 17; Âcurrî, *eş-Şerîa*, I, 270-3; Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, I, 344; İbn Batta, *İbâne*, I, 198; Temmâm, *Fevâid*, I, 350; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 353-4.

II. ANLAMLI HAZİFLER

Sünnî metinlerin aksine Şîî literatürde sahâbenin önem ve faziletiyle ilişkili cümlelerin ya da ifadelerin bulunmadığı bir grup müşterek rivayetin varlığına daha önce değinilmişti. Aşağıda metninde anlamlı haziflerin meydana geldiği rivayetlerden ikisi, bu bölümün girişinde dikkat çekilen noktalar ve sorular eşliğinde ele alınacaktır.

A. Sahâbeye Sebbedilmesiyle İlgili Hazifler

“Ümmetim arasında bidatler çıktığı ve ashâbıma sebbedildiği zaman bilen bildiğini söylesin. Kim bunu yapmazsa Allah’ın laneti üzerine olsun” rivayeti, Şîî hadis kaynaklarında seble ilgili ifadelerin yer almadığı bir metinle nakledilmiştir. Şîa’nın sahâbeye yönelik olumsuz yaklaşımı dikkate alındığında⁸⁹ Şîî râvilerin mezhebî görüşlerine⁹⁰ uygun olarak bu rivayeti, ilgili kısımları hafifletmekle tabii bir durumdur.⁹¹ Öte yandan Sünnî kaynaklarda bu hadisin bazı metinlerinde seb ve şetm lafızlarının yer almasına karşılık bir grup nakilde bundan bahsedilmez. Bu durum ilgili hadisin metnine “ashâbıma sebbedildiği/şetmedildiği” şeklindeki ifadelerin, Şîa’nın sahâbe aleyhindeki söylemlerinin bir sonucu olarak dinî hassasiyetlerle ya da farklı gerekçelerle Sünnî râviler tarafından eklenmiş olma ihtimalini de düşündürür.⁹² Dolayısıyla mezkûr hadisin Şîî ve Sünnî kaynaklarda yer alan isnad ve metinleri incelenirken hem hazif hem de ziyade ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu hadis *el-Kâfî*’de “Hüseyn b. Muhammed → Muallâ b. Muhammed → Muhammed b. Cumhur el-Ammî → Hz. Peygamber” tarikiyle yer almaktadır. Muhammed b. Cumhur’un (ö. 203/819’dan sonra) aktardığına göre Allah Resûlü “Ümmetim arasında bidatler çıktığı zaman bilen bildiğini söylesin. Kim bunu yapmazsa Allah’ın laneti üzerine olsun” buyurur.⁹³ Küleynî’den sonra bu hadise eserinde yer veren ilk isim Şeyh Sadûk’tur. O *İlelî’ş-şerâi’* ve *Uyûnü ahhâbî’r-Rızâ* isimli kitaplarında bu rivayeti “Muhammed b. el-Hasan b. Ahmed b. el-Velîd → Muhammed b. Yahya el-Attâr → Ahmed b. el-Hüseyn b. Saîd → Muhammed b. Cumhur → Ahmed b. el-Fazl → Yunus b. Abdurrahman” tarikiyle kaydetmiştir. Yine bu rivayet

⁸⁹ Şîa’nın Ebû Hüreyre, Hz. Âişe, Abdullah b. Abbas gibi bir grup sahâbî hakkındaki tenkitleri için bk. Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, s. 173-5, 252-69, 346-54, 363-70, 380-6, 397-402.

⁹⁰ Sahâbe hakkındaki Şîî görüşler için bk. Kohlberg, “Some Imâmî Shî’î Views on the Sahâbe”, s. 143-79.

⁹¹ Aralarında Şîa’nın da yer aldığı bazı grupların sahâbe aleyhindeki söylemleri hakkında bk. Efendioğlu, “Sahâbe Hukûku ve Ashâba Saygısızlığın Dinî Hükümü”, s. 7-32.

⁹² Sünnî rivayetlere seb ve şetm ifadelerinin, Şîa’nın sahâbe aleyhindeki söylemlerinin bir sonucu olarak Sünnî râviler tarafından ziyade edilip edilmediği müstakil bir araştırma konusudur. Bu nedenle burada sadece seb ve şetm ifadelerinin yer aldığı Sünnî rivayetlerin, Şîî hadis halkalarına intikali ve bu nakillerden bilinçli bir şekilde hazif yapıp yapılmadığı üzerinde durulacaktır.

⁹³ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 32. Bu rivayetin isnadsız serdedildiği Şîî kaynaklar için bk. İbnü’l-Mutahhar, *Nehcü’l-hak*, s. 37; İbn Ebî Cumhur, *Avâli’l-le’âlî*, IV, 70-1; Şehîd-i Sâni, *Münyetü’l-mürîd*, s. 186-7.

Tûsî'nin *Gaybe*'sinde “Muhammed b. Yakub → Muhammed b. Yahya el-Attâr → Muhammed b. Ahmed → Muhammed b. Cumhur → Ahmed b. el-Fazl → Yunus b. Abdurrahman” tarikiyle de serdedilmiştir. Şeyh Sadûk ve Tûsî'nin söz konusu iki kitabında aynı metinle yer alan nakilde râvi Yunus b. Abdurrahman şöyle demektedir:

İmam Ebü'l-Hasan/Ebü İbrahim [Musa el-Kâzım] vefat ettiği zaman vekillerinin elinde çok fazla para vardı. Onların imamın ölümü nedeniyle imâmeti durdurmalarının ve [Ali er-Rıza'nın imâmetini] inkâr etmelerinin nedeni de buydu. Zira Ziyâd el-Kandî'nin elinde 70.000 dinar, Ali b. Ebî Hamza'nın elinde 30.000 dinar vardı. Bunu gördüğüm zaman bu işin doğrusunu anladım, Ebü'l-Hasan er-Rıza'nın durumunu [Musa el-Kâzım'dan sonraki imam olduğunu] idrak ettim, insanları ona tabi olmaya çağırdım. Bunun üzerine Ziyâd el-Kandî ve Ali b. Ebî Hamza bana haber gönderdiler, “Seni böyle davranmaya yönlendiren nedir? Eğer para istiyorsan seni zenginleştiririz” dediler, bana 10.000 dinar teklif ettiler ve çekinmememi söylediler. Ben onların bu teklifini reddettim ve onlara bize sâdıklardan [imamlardan] “Bidatler ortaya çıktığı zaman bilen bildiğini söylesin. Kim bunu yapmazsa kendisinden imanının nuru çekip alınır” hadisinin nakledildiğini söyledim. Ben Allah yolunda cihadı hiçbir şartta bırakmadım. Bundan dolayı onlar da bana düşmanca tavır takındılar ve bana olan düşmanlıklarını gösterdiler.⁹⁴

Şeyh Sadûk ve Tûsî'nin kaydettiği bu hadis, *el-Kâfî*'dekinden farklı olarak bağlam bilgisine sahiptir. Ancak daha da önemlisi söz konusu nakiller, Şîa'nın teşekkül süreci ve mezhep mensupları arasındaki tartışmalar hakkında bilgi vermektedir. Bu rivayetlerde anlatılan tartışmaların daha iyi anlaşılabilmesi için vekâlet sisteminden ve Vâkıfî adı verilen Şîî gruptan söz edilmelidir. Vekâlet sistemi Cafer es-Sâdık tarafından cemaatin büyümesine bağlı olarak Şîîler arasındaki irtibatın sağlanması amacıyla kurulmuştur. Musa el-Kâzım döneminde ise bu sistem siyasi baskılar nedeniyle daha da önemli hâle gelmiştir. Vekâlet sistemine bağlı olarak görev yapan vekiller, imam ve Şîî cemaat arasında iletişimi sağlamakla sorumlu kimselerdir. Vekillerin farklı bölgelerde yaşayan Şîîlerin, fıkhi ve itikadi konulardaki sorularını imamlara iletme, zekât ve humus vergilerini toplamak, imamlara sunulan hediyeleri kabul ederek⁹⁵ cemaatin liderleriyle bağlantı hâlinde olmalarını sağlamak gibi çeşitli görevleri vardır.⁹⁶

⁹⁴ Sadûk, *İlelû's-ş-şerâi'*, I, 316; a.mlf., *Uyûnü ahhâri'r-Rızâ*, I, 103; Tûsî, *el-Gaybe*, s. 64. Sadûk ve Tûsî'nin kaydettiği bu metinler, bir ricâl eseri olsa da çok sayıda rivayetin de bulunduğu Keşşî'nin (ö. 4./10. asrın ilk yarısı) eserinde de yer alır (*Ma'rife*, s. 411).

⁹⁵ Şîî cemaatin imam için yaptığı para bağışlarını ve bunun cemaat mensupları arasındaki dolaşımını, pazar yerlerinde yabancı ya da eksik gramajlı paranın kıymetini ölçen görevli anlamında kullanılan “Sayrafi” nisbeli kimseler yapmaktaydı. Cafer es-Sâdık'tan önceki imamlar döneminde bu işle ilgilenen 2 kişi varken Kûfe'de Cafer'in ashâbı arasında 61 ismin Sayrafi nisbesine sahip olduğu bilinmektedir (Asatryan, “Bankers and Politics”, s. 5).

⁹⁶ Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, s. 73; Büyükkara, *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet*, s. 417-8, 422; Topgöl, *Şîî Ricâl İlmi*, s. 38, 308, 326. İmamın vekilleri hakkında etraflı bir araştırma için bk. Hayes, *Agents of the Hidden Imam*, Cambridge: Cambridge University Press, 2022.

Vâkıfe ya da Vâkıfiyye ise imâmet silsilesini yedinci imam Musa el-Kâzım'da sonlandırıp onun ölmediğini ve gaybete girdiğini iddia ederek oğlu Ali er-Rıza'nın imamlığını reddeden Şîî gruptur.⁹⁷ Kaynaklarda *el-Kâfi* sonrası metinlerde isimleri geçen Ziyâd b. Mervân el-Kandî ve Ali b. Ebî Hamza el-Betâinî Vâkıfî hareketin lideri⁹⁸ ya da kurucu babası⁹⁹ olarak zikredilir. Musa el-Kâzım tarafından Bağdat ve Kûfe'ye vekil olarak görevlendirilen¹⁰⁰ Ziyâd ve Ali b. Ebî Hamza'nın, yeni imamı reddetmelerinin temel gerekçesi ise Şîî cemaatten topladıkları 100.000 dinar gibi yüklü miktardaki parayı menfaatleri doğrultusunda kullanmak istemeleridir.¹⁰¹ Şeyh Sadûk ve Tûsî rivayetlerinde de bu iki vekilin Musa el-Kâzım adına Şîî cemaatten topladıkları zekât ve vergileri zimmetlerine geçirdikleri, dahası Ali er-Rıza'nın imamlığını kabul etmemeleri nedeniyle bu parayı yeni imama devretmedikleri anlatılmaktadır.

Sonuç olarak *el-Kâfi*'den sonraki Şîî literatürde yer alan hadisler, Musa el-Kâzım'ın vefatından sonra Şîî cemaatin yaşadığı krizi ve Vâkıfî denilen topluluğun ortaya çıkma nedenleri hakkında bilgi verir. Buna göre Ziyâd b. Mervân ve Ali b. Ebî Hamza'nın imam adına Şîîlerden topladıkları vergileri zimmetlerine geçirmek istemeleri ve râvî Yunus b. Abdurrahman'a da kendi saflarında yer alması için para teklifinde bulunmaları, onun ilgili hadisi nakletmesine neden olmuştur. Bu bilgiler, mezhebin teşekkül sürecinde Şîîler arasında yaşanan tartışmaların hadisler üzerinden takip edilebileceğini de gösterir. Diğer taraftan gerek *el-Kâfi* hadisi¹⁰² gerekse *İlelü's-şerâi'*, *Uyûnü ahhârî'r-Rızâ* ve *Gaybe*'deki nakiller¹⁰³ mezhebin hadis halkalarında Şîî râviler tarafından nakledilmiştir.¹⁰⁴ Bu râvilerin Sünnî hadis halkalarındaki nakil faaliyetine

⁹⁷ Büyükkara, *Ehl-i beyt ve Ehl-i devlet*, s. 220.

⁹⁸ Ess, *Theology and Society*, III, 103.

⁹⁹ Modarressi, *Tradition and Survival*, s. 182-3, 402.

¹⁰⁰ Büyükkara, *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet*, s. 228-9.

¹⁰¹ Hussain, *The Occultation of Twelfth Imam*, s. 39.

¹⁰² Hadisi Allah Resûlü'nden nakleden Muhammed b. Cumhur el-Ammî hakkında Şîî ricâl âlimlerinin verdiği bilgiler için bk. Berkî, *Ricâl*, s. 312; Tûsî, *Ricâl*, s. 364; Necâşî, *Ricâl*, s. 337; İbn Davud, *Ricâl*, s. 271; İbnü'l-Gadâirî, *Ricâl*, s. 92; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, IV, 164, 172. Yine Şîî ricâl âlimlerinin, bu hadisi Muhammed b. Cumhur el-Ammî'den nakleden Muallâ b. Muhammed hakkındaki değerlendirmeleri için bk. Tûsî, *Ricâl*, s. 449; İbnü'l-Gadâirî, *Ricâl*, s. 96; İbn Davud, *Ricâl*, s. 279; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, IV, 398; Hûî, *Mu'cem*, XIX, 273-80.

¹⁰³ Şîî cemaatin yaşadığı bu krizi haber veren Yunus b. Abdurrahman hakkındaki bilgiler için bk. Berkî, *Ricâl*, s. 295, 328; Keşşî, *Ma'rife*, s. 403-14; Necâşî, *Ricâl*, s. 446-8; Tûsî, *Ricâl*, s. 346, 368; a.mlf., *Fihrist*, s. 181-2; İbn Davud, *Ricâl*, s. 207; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, V, 109. Hakkında bilgi veren az sayıda Sünnî kaynaktan da onun Şîî olduğuna işaret edilmiştir (Sem'ânî, *el-Ensâb*, XII, 435; Safedî, *el-Vâfi*, XXIX, 183; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 261-2). Şîî ricâl âlimlerinin, Yunus'tan bu hadisi Ahmed b. el-Fazl el-Huzâî hakkındaki değerlendirmeleri için bk. Tûsî, *Ricâl*, s. 332, 384; İbn Davud, *Ricâl*, s. 229; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, I, 145; Hûî, *Mu'cem*, II, 200; Tüsterî, *Kâmûs*, I, 551.

¹⁰⁴ Yunus b. Abdurrahman, İbn Ebî Umeyr ve Muhammed b. Sinan gibi medâr râvilerin gayretleri neticesinde 3./9. asrın başlarından itibaren Şîî hadis geleneğinin kendi mecrasında aktığına dair değerlendirme için bk. Topgöl, *Erken Dönem Şîî Ricâl İlmi*, s. 446.

katılmamaları, onların ilgili metni buralarda dinleyerek Şîî hadis meclislerine taşıdıkları ve ekolün görüşlerine uygun şekilde naklettikleri ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

Konunun başında da belirtildiği gibi bu hadisin Sünnî kaynaklarda yer alan metinleri iki gruba ayrılır. İlk grupta yer alan rivayetlerde sahâbe hakkında ileri geri konuşma meselesi seb ve şetm kelimeleriyle ifade edilir. İkinci gruptaki nakillerde ise mezkûr lafızlar bulunmamakta, bunun yerine “Bu ümmetin sonraki dönemlerinde yaşayanlar, ilk dönemlerdekilere lanet ederse” cümlesi yer almaktadır. İlk gruptaki Sünnî rivayetleri, Hz. Peygamber’den nakleden sahâbîler Muâz b. Cebel (ö. 17/638) ve Câbir b. Abdullah’tır (ö. 78/697). Yapılan araştırmada Câbir Abdullah isnadlarındaki râvilerin sadece Sünnî ders meclislerinde hadis naklettikleri tespit edilmiştir.¹⁰⁵ Dolayısıyla rivayetin Şîî râviler arasındaki tanınırlığında Câbir b. Abdullah isnadlarındaki râvilerin herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. İlk grupta yer alan Muâz b. Cebel rivayetlerini nakledenler arasında ise Şîî hadis halkalarıyla da irtibatlı râviler vardır.

Sünnî literatürde Muâz b. Cebel’den nakledilen iki rivayet bulunur. Bunların ilki, Ebû Bekir el-Hallâl’ın (ö. 311/923) *es-Sünne*’sinde “Harb b. İsmail el-Kirmânî → Ebû Bekir Hammâd b. el-Mübârek → Muhammed b. el-Heysem → Velîd b. Müslim → Sevr b. Yezîd → Hâlid b. Ma’dân → Muâz b. Cebel → Hz. Peygamber” isnadıyla nakledilirken diğeri Âcurrî’nin (ö. 360/970) *eş-Şerîa*’sında “Ebû’l-Fazl Abbas b. Yusuf → İbrahim b. Mühelleb ez-Zührî → Abdullah b. el-Hasan es-Sâhilî → Bakıyye b. el-Velîd ve Velîd b. Müslim → Sevr b. Yezîd → Hâlid b. Ma’dân → Muâz b. Cebel → Hz. Peygamber” tarikiyle gelir. Her iki eserde de aynı metinle nakledilen hadiste Allah Resûlü şöyle buyurmaktadır:

[Ümmetim arasında] bidatler çıktığı ve ashâbıma sebbedildiği/şetmedildiği zaman bilen bildiğini söylesin. Kim bunu yapmazsa Allah’ın, meleklerin ve insanların laneti üzerine olsun.¹⁰⁶

Seb ve şetm ifadelerinin yer aldığı ilk gruptaki bu rivayetleri nakleden Hâlid b. Ma’dân (ö. 103/721)¹⁰⁷ ve talebesi Sevr b. Yezîd (ö. 150/767-8) hem Sünnî hem de Şîî hadis meclisleriyle irtibatlı râvilerdir. Bu iki râviden Sevr b. Yezîd’in ise Şîî hadis halkalarında daha fazla hadis naklettiği ve mezhebin râvileriyle yoğun bir rivayet ilişkisi olduğu görülmüştür. Sünnî âlimlerin

¹⁰⁵ Câbir b. Abdullah vasıtasıyla nakledilen rivayetleri görmek için bk. Âcurrî, *eş-Şerîa*, V, 2497; İbn Batta, *el-İbâne*, I, 209; Dâni, *es-Sünenü’l-vâride*, III, 626.

¹⁰⁶ Hallâl, *es-Sünne*, III, 494-5; Âcurrî, *eş-Şerîa*, V, 2562-3.

¹⁰⁷ Sünnî ulemanın Hâlid b. Ma’dân’ı Şîî eğilimler taşımakla itham ettiği bilinmemektedir. Şamlı sika bir râvi olduğuna işaret edilen Hâlid’in genellikle âbid ve zahit bir kimliğe sahip olduğuna işaret edilir. Diğer taraftan erken dönem Şîî ricâl eserlerinde Hâlid hakkında bilgi bulunmazken muahhar çalışmalarda bazı rivayetleri kaydedilerek onun fazilet sahibi bir kimse olduğu belirtilir (İbn Sa’d, *et-Tabakât*, IX, 358; Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, II, 44; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, III, 351; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 140; İclî, *es-Sikât*, s. 142; Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 169. Krş. Tüsterî, *Kâmûs*, IV, 139-40; Hüi, *Mu’cem*, VIII, 27; Mâmekânî, *Tenkihu’l-makâl*, XXV, 121-2, 183-6; Şâhrûdî, *Müstedrekât*, III, 308, 316).

sika ve rivayetlerini sahih kabul ettiği¹⁰⁸ Sevr b. Yezîd'in Şîî eğilimlere sahip olduğu bilinmez.¹⁰⁹ Bununla birlikte Sevr b. Yezîd hakkında erken dönemdeki Şîî ricâl eserlerinde bilgi bulunmazken muahhar dönem kaynaklarında ise Sünnî münekkithlerin değerlendirmeleri zikredilir.¹¹⁰ Bu bilgiler Sevr'in Şîî hadis meclisleriyle bağlantılı olmadığını düşündürse de Tüsterî (ö. 1995) ve Mâmekânî'nin (ö. 1932) Şîî literatürde onun hakkında Süveyr b. Yezîd başlığı altında da bilgi verildiğini söylemeleri, söz konusu yargıyı değiştirir. Zira bu râvi Şîa'nın ricâl kaynaklarında Süveyr b. Yezîd olarak araştırıldığında, Tûsî'nin Ali b. el-Hüseyn Zeynelâbidîn'in ashâbı arasında kendisine yer verdiği tespit edilmiştir.¹¹¹ Tûsî'nin verdiği bu bilgiyi tekrarlayan¹¹² Şîî ricâl âlimlerinden farklı olarak Mâmekânî, Süveyr'in İmâmî ve meçhul bir râvi olduğunu belirtmiştir.¹¹³

Şîî ricâl kaynaklarında mezkûr râvinin Sevr b. Yezîd ve Süveyr b. Yezîd olmak üzere iki farklı kimlik bilgisiyle kaydedilmesi, yazının karakterinden kaynaklanan bir hata olarak görülebilir. Ancak anlaşıldığı kadarıyla bu durum yazı kaynaklı basit bir yanlışlık olmayıp Sevr'in kriptö bir râvi olmasıyla ilgilidir. İki ekolün ricâl eserlerinde verilen bilgiler onun Sünnî hadis meclislerinde kimliğini Sevr b. Yezîd, Şîî halkalarda ise Süveyr b. Yezîd olarak tanıttığına işaret eder. Zira erken dönemden itibaren Şîî hadis eserlerinde Süveyr b. Yezîd'in Hâlid b. Ma'dân'dan naklettiği çok sayıda rivayetin bulunduğu görülür.¹¹⁴ Sevr'in kriptö olduğuna işaret eden bir diğer husus, Sünnî literatürdeki nakillerinden farklı olarak Şîî kaynaklardaki rivayetlerinin önemli bir kısmının Hz. Ali'nin fazileti hakkında olmasıdır. Örneğin bu nakillerden birinde Allah Resûlû, Hz. Âdem yaratılmadan 14.000 yıl önce kendisinin ve Hz. Ali'nin Allah'ın huzurunda bir nur olarak bulunduğunu, Hz. Âdem yaratıldığında ise bu nurun ona intikal ettiğini haber verir.¹¹⁵ Yine Sevr b. Yezîd'in rivayet ettiği bir grup hadiste ise Hz. Ali'nin İslâm'ı kabul etmedeki önceliği gibi birtakım faziletlerinden bahsedilir.¹¹⁶ Şîî hadis eserlerinde, Sevr b. Yezîd'in mezhebî

¹⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IX, 471; Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 179; Hatîb, *Târîh*, 188-9; Mizzî, *Tehzîb*, IV, 421-3; Zehebî, *Siyer*, VI, 344.

¹⁰⁹ Sevr b. Yezîd'in kaderî düşüncelere sahip olması nedeniyle tenkit edildiğine dair kayıtlar için bk. Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 179; Hatîb, *Târîh*, 194; Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, III, 116.

¹¹⁰ Muzaffar, *el-İfsâh*, I, 229-31; Şâhrûdî, *Müstedrekât*, II, 93.

¹¹¹ Tûsî, *Ricâl*, s. 111.

¹¹² Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, I, 321; Tüsterî, *Kâmûs*, II, 502.

¹¹³ Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, XIII, 431.

¹¹⁴ *el-Usûlû's-sitte aşer*, s. 144-5. Ayrıca bk. Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, I, 335-6; Feyz-i Kâşânî, *el-Vâff*, XXV, 512; Âmilî, *Vesâilü's-Şîa*, III, 183; Meclisî, *Melâzû'l-ahyâr*, II, 533; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, LXXIX, 22; Mirza en-Nûrî, *Müstedrekü'l-Vesâil*, V, 240; VIII, 203; XIV, 157, 349; XVII, 122; Burûcirdî, *Câmiu ehâdisi's-Şîa*, XXV, 98, 770.

¹¹⁵ Taberî, *el-Müsterşid*, s. 629-30; Râvendî, *el-Harâic ve'l-cerâih*, II, 838; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, XXXI, 319-20; XXXV, 27-8; XXXVIII, 147.

¹¹⁶ Sadûk, *Hisâl*, II, 363; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, XLI, 107.

görüşleri hakkında fikir veren çok sayıdaki rivayetinin¹¹⁷ yanı sıra farklı konulardaki nakilleri de yer alır.¹¹⁸ Bu da onun Şîî râvilerle ve hadis halkalarıyla olan rivayet ilişkisinin yoğun olduğuna işaret eder.

Sevr b. Yezîd'in Sünnî kaynaklarda yer alan rivayetlerine bakıldığında, mezhebî görüşleri ya da eğilimi hakkında fikir yürütmeye imkân tanıyan herhangi bir nakline rastlanmamıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla sadece Ahmed b. Hanbel'in *Fezâilü's-sahâbe* isimli eserinde, Hz. Âdem yaratılmadan önce Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin Allah'ın huzurunda bir nur olarak bulunduğunu anlatan rivayeti kaydedilmiştir.¹¹⁹ Sevr'in Sünnî kaynaklardaki diğer nakilleri ise züht ve ahlak konularındadır.¹²⁰ Bu bilgilerden hareketle Sevr b. Yezîd'in, Sünnî hadis meclislerinde cerhine neden olabilecek hadisleri nakletmediği söylenebilir.¹²¹ Ayrıca Ezher el-Harrâzî (ö. ?), Esed b. Vedâa (ö. 137/754) ve bazı kimselerin bir araya gelerek Hz. Ali'ye sebbettikleri, o esnada yanlarında bulunan Sevr b. Yezîd'in ise Hz. Ali hakkında kötü konuşmadığını anlatan nakil,¹²² onun Hz. Ali'nin fazileti hakkında ya da Şîî eğilimlerini gösteren hadisleri rivayet etmeye elverişli bir çevrede bulunmadığını da gösterir.

Ehl-i sünnet kaynaklarında bu hadisin seb ve şetm ifadelerini içermeyen ikinci gruptaki rivayetler sadece Câbir b. Abdullah vasıtasıyla ve aralarında mana ile rivayetten kaynaklanan birtakım lafız farklılıklarının görüldüğü iki ayrı metinle nakledilmiştir. Sebden bahsetmeyen ve bu rivayetlerin ilki İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *es-Sünen*'inde "Hüseyn b. Ebi's-Serî el-Askalânî → Halef b. Temîm → Abdullah b. es-Serî → Muhammed b. el-Münkedir → Câbir [b. Abdullah] → Hz. Peygamber" tarikiyle yer alır. Câbir'in haber verdiğine göre Allah Resûlü "Bu ümmetin son [zamanlarında yaşayan insanlar] ilk [dönemlerde yaşayanlara] lanet ettiği zaman kim bir

¹¹⁷ Sadûk, *Hısâl*, II, 572; Mirza en-Nûrî, *Müstedrekü'l-Vesâil*, VII, 256.

¹¹⁸ Sadûk, *Tevhîd*, s. 343-4; a.mlf., *Hısâl*, II, 364; Tûsî, *el-Emâlî*, s. 306; Âmilî, *Vesâilü's-Şîa*, XV, 330; Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri'l-Kur'ân*, IV, 448; V, 286, 307; Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, V, 94; XXXI, 9; XXXI, 432, 93, 161; Mirza en-Nûrî, *Müstedrekü'l-Vesâil*, II, 327; Kummî, *Tefsîr*, XIII, 115.

¹¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, II, 662.

¹²⁰ İbnü'l-Mübârek, *Zühd*, s. 57, 120, 148, 155; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI, 543-4; XXVIII, 112; XXIX, 197; Dârimî, *Sünen*, I, 228-9, 524; İbn Mâce, "Ebvâbü's-Sıyâm", 68; Ebû Davud, *Zühd*, s. 203-4; a.mlf., "Kitâbü's-Sünne", 6; Tirmizî, "Ebvâbü'd-De'avât", 56; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, II, 353; IV, 367; V, 331; Bezzâr, *Müsned*, VII, 93; Mervezî, *es-Sünne*, s. 87; a.mlf., *Ta'zîmu kadri's-salât*, I, 194, 316; Rûyânî, *Müsned*, II, 414; Harâitî, *Mekârim*, s. 244; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 178-9; II, 330; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, VIII, 110, 111-2, 113; XVIII, 245-6; XIX, 249.

¹²¹ Sünnî münekkitlerin aşırı derecedeki Şîî eğilimlerinden dolayı eleştirdiği râvilerin, haklarındaki ithamları doğrulayan hadisler naklettikleri bilinir. Sünnî âlimlerin Şîî eğilimlerinin yoğun olduğunu haber verdiği bir grup râvinin mezhebî kabullerine işaret eden nakilleri hakkındaki etraflı bir araştırma için bk. Topgül, *Rivayetten Râviye*, s. 183-363.

¹²² Yahya b. Maîn, *Târîh*, IV, 423; Ka'bî, *Kabûlü'l-ahbâr*, II, 383; Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 26; İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 6; İbn Asâkir, *Târîh*, XI, 194; Mizzî, *Tehzîb*, IV, 427; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 34-5.

hadisi gizlerse Allah'ın indirdiği şeyi gizlemiş olur" buyurur.¹²³ Söz konusu nakillerin ikinci ise İbn Ebî Âsım'ın (ö. 287/900) *es-Sünne*'sinde kaydedilmiştir. "Ebû Yahya Muhammed b. Abdurrahim → Halef b. Temîm → Abdullah b. es-Serî → Muhammed b. el-Münkedir → Câbir b. Abdullah" isnadıyla nakledilen bu rivayette Allah Resûlü şöyle buyurur:

Bu ümmetin son [zamanlarında yaşayan insanlar] ilk [dönemlerde yaşayanlara] lanet ettiği zaman bilen bildiğini söylesin. Zira bildiğini gizleyen kimse Allah Teâlâ'nın Muhammed'e indirdiği şeyi gizlemiş gibidir.¹²⁴

Görüldüğü üzere bu nakillerde bidatlerin çıkmasından ve sahâbeye sebbedilmesinden değil, ilk dönemlerdeki Müslümanlara lanet edilmesinden bahsedilir. Bu rivayetleri aktaran râvilerin ise Şîa'nın ders meclisleriyle irtibatları bilinmemektedir. Mezkûr isnadlardaki bazı râviler hakkında bilgi veren Şîi ricâl âlimleri de onların Ehl-i sünnet'ten olduğunu söylemiştir.¹²⁵ Bu da seb ve şetm ifadelerinin yer almadığı hadislerin, Sünnî râviler tarafından nakledildiğine işaret eder. Dolayısıyla ikinci grupta yer alan bu rivayetlerin Şîi meclislere intikal ettiği ve *el-Kâfi*'deki hadisin metninde hazfın meydana gelmediği ihtimali söz konusu değildir. Diğer taraftan ilk gruptaki, yani sahâbeye seb ve şetmden bahseden Sünnî rivayetlerin isnadlarındaki Sevr b. Yezîd'in kriptu bir râvi olması, mezhebin hadis kaynaklarında çok sayıda rivayetin yer alması, ayrıca Hz. Ali tarafgirliğiyle öne çıkması, mezkûr naklin Şîi halkalara onun tarafından taşındığı ihtimaline işaret eder. Onun Hz. Ali'ye yönelik seb faaliyetinin yürütüldüğü bir çevrede yaşaması nedeniyle hissettiği psikolojik baskının bulunmadığı Şîi hadis halkalarında bu rivayeti sahâbeye seb ifadeleri yer almadan nakletmesi çok muhtemeldir. Yine onun bu hadisi Sünnî kaynaklardaki hâliyle naklettiği, ancak Şîi râvilerin bunu mezhebî görüşlerine uygun olarak aktardıkları da düşünülebilir.

B. Ashâbın Faziletiyle İlgili Hazifler

Şîa'nın mezhebî görüşlerine uygun şekilde sahâbe hakkındaki ifadelerin hazfedildiği bir diğer nakil "Sevabı kendisini sevindiren, günahı da kendisini üzen kişi mümindir" hadisidir. Bu hadis Şîi literatürde üç farklı metin grubuyla nakledilmiştir. İlk gruptaki Şîi rivayetler sadece "Sevabı kendisini sevindiren, günahı da kendisini üzen kişi mümindir" cümlesinden oluşur. Yine

¹²³ İbn Mâce, "Ebvâbü's-Sünne", 24.

¹²⁴ İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, II, 471. Ayrıca bk. Âcurrî, *eş-Şerîa*, V, 2495-6; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, I, 136; İbn Batta, *el-İbâne*, I, 206-8.

¹²⁵ Örneğin Muhammed b. el-Münkedir'in râvisi Muhammed b. Zâzân eş-Şâmî (ö. ?) hakkında Sünnî kaynaklardaki değerlendirmeler kaydedilmiştir (Muzaffer, *el-İfsâh*, III, 428-9). Bununla birlikte Muhammed b. Zâzân'dan nakilde bulunan Anbese b. Abdurrahman el-Basrî (ö. 171-180/707-716 arası) Tûsî tarafından Cafer es-Sâdık'ın ashâbı arasında kaydedilmişse (*Ricâl*, s. 261) de çağdaş çalışmalarda onun Sünnî olduğuna işaret edilir (Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, III, 379; Kuhbâi, *Mecmau'r-ricâl*, IV, 294; Erdebîlî, *Câmi'u'r-ruvât*, I, 646; Hüi, *Mu'cem*, XIV, 177; Muzaffer, *el-İfsâh*, III, 305-6).

bu rivayet Musa el-Kâzım ve Muhammed b. Ebî Umeyr'in büyük günah işleyenlere şefaet edilip edilmeyeceğine dair yaptıkları bir konuşma sırasında da nakledilmiştir. Hadisin üçüncü grupta yer alan metinlerinde ise Hz. Ali, Şam'da yaptığı bir konuşma sırasında bu rivayeti Allah Resûlü'nden nakletmektedir. Bu son rivayet grubu, sahâbe neslinin önem ve faziletine işaret eden sözleri de içermesi bakımından ilk iki gruptaki Şîî hadislerden ayrılır. Diğer taraftan Sünnî kaynaklarda bu hadis dört ayrı metinle nakledilmiştir. Sünnî rivayetlerin ilkinde sadece "Sevabı kendisini sevindiren, günahı da kendisini üzen kişi mümindir" hadisi zikredilir. İkinci grupta yer alan nakillerde, kadın ve erkeğin aynı ortamda yalnız kalmamaları gerektiğini söyleyen hadisin hemen peşinden bu hadis söylenmiştir. Sünnî rivayetlerin bir kısmında ilgili rivayet Allah Resûlü'nün, "iman nedir?" sorusuna verdiği cevapla birlikte yer alır. Son olarak Sünnî literatürde bu rivayet, Hz. Ömer'in (ö. 23/644) Şam'da yaptığı bir konuşma sırasında sahâbenin faziletinden bahseden bir hadis olarak da nakledilmiştir.

İki ekolün hadis kaynaklarında yer alan nakiller birlikte değerlendirildiğinde son grupta yer alan Sünnî rivayetler, Hz. Ali'nin Şam'da yaptığı konuşma ile neredeyse aynıdır. Bu durum rivayetin Şîî kaynaklarda Hz. Ali'ye nispetle nakledilmesinden kimin sorumlu olduğu sorusunu akla getirmektedir. Yine bu rivayetin Hz. Ömer'den değil de aslında Hz. Ali'den nakledilme ihtimalinin ne olduğu sorusu üzerinde de durulmalıdır. Bununla birlikte Sünnî kaynaklarda ilgili hadisin Şîî literatürdeki gibi sahâbenin faziletini içermeyen metinlerinin de yer alması, bu rivayette kasıtlı bir eksiltme yapılıp yapılmadığına ayrıca dikkat etmeyi gerektirir. Dolayısıyla bu başlıkta ilgili rivayetin Sünnî ve Şîî halkalar arasındaki geçişi sırasında metninden sahâbenin faziletine dair cümlelerin çıkarılma ihtimalinin ne olduğu üzerinde durulacaktır. Yine burada Sünnî kaynaklarda Hz. Ömer'in Şam'da yaptığı bir konuşma olarak kaydedilmesine karşın Şîî literatürde bu konuşmanın Hz. Ali'nin sözleri olarak yer almasından sorumlu ismin kim olduğuna dair birtakım çıkarımlar yapılacaktır.

Söz konusu rivayetin Sünnî ve Şîî literatürde yer alan metinleri arasındaki farklılıkların ve râvilerin itikadi eğilimlerinin metinler üzerindeki etkisinin ne olduğunu anlayabilmek için bu başlıkta öncelikle Şîî rivayetler hakkında bilgi verilecektir. *el-Kâfî*'den önceki Şîî literatürde yer almayan ilk gruptaki hadisler, mezkûr eserde "Ali b. İbrahim → babası → İbn Ebî Umeyr → Kâsım b. Urve → Ebû'l-Abbas [Fazl b. Abdülmelik] → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık]" isnadıyla kaydedilmiştir. Bu rivayette Sâdık "Sevabı kendisini sevindiren, günahı da kendisini üzen kimse mümindir" demektedir.¹²⁶ Bu hadisi Ebû'l-Abbas Fazl b. Abdülmelik el-Kûfî (ö. ?)¹²⁷ ve Ebû

¹²⁶ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 141. Küleynî'nin kaydettiği isnad ve metnin yer aldığı diğer Şîî hadis eserleri için bk. Deylemî, *A'lâmü'd-dîn*, s. 110; Âmilî, *Vesâilü's-Şîa*, I, 106, XVI, 61. Ayrıca bu hadisin yer aldığı *el-Kâfî* şerhleri için bk. Mâzenderânî, *Şerhu'l-Kâfî*, IX, 150; Meclisî, *Mir'âtü'l-ukûl*, IX, 237.

¹²⁷ Necâşî, *Ricâl*, s. 308; Tûsî, *Ricâl*, s. 288; İbn Davud, *Ricâl*, s. 152; İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 229; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, IV, 23; Hûî, *Mu'cem*, XIX, 324-5; Tüsterî, *Kâmûs*, VIII, 422-3; Şâhrûdî, *Müstedrekât*, VI, 211.

Muhammed Kâsım b. Urve el-Bağdâdî (ö. ?)¹²⁸ gibi sadece Şîî halkalarına devam eden râviler rivayet etmektedir.

İlk grupta yer alan bu rivayet, Şeyh Sadûk'un *el-Emâlî* isimli eserinde de yer almaktadır. "Ahmed b. Harun el-Fâmî → Muhammed b. Abdullah b. Cafer el-Himyerî → babası [Abdullah b. Cafer el-Himyerî] → Harun b. Müslim → Mes'ade b. Sadaka → es-Sâdık Cafer b. Muhammed → babası [Muhammed el-Bâkır] → dedeleri" isnadıyla kaydedilen rivayette Allah Resûlü "Günahı kendisini üzen, sevabı da kendisini sevindiren kimse mümindir" buyurur.¹²⁹ Bu hadis Şeyh Sadûk'un *Sıfâtü's-Şîa* isimli eserinde ise "Babası → Abdullah b. Cafer el-Himyerî → Mes'ade b. Sadaka → Cafer es-Sâdık → Hz. Peygamber" tarikiyle zikredilmiştir. Söz konusu rivayete göre Hz. Peygamber "Günahın kendisini üzdüğü, sevabın da kendisini sevindirdiği kişi mümindir" buyurmuştur.¹³⁰

Şeyh Sadûk'un *el-Emâlî* ve *Sıfâtü's-Şîa*'da yer verdiği hadisler, Hz. Peygamber'e nispet edilmeleri yönüyle *el-Kâfî* rivayetinden farklılık gösterir. Bununla birlikte *el-Emâlî*'de Cafer es-Sâdık bu rivayeti babası ve dedeleri vasıtasıyla Allah Resûlü'nden, *Sıfâtü's-Şîa*'da ise doğrudan Hz. Peygamber'den nakleder. Ancak çalışmanın daha önceki başlıklarında da değinildiği gibi Şîa'nın hadis anlayışına göre imamın bir hadisi kendi sözleri olarak nakletmesi ile babası ve dedeleri aracılığıyla ya da doğrudan Allah Resûlü'nden rivayet etmesi arasında bir fark yoktur. Bununla birlikte *el-Kâfî*, *el-Emâlî* ve *Sıfâtü's-Şîa* nakilleri mana ile rivayetten kaynaklanan lafız farklılıklarına sahip olsalar da büyük oranda benzerdir. Bu rivayetleri nakleden Mes'ade b. Sadaka el-Basrî (ö. ?)¹³¹ ile Ebü'l-Kâsım Harun b. Müslim b. Sa'dân el-Basrî (ö. 260/874'ten sonra)¹³² hakkında her ne kadar Sünnî kaynaklarda bilgi verilse de onların Şîî hadis halkalarıyla

¹²⁸ Necâşî, *Ricâl*, s. 314-5; Tûsî, *Ricâl*, s. 273, 636; a.mlf., *Fihrist*, s. 127; İbn Davud, *Ricâl*, s. 153; Tüsterî, *Kâmûs*, VIII, 478-9.

¹²⁹ Sadûk, *el-Emâlî*, s. 200. Ayrıca bk. Âmilî, *Vesâilü's-Şîa*, XVI, 92; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, LXVIII, 259.

¹³⁰ Sadûk, *Sıfâtü's-Şîa*, s. 32. Ayrıca bk. Âmilî, *Vesâilü's-Şîa*, I, 107.

¹³¹ Mes'ade b. Sadaka hakkında Sünnî literatürde yer alan az sayıdaki bilgilerden biri şöyledir: Bu râvi "... → Cafer b. Muhammed → babası [Muhammed el-Bâkır] → dedesi [Ali b. el-Hüseyin] → babası [Hüseyin] → Ali → Hz. Peygamber" isnadıyla "Hadisleri yazdığınız zaman isnadıyla birlikte yazın. Eğer hadis doğruysa siz de ecirde ona ortak olursunuz. Batılsa sorumluluk onu söyleyenindir" rivayetini nakletmiştir (İbn Asâkir, *Târîh*, XXXVI, 390; Kazvînî, *et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn*, II, 261-2). Bu rivayeti mi kastettiği bilinmese de İbn Arrâk, Mes'ade'nin Cafer es-Sâdık ve dedeleri vasıtasıyla naklettiği bir hadisin uydurma olduğunu söylemiştir (*Tenzihü's-şerîa*, I, 117). Şîî ricâl âlimlerinin Mes'ade hakkındaki değerlendirmeleri için bk. Berkî, *Ricâl*, s. 234; Tûsî, *Ricâl*, s. 306; Necâşî, *Ricâl*, s. 415; İbn Davud, *Ricâl*, s. 188, 278; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, IV, 368; Hûî, *Mu'cem*, XXIX, 151; Tüsterî, *Kâmûs*, X, 55 Şâhrûdî, *Müstedrekât*, VII, 404-5.

¹³² Harun b. Müslim hakkında bilgi veren tek Sünnî âlim Hatîb el-Bağdâdî'dir. Ancak o da eserinde bu râvinin hoca-talebe ilişkilerini zikretmiştir (*Târîh*, XVI, 33). Şîî ricâl âlimlerinin geneli tarafından sika kabul edilen Harun b. Müslim hakkında mezhebin kaynaklarında yer alan bilgiler için bk. Berkî, *Ricâl*, s. 372; Tûsî, *Ricâl*, s. 403; a.mlf., *Fihrist*, s. 176; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, V, 39; Hûî, *Mu'cem*, XX, 252; Tüsterî, *Kâmûs*, X, 477. Tespit edilebildiği kadarıyla sadece İbn Davud el-Hillî, Harun b. Müslim'e zayıf râviler arasında yer vermiştir (*Ricâl*, s. 283).

olan irtibatlarının daha yoğun olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla ilk grupta yer alan rivayetlerin tamamı Şîî ders meclislerinde ekolün râvileri arasında nakledilmiştir.

İkinci grupta yer alan Şîî rivayetler Şeyh Sadûk'un¹³³ *Tevhîd* isimli eserinde "Ahmed b. Ziyâd b. Cafer el-Hemedânî → Ali b. İbrahim b. Hâşim → babası [İbrahim b. Hâşim] → Muhammed b. Ebî Umeyr → Musa b. Cafer [el-Kâzım]" tarikiyle yer alır. Mezkûr isnadla kaydedilen nakilde yedinci imam Musa el-Kâzım ve Şîî muhaddis Muhammed b. Ebî Umeyr arasında geçen konuşma şöyledir:

Allah Teâlâ cehennemde sadece kâfirleri, inkarcıları, şirk ve dalalette olanları sonsuza dek tutacaktır. Büyük günahlardan sakınan müminlere [işledikleri] küçük günahların [hesabı] sorulmayacaktır. Zira Allah Teâlâ "Eğer size yasaklanan büyük günahlardan sakınırsanız, sizin kusurlarınızı örter ve sizi şerefli bir yere yerleştiririz"¹³⁴ buyurmuştur. Bunun üzerine [Muhammed b. Ebî Umeyr] imama "Resûlullah'ın oğlu! Şefaât günah işleyen kimseler için midir?" dedim. O da "Babası [Cafer es-Sâdık] → dedeleri → Hz. Ali → Hz. Peygamber" isnadıyla "Şefaâtım ümmetimden büyük günah işleyen kimseler içindir. Ümmetim arasında iyi ameller işleyenler için buna gerek yoktur" hadisini nakletti. Bunun üzerine İbn Ebî Umeyr şöyle dedi: "Resûlullah'ın oğlu! Allah Teâlâ '[Melekler] O'nun razı olduğu kimseden başkasına şefaât etmezler, onlar Allah korkusundan titrerler'¹³⁵ derken büyük günah işleyenler için şefaât nasıl olur? Büyük günah işleyen kimselerden Allah razı olmaz" dedim. Bunun üzerine "Ebû Ahmed! Bir mümin günah işlediğinde bu durum onu üzer, bundan dolayı pişmanlık duyar. Zira Hz. Peygamber 'Pişmanlık, [kişiye] tövbe olarak yeterlidir' der. Yine o '**Sevabı kendisini sevindiren, günahı da kendisini üzen kimse mümindir.** İşlediği bir günah nedeniyle pişmanlık duymayan kişi mümin değildir ve kendisine şefaât gerekmez. O zalim bir kimsedir. Allah Teâlâ da '*Zalimlere ne bir yakın [akraba ve dost] ne de [sözü] dinlenecek bir şefaâtçi vardır*'¹³⁶ buyurmuştur" dedi. Bunun üzerine "Resûlullah'ın oğlu! İşlediği günahı pişmanlık duymayan kimse nasıl mümin olur?" dedim. "Ebû Ahmed! Büyük günah işleyen herkes, bu günahı nedeniyle cezalandırılacağını bilir. Ancak işlediği günahı pişmanlık duyması durumunda ve şefaati hak edecek kadar tövbe edip pişman olduğunda [cezalandırılmaz]. Kişi günahı nedeniyle pişman olmazsa [günahında] ısrarcıdır. Günahında ısrar eden kişi ise bağışlanmaz. Çünkü o mümin değildir. Eğer mümin olsaydı, pişmanlık duyardı. Zira Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: 'Büyük günahlar, tevbe ile birliktedir. Küçük günahlar da ısrarla birliktedir.' Allah Teâlâ'nın '*Sadece Allah'ın razı olduğu*

¹³³ Şeyh Sadûk, *Hısâl* isimli eserinde bu rivayeti isnadsız nakletmiştir (s. 47). Bu rivayetin isnadsız olarak kaydedildiği diğer Şîî hadis kaynakları için bk. Fatal en-Nisâbü'rî, *Ravzatü'l-vâizîn*, II, 292; Şaîrî, *Câmi'u'l-ahbâr*, s. 179; Eşterî, *Mecmûatü Verrâm*, I, 98; Kerâcîkî, *Kenzü'l-fevâid*, I, 55; Tabersî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 329; İbn Fahd el-Hillî, *İddetü'd-dâ'î*, s. 238; Deylemî, *A'lâmü'd-dîn*, s. 9, 169; Âmilî, *Hidâyetü'l-ümme*, I, 45, V, 558; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, LXIV, 303.

¹³⁴ en-Nisâ/4: 31.

¹³⁵ el-Enbiyâ/21: 28.

¹³⁶ el-Mü'min/40: 18.

kimselere şefa'at ederler'¹³⁷ sözüne gelince, onlar sadece Allah'ın dini sebebiyle kendilerinden razı olduğu kimselere şefa'at ederler. Din, iyiliklere ve kötülöklere karşı ceza ile ikrardır. Allah'ın dini sebebiyle kendilerinden razı olduğu kimseler ise kıyamet günündeki cezalarını bildikleri için işledikleri büyük günahlar nedeniyle pişmanlık duyarlar."¹³⁸

Göröldüğü üzere bu rivayet, Musa el-Kâzım ve İbn Ebî Umeyr'in şefa'at konusunda yaptıkları bir konuşma sırasında nakledilmiştir. Dolayısıyla *Tevhîd* rivayeti, bağlam bilgisine sahip olması bakımından yukarıdaki üç nakilden farklılık arz eder. *Tevhîd* rivayetinin ilk gruptaki Şîî hadislerden farklılık gösterdiği bir diğer nokta ise rivayeti Cafer es-Sâdık ya da Allah Resûlü'nün değil Musa el-Kâzım'ın nakletmesidir. Ancak Şîa'ya göre imamlar arasında bilginin tevarüsü söz konusu¹³⁹ olduğu için bu hadisi Musa el-Kâzım'ın da bilip rivayet etmesi mümkündür. Bununla birlikte *Tevhîd* rivayeti de Sünnî halkalarla irtibatı bulunmayan Şîî râviler tarafından nakledilmiştir.

Son olarak Şîî literatürde İbn Ebî Cumhur'un (ö. 904/499) *Avâli'l-le'âlî* adlı eserinde "Yahya b. Muhammed b. Sâid → Saîd b. Yahya el-Emevî → Ebû Bekir b. Ayyâş → Âsım [b. Behdele] → Zir [b. Hubeyş] → Hz. Ali → Hz. Peygamber" serdedilen hadiste Zir b. Hubeyş, Hz. Ali'nin Şam'da yaptığı bir konuşma sırasında şöyle dediğini haber verir:

Benim şu anda sizin aranızda bulunduğum gibi Allah Resûlü ayağa kalktı, şöyle buyurdu: "En hayırlı nesil ashâbımdır. Sonra [sahâbeden] sonraki nesil [en hayırlı nesildir]. Sonra yalan yaygınlaşır. Hatta kişi kendisinden talep edilmeden şahitlik yapmak için acele eder. Kim cennetin rahatlığını isterse cemaatten ayrılmasın. Zira şeytan tek başına olanla birlikte ve sevabın kendisini sevindirdiği, günahın da kendisini üzdüğü kimse mümindir."¹⁴⁰

İbn Ebî Cumhur'un kaydettiği bu rivayet, buraya kadar anlatılan Şîî nakillerden farklı olarak sahâbenin, en hayırlı nesil olduğunu haber veren ifadeleri de içermektedir. Ancak daha da önemlisi bu hadis, Sünnî literatürde neredeyse aynı ifadelerle Hz. Ömer'den nakledilmiştir. Hatta Sünnî kaynaklara göre Zir b. Hubeyş el-Esedî el-Kûfî (ö. 82/702) bu konuşmayı Hz. Ömer'in yaptığını anlatmaktadır. Bu rivayetin *Avâli'l-le'âlî* de Hz. Ali'nin, Sünnî kaynaklarda da Hz. Ömer'in konuşması olarak yer alması, ayrıca hadisi nakleden Zir b. Hubeyş'in ismine hem Sünnî hem de Şîî isnadlarda rastlanması, *Avâli'l-le'âlî* tariki hakkında bilgi vermeyi gerektirir.

¹³⁷ el-Enbiyâ/21: 28.

¹³⁸ Sadûk, *Tevhîd*, s. 407-8. Ayrıca bk. Tabersî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 328-9; Âmilî, *Vesâil*, XV, 335-6.

¹³⁹ Bu konuyla ilgili etraflı bir inceleme için bk. Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, s. 226-52.

¹⁴⁰ İbn Ebî Cumhur, *Avâli'l-le'âlî*, I, 123. Ayrıca bk. Mirza en-Nûrî, *Müstedrekü'l-Vesâil*, I, 143.

Avâli'l-le'âlî hadisini nakleden Zir b. Hubeyş, Şîî ricâl âlimlerine göre Hz. Ali'nin ashâbından fazilet sahibi¹⁴¹ ve güvenilir bir râvidir.¹⁴² Şîî ulema onun İmâmî olduğunda ise hemfikiridir.¹⁴³ Tüsterî, Şîî literatürde Zir b. Hubeyş'in Hz. Ali taraftarı olduğunu gösteren çok sayıda rivayetin bulunduğunu söyler¹⁴⁴ ki gerçekten durum böyledir.¹⁴⁵ Sünnî münekkitler ise onu Şîî eğilimlere sahip olmakla itham etmemiştir. Ancak onun Hz. Ali taraftarı olduğu, Ebû Vâil Şakîk b. Seleme (ö. 82/701) ile farklı düşünmelerine rağmen bir araya geldiklerinde bu konu hakkında tartışmadıkları bilinir.¹⁴⁶ Bu rivayeti Zir b. Hubeyş'ten nakleden Âsım b. Behdele el-Kûfî (ö. 127/745)¹⁴⁷ ve sonraki tabakalardaki Ebû Bekir Şu'be b. Ayyâş el-Esedî (ö. 193/809),¹⁴⁸ Ebû Osman Saîd b. Yahya el-Kureşî el-Bağdâdî (ö. 249/964)¹⁴⁹ ve Yahya b. Muhammed b. Sâid (ö. 318/930)¹⁵⁰ hakkında her iki ekolün ricâl kaynakları bilgi verse de bu râvilerin Şîî hadis meclisleriyle irtibatlı olmadığına işaret edilir. Bu durumda mezkûr hadisin *Avâli'l-le'âlî*'de Hz. Ali'nin konuşması olarak nakledilmesinden, Şîî ricâl âlimlerinin İmâmî olduğunu düşündüğü ve Hz. Ali tarafgirliğiyle tanınan Zir b. Hubeyş sorumlu olabilir. Ondan nakilde bulunan râvilerin Şîî eğilimlerinin bilinmemesi, hatta Şîî ricâl âlimleri tarafından âmmî olarak nitelendirilmeleri de rivayetin bağlamındaki değişimden Zir b. Hubeyş'in sorumlu olduğu fikrini destekler. Ancak bu yargı Sünnî kaynaklardaki isnad ve metinlerden elde edilecek bilgilerle test edilmelidir.

¹⁴¹ Tûsî, *Ricâl*, s. 64; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, II, 253; Hüî, *Mu'cem*, VIII, 225; Tüsterî, *Kâmûs*, IV, 413-4; Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, XXVIII, 83.

¹⁴² İbn Davud, *Ricâl*, s. 97; İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 152; Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, XXVIII, 83.

¹⁴³ Tüsterî, *Kâmûs*, IV, 414; Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, XXVIII, 84.

¹⁴⁴ Tüsterî, *Kâmûs*, IV, 414.

¹⁴⁵ Zir b. Hubeyş'in Şîî literatürdeki rivayetleri araştırıldığında Hz. Ali'yi ancak müminlerin seveceği ve sadece kafır ya da münafığın buğzedeceği, onun Allah Resûlü'nün vasîsî olduğu gibi tarafgirliğine işaret eden hadisler naklettiği görülmüştür. Söz konusu rivayetlerinden bazıları için bk. Sadûk, *Emâlî*, s. 548; a.mlf., *el-Hisâl*, I, 320; Müfid, *el-İrşâd*, I, 39-40; III, 28; a.mlf., *el-Emâlî*, s. 23, 151, Kerâcîkî, *Kenzü'l-fevâid*, II, 83; Tûsî, *el-Gaybe*, s. 181; a.mlf., *el-Emâlî*, s. 85, 258.

¹⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 162.

¹⁴⁷ Kahraman, Zir b. Hubeyş ve Âsım b. Behdele arasındaki hoca-talebe ilişkisini Kur'ân ve kıraatiyle ilişkilendirir (*Kûfe'de Hadis*, s. 296-7).

¹⁴⁸ Şîî ricâl âlimleri onun âmmî olduğunu belirtir (Berkî, *Ricâl*, s. 261; Hüî, *Mu'cem*, XXII, 71; Tüsterî, *Kâmûs*, XI, 236-9; Muzaffer, *el-İfsâh*, IV, 207). Sünnî kaynaklarda ise onun Şîî eğilimlere sahip olduğundan söz edilmeyip Kûfeli zahitler arasında yer aldığı ve güvenilir kabul edildiği anlatılır (İbn Sad, *et-Tabakât*, VIII, 508; İclî, *es-Sikât*, s. 492; Ebû Davud, *Suâlât* (Âcurrî), s. 151; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 349; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 668-70; a.mlf., *Meşâhîr*, s. 204).

¹⁴⁹ Hakkında sadece muahhar dönem Şîî ricâl eserlerinde bilgi verilmiş ve Ehl-i sünnet'in sika râvilerinden olduğu söylenmiştir (Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, XXXI, 363; Muzaffer, *el-İfsâh*, II, 201; Şâhrûdî, *Müstedrekât*, IV, 86). Sünnî âlimler ise onun sika olduğunu belirtmiştir (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 74; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 270; Hatîb, *Târîh*, X, 129; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XXII, 31; Mizzî, *Tehzîb*, XI, 105).

¹⁵⁰ Modern dönemdeki Şîî ricâl âlimlerinden Şâhrûdî eserinde ona yer vermişse de mezhebin ricâl kaynaklarında kendisinden bahsedilmediğini haber vermiştir (*Müstedrekât*, VIII, 230).

Sünnî kaynaklarda bu hadisi Hz. Peygamber'den Hz. Ömer (ö. 23/644), Âmir b. Rebîa (ö. 35/656), Ebû Musa el-Eş'arî (ö. 42/662-3) ve Ebû Ümâme el-Bâhilî (ö. 86/705) rivayet etmektedir. Oldukça geniş bir isnad ağı ile nakledilen bu rivayetin sahâbî râvisi Âmir b. Rebîa,¹⁵¹ Ebû Musa¹⁵² ve Ebû Ümâme¹⁵³ tariklerinde Şîî hadis meclislerinde de hadis nakleden râviler yer almaz. Yine Hz. Ömer vasıtasıyla nakledilen rivayetlerin büyük bir kısmı da Sünnî râviler tarafından aktarılmıştır.¹⁵⁴ Bununla birlikte araştırma sırasında Şîî hadis meclislerinde hadis naklettiği bilinmeyen bu râvilerin Hicazlı olduğu görülmüştür. İlgili hadisin iki ekolün ders halkaları arasındaki intikali ya da Şîî hadis meclislerindeki tanınırlığı hakkında yorum yapmaya imkân tanıyan isnadlarında ise Kûfeli râviler bulunur. Bu tespit, Şîî cemaatin ve Şîî eğilimli râvilerin faaliyet gösterdiği coğrafyayla uyumlu olması bakımından önemlidir. Zira Şîî temayüllere sahip olmakla itham edilen Mekke ve Medineli râvilerin sayısı, Kûfe'ye nispetle oldukça azdır.¹⁵⁵ Diğer taraftan Şîî hadis meclisleriyle ilişkili olmayan bu râvilerin bir kısmı, sahâbenin faziletinden bahsetmeyen ilk gruptaki Sünnî rivayetleri nakletmiştir. Aynı özellikteki Şîî rivayetlerin de mezhebin ders halkalarında Şîî râvilerce aktarıldığı dikkate alındığında mezkûr özellikteki metinlerin Şîa'ya geçişinden bahsetmek mümkün değildir. Bu da Şîî râvilerin sahâbenin faziletine dair ifadelerin yer almadığı metinlerden haberdar olduğu ve hadislerin metinlerinden bilinçli çıkarmalar yapmadıkları ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

Bu rivayetin Sünnî kaynaklardaki râvilerinin bir kısmı hakkında Şîî ricâl eserlerinde bilgi verilmiş, ancak onların Ehl-i sünnet'ten olduğuna işaret edilmiştir. Örneğin bu hadisi Hz. Ömer'den nakleden¹⁵⁶ Abdullah b. Dînâr (ö. 127/744-5),¹⁵⁷ Abdullah b. Cafer b. Necîh (ö.

¹⁵¹ Bezzâr, *Müsned*, IX, 271-2.

¹⁵² Bezzâr, *Müsned*, VIII, 72; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, IX, 233.

¹⁵³ Hâkim, *Müstedrek*, I, 59; Lâlekâî, *Şerh*, V, 92; Kuzâî, *Müsned*, I, 248-9.

¹⁵⁴ Rivayetin geçiş süreci hakkında bilgi vermeyen Hz. Ömer isnadları için bk. Ma'mer b. Râşid, *Câmi'*, XI, 341; Tayâlisî, *Müsned*, I, 34-5; Şâfîî, *Müsned*, s. 244; Humeydî, *Müsned*, I, 166-7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 268-9; Abd b. Humeyd, *el-Müntehab*, s. 75-6; Tirmizî, "Ebvâbü'l-Fiten", 7; Hâris, *Müsned*, II, 635-6; Bezzâr, *Müsned*, I, 269; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 283-7; Mevsilî, *Müsned*, I, 131-2; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, IX, 329; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 122; XVI, 239-40; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, III, 204; Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, I, 158; Hâkim, *Müstedrek*, I, 197-9; Kuzâî, *Müsned*, I, 248; Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, I, 170; a.mlf., *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 146; a.mlf., *Şuabü'l-îmân*, IX, 231; Begavî, *Şerhu's-sünne*, IX, 27; Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, I, 191-3.

¹⁵⁵ Konuyla ilgili müstakil bir çalışmada Şiilikle müttehem Hicazlı râvi sayısının, özellikle Kûfe'ye nispetle daha az olduğu tespit edilmiştir (Topgöl, "Erken Dönem Hadis Çalışmalarında Şiilik İthamları", s. 63). Benzer değerlendirmeler için bk. Akgün, *Hadis Rivâyet Coğrafyası*, s. 127, 215-6.

¹⁵⁶ Bezzâr, *Müsned*, I, 271; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 286-7.

¹⁵⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 503; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 81; İclî, *es-Sikât*, s. 254; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 47; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 104; a.mlf., *Meşâhîr*, s. 104; İbn Şâhîn, *es-Sikât*, s. 124. Krş. Tûsî, *Ricâl*, s. 117, 139; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, III, 104; Şâhrûdî, *Müstedrekât*, V, 12; Tüsterî, *Kâmûs*, VI, 336; Hûî, *Mu'cem*, XI, 196; Muzaffer, *el-İfsâh*, II, 402.

188/803-4)¹⁵⁸ ve Atâ b. Müslim es-San‘ânî’nin (ö. 190/805-6)¹⁵⁹ durumları böyledir. Bununla birlikte bu hadisi nakleden râviler arasında Ebû Abdullah Hasan b. Sâlih el-Hemdânî el-Kûfî (ö. 169/785-6)¹⁶⁰ gibi Sünnî ulemanın Şîî eğilimler¹⁶¹ taşıması nedeniyle itham ettiği, Şîî ricâl âlimlerinin ise İmâmî olmadığını söylediği isimler de vardır. Şîî ricâl kaynaklarındaki bilgilerden ekolün ders meclisleriyle irtibatlarının yoğun olmadığı anlaşılan söz konusu râvî grubundan nakledilen hadislerle de burada konuyu dağıtmamak amacıyla temas edilmeyecektir.¹⁶²

Şîî ricâl kaynaklarında haklarında hiçbir bilginin bulunmadığı ya da bu ekolün hadis halkalarıyla ilişkili olmayan râvilerin rivayetleri elendiğinde geriye Zir b. Hubeyş’in Hz. Ömer vasıtasıyla naklettiği üç nakil kalmaktadır. Bunların ilki Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l-evsat*’ında “Muhammed b. İsa b. Şeybe → Saîd b. Yahya el-Emevî → Ebû Bekir b. Ayyâş → Âsım [b. Behdele] → Zir [b. Hubeyş] → Hz. Ömer → Hz. Peygamber” tarikiyle yer almaktadır. Mezkûr isnadla aktarılan rivayete göre Hz. Ömer Şam’da yaptığı bir konuşmasında şöyle demiştir:

Allah Resûlü benim şu anda sizin yanınızda yaptığım gibi yanınızda ayağa kalktı ve şöyle buyurdu: “Ashâbım hakkında size hayrı tavsiye ediyorum. Ashâbım hakkında size hayrı tavsiye ediyorum. Sonra onlardan sonra gelenler hakkında [size hayrı tavsiye ediyorum]. Sonra onlardan sonra gelenler hakkında [size hayrı tavsiye ediyorum]. Daha sonra yalan yaygınlık kazanacak, hatta kişi kendisinden istenmeden şahitlik yapacak ve kendisinden talep edilmeden yemin edecek. Kim cennetin refahını isterse cemaatten ayrılmasın. Zira şeytan tek olanla birlikte, iki kişi olandan da uzaktır. Sevabı kendisini sevindiren günahı da kendisini üzen kimse mümindir.”¹⁶³

¹⁵⁸ İbn Ebî Hayseme, *et-Târihu’l-kebîr*, II, 363; Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 148; Ka‘bî, *Kabûlû’l-ahbâr*, II, 274; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, V, 23; İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, I, 507-8; Cüzcanî, *Ahvâlû’r-ricâl*, I, 110; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 546-8. Krş. Tûsî, *Ricâl*, s. 234; Esterâbâdî, *Menhecû’l-makâl*, VII, 13; Tefrişî, *Nakdû’r-ricâl*, III, 94; Hûî, *Mu‘cem*, XI, 157; Muzaffer, *el-İfsâh*, II, 392-3; Tüsterî, *Kâmûs*, VI, 297.

¹⁵⁹ İclî, *es-Sikât*, s. 333; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VI, 336; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 405; İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 578; İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, II, 113; Hatîb, *Târih*, XIV, 237; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, IX, 187; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 23. Krş. Tûsî, *Ricâl*, s. 260; Esterâbâdî, *Menhecû’l-makâl*, VII, 260; Tefrişî, *Nakdû’r-ricâl*, III, 203; Erdebîlî, *Câmi’u’r-ruvât*, I, 538; Muzaffer, *el-İfsâh*, III, 148-9; Şâhrûdî, *Müstedrekât*, V, 340.

¹⁶⁰ Hasan b. Sâlih Şîî eğilimler taşıması nedeniyle Sünnî münekkittler tarafından eleştirilmişse de Şîî ricâl âlimleri onu itikadi görüşlerinden dolayı tenkit etmiş, akidesinin bozuk olduğunu ve İmâmî olmadığını belirtmiştir (İclî, *es-Sikât*, s. 115; İbn Kuteybe, *el-Ma‘ârif*, I, 509, 624; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 166; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 326; a.mlf., *el-Muğnî*, I, 239; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 288-9. Krş. Tûsî, *Ricâl*, s. 130, 180; Mâmekânî, *Tenkîhu’l-makâl*, XIX, 328; Esterâbâdî, *Menhecû’l-makâl*, IV, 71; Tefrişî, *Nakdû’r-ricâl*, II, 29-30; Erdebîlî, *Câmi’u’r-ruvât*, I, 204; Şâhrûdî, *Müstedrekât*, II, 406-7).

¹⁶¹ Tüsterî’nin Hasan b. Sâlih başlığında verdiği bilgiler Şîî eğilimlerle itham edilmenin kapsamı hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. O teşeyyü’ kavramının yalnızca İmâmiyye mensubu olmak anlamına gelmeyip çok daha geniş bir kavram olduğunu söylemiştir (*Kâmûs*, III, 264-5).

¹⁶² Şîî hadis halkalarıyla irtibatlı olmadığı görülen râvilerin naklettiği Sünnî rivayetler için bk. İbn Bîşrân, *el-Emâlî*, II, 267; Lâlekâî, *Şerh*, V, 973.

¹⁶³ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, VI, 306.

Zir b. Hubeyş'in Hz. Ömer vasıtasıyla naklettiği bir diğer nakil Lâlekâî'nin (ö. 418/1027) *Şerhu usûli itikâdi Ehli's-sünne* isimli eserinde "Abdullah b. Müslim b. Yahya → Hüseyin b. İsmail → Saîd b. Yahya el-Emevî → Ebû Bekir b. Ayyâş → Âsım [b. Behdele] → Zir [b. Hubeyş]" isnadıyla yer alır. Bir önceki nakille büyük oranda benzerlik gösteren bu hadis Hz. Ömer'in Câbiye'de yaptığı konuşmayı haber verir.¹⁶⁴ Zir b. Hubeyş nakillerinin sonuncusu, Lâlekâî'nin aynı eserinde "Abdullah b. Müslim → Hüseyin b. İsmail → Ebû Hişâm [Muhammed b. Yezîd] → Ebû Bekir b. Ayyâş → Âsım [b. Behdele] → Zir [b. Hubeyş]" isnadıyla nakledilir. Bu rivayette Zir b. Hubeyş, Şam'da yaptığı bir konuşma esnasında Hz. Ömer'in Allah Resûlü'nün sadece "Sevabı kendisini sevindiren, günahı da kendisini üzen kimse mümindir" dediğini aktarır.¹⁶⁵

Daha önce de işaret edildiği üzere Zir b. Hubeyş'in naklettiği bu hadisler, İbn Ebî Cumhur'un eserindeki nakille birebir aynıdır. Özellikle yukarıdaki ilk iki hadis ve isnadları ile İbn Ebî Cumhur'un *Avâli'l-le'âlî*'sindeki isnad ve metin büyük oranda benzerdir. Bununla birlikte Zir b. Hubeyş rivayetleri, Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki ihtilafın hadislerle yansımaları bakımından da önemlidir. Zira mezkûr râvi Sünnî rivayetlerdekinden farklı olarak Hz. Ömer'in değil, Hz. Ali'nin Şam'da yaptığı bir konuşma sırasında bu hadisi naklettiğini haber vermektedir. Bu noktada hilafet tartışmaları nedeniyle Şîa'nın Hz. Ömer'e karşı takındığı olumsuz tavır dikkate alındığında¹⁶⁶ ilgili metinde Hz. Ali'nin öne çıkarılması oldukça anlamlıdır. Diğer taraftan bu bilgiler Şîi rivayetlerde sadece anlamlı haziflerin değil, aynı zamanda rivayete konu olan şahıslar arasında rol değişimlerinin meydana geldiğini de ortaya koymaktadır.

Zir b. Hubeyş rivayetlerinin isnadlarındaki râviler hakkında da bilgi verilmelidir. Bu hadisin *Avâli'l-le'âlî* isnadı anlatılırken bahsi geçtiği üzere mezkûr üç isnaddaki Âsım b. Behdele, Ebû Bekir b. Ayyâş ve Saîd b. Yahya el-Emevî hakkında gerek Sünnî gerekse Şîi ricâl eserlerinde bilgi verilir. Ancak bu râvilerin Şîi eğilimlere sahip olduğu bilinmediği gibi ekolün hadis meclisleriyle irtibatları da yoğun değildir. Bununla birlikte Zir b. Hubeyş'in de Şîi eğilimlere sahip olduğundan bahsedilmemiştir. Fakat hem Sünnî hem de Şîi kaynaklar onun Hz. Ali yanlısı olduğunu söyler. Ayrıca Şîi ricâl âlimleri onu İmâmî kabul etmiştir. Dolayısıyla Sünnî isnadlarındaki râviler arasında bu hadisin Şîi literatürde Hz. Ali'den nakledilmesinden sorumlu tutulacak bir râvi varsa o da Zir b. Hubeyş'tir. Diğer taraftan Zir b. Hubeyş'in naklettiği muhtasar metni, ilk iki nakilden farklı olarak Ebû Bekir b. Ayyâş'tan Ebû Hişâm Muhammed b. Yezîd (ö.

¹⁶⁴ Lâlekâî, *Şerh*, I, 106.

¹⁶⁵ Lâlekâî, *Şerh*, V, 973.

¹⁶⁶ Hz. Ömer'in hayatı, Ehl-i beyt mensuplarıyla ilişkileri, halifeliği ve bu dönemdeki uygulamaları hakkında Şîi literatür özelinde yapılan etraflı bir araştırma için bk. Arı, *İmâmîyye Şîası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, s. 277-430; Akdoğan, *Şîi Kaynaklara Göre Hz. Ömer*, Ankara 2017.

248/862) rivayet eder. Sünnî ulema bu râvinin Şîî eğilimler taşıdığından söz etmemiş,¹⁶⁷ diğer taraftan hakkında sadece muahhar Şîî ricâl kaynaklarından birkaçı bilgi vermiştir.¹⁶⁸ Bu da onun Şîî râvilerle irtibatının zayıf olduğunu, rivayetin Şîî meclislere intikalinde ve metnindeki değişimde etkili olmadığını göstermektedir.

Tüm bunlar ilgili hadisin Şîî literatürde Hz. Ali'nin sözleri olarak nakledilmesinden Zir b. Hubeyş'in sorumlu olduğuna işaret etse de onun hem Hz. Ali'nin hem de Hz. Ömer'in sözleri olarak rivayet ettiği hadisi kendisinden nakleden râviler aynıdır. Şayet Âsım b. Behdele, Ebû Bekir b. Ayyâş ve Saîd b. Yahya el-Emevî Şîî eğilimleri ağır basan ve ekolün ricâl âlimleri tarafından da İmâmî kabul edilen kimseler olsaydı onların Sünnî halkalarda takıyye gibi bazı nedenlerle Hz. Ömer'in sözü şeklinde, Şîî halkalarda ise Hz. Ali'den naklettikleri düşünülebilirdi. Ancak söz konusu râvileri böyle davranmaya sevk eden makul bir gerekçenin bulunmaması, rivayetin Hz. Ali'ye nispet edilmesinden Zir b. Hubeyş'in sorumlu olduğu ihtimalini de zayıflatmaktadır. Diğer taraftan *Avâli'l-le'âlî* rivayetini nakleden ve Sünnî isnadlarda ismi geçmeyen Yahya b. Muhammed b. Sâid'in mezkûr metindeki anlamlı değişiklikten sorumlu olup olmadığına bakıldığında onun ne Hz. Ali yanlısı olduğu ne de Şîî eğilimler taşıdığı görülmüştür. Şîî ricâl eserlerinde de hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Sonuç olarak onun da bu rivayeti Şîî hadis halkalarında Hz. Ali'den rivayet etmesi için geçerli bir nedeni yoktur. Şîî literatürdeki rivayetin Hz. Ali'nin konuşması olarak yer almasından kimin sorumlu olabileceğine dair bir diğer ihtimal İbn Ebî Cumhur'u işaret etmektedir. Zir b. Hubeyş ya da Yahya b. Muhammed b. Sâid'in bu hadisi Hz. Ali'nin konuşması olarak naklettiğine dair yeterli bir bilginin bulunmaması, onun bu rivayeti kitabına alırken metninden Hz. Ömer'in ismini çıkararak Hz. Ali'nin sözleri olarak kaydettiğini düşündürmektedir. Bu durum Şîî müelliflerin rivayetleri eserlerine alırken mezhebin görüşlerine uygun tasarruflarda bulunabildiklerini göstermesi bakımından önemlidir.

III. BAĞLAM DEĞİŞİMLERİ

Bu başlıkta, Şîî literatürde imam ve ashâbı arasındaki konuşmalar olarak nakledilen musâfaha rivayeti ile “Allah dinini sevdiğine verir” hadisinin bağlamında bir değişikliğin meydana gelip gelmediği, şayet hadisin metninde bilinçli bir tasarruf söz konusu ise bunun kimin tarafından yapıldığı incelenecektir.

A. Musâfaha Rivayeti

Sünnî ve Şîî hadis kaynaklarında aynı olay örgüsüne sahip olmakla birlikte farklı bağlamlara sahip nakillerden biri musâfaha hadisidir. Şîa'nın hadis kaynaklarında musâfaha

¹⁶⁷ İclî, *es-Sikât*, s. 416; Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 223; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 129; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 109; Hatîb, *Târîh*, IV, 597-8; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 108; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 280.

¹⁶⁸ Muzaffer, *el-İfsâh*, IV, 9-10; Hûî, *Mu'cem*, XIX, 51-2; Tüsterî, *Kâmûs*, IX, 657.

hadisi biri Muhammed el-Bâkır ve Ebû Ubeyde el-Hazzâ (ö. 150/767'den sonra), diğeri de Cafer es-Sâdık ve Mâlik b. A'yen el-Cühenî (ö. 148/765'ten sonra) arasındaki iki ayrı konuşma şeklinde kaydedilmiştir.¹⁶⁹ Şîî literatürde sadece *el-Kâfî*'de¹⁷⁰ “İdde → Ahmed b. Muhammed [b. İsa] → [Hasan b. Ali] İbn Faddâl → Sa'lebe b. Meymûn → Yahya b. Zekeriyyâ → Ebû Ubeyde [el-Hazzâ]” isnadıyla kaydedilen Muhammed el-Bâkır ve Ebû Ubeyde arasındaki konuşma şöyledir:

Ben bir süre Muhammed el-Bâkır ile birlikte bulundum. Önce ben bineğime binerdim, sonra o binerdi. Ardından arkadaşını uzun süre sonra ilk defa gören bir kimse gibi selam verir. Hâlimi hatırlımı sorar ve tokalaşırdı. Bir yerde konakladığımız zaman, benden önce inerdi. Ben de indiğim zaman bulunduğu yerde bana selam verir, uzun zamandır görmediği bir arkadaşının hâlini sorar gibi benim nasıl olduğumu sorardı. Ona dedim ki: “Resûlullah'ın oğlu! Şimdiye kadar bizim yapmadığımız bir şeyi yapıyorsun. Öyle ki bunu birisi bir kere yapsa fazladır.” Bunun üzerine “Sen musâfaha yapmanın sevabının ne büyük olduğunu bilmiyor musun? İki mümin karşılaştıkları zaman birbirleriyle musâfaha ederlerse, yaprakların ağaçtan döküldüğü gibi günahları dökülür. O ikisi ayrılıncaya kadar Allah o ikisine bakar” dedi.¹⁷¹

Bu rivayeti Muhammed el-Bâkır'dan nakleden Ebû Ubeyde el-Hazzâ, mezkûr isnaddaki Sünnî halkalarla da irtibatlı olduğu bilinen tek râvidir.¹⁷² Ebû Ubeyde Şîî ricâl eserlerinde beş farklı kimlik bilgisiyle kaydedilmiştir. Örneğin Necâşî Ebû Ubeyde el-Hazzâ'nın isminin Ziyâd¹⁷³ b. Ebî Recâ, Ebî Recâ'nın da Münzir olduğunu söyler.¹⁷⁴ Buna göre Ebû Ubeyde'nin adı Ziyâd b. el-Münzir'dir. Bununla birlikte Şîî literatürde Ziyâd b. İsa, Ziyâd b. Recâ ve Ziyâd b. Ahrem¹⁷⁵ olarak da zikredilmiş,¹⁷⁶ Mâmekânî de bu kimlik bilgilerinin tamamının Ebû Ubeyde el-Hazzâ'ya ait olduğunu söylemiştir.¹⁷⁷ Ebû Ubeyde'nin kimliğinin beş ayrı şekilde kaydedilmesi¹⁷⁸ ve bu

¹⁶⁹ Rivayetin “Ali b. İbrahim → babası → Hammâd → Rib'î → Zürrâ b. A'yen → Muhammed el-Bâkır” isnadıyla kaydedilen ve diyalog formunda gelmeyen metni için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, II, 112-3.

¹⁷⁰ *el-Kâfî* şerhlerinde ve bazı çağdaş çalışmalarda nakiller için bk. Feyz-i Kâşânî, *el-Vâfî*, V, 607; Âmilî, *Vesâil*, XII, 223; Meclisî, *Mir'âtü'l-ukûl*, IX, 61-2; a.mlf., *Bihâr*, XLVI, 302; LXXXIII, 23; Bahrânî, *Avâlimü'l-ulûm*, XIX, 242.

¹⁷¹ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 111-2.

¹⁷² Bu râvinin naklettiği hadislerin yer aldığı Sünnî kaynaklar için bk. Modarressi, *Tradition and Survival*, s. 125.

¹⁷³ Hûî, *Mu'cem*, VIII, 325.

¹⁷⁴ Necâşî, *Ricâl*, s. 173-4. Ayrıca bk. Hûî, *Mu'cem*, VIII, 323.

¹⁷⁵ Şîî ricâl literatüründe, Ebû Ubeyde el-Hazzâ için zikredilen mezkûr isimlerden sadece Ziyâd b. Ahrem başlığıyla müstakil olarak bilgi verilmemiştir.

¹⁷⁶ Tûsî, *Ricâl*, s. 135; İbn Davud, *er-Ricâl*, s. 99; İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 148-9; Hûî, *Mu'cem*, VIII, 325.

¹⁷⁷ Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, XXIX, 18-9.

¹⁷⁸ Modarressi, Ebû Ubeyde el-Hazzâ'nın ismi hakkındaki farklı kayıtların yanlışlıkla kendisine atfedildiğini söyler (*Tradition and Survival*, s. 117).

farklılıkların yazım benzerliğinden kaynaklanma¹⁷⁹ ihtimalinden uzak olması ise onun kriptò râvî olduğuna işaret etmektedir.

Şîî ricâl âlimlerine göre güvenilir ve İmâmî¹⁸⁰ olan Ebû Ubeyde, aynı zamanda mezhebin önde gelen râvîlerindendir.¹⁸¹ Ehl-i sünnet'in tarih, tabakât ve ricâl eserlerinde ise Ebû Ubeyde, sadece Ebû'l-Cârûd Ziyâd b. el-Münzir el-Kûfî kimliğiyle kaydedilmiştir. Kaynaklara göre o, Ehl-i beyt'in fazileti ve sahâbenin mesâlibi hakkında hadis uyduran¹⁸² Râfîzî biridir.¹⁸³ Onun Şîî düşünceye sahip olduğunu gösteren bu bilgilerin yanı sıra hadis uydurması, Ebû Ubeyde'nin iki ekolün ders halkalarında kimliğini gizlediğini ya da farklı şekillerde tanıtmış olabileceğini de teyit etmektedir. Ayrıca Sünnî ve Şîî ulemanın Ebû Ubeyde hakkındaki açıklamaları, onun bu hadisi Sünnî halkalarda dinledikten sonra Şîî râvîlere imamla arasında geçen bir hadise olarak anlattığı düşünülebilir. Özellikle Ehl-i beyt'in faziletine dair hadis uydurduğuna ve Râfîzî olduğuna yönelik açıklamalar da Ebû Ubeyde'nin bu hadise bambaşka bir bağlam kazandırması için yeterli motivasyona sahip olduğuna işaret eder.

el-Kâfî'de Muhammed el-Bâkır ve Ebû Ubeyde arasındaki bir konuşma şeklinde kaydedilen bu rivayet, aynı imamın Mâlik b. A'yen el-Cühenî ile yaptığı konuşma olarak da kaydedilmiştir. Küleynî'nin "Ali b. İbrahim → Muhammed b. İsa → Yunus → Yahya el-Halebî → Mâlik b. A'yen el-Cühenî" tarikiyle serdettiği nakilde Muhammed el-Bâkır şöyle demektedir:

Mâlik! *Siz Şîa'mızsınız*. Bizim durumumuz hakkında aşırıya gittiğini görmüyor musun? Gerçek şu ki hiç kimse Allah'ın sıfatları hakkında konuşamaz. Allah'ın sıfatları hakkında hiç kimse konuşamaz. Aynı şekilde bizim sıfatımız hakkında da hiç kimse konuşamaz. Yine bizim sıfatımız hakkında da hiç kimse konuşamaz. Yine müminin sıfatı hakkında da hiç kimse konuşamaz. Şüphesiz mümin bir kişi başka bir müminle karşılaşp birbirleriyle tokalaştıklarında Allah onlara bakmaya devam eder. Birbirlerinden ayrılınca kadar yaprakların ağaçtan dökülmesi gibi günahları onların yüzlerinden dökülür. Bu özellikteki kimselerin sıfatı hakkında [konuşmaya] nasıl güç yetirilir?¹⁸⁴

Muhammed el-Bâkır'ın Ebû Ubeyde el-Hazzâ ile yaptığı konuşmadan farklı olarak bu rivayet, imamın Mâlik b. A'yen'e "Siz bizim Şîa'mızsınız" şeklindeki hitabını ve Ehl-i beyt'in

¹⁷⁹ Mezkûr râvinin kimliğinin hatayla kaydedildiği durumlara Şîî ulema işaret etmiştir. Örneğin Hûî, Tûsî'nin Hamâde bint Recâ biyografisinde verdiği bilgiler arasında Ebû Ubeyde el-Hazzâ'nın ismini Recâ b. Ziyâd olarak kaydettiğini, ancak bunun hatalı olduğunu, doğrusunun Ziyâd b. Recâ şeklinde olması gerektiğini söyler (*Mu'cem*, VIII, 325).

¹⁸⁰ Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, XXVIII, 389.

¹⁸¹ İbn Davud, *er-Ricâl*, s. 99; İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 148-9; Şâhrûdî, *Müstedrekât*, III, 450.

¹⁸² İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 78-9. Konuyla ilgili ayrıca bk. Topgöl, "Writing as a Form of Opposition", s. 261.

¹⁸³ İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, I, 301; Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, V, 122; Zehebi, *Dîvânü'd-duafâ*, s. 148; a.mlf., *Mizân*, II, 93.

¹⁸⁴ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 112.

önemini vurgulayan birtakım ifadeleri içermektedir. Bununla birlikte bu hadis *el-Kâfî* dışındaki Şîi kaynakların tamamında Cafer es-Sâdık ve Mâlik arasındaki bir konuşma olarak kaydedilmiştir.¹⁸⁵ Örneğin Berkî'nin *el-Mehâsin*'de "İbn Mahbûb → Amr b. Ebi'l-Mikdâm → Mâlik b. A'yen → Cafer es-Sâdık" isnadıyla yer alan metin şöyledir:

[Mâlik b. A'yen anlatıyor:] Ebû Abdullah bana yönelip "Mâlik! Allah'a yemin olsun ki *siz gerçekten Şîa'mızsınız*. Mâlik! Senin bizim faziletimiz konusunda aşırıya gittiğin görülüyor. Kimse Allah'ın sıfatı, kudretinin aslı ve azametine güç yetiremez. Aynı şekilde kimse Allah'ın sıfatının aslı, kudret ve azametinin de aslına güç yetiremez. 'En yüce sıfatlar Allah'ındır'¹⁸⁶ Yine kimse Allah Resûlü'nün sıfatına, bizim faziletimize, Allah'ın bize verdiklerine, bizim için zorunlu kıldığı haklara güç yetiremez. Benzer şekilde kimse bizim faziletimizi, Allah'ın bize vacip kıldığı hakları anlatmaya güç yetiremez. Hiç kimse müminin hakkını ve Allah'ın mümin kardeşine yapmasını vacip kıldığı şeyleri yerine getirmesini anlatmaya da güç yetiremez. Mâlik! Allah'a yemin olsun ki iki mümin karşılaşır ve birbirleriyle musâfaha ederlerse Allah Teâlâ o ikisine muhabbet ve mağfiretle bakar. Ayrılıncaya kadar yüzlerinden ve azalarından günahları dökülür. Allah'ın hakkını ve Allah katında böyle olanların hakkını anlatmaya kimin gücü yeter?" dedi.¹⁸⁷

Şîi hadis anlayışına göre bu rivayetin *el-Kâfî*'de Muhammed el-Bâkır'dan, *el-Mehâsin*'de ise Cafer es-Sâdık'tan nakledilmesi problem değildir. Ancak burada önemli olan Mâlik b. A'yen'in neredeyse aynı lafızlarla her iki imamla da aynı konuşmayı yapma ihtimalinin ne olduğudur. Bununla birlikte *el-Mehâsin* rivayetinde de "Siz bizim Şîa'mızsınız" cümlesi ve Ehl-i beyt'in önemine dair ifadeler yer alır. Yine mezkûr rivayette Sâdık, Mâlik'e Ehl-i beyt'in fazileti konusunda aşırıya gittiğini söyler. Mâlik'in Ehl-i beyt hakkında ne dediği bilinmese de muhtemelen onun imamların fazileti hakkında aşırıya giden sözleri nedeniyle imamın bu hadisi naklettiği anlaşılmaktadır.

Bu rivayet Şeyh Sadûk'un *Fezâilü's-Şîa* isimli eserinde "Muhammed b. Musa b. el-Mütevekkil → Mâlik b. A'yen el-Cühenî → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık]" isnadıyla yer alır. *Fezâilü's-Şîa* rivayetinde imam, Mâlik'e şöyle demektedir:

Mâlik! Namaz kılmanızdan, zekât vermenizden, cennete girmenizden razı olmaz mısınız? Mâlik! Bu dünyada [herhangi] bir *imama tabi olanlar* kıyamet gününde birbirlerine lanet ederek gelirler. Ancak *siz ve durumu sizin gibi olanlar bunun dışındadır*. Mâlik! Sizden bu hâl üzere ölenler Allah yolunda şehit olanlar mertebesindedir. [Mâlik:] Ben bir keresinde onun yanında otuyordum,

¹⁸⁵ Bu rivayet, *el-Kâfî* dışındaki Şîi hadis eserlerinde Cafer es-Sâdık ve Mâlik b. A'yen arasındaki bir konuşma olarak kaydedilmiştir. İsnadsız nakledilen bu rivayetler için bk. İbn Ebî Cumhur, *Avâli'l-le'âlî*, I, 436; İrbilî, *Keşfü'l-gumme*, II, 192. Ayrıca bk. Şîrâzî, *Şerhu Usûli'l-Kâfî*, IV, 202-3; Mâzenderânî, *Şerhu'l-Kâfî*, IX, 54-5; Feyz-i Kâşânî, *el-Vâfî*, IX, 612-3; Âmilî, *Vesâilü's-Şîa*, XIII, 222-3; Meclisî, *Mir'âtü'l-ukûl*, IX, 65; Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, XLVII, 144; LXXI, 226; LXXIII, 36, 41-2; Kummî, *Sefîne*, V, 120.

¹⁸⁶ en-Nahl:16/ 60.

¹⁸⁷ Berkî, *el-Mehâsin*, s. 143.

onların [İmamların] fazileti hakkında bir şeyler söyledim. Bana dedi ki: Allah'a yemin olsun ki siz Şîa'mızısınız. Bu işimizde müfrit olduğunu düşünme Mâlik! Allah hakkında hiç kimse konuşamaz. Hiç kimse Allah hakkında konuşamaz. Allah Resûlü hakkında da hiç kimse konuşamaz. Hiç kimse Allah Resûlü hakkında konuşamaz. Bizim hakkımızda da hiç kimse konuşamaz. Müminler hakkında da hiç kimse konuşamaz. Mâlik! Mümin bir kimse [mümin] kardeşiyle karşılaşır, musâfaha ederse birbirlerinden ayrılincaya kadar Allah Teâlâ onlara bakar, günahları yüzlerinden dökülür. Gerçek şu ki bu özellikteki kimseler hakkında konuşmaya [kimsenin] gücü yetmez. Babam [Muhammed el-Bâkır] şöyle derdi: Cehennem ateşi *bu işi* anlatanları yemez (len tet'ame men yesîfû hâze'l-emr).¹⁸⁸

Görüldüğü üzere *Fezâilü 'ş-Şîa* rivayeti, önceki iki nakilden farklı olarak hadisin nakline sebep olan hadise hakkında bilgi vermektedir. Bu nakilde Mâlik b. A'yen, Cafer es-Sâdık'la bir arada bulunduğu sırada Ehl-i beyt'in faziletiyle ilgili bir şeyler söylediğini, bunun üzerine de imamın kendisine mezkûr hadisi rivayet ettiğini anlatır. Ancak asıl önemli olan konu *Fezâilü 'ş-Şîa* rivayetinin Şîi düşünceye dair güçlü vurgular içermesidir. Örneğin bu rivayette bir imama tâbi olmanın gerekliliği ve kıyamet gününde Şîi cemaatin durumunun diğer insanlardan farklı olacağı gibi mezhebin görüşlerini teyit eden ifadeler vardır.¹⁸⁹ Söz konusu hadiste imâmetin açıkça vurgulanması ve cemaat mensuplarının diğer Müslümanlardan üstün görülmesi, Şîa'nın mezhepleşme sürecinde¹⁹⁰ rivayetlerin, erken dönem metinlerinde yer almayan birtakım anlamlı ziyadeler kazandığını göstermesi bakımından önemlidir.¹⁹¹

Bu hadisi imamdan nakleden Mâlik b. A'yen ve kendisinden *el-Mehâsin* rivayetini nakleden Amr b. Ebi'l-Mikdâm (ö. 172/788-9) iki ekolün kaynaklarında haklarında bilgi verilen isimlerdir. Şîi ricâl âlimlerinin Muhammed el-Bâkır ve Cafer es-Sâdık'ın ashâbı arasında yer

¹⁸⁸ Sadûk, *Fezâilü 'ş-Şîa*, s. 37-8.

¹⁸⁹ Şîa'nın bu konulardaki görüşlerinin temelinde yer alan hadisler için bk. Küleynî, *el-Kâfî*, I, 103-10.

¹⁹⁰ Erken dönemdeki Şîi toplulukların, İmâmî düşüncenin temelinde yer alan imamların sayısı, kimliği ve gaybet gibi konularda belirsizlik yaşadığına dair değerlendirmeler için bk. Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, s. 74-5.

¹⁹¹ Etan Kohlberg, Şîa'nın imâmet teorisinin teşekkülüne bağlı olarak rivayetlere birtakım eklemelerin yapıldığını söyler. Ona göre on birinci imam Hasan el-Askerî'nin vefat ettiği dönemde, on iki imam doktrininin bulunmadığına dair dolaylı doğrulama, bizzat bu dönemde telif edilen eserler tarafından yapılır. Örneğin Saffâr'ın *Besâiru'd-derecât*'ı ve Berkî'nin *el-Mehâsin*'i gibi bu dönemde yazılan kitaplarda imamların sayısının on iki olduğundan bahsedilmez. Söz konusu doktrine, imamlarının sayısının on iki olduğu şeklindeki eklemenin yapıldığı 4./10. asırdaki Şîi âlimlerden Şeyh Sadûk'un *Kitâbü'l-Hisâl*'i ise on iki imamla ilgili rivayetleri kapsayan on iki rakamına dair uzunca bir bölüme sahiptir. Kohlberg, *Besâiru'd-derecât* ve *el-Mehâsin*'de on iki imam inancına yönelik nakillerin yer almamasının nedenini, bu iki eserin telif edildiği dönemde on iki imamı kapsayan düşüncenin henüz İmâmî bir prensip olarak teşekkül etmemesine bağlar. Yine o Şîi imâmet doktrini çerçevesinde kaynakların yeniden inşa edildiği ifade eder ("İmamiyye'den İsnâaşeriyye'ye", s. 289, 299). Kohlberg'in işaret ettiği bu konu, Bekir Kuzudişli tarafından müstakil olarak incelenmiştir (*Şîa ve Hadis*, s. 255-7).

verdiği¹⁹² Mâlik, akidesi sağlam İmâmî bir râvi olsa da sika değildir.¹⁹³ Sünnî ricâl âlimleri ise onun meçhul bir râvi olduğundan, Şîî Ebû Mihnef Lût b. Yahya'nın (ö. 157/773-4) kendisinden hadis naklettiğinden,¹⁹⁴ Bâkır ve Sâdık'a olan yakınlığından bahseder.¹⁹⁵ Bu bilgilere göre Mâlik, Sünnî hadis çevreleri tarafından tanınmakla birlikte Şîî cemaate daha yakın bir isimdir.¹⁹⁶

el-Mehâsin rivayetini Mâlik'ten nakleden Amr b. Ebi'l-Mikdâm hakkında verilen bilgiler onun kriptö bir râvi olduğuna işaret etmektedir. Şîî ricâl kaynaklarında bu râvi Amr b. Ebi'l-Mikdâm, Amr b. Sâbit b. Hürmüz,¹⁹⁷ Amr b. Meymûn,¹⁹⁸ Ömer b. Ebi'l-Mikdâm,¹⁹⁹ Ömer b. Sâbit²⁰⁰ ve Ömer b. Meymûn²⁰¹ olmak üzere altı farklı kimlik bilgisiyle kaydedilmiştir. Tefrişî (ö. 1015/1606) de Amr'ın babasının Sâbit ve Meymûn şeklinde iki ismi olduğunu söylemiştir.²⁰² Hûî (ö. 1992) Tûsî'nin bu râviyi *Ricâl*'inde Amr b. Ebi'l-Mikdâm Sâbit b. Hürmüz, *el-Fihrist*'inde ise Amr b. Meymûn şeklinde kaydettiğini ve Meymûn'un künyesini Ebû'l-Mikdâm olarak zikrettiğini söyler. Ancak ona göre Meymûn şeklindeki kullanım, Tûsî'den kaynaklanan bir hata olup bu râvinin ismi Sâbit ya da Amr b. Ebi'l-Mikdâm'dır.²⁰³ Tüsterî de bu râviyi hem Amr b. Ebi'l-Mikdâm hem de Ömer b. Ebi'l-Mikdâm şeklinde kaydetmiş, Ömer şeklindeki yazımın tashif ve tahrif, doğrusunun ise Amr olduğunu belirtmiştir.²⁰⁴ Amr'ın yanlışlıkla Ömer şeklinde yazılması muhtemelse de Sâbit ve Meymûn'un yazımlarının farklılık göstermesi, yine ricâl

¹⁹² Tûsî, *Ricâl*, s. 145, 302; Şâhrûdî, *Müstedrekât*, VI, 332; Tüsterî, *Kâmûs*, VIII, 635; Hûî, *Mu'cem*, XV, 161.

¹⁹³ Hûî, *Mu'cem*, XV, 164.

¹⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 206; Zehebî, *Divânü'd-duafâ*, s. 333; a.mlf., *Mizân*, III, 425; a.mlf., *el-Muğnî*, II, 138; İbn Hacer, *Lisân*, VI, 437.

¹⁹⁵ Mâlik'in Muhammed el-Bâkır ve Cafer es-Sâdık için şiir yazdığı ve ağıt yaktığına dair bk. Merzûbânî, *Mu'cemü'ş-şu'arâ*, s. 317.

¹⁹⁶ Sifîl, Ehl-i sünnet âlimleri tarafından bazı râvilerin meçhul olarak nitelenmesinin nedeni olarak bu şahısların Sünnî ilim çevreleriyle irtibatının bulunmamasıyla ilişkilendirir. Ona göre Şîî ricâl edebiyatına müracaat edilmesi durumunda meçhul olduğuna işaret edilen râviler hakkında detaylı bilgiye ulaşmak mümkündür ("Sünnî Ricâl Kaynaklarındaki Boşlukların Doldurulmasında Şîî Ricâl Edebiyatının Önemi", s. 25-8). Meçhul râviler hakkında kapsamlı bir araştırma için bk. Yıldız, *Hicrî İlk Üç Asırda Cehâlet ve Meçhul Râviler* (doktora tez, 2021), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

¹⁹⁷ Tûsî, *Ricâl*, s. 141; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, III, 327; Kuhbâî, *Mecmau'r-ricâl*, IV, 275; Mâzenderânî, *Münteha'l-makâl*, V, 103; Muzaffer, *el-İfsâh*, II, 253-6; Şâhrûdî, *Müstedrekât*, VI, 28; Tüsterî, *Kâmûs*, VIII, 68.

¹⁹⁸ Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, IV, 292; Erdebîlî, *Câmi'u'r-ruvât*, I, 628; Âmilî, *Ricâl*, s. 186; Mâzenderânî, *Münteha'l-makâl*, V, 117-8; Şâhrûdî, *Müstedrekât*, VI, 65; Tüsterî, *Kâmûs*, VIII, 143-4; Hûî, *Mu'cem*, XIV, 141-2.

¹⁹⁹ İbnü'l-Gadâirî, *Ricâl*, s. 111; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, III, 349; Âmilî, *Ricâl*, s. 187; Mâzenderânî, *Münteha'l-makâl*, V, 123-4; Şâhrûdî, *Müstedrekât*, VI, 80; Tüsterî, *Kâmûs*, VIII, 158.

²⁰⁰ İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 378; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, III, 351; Kuhbâî, *Mecmau'r-ricâl*, IV, 257; Âmilî, *Ricâl*, s. 187; Mâzenderânî, *Münteha'l-makâl*, V, 127; Tüsterî, *Kâmûs*, VIII, 165.

²⁰¹ Şâhrûdî, *Müstedrekât*, VI, 117; Tüsterî, *Kâmûs*, VIII, 231.

²⁰² Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, III, 324.

²⁰³ Hûî, *Mu'cem*, XIV, 82.

²⁰⁴ Tüsterî, *Kâmûs*, VIII, 59, 158.

kaynaklarında Amr b. Meymûn başlığında Meymûn'un künyesinin Ebû'l-Mikdâm olduğuna işaret edilmesi,²⁰⁵ râvinin kimliği hakkındaki kargaşanın yazıdan kaynaklanabilecek basit bir hata olmadığını gösterir. Kaldı ki çağdaş dönemdeki Şîî ricâl eserlerinden bir kısmında bu kimlik bilgilerinin tek bir râviye ait olduğu da işaret edilir.²⁰⁶

Şîî ricâl kaynaklarında Amr b. Ebi'l-Mikdâm'a Ali b. el-Hüseyin,²⁰⁷ Muhammed el-Bâkır ve Cafer es-Sâdık'ın ashâbı arasında yer verilmiştir.²⁰⁸ Sâdık'la hacdayken karşılaştığı söylenen bu râvi, Şîî ricâl âlimlerinin bir kısmı tarafından zayıf kabul edilirken²⁰⁹ onun sika olduğunu söyleyenler de vardır.²¹⁰ Aslında râvinin güvenilirliği konusunda farklı değerlendirmelerin yapılması, onun kimliği hakkındaki karışıklıktan kaynaklanır. Örneğin Hûî, Amr b. Ebi'l-Mikdâm'ın sika, Amr b. Meymûn'un ise meçhul bir râvi olduğunu belirtmiştir. Sünnî âlimler ise bu râviyi sadece Amr b. Ebi'l-Mikdâm Sâbit b. Hüzmüz el-İclî el-Kûfî olarak kaydetmiş²¹¹ ve zayıf saydıkları râvinin hadislerinin yazılamayacağını söylemişlerdir.²¹² Ayrıca onun ileri derecede Şîî eğilimlere sahip,²¹³ Râfîzî olarak nitelenen,²¹⁴ sahâbe aleyhinde konuşan²¹⁵ ve hilafet sıralamasında Hz. Ali'yi Hz. Ebû Bekir ve Ömer'den önce zikreden biri olduğu da haber verilmiştir.²¹⁶

Cafer es-Sâdık ve Mâlik b. A'yen arasındaki konuşma sırasında nakledilen musâfaha rivayetleri, Şîa'nın cemaat kimliğinden sıyrılarak mezhep kimliği kazandığı süreci yansıtmaları bakımından önemlidir. Bu hadis erken kaynaklardan itibaren Şîa'nın konumunu güçlendiren ifadeler içerse de daha geç tarihli kaynaklarda bu vurguların arttığı görülür. Zira yukarıda da işaret edildiği üzere bir imama tabi olmanın gerekliliği ahiret günüyle ilişkilendirilerek Şîî cemaatin üstünlüğü anlatılmıştır. Bununla birlikte hem Mâlik hem de ondan bu hadisi nakleden Amr b. Ebi'l-Mikdâm'ın Sünnî halkalarla irtibatlı ve her ikisinin de Şîî eğilimlerinin güçlü olması, bu rivayetin onlar vasıtasıyla Şîî halkalara intikal ederek farklı bir bağlamla nakledilmesinde payları

²⁰⁵ Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, IV, 292; Erdebîlî, *Câmi'u'r-ruvât*, I, 628; Âmilî, *Ricâl*, s. 186; Mâzenderânî, *Münteha'l-makâl*, V, 117-8; Hûî, *Mu'cem*, XIV, 141-2.

²⁰⁶ Şâhrûdî, *Müstedrekât*, VI, 65; Erdebîlî, *Câmi'u'r-ruvât*, I, 632.

²⁰⁷ Necâşî, *Ricâl*, s. 290; İbnü'l-Gadâirî, *Ricâl*, s. 73.

²⁰⁸ Berkî, *Ricâl*, s. 83, 122; Tûsî, *Ricâl*, s. 248, 265.

²⁰⁹ İbnü'l-Gadâirî, *Ricâl*, s. 73, 111.

²¹⁰ Hûî, *Mu'cem*, XIV, 82.

²¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 505; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, III, 319; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 661; Nesâî, *ed-Duafâ*, s. 185; İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 223.

²¹² Yahya b. Maîn, *Târih*, III, 367; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 662-3; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 262.

²¹³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 505; İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 223; Zehebî, *Târih*, XI, 280.

²¹⁴ Zehebî, *Dîvânü'd-duafâ*, s. 302; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 10.

²¹⁵ Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 262; Zehebî, *Târih*, XI, 280; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 9.

²¹⁶ Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, X, 137.

olduğunu düşündürür. Bununla birlikte Mâlik'in Bâkır ve Sâdık'a derin bir muhabbetle bağlı olması, gerçekten onların faziletine dair görüşlerinde ileri giderek imamla arasında böyle bir konuşmanın yaşanmasına ve mezkûr naklin rivayet edilmesine de neden olmuş olabilir.

Sünnî kaynaklarda musâfaha hadisi, Allah Resûlü ve Berâ b. Âzib arasındaki bir konuşma sırasında nakledilmiştir. Berâ b. Âzib'den bu hadisi nakleden râviler ise Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Ebû'l-Alâ Yezîd b. Abdullah b. eş-Şihhîr (ö. 111/729 civarı) ve Ebû Davud Nüfey' b. el-Hâris'tir (ö. 121-130/738-747 arası). Bu rivayetlerin isnadları incelendiğinde sadece Ebû Davud Nüfey' b. el-Hâris'in Şîî ders meclisleriyle de irtibatlı olduğu tespit edilmiştir.²¹⁷ Nüfey' b. el-Hâris Sünnî ricâl âlimlerinin hadis uydurmakla itham ettiği²¹⁸ ve Râfizî olarak nitelediği bir râvidir.²¹⁹ Kaynaklarda onun sahâbe aleyhinde konuştuğu ve Kûfe'deki gâli Şîîlerden olduğuna dair bilgiler vardır.²²⁰ Şîî ricâl âlimleri ise Nüfey'in Muhammed el-Bâkır'dan hadis naklettiğini, bazı rivayetlerinin münker olduğunu ve hadislerinde tevakkuf edilmesi gerektiğini söylemiştir.²²¹ Anlaşıldığı kadarıyla o hem Sünnî hem de Şîî ricâl âlimlerinin güvenmediği bir isimdir. Kendisinden nakledilen rivayet ise *el-Mu'cemü'l-evsat*'ta yer almaktadır. Taberânî'nin “Muhammed b. el-Merzübân → Muhammed b. Mukâtil er-Râzî → Furât b. Hâlid → Mâlik b. Miğvel → Ebû Davud [Nüfey' b. el-Hâris] → Berâ b. Âzib” tarikiyle naklettiğine göre Nüfey' şöyle der:

Berâ b. Âzib ile karşılaştım. Elimi tuttu ve benimle tokalaştı, gülümsedi, ardından “Neden senin elini tuttum biliyor musun?” dedi. “Hayır, ancak bu yaptığında bir hayır olduğunu düşündüm” dedim. O da “Ben Allah Resûlü ile karşılaşmıştım, o da böyle yapmış, sonra da “Bunu neden yaptığımı biliyor musun?” demiş, ben de “Hayır” demiştim. Bunun üzerine “İki Müslüman karşılaşır, musâfaha eder ve birbirlerine gülümserlerse bunu sadece Allah için yaparlar ve günahları bağışlanmadıkça birbirlerinden ayrılmazlar” buyurmuştu.”²²²

Bu rivayette Allah Resûlü ve Berâ b. Âzib arasında geçen bir konuşma sırasında musâfaha hadisi nakledilmiştir. Aslında bu rivayet ile Şîî literatürde Muhammed el-Bâkır ve ashâbından Ebû Ubeyde el-Hazzâ arasında geçen konuşmanın teması aynıdır. Her iki hadiste de musâfaha yapmanın ne demek olduğu ve bunun önemine dair bir tema işlenir. Örneğin Sünnî rivayetlerde Berâ b. Âzib Hz. Peygamber'le, Şîî nakillerde de Ebû Ubeyde el-Hazzâ Bâkır'la olan

²¹⁷ Bu hadisin Hasan el-Basrî ve Ebû'l-Alâ Yezîd b. Abdullah b. eş-Şihhîr kanalıyla devam eden isnad ve metinlerini görmek için bk. Rûyânî, *Müsned*, I, 282; Harâitî, *Mekârim*, s. 278; İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-yevm*, I, 73-4.

²¹⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, X, 237; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, II, 398.

²¹⁹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 306.

²²⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, X, 238-9.

²²¹ İbnü'l-Gadâirî, *Ricâl*, s. 116; Ayrıca bk. İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 413; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, V, 18; Âmilî, *Ricâl*, s. 250; Tüsterî, *Kâmûs*, X, 401.

²²² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VII, 324-5.

bir anısını aktarır. Yine Sünnî rivayeti nakleden Nüfey‘ b. el-Hâris, Berâ b. Âzib ile karşılaştığını, onun kendisine gülümsediğini ve sonrasında elini tuttuğunu, bu eylemin söz konusu sahâbî ile Allah Resûlü arasında da yaşandığını anlatır. Diğer taraftan Şîî rivayette ise Ebû Ubeyde, Bâkır‘la karşılaştığında imamın kendisine içtenlikle selam verdiğini, hâlini hatırlı sorduğunu ve elini tuttuğunu söyler. Yine Ehl-i sünnet metninde Berâ, Allah Resûlü’nün kendisine “Neden elini tuttum biliyor musun?” diye sorduğunu; Şîî nakilde ise Ebû Ubeyde, Bâkır‘ın “Sen musâfaha yapmanın ne demek olduğunu biliyor musun?” dediğini belirtir. Tüm bunlar Şîî kaynaklardaki rivayetin Sünnî metinlerden hareketle modellendiği izlenimini verir. Bununla birlikte Sünnî kaynaklarda oldukça geniş bir isnad ağı ile nakledilen bu hadisin râvileri arasında sadece Nüfey‘ b. el-Hâris’in Şîî ders halkalarıyla bağlantılı olması, onun Berâ b. Âzib‘den naklettiği rivayetin ekolün ders meclislerine intikalinde rol oynadığını ve böylece rivayetin Şîî bağlam kazanma sürecinin başladığını gösterir.

B. “Allah Dinini Sevdğine Bahşeder”

Şîî literatürde “Allah Teâlâ dünyayı sevdiğine de buğzettiğine de verir. Dinini ise sadece sevdiği kimselere verir” hadisinin biri Muhammed el-Bâkır diğeri de Cafer es-Sâdık‘tan nakledilen iki ayrı metni vardır. *el-Kâfî*’de Bâkır rivayeti “Hüseyin b. Muhammed → Muallâ b. Muhammed → Hasan b. Ali el-Veşşâ → Âsım b. Humeyd → Mâlik b. A‘yen el-Cühenî → Muhammed el-Bâkır” isnadıyla yer alır. Bu rivayette imam, Mâlik b. A‘yen’e “Mâlik! Allah dünyayı sevdiğine de buğzettiğine de verir. Dinini ise sadece sevdiği kişilere verir” der. Mezkûr rivayet *el-Kâfî*’den önceki ve sonraki Şîî hadis kaynaklarında isnadsız olarak kaydedilmiştir.²²³ Bu rivayeti nakleden isimlerden Mâlik b. A‘yen ve Âsım b. Humeyd el-Hannât (ö. 191-200/807-816 arası) hem Sünnî hem de Şîî hadis halkalarıyla irtibatlı râvilerdir. Bir önceki başlıkta da bahsedildiği gibi Mâlik, Şîî ricâl âlimlerine göre akidesi sağlam İmâmî bir râvidir. Ancak Sünnî ulema onun güvenilir olmadığını, meçhul olduğunu söylemiştir. Ondan bu hadisi nakleden Âsım b. Humeyd, çalışmanın İkinci Bölüm’ünde değinildiği üzere Şîa’nın ileri gelen râvilerindendir. Sünnî kaynaklarda onun güvenilirliğine işaret edilse de Şîî eğilimler taşıdığı söylenir.

Cafer es-Sâdık‘tan nakledilen Şîî rivâyet *el-Kâfî*’de “Muhammed b. Yahya → Ahmed b. Muhammed b. İsa → [Hasan b. Ali] İbn Faddâl → İbn Bükeyr → Hamza b. Humrân → Ömer b. Hanzale → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık]” yer alır. Bu rivayette Sâdık, Ömer b. Hanzale’ye şunları söylemektedir:

Ebû’s-Sahr! Allah dünyayı sevdiğine de buğzettiğine de verir. Ancak bu işi [imâmeti] kulları arasında sadece seçkin kimselere verir. Allah’a yemin olsun ki siz benim dinim ve atalarım

²²³ Hüseyin b. Saïd, *Kitâbü’l-Mü’min*, s. 27; İskâfî, *Kitâbü’t-Temhîs*, s. 51; Sadûk, *Fezâilü’ş-Şîa*, s. 34; Mâzenderânî, *Şerhu’l-Kâfî*, IX, 106; Feyz-i Kâşânî, *el-Vâfî*, V, 259; Meclisî, *Mir’âtü’l-ukûl*, IX, 160; Meclisî, *Bihâru’l-envâr*, LXV, 203; LXVIII, 145; LXX, 127; LXV, 180; XC, 368; Mirza en-Nürî, *Müstedrekü’l-Vesâil*, V, 194.

İbrahim ile İsmail'in dini üzeresiniz. Ben ne Ali b. el-Hüseyn'i ne de Muhammed b. Ali'yi kastediyorum. Onlar da onların [Hz. İbrahim ve İsmail'in] dini üzerelerdir.²²⁴

Görüldüğü üzere bu metinde imâmetin, seçkin bir zümreye verilmesinden bahsedilir. Dolayısıyla *el-Kâfî*'deki Cafer rivayeti, imâmetin sadece belirli kimselere tahsis edildiğini söyleyerek imamların konumunu vurgular. Yine bu nakilde Şîi cemaatin Hz. İbrahim ve İsmail'in dini üzere olduğuna dair ifadeler de onların diğer Müslümanlardan ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğuna işaret eder. Bu da Cafer es-Sâdık'ın mezkûr ifadelerle Şîi cemaati ya da bağlılarını motive ettiğini gösterir. İlgili rivayet *el-Kâfî*'den önce Berkî'nin (ö. 274/887) *el-Mehâsin*'inde “Hasan b. Ali b. Faddâl → Abdullah b. Bukeyr → Hamza b. Humrân → Ömer b. Hanzale → Ebû Abdullah [Cafer es-Sâdık]” tarikiyle kaydedilmiştir. *el-Mehâsin* rivayetinde imam “Allah Teâlâ dünyayı sevdiğine de buğzettiğine de verir. İmanı ise sadece kullarından seçkin kimselere verir” demektedir.²²⁵ *el-Kâfî*'den daha erken tarihli bir eserde yer alan bu nakilde imamın Ömer b. Hanzale'ye yönelik hitabının ve İmâmî düşüncüyü tahkim eden ifadelerinin bulunmadığı görülür. *el-Kâfî* rivayetinin, *el-Mehâsin* metnine göre imâmet doktrinini ve Şîi cemaati öne çıkaran ifadeler içermesi ise bu kitabın Usûl bölümünün Şîi doktrinle ilgili temel malzemeyi içerdiği tespiti²²⁶ ile uyumlu görünmektedir.

Cafer es-Sâdık'tan nakledilen bu rivayetin Deylemî'nin *A 'lâmü 'd-dîn* isimli eserinde yer alan metni, isnadsız²²⁷ olarak kaydedilmişse de Şîi cemaatin psikolojisini ya da düşünce dünyasını yansıtmaları bakımından burada zikredilmeye değerdir. Cafer es-Sâdık Ömer b. Hanzale'ye değil, Şîi cemaate hitap ettiği bu rivayette şunları söyler:

Sizler benim ashâbım ve kardeşlerim olmayı isterseniz kendinizi insanlara karşı düşmanlığa ve nefrete hazırlayın. Aksi takdirde sizler benim ashâbımdan olamazsınız. Allah dünyayı sevdiğine de buğzettiğine de verir. Ahireti ise sadece seçkin bir zümreye verir. Allah Teâlâ “Mümin kulumdan bir şeyi uzaklaştırdığımda bunda onun için bir hayır kılarım. Hükmüme rıza gösterin. [Verdiğim] musibete sabredin. Lütuflarıma şükredin. Ben de sizi nezdimde Sıddıklar arasında yazayım” der.²²⁸

Görüldüğü üzere burada Cafer es-Sâdık, ashâbı ve kardeşleri olabilmeleri için Şîi cemaate ne yapmaları gerektiğini anlatır. Düşmanlık ve kin beslenmesi gereken insanlardan kasıt ise Şîa'nın muhalifleridir. Erken dönem kaynaklarında yer almayan bu ifadelerin Cafer es-Sâdık tarafından söylenme ihtimalinin ne olduğu, metnin isnadsız olarak kaydedilmesi nedeniyle

²²⁴ Küleynî, *el-Kâfî*, II, 132.

²²⁵ Berkî, *el-Mehâsin*, s. 217.

²²⁶ Kohlberg, “İmamiyye'den İsnâaşeriyye'ye”, s. 290.

²²⁷ Söz konusu rivayetin, isnadsız yer aldığı Şîi kaynaklar için bk. Harrânî, *Tühafü 'l-ukûl*, s. 374; Feyz-i Kâşânî, *el-Vâfî*, V, 259-60; Meclisî, *Mir'âtü 'l-ukûl*, IX, 159-60; Meclisî, *Bihâru 'l-envâr*, LXV, 201-4; LXV, 259; CX, 19.

²²⁸ Deylemî, *A 'lâmü 'd-dîn*, s. 436.

bilinememektedir. Yine de bu nakil, Şîi cemaat ruhunu göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Öte yandan *el-Kâfî* ve *el-Mehâsin* rivayetlerini aktaran râvi Ebû's-Sahr Ömer b. Hanzale el-Kûfî'dir (ö. 148/765'ten sonra).²²⁹ İlgili rivayeti nakleden Ömer b. Hanzale, Hamza b. Humrân b. A'yen eş-Şeybânî (ö. 148/765'ten sonra),²³⁰ Abdullah b. Bükeyr b. A'yen eş-Şeybânî (ö. 148/765'ten sonra)²³¹ ve sonraki tabakalarda yer alan râviler sadece Şîi halkalarda hadis nakleden kimselerdir. Şîi düşünceyi tahkim eden ifadelerle nakledilen bu hadisin erken dönemlerden itibaren mezhebin ders meclislerinde İmâmî râviler tarafından rivayet edilmesi ise önemlidir.

Şîi literatürde imamlara nispet edilen ve onların ashâblarından birine ya da cemaatlerine yönelik hitabı şeklinde yer alan bu rivayet, Sünnî kaynaklarda Allah Resûlü'nün sözleri olarak kaydedilmiştir. Sünnî rivayetlerde Allah Resûlü'nün imamlar gibi biri ya da birilerine yönelik hitabı yoktur. Sünnî kaynaklarında bu hadis beş farklı isnad grubuyla nakledilmiştir. Ancak burada Şîi ders meclislerinde hadis naklettiği bilinmeyen râvilerin aktardığı rivayetlere işaret edilmeyecektir.²³² Benzer şekilde Şîi ricâl âlimlerinin hakkında bilgi vermekle birlikte Sünnî olduğuna işaret ettiği ve aslında ekolün ders halkalarıyla ilişkili olmadığı anlaşılan râvilerin rivayetlerine²³³ de temas edilmeyecektir.²³⁴ Sünnî literatürde Ubeyd b. Umeyr el-Mekkî'den (ö.

²²⁹ Şîi ricâl eserlerinde bu râvi hem Ömer b. Hanzale hem de Amr b. Talha olarak kaydedilmiştir. O Ömer b. Hanzale ismiyle Muhammed el-Bâkır ve Cafer es-Sâdık'ın, Amr b. Talha olarak da sadece Muhammed el-Bâkır'ın ashâbı arasında zikredilir. Kimliğinin iki farklı şekilde kaydedilmesi, ilk anda Ömer b. Hanzale'nin kriptö bir râvi olduğunu düşündürse de Sünnî tarih, tabakât ve ricâl kaynaklarında hakkında bilgi verilmemesi, bu ihtimali ortadan kaldırır (Berkî, *Ricâl*, s. 85, 126; Tûsî, *Ricâl*, s. 252, 266; Tefrişî, Hillî, *Zübdetü'l-akvâl*, s. 264-5; *Nakdû'r-ricâl*, III, 336-7, 353; Kuhbâî, *Mecma'u'r-ricâl*, IV, 257, 294; Şâhrûdî, *Müstedrekât*, XI, 372; Hûî, *Mu'cem*, XIV, 32-3; Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, III, 21).

²³⁰ Tûsî, *Ricâl*, s. 132, 190; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, II, 163; Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, XXIV, 205-7; Hûî, *Mu'cem*, VII, 279; Şâhrûdî, *Müstedrekât*, III, 276.

²³¹ Necâşî, *Ricâl*, s. 222; Tûsî, *el-Fihrist*, s. 106; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, III, 89-90; Mâzenderânî, *Münteha'l-makâl*, IV, 163-4.

²³² Şîi hadis halkalarıyla irtibatı olmayan râvilerin rivayet ettikleri nakiller için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 105; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 189; Bezzâr, *Müsned*, V, 392-4; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IV, 166; İbn Bîşrân, *el-Emâlî*, I, 155; Hâkim, *Müstedrek*, I, 88; Beyhakî, *el-Kazâ*, s. 264; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IV, 165-6; V, 35; Dûlâbî, *Künâ*, I, 435; Şâşî, *Müsned*, II, 300-1.

²³³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 105, 110; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, V, 35; Beyhakî, *el-Kaza ve'l-kader*, s. 264.

²³⁴ Abdullah b. Mes'ûd vasıtasıyla nakledilen hadislerin isnadlarındaki râvilerden Zübeyd b. el-Hâris el-Yâmî (ö. 122/739) ve Süfyan es-Sevrî'nin (ö. 161/778) durumu böyledir. Örneğin kaynakların zahit kimliğine vurgu yaptığı Zübeyd b. el-Hâris, Sünnî ulema tarafından Şîi eğilimler taşımakla itham edilmiştir. Ancak bu râvi hakkında erken dönemdeki Şîi ricâl eserleri bilgi vermemekte, muahhar çalışmalarda ise Sünnî ulemanın onun hakkındaki değerlendirmelerine işaret edilmektedir (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 623; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 198; Zehebî, *Siyer*, V, 296-7; a.mlf., *Mizân*, II, 66; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 311. Krş. Muzaffer, *el-İfsâh*, II, 108; Şâhrûdî, *Müstedrekât*, III, 417; Tüsterî, *Kâmûs*, IV, 406).

Abdullah b. Mes'ûd rivayetlerini Zübeyd'den nakleden Sevrî'nin durumu da aynıdır. Sünnî kaynaklarda onun az da olsa teşeyyü' sahibi olduğu, hilafet sıralamasında Hz. Ali'yi Hz. Osman'ın (ö. 35/656) önüne geçirdiği, sonraki

64/683 [?]) nakledilen bir rivayetin isnadında ise Ehl-i sünnet ve Şîa'nın ortak râvilerinden Süleyman b. Mihrân el-A'meş bulunmaktadır.

Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-evliyâ*'da "... A'meş ve Ma'mer → Mücâhid → Ubeyd b. Umeyr" isnadıyla kaydettiği rivayette Ubeyd b. Umeyr'in "Allah Teâlâ dünyayı sevdiğine de sevmediğine de verir. İmanı ise sadece sevdiği kimselere verir. Allah Teâlâ bir kulu sevdiği zaman ona imanı verir" dediği nakledilir.²³⁵ Süleyman el-A'meş, Sünnî ulemaya göre güvenilir bir râvidir.²³⁶ İclî (ö. 261/875), A'meş'i teşeyyu' sahibi olmakla itham etmiş,²³⁷ İbn Kuteybe (ö. 276/889) de Şîî ricâl arasında ona yer vermiştir.²³⁸ Diğer taraftan ona Cafer es-Sâdık'ın ashâbı arasında yer veren²³⁹ Şîî ricâl âlimlerine göre A'meş sika bir râvidir.²⁴⁰ Ayrıca onun Sâdık'ın ileri gelen râvileri arasında yer aldığı ve naklettiği hadislerle güvenilmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁴¹

İki ekolün ricâl kaynaklarında verilen bu bilgilerden hareketle A'meş'in, ciddi anlamda Şîî eğilimlere sahip olmadığı ifade edilmişse²⁴² de aslında onunla ilgili değerlendirmeler,²⁴³ bu râvinin mezhebî kimliğiyle ilgili bir karmaşaya işaret etmektedir. Zira Sünnî âlimler A'meş'in güvenilirliğini vurgularken Şîî ulema onun İmâmî ve ileri gelen râvilerinden olduğunu söylemektedir. Aslında Şîî âlimlerin A'meş'le ilgili bu açıklamaları ve özellikle mezhebin kaynaklarında 1300 hadisinin bulunması²⁴⁴ onun Kûfe'deki Şîî cemaatle irtibatının sıkı olduğunu gösterir. Bu noktada Najam Haider'ın, A'meş'in Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki bu belirsiz konumuna dair yaptığı değerlendirmeler önemli görünmektedir.

dönemlerde ise bu düşüncelerinden vazgeçtiği anlatılır. Yine İbn Kuteybe de onu Şîî ricâl arasında zikreder. Ancak Şîî ricâl âlimleri onun kendilerinden olmadığını, hatta hak yoldan sapanların imamlarından olduğunu söylemekte, Sevrî'yi âmmî ve yalancı şeklinde nitelemektedir (Taberî, *Târih*, XI, 657; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624; Zehebî, *Siyer*, VII, 241. Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, V, 393. Krş. Keşşî, *Ma'rife*, s. 330-4; Tûsî, *Ricâl*, s. 220; İbn Davud, *er-Ricâl*, s. 248; İbnü'l-Mutahhar, *Hulâsa*, s. 357; Tefrişî, *Nakdû'r-ricâl*, II, 334; Hûî, *Mu'cem*, IX, 162; Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, XXXII, 26). Bunların yanı sıra Sevrî hakkındaki teşeyyu' ithamlarının, mezhebin kaynakları tarafından doğrulanmadığı ve onun Ehl-i hadîs'ten olduğuna şüphe bulunmadığı da söylenmiştir (Topgöl, *Hadis Râvilerinde Şîîlik Eğilimi*, s. 243-4; Dann, *Contested Boundaries*, s. 128).

²³⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, III, 270.

²³⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 146-7; Mizzî, *Tehzîb*, XII, 87, 89; Zehebî, *Siyer*, VI, 247; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 224. A'meş'in tedlis yaptığına yönelik eleştiriler için bk. İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 138; a.mlf., *Sikât*, IV, 302; Zehebî, *Siyer*, VI, 224, 227; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 224.

²³⁷ İclî, *es-Sikât*, s. 205; Mizzî, *Tehzîb*, XII, 87; Zehebî, *Siyer*, VI, 234-5; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 223.

²³⁸ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 624.

²³⁹ Tûsî, *Ricâl*, s. 215.

²⁴⁰ İbn Davud, *er-Ricâl*, s. 106.

²⁴¹ Hûî, *Mu'cem*, IX, 294-5; Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, XXXIII, 290-322.

²⁴² Topgöl, *Hadis Râvilerinde Şîîlik Eğilimi*, s. 172.

²⁴³ A'meş'in Şîî eğilimlere sahip olmasıyla ilgili iyimser bir yaklaşım için bk. Kahraman, *Kûfe'de Hadis*, s. 335.

²⁴⁴ Mâmekânî, *Tenkîhu'l-makâl*, XXXIII, 295.

Haider, Sünnî kaynakların A‘meş’i Kurân, hadis ve fıkıh konularındaki geniş bilgi birikimi nedeniyle entelektüel biri olarak tasvir ettiğini söyler.²⁴⁵ Özellikle hadisçiler arasındaki olumlu itibarı dikkate alındığında A‘meş’in Sünnî cemaatin önemli bir üyesi olarak görüldüğünü, Şîî eğilimlere sahip olsa da erken dönemdeki münekkitlerin bundan rahatsızlık duymadığını, Mizzî ve Zehebî gibi âlimlerin bu râvinin Şîî eğilimleri ile otorite bir isim olması arasındaki çelişkiyle mücadele ettiğine dikkat çeker. Ayrıca Haider “kâne fihi teşeyyu” ifadesinin de belirsiz Şîîliğe gönderme yaptığını belirtir.²⁴⁶ Ona göre erken dönem Sünnî ricâl âlimleri A‘meş’i ılımlı bir Şîî olarak görmüşler ve onu kendilerinden biri gibi kabul etmişlerdir. Öte yandan İmâmî âlimler ise A‘meş’i hadis ve fıkıh otoritesi olarak görmemekte, ancak dinî görüşleri nedeniyle onu övmektedir.²⁴⁷ Haider, A‘meş’in 2./8. asırda Kûfe’de birden fazla toplumsal kimliğin sınırlarında gezinen isimlerden olduğunu söylemesi²⁴⁸ ise bu râvi hakkındaki değerlendirmelerin oluşturduğu karışıklığı daha anlaşılır kılmaktadır.

Sonuç olarak Kûfe’deki Şîî ders halkalarında da hadis nakleden A‘meş’in bu rivayeti ekolün râvilerine aktarması çok muhtemeldir. Bu çalışmanın İkinci Bölüm’ünde yapılan araştırmanın sonucuna göre iki ekol arasındaki rivayet geçişlerinin büyük oranda 2./8. asırda meydana geldiği dikkate alındığında A‘meş’in bu dönemde Şîî hadis meclislerinde ya da kendisine gelen Şîî râvilere söz konusu rivayeti bağlamını değiştirerek naklettiği, böylece hadisin ekolün ilim meclislerine intikalinin gerçekleştiği düşünülebilir. Öte yandan Mâlik b. A‘yen’in de katıldığı Sünnî ders meclislerinde bu hadisi dinlemesi muhtemeldir. Buna göre onun Sünnî halkalarda işittiği ya da A‘meş vasıtasıyla haberdar olduğu bu hadisi imamın kendisine yönelik sözleri olarak nakletmesi ve bağlamını değiştirmesi de muhtemeldir. Sünnî ulemanın hangi gerekçeyle onu güvenilirmez addettiği bilinmese de bu râvinin mezkûr nakli imam ve kendisi arasındaki bir konuşma olarak nakletmesi mümkündür.

Şîî literatürde Cafer es-Sâdık’tan nakledilen rivayet *el-Mehâsin*’de “Allah Teâlâ dünyayı sevdiğine de buğzettğine de verir. İmanı ise sadece kullarından seçkin kimselere verir” metniyle yer almaktadır. Bu hadisin *el-Kâfî*’deki metni imamın Ömer b. Hanzale ile yaptığı bir konuşma şeklinde kaydedilmiştir. Daha geç tarihli kaynaklarda ise Cafer es-Sâdık’ın Şîî cemaate yaptığı bir konuşma olarak nakledilir. Sâdık metninin, kronolojik olarak Şîa’nın mezhebî görüşlerine uygun bir nakil hâline gelmesi ise dikkat çekicidir. Bu rivayetin erken dönem metinlerinde

²⁴⁵ Haider, *The Origins of The Shī‘a*, s. 221-3.

²⁴⁶ Haider, Zehebî’nin *Târîh*’inde İclî’nin A‘meş’in Şîî eğilimlerini haber verdiği kaydı zikrettikten sonra onun sâhibü’s-sünne olduğunu ve başka bir eserinde de bu konuyu kesin olarak bilmediğini ifade ettiğini, yine Mizzî’nin de benzer bir tavır sergilediğini söyler (*The Origins of The Shī‘a*, s. 223-4).

²⁴⁷ Haider, *The Origins of The Shī‘a*, s. 225.

²⁴⁸ Haider, Sâlim b. Ebî Hafsa’nın (ö. 137/755) durumunun da A‘meş gibi olduğunu belirtir (*The Origins of The Shī‘a*, s. 227. Sâlim hakkında derli toplu bilgi için bk. Modarressi, *Traditional and Survival*, s. 105-7).

imâmete ya da Şîî cemaatin özel konumuna dair ifadeler yer almazken daha muahhar nakillerde bunlara yönelik vurguların arttığı gözlemlenmiştir. Bu da Şîî düşüncenin teşekkül sürecine bağlı olarak rivayetlerin de gelişip değiştiğini göstermektedir. Dolayısıyla Cafer es-Sâdık'tan nakledilen bu hadisin, Şîî düşünceyi desteklemek için bağlamı değiştirilmiştir. Üstelik bu bağlam değişimi sadece bir kere değil iki defa yapılmıştır. Ancak Deylemî'nin, imamın Şîî cemaate yönelik konuşması olarak kaydettiği hadisin isnadını vermemesi nedeniyle rivayetin bağlamını kimin değiştirdiğine dair bir çıkarım yapılamamaktadır. Bununla birlikte diğer rivayetlerin bağlam değişiminden ise Ömer b. Hanzale'nin ya da kendisinden nakilde bulunan diğer Şîî râvilerin sorumlu olması mümkündür.

IV. DEĞERLENDİRME

Şîî doktrinleri destekleyen anlamlı ziyadelerin, haziflerin ve bağlam değişimlerinin meydana geldiği altı müşterek rivayetin incelendiği bu bölümde rivayetlerin Sünnî ve Şîî literatürdeki metinleri arasındaki farklılıkların nasıl meydana geldiği, rivayetin geçişi sırasında iki ekolün râvilerinin metinler üzerinde bilinçli bir şekilde tasarrufta bulunup bulunmadığı soruları cevaplanmıştır. Yapılan araştırmada altı rivayetten sadece ikisinin metnindeki değişimden sorumlu şahsın kim olduğu tespit edilebilmiştir. Bu râvilerden biri “Âlimler peygamberlerin vârisleridir” hadisini nakleden Ebü'l-Bahterî Vehb b. Vehb'dir. Hem Sünnî hem de Şîî ricâl âlimlerinin yalancı olduğunu söylediği Ebü'l-Bahterî, mezkûr hadisi Şîî halkalarda imamların faziletine işaret eden ziyadelerle nakletmiştir. Yine Hz. Ali'nin Şam'da yaptığı bir konuşmanın yer aldığı rivayete eserinde yer veren İbn Ebî Cumhur, Sünnî literatürde Hz. Ömer'in konuşması olarak nakledilen bu hadisi mezhebî görüşlerine uygun bir şekilde kitabına almıştır. Bu durum râvilerin yanı sıra Şîî müelliflerin de rivayetlerin metinleri üzerinde tasarrufta bulunabildiklerine işaret etmesi bakımından önemlidir.

Bu rivayetlerin tamamı Sünnî ve Şîî hadis halkalarında farklı râviler tarafından nakledilmiştir. Dolayısıyla bu hadislerin Sünnî ve Şîî tariklerinde birbirinden farklı râviler vardır. Bu da yukarıdaki iki hadisin dışında kalan dört müşterek rivayetin Şîî halkalardaki tanınırlığı ve mezhebin görüşlerine uygun bir form kazanmasından sorumlu râvinin kimliği hakkında isnadlardan elde edilen veriler doğrultusunda birtakım tahminlerde bulunmayı gerektirmiştir. Yapılan araştırmada hadislerin Sünnî isnadlarında yer alan ve Şîî görüşleri baskın olan râvilerin ilgili nakli Şîî ders meclislerine taşıdıkları sonucuna ulaşılmıştır. Yine Şîî rivayetlerin isnadlarında Sünnî hadis halkalarıyla irtibatı yoğun olan râvilerin de bu hadisleri ekolün ilim meclislerine taşıdıkları tespit edilmiştir. Böylece söz konusu hadisler Şîî râviler tarafından itikadi görüşlerine uygun şekilde nakledilmiştir. Bu rivayetlerin Sünnî ve Şîî halkalar arasındaki geçişini sağlayan ve metinlere Şîî form kazandıran şahıslar ise ileri derecede Şîî eğilimlere sahip, yalancı, zayıf ve kriptor râvilerdir.

Müşterek rivayetlerin metinleri hakkındaki bu araştırmada Şîa'nın mezhebî görüşlerine dair hadislerin erken dönemlerden itibaren aynı metinlerle nakledildiği tespit edilmiştir. Bir diğer ifadeyle bu hadisler 2./8. asrın başlarından itibaren Şîî inanç esaslarına dair vurgularla rivayet edilir. Bu yargıyı en açık şekilde “Büniye'l-İslam” hadisi teyit etmektedir. Zira erken dönem kaynaklarından itibaren bu hadis, Hz. Ali'nin velâyeti hakkındaki lafızlarla nakledilmiştir. Benzer şekilde Ehl-i beyt'ten her bir imamın ardından âdil kimselerin geleceğini haber veren verâset hadisi de Şîî râviler tarafından kendi inanışlarına uygun şekilde aktarılmıştır.

Yapılan araştırmada rivayetlerin Şîa'nın cemaat kimliğinden çıkarak mezhebe dönüştüğü süreç hakkında bilgi verdiği de tespit edilmiştir. Zira rivayetlerde Şîî doktrinlerin gelişimine bağlı olarak meydana gelen bazı eklemeler yapılmıştır. Örneğin “Büniye'l-İslam” rivayetinin daha geç kaynaklardaki metinlerinde Hz. Ali'nin velâyeti Gadîr-i Hum günü ile ilişkilendirilmiş, ayetlerle temellendirilmiş ya da hadise imamların konumunu güçlendiren ifadeler eklenmiştir. Benzer şekilde bu hadislerin metinlerinde Şîî düşüncelere yönelik vurguların dozunun giderek arttığı da görülmüştür. Örneğin “Allah dinini sevdiğine bahşeder” hadisinin *el-Mehâsin*'deki metni mezkûr ifadelerden ibaretken *el-Kâfi*'de imâmetin seçkin bir zümreye verildiğinden de bahsedilmektedir. Bu hadisin sonraki kaynaklarda yer alan bir metninde, Şîî cemaatin Cafer es-Sâdık'ın ashâbı olabilmesi için diğer muhalif gruplara düşmanca tavır takınmalarından söz edilir.

Müşterek rivayetlerin metinleri hakkında yapılan araştırmada bu hadislerin Şîa'nın teşekkül sürecinde yaşadığı birtakım tartışmalar hakkında bilgi verdiği de tespit edilmiştir. Zira bu rivayetlerin kronolojik olarak takibi yapıldığında hadislerin metinlerinden mezhep mensupları arasında yaşanan tartışmalar takip edilebilmektedir. Örneğin “Ümmetim arasında bidatler çıktığı ve ashâbıma sebbedildiği zaman bilen bildiğini söylesin” hadisinin sonraki dönem Şîî kaynaklarında yer alan metinleri, Musa el-Kâzım'ın vekil tayin ettiği şahısların ellerindeki parayı Ali er-Rıza'ya teslim etmeyerek imâmetin son bulduğunu iddia etmeleri ve yeni imamı reddetmeleri hakkında bilgi verir. Bu da Şîî literatürdeki hadislerin kronolojik olarak dökümü yapıldığında mezhebî doktrinlerin teşekkülü, cemaat mensuplarının kendi aralarında ve muhalif gruplarla yaşadığı tartışmalar gibi konulara dair bilgilerin elde edilebileceğini ya da hadis metinlerinin bu konularla irtibatlı olarak değişebileceğini göstermektedir.

SONUÇ

Sünnî ve Şîî tarihinin erken dönemlerine dair sunduğu bilgilerin yanı sıra 20. yüzyılın ortalarından itibaren faaliyet gösteren ve iki mezhep arasındaki yakınlaşmanın gerçekleşmesi için birleştirici bir unsur olarak görülen müşterek rivayetler hem geçmişi hem de bugünü ilgilendiren önemli bir konudur. Bu çalışmada Ehl-i sünnet ve Şîa'nın hadis kaynaklarında yer alan müşterek rivayetler Şîî âlim Küleynî'nin (ö. 329/941) *el-Kâfî* adlı eserinin iki ciltlik Usûl bölümü özelinde araştırılmıştır. Yapılan çalışmada Küleynî'nin Usûl'de yer verdiği 3798 hadisin 406'sının Sünnî kaynaklarda da yer aldığı tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuç iki mezhebin müşterek rivayetlerinin %10 civarında olduğunu göstermektedir. Bu noktada Takrîbü'l-mezâhib projelerinin, Sünnî ve Şîî literatürdeki müşterek rivayetlerin %90 oranında, hatta iki ekol arasında ihtilaf edilen meselelerin çok az olduğu şeklindeki iddiası hatırlanmalıdır. Takrîbü'l-mezâhib projeleri tarafından ileri sürülen oran ile bu çalışmanın sonucunda elde edilen rakamlar arasındaki farklılığın temel nedeni müşterek rivayetlerin tespitinde takip edilen yöntemdir. Zira bu çalışmada lafızları itibarıyla benzerlik gösteren hadisler, takrîb çalışmalarında ise aynı konu hakkında Sünnî ve Şîî kaynaklarda yer alan rivayetler müşterek kabul edilmiştir. Dolayısıyla Takrîbü'l-mezâhib projelerinin %90 civarında olduğunu iddia ettiği müşterek rivayetler konuları bakımından ortaktır. Ancak hem Sünnî hem de Şîîlerin Müslüman olduğu dikkate alındığında iki ekolün hadis kaynaklarında namaz, oruç, hac ve zekât başta olmak üzere çok sayıda konunun müşterek olması son derece tabiidir.

Bir hadisin müşterek olmasına etki eden başlıca unsurun o hadisin konusu olduğu görülmüştür. Zira müşterek rivayetler Ehl-i sünnet ve Şîa arasında ihtilafa ya da tartışmaya neden olmayan, Müslümanların tamamını ilgilendiren ve genellikle nasıl iyi bir insan olunacağını anlatan ahlak konulu hadislerdir. Bu durumun bir neticesi olarak iki ekolün müşterek rivayetleri ahlak konularında yoğunluk kazanmıştır. Zira gerek Usûl'de gerekse Sünnî literatürde yer alan 406 müşterek rivayetin %44'lük dilimini oluşturan 181 hadis ahlaki meselelere dairdir. Müşterek rivayetlerin neredeyse yarısını oluşturan ahlak konulu rivayetleri ise dua, züht ve ilim konularındaki hadisler takip etmektedir. Bunların yanı sıra Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki polemiklerin merkezinde yer alan inanç konularındaki ortak hadisler ise toplam müşterek rivayetlerin %0,60'lık bir kısmını oluşturmaktadır.

Müşterek rivayetlerin sayı ve konularının ardından isnadları incelendiğinde başlıca iki yapının öne çıktığı görülmüştür. Bunların ilki, Sünnî ve Şîî tariklerinde aynı râvilerin yer aldığı isnad ve metin birlikteliğine sahip müşterek rivayetlerdir. Esasen bu rivayetler iki ekolün ortak râvilere sahip olduğunu ve bir hadisin, her iki ekolün kaynaklarında nasıl yer alabildiği hakkında fikir vermesi nedeniyle oldukça önemlidir. Ortak râviler Sünnî ve Şîî tarih, tabakât ve ricâl eserlerinden araştırıldığında ise bu şahısların ağırlıklı olarak 2./8. asırda ve Kûfe'de rivayet

faaliyetine katıldıkları görülmüştür. İsnad ve metin birlikteliğine sahip rivayetlerin dışındaki ortak hadisler farklı isnadlarla kaydedilmiştir. Bir diğer ifadeyle bu hadisler, Sünnî ve Şîî ders meclislerinde farklı râviler tarafından nakledilen müşterek rivayetlerdir. Müşterek rivayetlerin genelini oluşturan bu ikinci grup kendi içerisinde dörde ayrılmaktadır: 1- Şîî isnadlarında ortak râvilerin yer aldığı müşterek rivayetler. 2- Sünnî isnadlarında ortak râvilerin yer aldığı müşterek rivayetler. 3- Sünnî isnadlarında Ehl-i beyt imamlarının yer aldığı müşterek rivayetler. 4- Şîî ve Sünnî isnadlarında tamamen farklı râvilerin yer aldığı müşterek rivayetler. Müşterek rivayetlerin büyük bir kısmı ise bu son gruba dâhildir. Bu da müşterek rivayetlerin iki ekolün ders halkalarında kendi râvileri tarafından nakledildiğini göstermektedir.

Bu çalışmada müşterek rivayetlerin hangi metin özelliklerine sahip olduğu üzerine de yoğunlaşmıştır. Yapılan araştırmada müşterek rivayetlerin genellikle mana ile rivayetten kaynaklanan basit lafız farklılıklarına sahip olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla müşterek rivayetlerin Sünnî ve Şîî metinleri arasında büyük oranda lafzî farklılıklar söz konusudur. Ancak 73 müşterek rivayetin Şîî düşüncenin izlerini taşıyan metinlere sahip olduğu görülmüştür. Bu özellikteki rivayetlerin bir kısmı imâmet doktrini gibi Şîa'nın mezhebî görüşlerini öne çıkaran anlamlı ziyadelerle Şîî karakter kazanmıştır. Bununla birlikte bir grup hadisin metninde ise Sünnî literatürdekinden farklı olarak sahâbenin önem ve faziletine işaret eden ifadeler veya sahâbî isimleri hafifletilmiştir. Bazı müşterek rivayetler ise imam ve veli gibi kelimelerin, Şîî doktrinindeki karşılıklarına uygun şekilde imâmet bahisleriyle ilişkili olarak ele alınmasıyla anlam değişimine uğramıştır. Son olarak Şîî karakter kazanan bazı hadislerde ise bağlam değişimleri meydana gelmiştir. Bu grupta yer alan hadislerin metinleri karşılaştırıldığında Sünnî kaynaklarda Allah Resûlü ve ashâbından biri arasında geçen konuşmanın, Şîî literatürde imam ve ashâbından biri arasında diyaloglara dönüştüğü görülmüştür. Benzer şekilde diyalog formunda olmayan bazı hadislerin de imam ve ashâbı arasındaki konuşmalar hâlinde nakledilerek bağlamının değiştirildiği tespit edilmiştir.

Çalışmanın İkinci Bölüm'ünde Sünnî ve Şîî literatürdeki müşterek rivayetlerin isnadları detaylı şekilde tetkik edilmiştir. Müşterek rivayetler, ilk olarak isnadlarının aynı ve farklı râvileri ihtiva etmesi bakımından iki gruba ayrılarak incelenmiştir. İsnadlardaki ortak râvilerin esas alındığı bu araştırma neticesinde müşterek rivayetlerin Sünnî ve Şîî hadis halkaları arasındaki geçiş yönleri tespit edilmiştir. Buna göre Sünnî hadis halkalarından Şîî ders meclislerine 4 ve Şîî hadis halkalarından Sünnî ders meclislerine 5 rivayet intikal etmiştir. Araştırılan 5 müşterek rivayetin ise geçiş yönü belirlenememiştir. Esasen bu son gruptaki rivayetlerin, Sünnî ve Şîî halkaların birinden diğerine geçmesi kadar geçmemesi de mümkündür. Daha açık bir ifadeyle Muhammed el-Bâkır ve Cafer es-Sâdık gibi imamlar, bu hadisleri söylemiş ya da Şîî cemaate rivayet etmiş olabilir. Bununla birlikte Sünnî ve Şîî halkalar arasındaki geçiş süreci tayin edilemeyen bu rivayetlerin geçiş ihtimali ise hoca-talebe ilişkileri, hadisin yaygınlık kazandığı

coğrafya gibi birtakım karinelere hareketle tartışılmıştır. Geçiş yönü belirlenemeyen müşterek rivayetler, Şîî hadislerin genellikle kendilerine nispet edildiği ve Medine’de yaşayan Muhammed el-Bâkır ve oğlu Cafer es-Sâdık ile Kûfe’deki müntesipleri arasındaki bilgi akışının nasıl meydana geldiği hakkında müstakil çalışmalara ihtiyaç duyulduğuna işaret etmektedir.

Müşterek rivayetlerin isnadları incelendiğinde Sünnî ve Şîî hadis halkalarının ortak olduğu ve ayrıldığı dönem tespit edilmiştir. Yapılan araştırmada 2./8. asırda bir muhaddisin ders halkasında hem Sünnî hem de Şîî eğilimli râvilerin hadis dinlediği tespit edilmiştir. 2./8. asrın sonuna gelindiğinde ise Şîî râvilerin Sünnî halkalardan ayrılmaya ve sadece kendi meclislerinde hadis dinleyip nakletmeye başladığı görülmüştür. Böylece 2./8. asrın sonunda Şîî hadis meclisleri müstakil bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Bununla birlikte 2./8. Asırda bir grup Şîî râvinin ise sadece kendi meclislerinde hadis naklettikleri ve Sünnî halkalara katılmadıkları görülmüştür. Söz konusu râvilerin sadece Şîî meclislerde hadis dinleyip nakletme şeklindeki tavırlarının bilinçli olup olmadığı bilinmese de onlar ekolün ders meclislerinin Sünnî halkalardan ayrılarak müstakilleşmesinin temelini atmışlardır.

Yapılan isnad araştırmasında Sünnî ve Şîî hadis halkaları arasındaki rivayet geçişlerinin dönemi de belirlenmiştir. 2./8. asırdaki bir hadis âliminin ders halkasının hem Sünnî hem de Şîî râvilere açık olmasının doğal bir sonucu olarak iki ekol arasındaki rivayet geçişlerinin büyük bir kısmı bu dönemde meydana gelmiştir. Bunun yanı sıra 3./9. asrın başında ve 4./10. asrın ilk yarısında az da olsa Sünnî ve Şîî ilim halkaları arasında rivayet geçişleri yaşanmıştır. Ehl-i sünnet ve Şîa arasındaki rivayet geçişlerinde ise ortak râvilerin sorumlu olduğu tespit edilmiştir. Bu râviler bir ekolün ders meclisinde dinledikleri hadisleri diğeri ekolün halkasına intikal ettirmişlerdir.

Rivayet geçişlerinde rol oynayan şahıslar, Sünnî ve Şîî ricâl eserlerinden araştırıldığında râvi niteliklerine dair bilgiler de elde edilmiştir. Buna göre geçişte rol oynayan bir grup râvi Sünnî münekkitlerin farklı derecelere sahip olmakla birlikte Şîî eğilimleri nedeniyle itham ettiği isimlerdir. Müşterek rivayetlerin Sünnî ve Şîî halkalar arasındaki geçişinde rol oynayan bazı râviler ise iki ekolün ricâl âlimlerinin zayıf kabul ettiği ve güvenilir olmadığını belirttiği kişilerdir. Yine rivayet geçişlerinde meçhul râvilerin de etkili olduğu tespit edilmiştir. Meçhul râviler hakkında en fazla dikkat çeken durum ise aslında bu râvilerin bir ekolün âlimleri tarafından tanınırken diğeri ekolün âlimleri tarafından bilinmemesidir. Örneğin Sünnî münekkitlerin meçhul hükmü verdiği bazı râviler hakkında Şîî ricâl kaynaklarında detaylı şekilde bilgi verilmiştir. Benzer şekilde Şîî ricâl âlimlerinin meçhul addettiği bir grup râvi hakkında da Sünnî âlimler bilgi vermiş, hatta bunların bir kısmının da sika olduğunu söylemiştir. Bu durum muhtemelen râvinin Sünnî ya da Şîî ders meclislerinden biriyle daha fazla ilişkili olmasından, dolayısıyla da diğeri ekolün râvileri arasında şöhret bulmasından kaynaklanmaktadır. Esasen bu tespit meçhul râvi konusuna yeni bir açılım kazandırması nedeniyle önemlidir. Zira Sünnî ulemanın meçhul kabul

ettiği râviler hakkında Şîî ricâl eserlerinden araştırma yapılarak meçhul râvi meselesine yeni bilgilerin kazandırılması mümkündür.

Rivayet geçişlerinde rol oynayan râvi kümesi arasında en dikkat çeken grup kriptorâvilerdir. Bu râviler isimlerini, baba isimlerini ve nisbelerini değiştirerek ya da kimliklerini farklı şekillerde tanıtarak veya gizleyerek Sünnî ve Şîî ders meclislerinde hadis dinlemiş ve nakletmişlerdir. Kripto râvilerin en belirgin özelliği ise hadis uydurmalarıdır. Gerek Sünnî gerekse Şîî ricâl âlimleri bu râvilerin yalancı olduğunu belirtmiştir. Bu da söz konusu şahısların yalana olan meyillerinin Sünnî ve Şîî ders meclislerinde kimlik gizleme ya da değiştirme şeklinde tezahür ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte kripto râviler hakkında yapılacak daha detaylı araştırmalarla onların hangi şartlarda, ortamda veya gerekçelerle kimliklerini gizlediklerine dair farklı bilgilere ulaşmak mümkündür.

İsnadların tahlili sırasında rivayet geçişlerinin meydana geldiği bölgeler de belirlenmiştir. Müşterek rivayetlerin isnadlarından elde edilen bilgilere göre rivayet geçişleri Kûfe’de yoğunluk kazanmıştır. Zira geçiş yönü tayin edilen 9 müşterek rivayetin intikali Kûfe’deki hadis halkalarında meydana gelmiştir. Erken dönemden itibaren Kûfe’nin Şîîliğin merkezi konumunda olması ve Şîî eğilimli eğilimli râvilerin ağırlıklı olarak burada bulunması, rivayet geçişlerinde söz konusu şehrin öne çıkmasının temel nedenidir. Bununla birlikte Kûfe’nin yanı sıra Basra ve Bağdat’ta da bilgi intikalinin gerçekleştiği görülmüştür.

Çalışmanın son bölümünde Şîî karakter kazanan müşterek rivayetlerin metinleri anlamlı ziyadeler, anlamlı hazifler ve bağlam değişimleri şeklinde üç ayrı kategoriye ayrılarak tahlil edilmiştir. Sünnî literatürdekinden farklı olarak Şîî kaynaklarda mezhebin görüşlerine uygun şekilde nakledilmesinden kimin sorumlu olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Müşterek rivayetlerin Sünnî ve Şîî isnadları tetkik edildiğinde, ileri derecede Şîî eğilimlere sahip ortak râvilerin rivayetlerin Sünnî halkalarda dinledikleri hadisleri, Şîî ders meclislerinde ekolün görüşlerine uygun tasarruflarda bulunarak naklettikleri anlaşılmıştır. Bununla birlikte müşterek rivayetlerin Şîî düşünceyi yansıtan metinlere dönüşmesinde zayıf, yalancı ve kripto râvilerin etkili olduğu görülmüştür. Özellikle hadis uydurduğu bilinen râvilerin müşterek rivayetleri Şîî düşünceye uygun metinler hâline getirmesi, hadis uydurma faaliyetlerinin farklı bir yönüne de işaret etmektedir. Diğer taraftan ileri derecede Şîî eğilimlere sahip, zayıf, yalancı ve kripto râvilerin yanı sıra Şîî müelliflerin de hadisleri, kitaplarına alırken itikadi görüşlerine uygun tasarruflarda bulunabildikleri tespit edilmiştir. Bu da râviler kadar Şîî müelliflerin de rivayetler üzerinde değişiklik yaptıkları dikkatini kazandırması bakımından önemlidir.

Müşterek rivayetlerin Şîî literatürdeki kronolojik takibi yapıldığında, bunların erken dönemlerden itibaren mezhebin görüşlerine uygun şekilde nakledildiği görülmüştür. Dolayısıyla anlamlı ziyadelerin, anlamlı haziflerin ve bağlam değişimlerinin meydana geldiği müşterek

rivayetlerin Sünnî kaynaklardaki metinlerine benzer nakillere Şîî literatürde tesadüf edilmemiştir. Özellikle imâmet, velâyet, sahâbeye yönelik tavır gibi Ehl-i sünnet ve Şîa arasında ihtilaf konusu olan meselelere dair tasarrufların meydana geldiği müşterek rivayetler ilk dönemlerden itibaren Şîî görüşler çerçevesinde nakledilmiştir. Öte yandan bu rivayetlerin Şîî literatürdeki kronolojik takibi sırasında ekolün görüşlerine yönelik vurgularda zamanla bir artışın meydana geldiği tespit edilmiştir. Ancak daha da önemlisi müşterek rivayetlerin metinlerinde Şîî doktrinlerin teşekkülü sürecine paralel şekilde bir gelişmenin yaşandığı görülmüştür. Diğer bir deyişle müşterek rivayetlerin Şîî literatürdeki metinleri kronolojik olarak incelendiğinde, İmâmî topluluğun cemaat kimliğinden çıkarak mezhebî bir oluşuma dönüştüğü süreç, ekol mensupları arasında yaşanan tartışmalar ve Şîa'nın kriz dönemleri hakkında bilgi edinmek mümkündür.

Son olarak müşterek rivayetlerin geçiş süreçleri veya metinlerindeki tasarruflar hakkında bilgi veren nakillerin yer aldığı Sünnî kaynakların 4./10. ve 5./11. asırlarda telif edilen eserler olduğuna da işaret edilmelidir. Zira çalışma boyunca cevabı aranan sorulara çoğunlukla Dineverî'nin (ö. 333/944) *el-Müccâlese ve cevâhiru'l-ilm*, Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-kebir*, İbn Batta'nın (ö. 387/997) *el-İbânetü'l-kübrâ*, Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) *Bahrü'l-fevâid*, Temmâm er-Râzî'nin (ö. 414/1023) *el-Fevâid*, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ* ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Âdâb, Medhal* ve *Şuabü'l-îmân* adlı kitaplarındaki rivayetlerin cevap verdiği tespit edilmiştir. 4./10. ve 5./11. asırlarda telif edilen bu kaynaklarda çok sayıda müşterek rivayetin yer alması, muhtemelen söz konusu eserlerde sıhhat şartının gözetilmemesi, dolayısıyla da meçhul veya bidat ehlinde olduğu bilinen, zayıf ve yalancı çok sayıda mecruh râvinin nakillerinin bulunmasıyla ilgilidir. Bu durum aynı zamanda mezkûr kaynaklarda yer alan müşterek rivayetlerin tespit edilerek farklı sorular eşliğinde araştırılabileceğine de işaret etmektedir.

Bu çalışmada Ehl-i sünnet ve Şîa'nın hadis kaynaklarındaki müşterek rivayetler Küleynî'nin *el-Kâfî* adlı eserinin Usûl bölümünden hareketle tespit edilmiş, bunların isnad ve metinleri detaylı şekilde tetkik edilerek hadis tarihine dair birtakım değerlendirmeler yapılmıştır. Burada müşterek rivayetlerin, *el-Kâfî*'nin Furû bölümündeki fıkhi hadisler özelinde de incelenebileceğine de işaret edilmelidir. Yine bu rivayetler belirli bir konu ve dönem kaydı konarak Sünnî veya Şîî bir âlimin eseri özelinde de incelenebilir. Müşterek rivayetlerin farklı konu ya da eserler özelinde ele alındığı çeşitli çalışmaların, Sünnî ve özellikle de Şîî hadis tarihi hakkındaki mevcut bilgilere katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed el-Kissî (ö. 249/863), *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd* (thk. Ebû Abdullah Mustafa b. el-Adevî), I-II, Riyad: Dâru Belensiyye li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1423/2002.
- el-Âcurrî, Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah el-Bağdâdî (ö. 360/970), *eş-Şerîa* (thk. Abdullah b. Ömer b. Süleyman), I-V, Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1420/1999.
- Ahmed Ali, Ahmed Seyyid, *el-Ehâdîsü'l-müştereki fî şemâilî'n-Nebî beyne's-Sünne ve'l-İmâmiyye*, Kuveyt: Meberretü'l-Âl ve'l-Ashâb, 2016.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *Kitâbü Fezâilî's-sahâbe* (nşr. Vasıyyullah b. Muhammed Abbas), I-II, Suud: Câmî'atü Ümmi'l-Kurâ Merkezü'l-Buhûsi'l-İlmî ve İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, 1403/1983.
- , *Müsned* (nşr. Şuayb el-Arnâût v.dgr.), I-L, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998.
- , *Kitâbü'z-Zühd* (nşr. Muhammed Abdüsselâm Şâhîn), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Akdoğan, Mehmet Nur, *Şii Kaynaklara Göre Hz. Ömer*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2017.
- Akgün, Hüseyin, *Hadis Rivâyet Coğrafyası (Hicrî İlk 150 Yıl)*, İstanbul: İFAV 2019.
- Aksoy, Nesrin, *Şii-Sünnî Takrîb Çalışmaları* (yüksek lisans tezi, 2017), Isparta Üniversitesi SBE.
- Akyüz, Hüseyin, “‘Âlimler Peygamberlerin Varisleridir” Hadisinin İsnad Açısından Tenkid ve Tahlili”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, c. XI, sy. 22, s. 159-90.
- , “‘Âlimler Peygamberlerin Varisleridir” Hadisinin Yorum ve Metin Tenkidi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2013, c. VI, sy. 1, s. 121-42.
- el-Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halil b. Keykeldî (ö. 761/1359), *Kitâbü'l-Muhtelîtin* (thk. Fevzî Abdülmuttalib – Ali Abdülbâsit Mezîd), Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1417/1996.
- Ali b. Musa er-Rıza, *Sahîfetü'l-İmâm er-Rıza* (nşr. Muhammed Mehdi Necef), Meşhed: el-Mü'temerü'l-Âlemî li'l-İmâmî'r-Rızâ, 1406/1985.
- el-Âmilî, Muhammed b. el-Hasan b. Ali el-Hürr el-Âmilî el-Meşgarî (ö. 1104/1693), *el-İkâz mine'l-hec'a bi'l-burhâni ale'r-rec'a* (nşr. Hâşim er-Resûlî v.dgr.), Tahran: İntişârâtü Nevîd, 1414/1983.
- , *Tafsîlû vesâilî's-Şîa ilâ tahsîli mesâilî's-şerîa*, Kum: Mektebetü Ehli'l-beyt, 1419/1988.
- , *Hidâyetü'l-ümme ve ilâ ahkâmî'l-eimme* (nşr. Kısmü'l-Hadîs fî Mecma'i'l-Buhûsi'l-İslâmî), I-VIII, Meşhed: Mecma'u'l-Buhûsi'l-İslâmî, 1424/1993.
- , *er-Ricâl* (thk. Ali el-Fâzılî), Kum: Dâru'l-Hadîs li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1427/1996.
- , *el-Füsûlû'l-mühimme fî usûlî'l-eimme* (thk. Muhammed b. Muhammed el-Hüseyin el-Kâinî), I-III, Kum: Müessesetü Me'ârifî İmam er-Rıza, 1428/1997.
- Arı, Mehmet Salih, *İmâmiyye Şîası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011.

- Arıkan, Adem, “Şiîlerin Takrîbi ve Suûdilerin Teklifi”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 2013, c. VI, sy. 2, s. 275-92.
- Asatryan, Mushegh, “Bankers and Politics: The Network of Shi‘i Moneychangers in Eight-Ninth Century Kufa and Their Role in the Shi‘i Community”, *Journal of Persianate Studies*, 2014, sy. 7, s. 1-21.
- Aslan, Muhammet İkbâl, “Şia Hadis Tarihi Adlı Eser Üzerine”, *Darulfunun İlahiyat*, 2019, c. XV, sy. 1, s. 263-76.
- el-Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musa (ö. 855/1451), *Megâni’l-ahyâr fî şerhi esâmî ricâli Me‘âni’l-âsâr* (nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail), I-III, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1392/1971.
- el-Ayyâşî, Ebû’n-Nadr Muhammed b. Mes‘ûd b. Muhammed es-Sülemî es-Semerkandî (ö. 320/932), *Tefsîru’l-Ayyâşî* (nşr. Hâşim er-Resûlî), I-II, Tahran: Mektebetü’l-İlmiyye, 1381/1960.
- Azîzî, Hüseyin –Perviz Rüstekâr –Yusuf Beyât, *er-Ruvâtü’l-müşterekûn beyne’s-sünne ve’s-şîa*, Tahran: el-Mecma‘u’l-Âlemî li’t-Takrîb Beyne’l-Mezâhibi’l-İslâmiyye, 2009.
- el-Bahrânî, Seyyid Hâşim b. Süleyman (ö. 1107/1695), *el-Burhân fî Tefsîri’l-Kur‘ân*, I-V, Kum: Müessesetü’l-Bi’sse, 1426/1995.
- el-Bahrânî, Abdullah b. Nurullah el-İsfahânî (ö. 12./18. asır), *Avâlimü’l-ulûm ve’l-ma‘ârif ve’l-ahvâl mine’l-âyâtî ve’l-ahbâri ve’l-akvâl* (nşr. Muhammed el-Bâkır Muvahhid el-İsfahânî), Kum: Müessesetü’l-İmâm el-Mehdî, 1192.
- el-Basrî, Ahmed b. Abdurrıza el-Basrî (ö. 1086/1676), *Fâiku’l-makâl fî’l-hadis ve’r-ricâl* (thk. Gulâm el-Hüseyin Kayseriyyehâ), Kum: Dâru’l-Hadîs, 1422/1999.
- Bassam Murtaza, Seyyid Bassam Murtaza, *Zübdetü’l-makâl min Mu‘cemi’r-ricâl*, I-II, Beyrut: Dâru’l-Mahacceti’l-Beyzâ, 1426/2005.
- Bayhom-Daou, Tamima, “The Imam’s Knowledge and The Quran According to al-Fadl b. Shâdhân al-Nisâbüri (d. 260 A.H./874 A.D.)”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 2001, c. LXIV, sy. 2, s. 188-207.
- el-Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes‘ûd b. Muhammed el-Ferrâ (ö. 516/1122), *Şerhu’s-sünne* (thk. Şuayb el-Arnaût – Muhammed Züheyr eş-Şâviş), I-XVI, Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1403/1983.
- el-Berkî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Hâlid (ö. 274/887), *Ricâlü’l-Berkî* (nşr. Haydar Muhammed Ali el-Bağdâdî), Kum: Müessesetü’l-İmâm Sâdık, 1391/1970.
- , *Kitâbü’l-Mehâsin*, Kum: Dâru’l-Kütübi’l-İslâmiyye, 1372/1951.
- el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (ö. 458/1066), *el-Âdâb* (thk. Ebû Abdullah es-Saîd el-Mendûh), Beyrut: Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, 1408/1988.
- , *Kitâbü’l-Esmâ ve’s-sıfât* (thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî), I-II, y.y.: Mektebetü’s-Sevâdî li’t-Tevzî‘, 1412/1991.

- , *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* (thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), I-XV, Karaçi: Câmi'atü'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, 1412/1991.
- , *Şuabü'l-îmân* (thk. Abdülalî Abdülhamid Hâmid), I-XIV, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1423/2003.
- , *es-Sünenü'l-kübrâ* (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003.
- , *Kitâbü'l-Kazâ ve'l-kader* (thk. Muhammed Abdullah Âlü Âmir), Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1426/2005.
- , *ed-De'avâtü'l-kebîr*, I-II, Kuveyt: Gırâs li'n-Neşri ve't-Tevzî' ve'd-Di'âye ve'l-İ'lân, 1429/2009.
- , *el-Medhal ilâ Süneni'l-Kübrâ* (thk. Muhammed Ziyâürrahman el-A'zamî), Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.y.
- Besyûnî, Amr, *el-Ehâdisü'l-müştereke beyne ehli's-sünne ve'l-imâmiyye fî ahkâmi'd-defn ve'l-kubûr*, Kuveyt: Meberretü'l-Âl ve'l-Ashâb, 2020.
- el-Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik el-Basrî (ö. 292/905), *el-Bahru'z-zehhâr el-ma'rûf bi-Müsnedi'l-Bezzâr* (thk. Mahfûzu'r-rahmân Zeynüllah), I-XX, Medine: Mektebetü'l-Ilûm ve'l-Hikem, 1409/1988.
- Bozan, Metin, *İmâmiyye Şîası'nın Oluşumu Masum On İki İmam Anlayışının Ortaya Çıkışı*, Ankara: İSAM Yayınları, 2018.
- Bozkurt, Üsâme, *Hicrî 4. Asırda Ehl-i Hadis Arasındaki Tartışmalar* (doktora tezi, 2022), Dicle Üniversitesi SBE.
- Brown, Jonathan, “Şîa'da Hadis”, *Şîa'nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler* (der. ve trc. M. Macit Karagözoğlu – M. Enes Topgül), İstanbul: Klasik Yayınları, 2015, s. 11-39.
- Buckley, Ron P., “Şîi Hadislerin Kaynağı Olarak Cafer es-Sâdık”, *Şîa'nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler* (der. ve trc. M. Macit Karagözoğlu – M. Enes Topgül), İstanbul: Klasik Yayınları, 2015, s. 41-65.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fî (ö. 256/870), *el-Edebü'l-müfred* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1409/1989.
- , *Kitâbü't-Târîhi'l-kebîr* (nşr. Muhammed Abdülmüid Han), I-XII, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.
- el-Burûcirdî, Hacı Aga Hüseyin et-Tabatabâî (ö. 1961), *Câmi'u'l-ehâdisi's-Şîa*, I-XXXI, Tahran: Matbaatü Ferheng-i Sebz, 1380/1960.
- Bulut, Halil İbrahim, *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Büyükkara, Mehmet Ali, “The Schism in The Party of Musa al-Kâzım and The Emergence of The Wâqifa”, *Arabica*, 2000, sy. 48, s. 78-99.
- , “İmamiyye Şîa'sının Hadis Usulünde ‘Mezhebi Bozuk’ Raviler (I): Metodolojik Değerlendirmeler”, *İslâmî Araştırmalar*, 2004, sy. 3, s. 201-15.

- , “İmamiyye Şia’sının Hadis Usulünde ‘Mezhebi Bozuk’ Raviler (II): Örneklerle Mezhebi Bozuk Rical Rivayetlerinin Değeri”, *İslâmî Araştırmalar*, 2004, sy. 4, s. 354-68.
- , *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet: Musa Kazım ve Ali Rıza Dönemi Şiiliği ve Abbasiler*, İstanbul: İFAV, 2010.
- el-Cüzcânî, Ebû İshak İbrahim b. Yakub b. İshak (ö. 259/873), *Ahvâlü’r-ricâl* (thk. Seyyid Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî), I-II, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, t.y.
- ed-Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman (ö. 444/1053), *es-Sünenü’l-vâride fi’l-fiten ve gavâlihâ ve’s-sâ’a ve eşrâtihâ* (thk. Rıdâullah b. Muhammed İdris el-Mübârekfûrî), I-III, Riyâd: Dâru’l-Âsime, 1416/1995.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl ed-Dârimî (ö. 255/869), *Müsnedü’l-Dârimî el-ma’rûf bi-Süneni’l-Dârimî* (thk. Hüseyin Esed ed-Dârânî), I-IV, Suud: Dâru’l-Muğnî, 1412/2000.
- ed-Dârekutnî, Ebû’l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995), *ed-Duaqâ ve’l-metrûkûn* (thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir), Riyâd: Mektebetü’l-Me’ârif, 1404/1984.
- , *el-İlelü’l-vâride fi’l-ehâdisi’n-nebeviyye* (thk. Mahfûzurrahman Zeynullah es-Selefi), I-XI, Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985.
- , *el-Mu’telif ve’l-muhtelif* (thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir), I-V, Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1406/1986.
- , *Kitâbü’r-Ru’ye* (thk. Ahmed Fahrî er-Rifâî – İbrahim Muhammed el-Alî), Ürdün: Mektebetü’l-Menâr, 1411/1990.
- , *Suâlâtü’s-Sülemî li’l-Dârekutnî* (nşr. Sa’d b. Abdullah el-Humeyd – Hâlid b. Abdurrahman el-Cüreşî), Riyad: Mektebetü’l-Melik, 1427/2007.
- Dann, Michael, *Contested Boundaries: The Reception of Shî’ite Narrators in the Sunnî Hadith Tradition* (doktora tezi, 2015), Princeton University.
- , “Can Different Questions Yield the Same Answers”, *Modern Hadith Studies Continuing Debates and New Approaches* (ed. Belal Abu-Alabbas, Michael Dann, Christopher Melchert), s. 192-214.
- ed-Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed (ö. 946/1540), *Tabakâtü’l-müfessirîn*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, t.y.
- Demirci, Hatice, *Hicrî İkinci Asırda Yemen’de Hadis* (yüksek lisans tezi, 2021), Marmara Üniversitesi SBE.
- ed-Deylemî, Hasan b. Ebi’l-Hasan, *A’lâmü’l-dîn fi sıfâtî’l-mü’minîn* (thk. Müessesetü Âli’l-Beyt li-İhyâi’t-Türâs), Beyrut: Müessesetü Âli’l-Beyt li-İhyâi’t-Türâs, 1426/2015.
- ed-Dineverî, Ebû Bekir Ahmed b. Mervân b. Muhammed (ö. 333/944), *el-Mücâlese ve cevâhiru’l-ilm* (nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Süleyman), I-X, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1419/1998.
- Duman, Ayşe Nur, “Şia Hadis Tarihi Adlı Kitabın Muhteva ve Metot Analizi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2019, sy. 57, s. 85-101.

- , "Hadis Alanındaki Takrîbü'l-Mezâhib Literatürünün Değerlendirilmesi", *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi*, 2022, c. II, sy. 1, 87-115.
- ed-Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd (ö. 310/923), *el-Künâ ve'l-esmâ* (thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî), I-III, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1421/2000.
- Dündar, Abdulhamit, 4./10. Yüzyılda Bağdat (Topografya, Toplumsal Yapı, Gündelik Hayat) (doktora tezi, 2019), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi SBE.
- Ebû Avâne, Yakub b. İshak b. İbrahim el-İsferâyînî (ö. 316/929), *Müsnedü Ebî Avâne* (thk. Eymen b. Ârif ed-Dımaşkî), I-V, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1419/1998.
- Ebû Bekir eş-Şâfiî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh b. İbrahim el-Bezzâz eş-Şâfiî el-Bağdâdî (ö. 354/965), *Kitâbü'l-Fevâid* (thk. Hilmi Kâmil Esad Abdülhâdî), Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1417/1997.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *Suâlatü Ebî Ubeyd el-Âcurrî Ebâ Davud es-Sicistânî fî'l-cerh ve't-ta'dîl* (thk. Muhammed Ali Kâsım el-Ömerî), Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1399/1979.
- , *Kitâbü'z-Zühd* (thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim b. Muhammed, Ebû Bilal Gânim b. Abbas), Kahire: Dâru'l-Mişkât, 1414/1993.
- , *Sünenü Ebî Davud* (thk. Şuayb el-Arnaût), I-VII, Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. İshak el-İsfahânî (ö. 430/1038), *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe* (thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1415/1994.
- , *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, I-XI, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416/1996.
- , *el-Müsnedü'l-müstahrec alâ Sahîhi'l-İmâm Müslim* (thk. Muhammed Hasan Muhammed eş-Şâfiî), I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- , *Ma'rifetü's-sahâbe* (thk. Âdil b. Yusuf el-Azzâzî), I-VII, Riyad: Dâru'l-Vatan, 1419/1998.
- , *Mevsûatü't-tıbbi'n-nebevî* (thk. Mustafa Hıdır Dönmez et-Türkî) I-II, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1427/2006.
- , *Fezâilü'l-hulefâi'l-erba'a ve gayrihim* (thk. Sâlih b. Muhammed el-Ukayl), Medine: Dâru'l-Buhârî li'n-Neşri ve't-Tevzî', t.y.
- Ebû Tâhir el-Muhallîs, Muhammed b. Abdurrahman b. el-Abbas el-Bağdâdî (ö. 393/1002), *el-Muhallisiyyât ve eczâün uhrâ li-Ebî Tâhir el-Muhallîs* (thk. Nebîl Sa'düddîn Cerrâr), Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1429/1988.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö. 224/838), *Kitâbü'l-İmân ve meâlimuhu ve sünenühu ve's-tikmâluhu ve derecâtuhu* (thk. Muhammed Nâsırüddîn el-Elbânî), Riyad: Mektebetü'l-Maârif li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1421/2000.
- Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798), *Kitâbü'l-Âsâr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

- Ebü'l-Fazl el-Bağdâdî, Ubeydullah b. Abdurrahman b. Muhammed el-Avfî ez-Zührî (ö. 381/991), *Hadîsü'z-Zührî* (thk. Hasan b. Muhammed b. Ali el-Belût), Riyâd: Edvâ's-Selef, 1418/1998.
- Efendioğlu, Mehmet, "Sahâbe Hukûku ve Ashâba Saygısızlığın Dînî Hükümü", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2010, c. VIII, sy. 1, s. 7-32.
- , *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, İstanbul 2011.
- el-Emînî, Seyyid Muhsin, *el-Ehâdisü'l-kudsîyyetü'l-müştereke beyne's-sünne ve's-şîa*, Tahran: el-Mecma'u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 2005.
- el-Emînî, Allâme Şeyh Abdülhüseyin, "Dinin Kemâli ve Gadîr-i Hum Olayı", *Misbah: İslâmî Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 2017, c. VI, sy. 13, s. 127-62.
- Eren, Mehmet, "Muhammed Ebû Zehre'nin Küleynî'ye Yönelik Eleştirileri", *Marife: Sini Araştırmalar Dergisi*, 2008, c. XIII, sy. 3, s. 367-401.
- , *Şîa'da Hadis Ricâlî İlmi Kaynakları ve Konuları*, Konya: Adal Ofset, 2010.
- el-Erdebîlî, Muhammed b. Ali el-Harâirî (ö. 1101/1689), *Câmi'u'r-ruvât ve izâhâtü'l-iştibâhât ani'l-turuk ve'l-isnâd*, I-II, Kum: Mektebetü Âyetullahi'l-Uzmâ el-Mar'aşî, 1403/1985.
- Ess, Joseph van Ess, *Theology and Society in the Second and Third Centuries of the Hijra A History of Religious Thought in Early Islam* (trc. John O'Kane), I-IV, Leiden: Brill, 2017.
- Esedrem, Hâfiz, *el-Ehâdisü'l-müştereke beyne ehli's-sünne ve'l-imâmiyye fî hukûki'l-müslim*, Kuveyt: Meberretü'l-Âl ve'l-Ashâb, 2015.
- , *el-Ehâdisü'l-müştereke beyne ehli's-sünne ve'l-imâmiyye fî'l-emkineti'l-mukaddese ve'l-ezmineti'l-mübâreke*, Kuveyt: Meberretü'l-Âl ve'l-Ashâb, 2020.
- Esedî, Muhammed Ali, *Câmi'u'l-beyân fî'l-ehâdisi'l-müştereke havle'l-Kur'an*, Tahran: el-Mecma'u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 2005.
- el-Esterâbâdî, Mîrzâ Muhammed b. Ali (ö. 1028/1918), *Menhecü'l-makâl fî tahkîki ahvâli'r-ricâl*, I-VII, Kum: Müessesetü Âli'l-Beyt li-İhyâi't-Türâs, 1421/2001.
- el-Eşterî, Hüseyin b. Verrâm b. Ebî Firâs (ö. 605/1209), *Tenbîhü'l-havâtır ve nüzhetü'n-nevâzır*, Kum: Mektebetü'l-Fakîh, 1409/1989.
- el-Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdullah b. Ahmed (ö. 250/865), *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr* (thk. Rüşdî es-Sâlih Melhese), I-II, Beyrut: Dâru'l-Endelüs li't-Tıbbâ ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 1403/1983.
- el-Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak (ö. 278/891 [?]), *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehri ve hadîsihi* (thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Düheys), I-VI, Beyrut: Dâru Hıdır, 1414/1994.
- Fatal en-Nîsâbü'rî, Muhammed b. Ahmed (ö. 507/1114), *Ravzatü'l-vâizîn*, Kum: Menşûrâtü Rıdâ, 1416/1996.
- Ferâhânî, Ali Rıza, *el-Ed'iyetü'l-me'sûratü'l-müştereke*, Tahran: el-Mecma'u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 2006.
- Fercâmî, A'zam, "Şinâsâ-yi Yek Râvi-yi Müşterek: Berresî Ricâlî Giyâs b. İbrahim ve Hudûr-i U der Sened-i Ehâdis-i Şîa ve Ehl-i Sünnet", *Ulûm-i Hadîs*, 2006, sy. 40, s. 81-94.

- el-Fesevî, Ebû Yusuf Yakub b. Süfyân b. Cüvvân (ö. 277/890), *Kitâbü'l-Ma'rife ve't-Târih* (nşr. Ekrem Ziya el-Ömerî), I-IV, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1410/1990.
- Feyz-i Kâşânî, Molla Muhsin Muhammed b. Murtaza (ö. 1090/1679), *Kitâbü'l-Vâfi*, I-XVI, İsfahan: Mektebetü'l-İmam Emîri'l-Mü'minîn Ali (a.s.), 1409/1988.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi, "Gadîr-i Hum", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 279-80.
- , "Şiiliġin Doġuşu ve Gelişmesi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu (Tebliğler ve Müzakereler)*, İstanbul, 1993.
- Gül, Recep Emin, *Şia Tefsirlerinde Hadis Kullanımı*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.
- Günaydın, Tuġçe, "Küleynî'nin Kâfi İsimli Eserinin Kitabı't-Tevhid'indeki Rivayetlerin Sünnî Kaynaklarla Karşılaştırılması" *Temel İslam Bilimleri Araştırmaları* (içerisinde), İstanbul 2018.
- Habibov, Aslan, *İlk Dönem Şii Tefsir Anlayışı* (doktora tezi, 2007), Ankara Üniversitesi SBE.
- Haider, Najam, *The Origins of The Shî'a: Identity, Ritual, and Sacred Space in Eighth-Century Kūfah*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014), *Suâlâtü Mes'ûd b. Ali es-Siczi me'a es'ileti'l-Baġdâdiyyîn an ahvâli'r-ruvât li'l-İmâmî'l-Hâfız Ebî Abdillâh Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbü'rî* (thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988.
- , *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ), I-V, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- el-Halîlî, Ebû Ya'lâ Halil b. Abdullah b. Ahmed el-Kazvînî (ö. 446/1055), *Kitâbü'l-İrşâd fî ma'rifeti ulemâi'l-hadîs* (thk. Muhammed Saîd b. Ömer İdris), Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1410/1989.
- el-Hallâl, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Harun (ö. 311/923), *es-Sünne* (thk. Atrıyye ez-Zehrânî), Riyâd: Dâru'r-Râye, 1410/1989.
- Hâmeney, Âyetullah Ali, *el-Usûlü'l-erba'a fî ilmi'r-ricâl* (trc. Mâcid Garbâvî), Beyrut: Dâru's-Sekaleyn, 1415/1994.
- el-Harâitî, Ebû Bekir Muhammed b. Cafer b. Muhammed es-Sâmerrî (ö. 327/939), *el-Müntekâ min Kitâbi Mekârimi'l-ahlâk ve me'âlîhâ ve mahmûdi tarîkihâ* (thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Gazve Büdeyr), Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.
- , *Mesâviü'l-ahlâk ve mezmûmuhâ* (thk. Mustafa b. Ebü'n-Nasr eş-Şelbî), Cidde: Mektebetü's-Sevâdî li't-Tevzî', 1412/1992.
- , *Mekârimü'l-ahlâk ve me'âlîhâ ve mahmûdi tarâikihâ* (thk. Eymen Abdülcâbir el-Buhayrî), Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 1419/1999.
- el-Harrânî, Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. el-Hüseyn b. Şu'be (ö. 4./10. asır), *Tühafü'l-ukûl an Âli'r-Resûl* (thk. Ali Ekber el-Gıfârî), Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1984.
- Hasan es-Sadr, Âyetullah es-Seyyid el-Âmilî el-Kâzımî (ö. 1933), *Nihâyetü'd-dirâye fî şerhi'r-risâleti'l-mevsûmeti bi'l-Vecîze li'l-Behâi* (thk. Mâcid Garbâvî), Kum: Neşrü'l-Meşâr, t.y.

- Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *Târîhu medîneti's-selâm ve ahhâru muhaddisîha ve zikru kuttânîha'l-ulemâi min gayri ehlihâ ve vâridîhâ*, I-XVII, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001.
- , *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî* (nşr. Mahmud Tahhân), I-II, Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1403/1983.
- Hatiboğlu, İbrahim, "Süfyan b. Uyeyne", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 28-9.
- , "Ma'mer b. Râşid", *DİA*, Ankara 2013, XXVII, 552-4.
- Hakîm, Seyyid Muhammed Hasan, "Vâkâvî Mutûn-i Müşterek Hadîsî der Menâbi-i Ferîkayn", *Ulûmu'l-hadîs*, 2012, sy. 62, s. 198-219.
- Hakyemez, Cemil, "Nasıl Bir Sünnî-Şîî Birlikteliği", *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 2012, sy. 25, s. 70-80.
- , "Sünnî-Şîî İlişkilerinde Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *İç Tehdit ve Riskler Işığında İslam Dünyasının Geleceği* (haz. Ahmet Emin Dağ), İstanbul: İNSAMER, 2016.
- , "Mezhepleri Yakınlaştırma (Takrîbü'l-Mezâhib) Çalışmalarının Değerlendirilmesi", *Journal of Islamic Research*, 2018, c. XXIX, sy. 2, s. 288-309.
- Hayes, Edmund, *Agents of the Hidden Imam Forging Twelver Shi'ism 850-950 CE*, Cambridge: Cambridge University Press, 2022.
- el-Heysemî, Ebû'l-Hasan Nûruddîn Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman (ö. 807/1405), *Buğyetü'l-bâhis an zevâidi Müsnedi'l-Hâris* (thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkerî), I-II, Medine: Mektebetü'l-Arabiyyeti's-Suûdî, 1992.
- , *Maksadü'l-alî fî zevâidi Ebî Ya'lâ el-Mevsilî* (thk. Seyyid Kesrevî Hasan), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- , *Mevâridü'z-zam'ân ilâ zevâidi İbn Hibbân* (thk. Muhammed Abdürrezzak Hamza), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- el-Hillî, Seyyid Hüseyin b. Kemâluddîn Ebrâz el-Hüseyinî (ö. 11./17. asır), *Zübdetü'l-akvâl fî hulâsati'r-ricâl* (thk. Müctebâ es-Suhufî) Kum: Dâru'l-Hadîs, 1428/2008.
- Hodgson, Marshall G. S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni* (trc. Berkay Ersöz), I-III, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2020.
- , "How Did the Early Shī'a Become Sectarian" *Shī'ism* (ed. Etan Kohlberg), London-New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2016.
- Hûî, Âyetullah Ebû'l-Kâsım b. Ali Ekber b. Hâşim el-Müsevî (ö. 1992), *Mu'cemü ricâli'l-hadîs ve tafdîlü tabakâti'r-ruvât* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XXIV, Necef: Müessesetü'l-Hûî el-İslâmî, t.y.
- el-Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. Zühayr b. İsa el-Kureşî (ö. 219/834), *Müsned* (nşr. Hasan Esed ed-Dârânî), I-II, Dimaşk: Dâru's-Sekâ, 1416/1996.
- Hüseyin er-Râdî, Şeyh Allâme Abdullah, *Târîhu ilmi'r-ricâl ve ehemmiyyetü Ricâli'n-Necâşî*, Beyrut: Müessesetü'l-Belâğ, 1421/2001.

- Hüseyin b. Saîd, el-Ehvâzî (ö. 3./9. asrın ilk yarısı), *Kitâbü'z-Zühd* (nşr. Celâlüddîn Ali es-Sağîr), Beyrut: Dâru'l-A'râf li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1413/1993.
- , *Kitâbü'l-Mü'min*, Beyrut: Dâru'l-Mürtezâ, t.y.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdullah el-Cürcânî (ö. 365/976), *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl* (nşr. Mâzin es-Sirsâvî [?]), I-X, Mektebetü'r-Rüşd, 1433/2012.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yusuf b. Abdullah en-Nemerî (ö. 463/1071), *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb* (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), I-IV, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412/ 1992.
- , *Câmi'ü beyânî'l-ilim* (thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyri), I-II, Suud: Dâru İbni'l-Cevzî, 1414/1994.
- İbn Arrâk, Ebü'l-Hasan Nûruddîn Ali b. Muhammed b. Ali el-Kinânî ed-Dımaşkî, *Tenzîhü's-şerîati'l-merfû'a ani'l-ahbâri's-şen'ati'l-mevdû'a* (thk. Abdülvehhâb Abdüllatif – Abdullah Muhammed es-Siddîk), I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1401/1981.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasan b. Hibetullah eş-Şâfî (ö. 571/1176), *Târîhu medîneti Dımaşk* (thk. Muhibbüddîn Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrî), I-LXXX, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1418/1998.
- , *Mu'cemü's-şüyüh* (thk. Vefâ Takiyyüddîn), I-III, Dımaşk: Dâru'l-Beşâir, 1421/2001.
- İbn Batta, Ebû Abdullah Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed el-Ukberî (ö. 387/997), *el-İbânetü'l-kübrâ* (thk. Rıza Mu'tî v.dgr.), I-IX, Riyâd: Dâru'r-Râye, t.y.
- İbn Bişrân, Abdülmelik b. Muhammed b. Abdullah b. Bişrân (ö. 430/1039), *el-Emâlî* (nşr. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yusuf el-Azâzî), I-II, Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997.
- İbn Davud, Takiyyüddîn Hasan b. Ali b. Davud el-Hillî (ö. 707/1300'den sonra), *Kitâbü'r-Ricâl* (thk. Muhammed Sâdık Âlû Bahri'l-Ulûm), Necef: Menşûrâtü'r-Rızâ, 1393/1972.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî (ö. 287/900), *Kitâbü's-Sünne* (nşr. Muhammed Nâsırüddîn el-Elbânî), el-Mektebetü'l-İslâmî, 1400/1980.
- , *el-Âhâd ve'l-mesânî* (thk. Bâsım Faysal Ahmed Cevâbire), I-IV, Riyad: Dâru'r-Râye, 1411/1991.
- İbn Ebî Cumhur, Muhammed b. Zeynüddîn, *Avâli'l-le'âli'l-azîziyye fî'l-ehâdîsi'd-dîniyye* (nşr. Müctebâ el-İrâkî), I-IV, Kum: İntişârâtü Seyyidi's-Şühedâ, 1404/1984.
- İbn Ebi'd-Dünya, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî (ö. 281/894), *Kitâbü'z-Zühd*, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1420/1999.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris (ö. 327/938), *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1373/1953.
- , *Kitâbü'l-İlel* (nşr. Saîd b. Abdullah el-Humeyyid – Hâlid b. Abdurrahman el-Cüreysî), Riyâd: y.y., 1427/2006.
- İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekir Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî (ö. 279/892-93), *et-Târîhu'l-kebîr el-ma'rûf bi-Târîhi İbn Ebî Hayseme* (thk. Salâh b. Fethî Helel), I-IV, Kahire: Fârûku'l-Hadîse li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1424/2004.

- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849), *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsâr* (nşr. Kemal Yusuf el-Hût), I-VII, Beyrut: Dâru't-Tâc, 1409/1989.
- , *Müsnedü İbni Ebî Şeybe* (thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yusuf el-Gazâvî), I-II, Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1418/1997.
- , *Kitâbü'l-Edeb* (thk. Muhammed Rıza el-Kahvecî), Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1420/1999.
- İbn Ebî Ya'lâ, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Bağdâdî (ö. 526/1131), *Tabakâtü'l-Hanâbile* (thk. Muhammed Hâmid el-Fikî), I-II, Kahire: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1371/1952.
- İbn Fahd el-Hillî, Ahmed b. Fahd (ö. 841/1438), *İddetü'd-dâ'î ve necâhu's-sâ'î* (thk. Ahmed el-Muvahhidî el-Kummî), Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, 1406/1986.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XII, Haydarâbâd: Matbaatü Meclisi Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyyeti'l-Kâine, 1325/1908.
- , *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe* (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavvaz), I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.
- , *Lisânü'l-Mizân* (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), I-X, Beyrut: Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- , *Takrîbü't-Tehzîb* (nşr. Ebu'l-Eşbâl Sağîr Ahmed Şâgîf el-Bâkistânî), Riyâd: Dâru'l-Âsime li'n-neşri ve't-tevzî', 1421/2004.
- , *Tebîrü'l-müntebih bi'tahrîril-müştebih* (thk. Muhammed Ali en-Neccâr), I-IV, Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Bermekî el-İrbilî (ö. 681/1281), *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zemân* (thk. İhsan Abbas), I-VIII, Beyrut: Dâru Sâdır, 1398/1978.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965), *Kitâbü's-Sikât* (thk. Muhammed Abdülmuid Hân), I-X, Haydarâdâb: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- , *el-İhsân fi'takrîbi Sahîhi İbn Hibbân* (thk. Şuayb el-Arnaût), I-XVIII, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.
- , *Meşâhîrü ulemâi'l-emsâr* (nşr. Mecdî b. Mansur b. Seyyid eş-Şûrâ), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995.
- , *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn* (thk. Hamdi Abdülmecîd es-Selefî), I-II, Riyad: Dâru's-Sumay'î li'n-neşri ve't-tevzî', 1420/2000.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. Bekir b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbü'rî (ö. 311/924), *Kitâbü't-Tevhîd ve isbâtü sıfâtî'r-rabbi azze ve celle* (thk. Abdülaziz b. İbrahim eş-Şehvân), Riyad: Dâru'r-Rüşd, 1408/1998.

- , *Sahîhu İbn Huzeyme* (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), I-IV, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, t.y.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *et-Tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dîl ve ma'rifetü's-sikât ve'd-duafâ ve'l-mecâhil* (thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim en-Nu'mân), Semnuf: Mektebetü İbn Abbas, 1432/2011.
- , *el-Bidâye ve'n-nihâye* (thk. Ali Şîrî), I-XIV, y.y.: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1408/1988.
- İbn Kutluboğa, Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa es-Sedûnî el-Cemâlî el-Mısırî, *es-Sikât mimmen lem yaka' fi'l-Kütübi's-Sitte* (Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân), I-IX, San'â: Merkezü'n-Nu'mân li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye ve Tahkîki't-Türâs ve't-Terceme, 1431/2011.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (ö. 276/889), *el-Ma'ârif* (thk. Servet Ukkâşe), Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1389/1969.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö. 273/887), *Sünenü İbn Mâce* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-II, Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1395/1975.
- İbn Mende, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak el-İsfahânî (ö. 395/1005), *el-İmân* (thk. Ali Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî), I-II, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1406/1986.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd ez-Zührî (ö. 230/845), *Kitâbü't-Tabakâtî'l-kebîr* (nşr. Ali Muhammed Ömer), I-XI, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1421/2001.
- İbn Sem'un el-Vâiz, Ebû'l-Hasan Muhammed b. Ahmed b. İsmail el-Bağdâdî (ö. 287/997), *Emâlî İbn Sem'un* (thk. Âmir Hasan Sabrî), Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî (ö. 385/996), *Târîhu esmâi's-sikât* (thk. Subhî es-Sâmârrâî), Kuveyt: ed-Dâru's-Selefiyye, 1404/1984.
- , *Şerhu mezâhibi ehli's-sünne ve ma'rifeti şerâi'i'd-dîni ve't-temessüki bi's-süneni* (thk. Âdil b. Muhammed), Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1415/1995.
- İbn Şehîd-i Sâni, *Münteka'l-cümân fi'l-ehâdisi's-sihâh ve'l-hisân* (thk. Ali Ekber Gaffârî), I-III, Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1983.
- , *et-Terğîb fi fezâili'l-a'mâl ve sevâbü zâlike* (thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004.
- İbn Vaddâh, Muhammed b. Vaddâh el-Kurtubî (ö. 287/900), *el-Bida' ve'n-nehyü anhâ* (thk. Amr b. Abdülmün'im b. Süleym), Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1416/2012.
- İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb el-Fihri el-Mısırî (ö. 197/813), *el-Câmi' fi'l-hadîs* (thk. Mustafa Hasan Hüseyin Ebû'l-Hayr), Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1416/1995.
- İbnü'l-A'râbî, Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed el-A'râbî (ö. 342/952), *Mu'cemü İbni'l-A'râbî* (thk. Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseyinî), I-III, Suud: Dâru İbni'l-Cevzî, 1418/1997.
- İbnü'l-Ca'd, Ebû'l-Hasan Ali b. Ca'd el-Cevherî (ö. 230/845), *Müsnedü İbni'l-Ca'd* (thk. Abdülmehdî b. Aldülkâdir b. Abdülhâdî), Kuveyt: Mektebetü'l-Felâh, 1406/1985.

- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali (ö. 597/1201), *el-Mevzûât* (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), I-III, Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1386/1966.
- , *Kitâbü'd-Duafâ ve'l-metrûkîn* (thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî), I-III, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.
- , *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-a'lâm* (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ – Mustafa Abdülkâdir Atâ), I-XIX, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.
- , *Menâkibü'l-İmam Ahmed* (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Kahire: Dâru Hicr, 1409/2001.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ali b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* (thk. Ali Muhammed Muavviz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- İbnü'l-Ferrâ, Ebü'l-Kâsım el-Hanbelî (ö. 580/1185), *Tecrîdü'l-esmâ ve'l-künâ el-Mezkûra fî Kitâbi'l-Müttefik ve'l-müfterik li'l-Hatîb el-Bağdâdî* (thk. Şâvî b. Muhammed b. Sâlim Âlû Numan), Kâhire: Mektebetü İbn Abbas, 1432/2011.
- İbnü'l-Gadâirî, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. el-Hüseyin (ö. 5/11. asır), *Ricâl* (thk. Muhammed Rıza el-Hüseyinî el-Celâlî), Kum: Dâru'l-Hadîs, 1422/2001.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî ed-Dimaşkî (ö. 1089/1679), *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb* (thk. Abdülkâdir el-Arnâût ve Mahmûd el-Arnâût), I-X, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986.
- İbnü'l-Mukrî, Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim el-İsfahânî (ö. 381/991), *el-Mu'cem* (thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Sa'd), Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1419/1998.
- İbnü'l-Mutahhar, Cemâlüddîn Hasan b. Yusuf el-Hillî (ö. 726/325), *Hulâsâtü'l-akvâl fî ma'rifeti'r-ricâl* (thk. Cevâd el-Kayyûmî), Kum: Neşru'l-Fekâhe, 1388/1964.
- , *Nehcü'l-hak ve keşfü's-sıdk*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Lübnânî, 1406/1982.
- İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdurrahman Abdullah b. el-Mübârek el-Hanzalî el-Mervezî (ö. 181/797), *Kitâbü'z-Zühd* (thk. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- İbnü's-Sünnî, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed (ö. 364/974), *Amelü'l-yevm ve'l-leyle* (thk. Ebû Muhammed b. Sâlim es-Selefî), Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1409/1988.
- İclî, Ebü'l-Hasan Ahmed b. Abdullah (ö. 261/875), *Târîhu's-sikât* (thk. Abdülmu'tî Kal'acî), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1984.
- İlhan, Avni, "Gaybet, *DÎA*, İstanbul 1996, XIII, 410-2.
- , "Şeyh Müfid", *DÎA*, Ankara 2020, XXXI, 500-2.
- İshak b. Râhûye, Ebû Yakub İshak b. İbrahim et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî (ö. 238/853), *Müsnedü İshak b. Râhûye* (thk. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî), Medine: Mektebetü'l-İmâm, 1412/1991.
- el-İskâfî, Ebû Ali Muhammed b. Hemmâm (ö. 336/947), *Kitâbü't-Temhîs*, Kum: Medresetü'l-İmâm el-Mehdî, 1403/1983.

- el-İrbilî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsa b. Ebi'l-Feth (ö. 692/1292), *Keşfü'l-ğumme fî ma'rifeti'l-eimme* (nşr. Hâşim er-Resûlî), I-II, Tebriz: Mektebetü Benî Hâşim, 1382/1961.
- Jassim, M. Hussain, *The Occultation of The Twelfth Imam*, Cambridge: The Muhammadi Trust, 1982.
- el-Ka'bi, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed el-Belhî (ö. 319/931), *Kabûlü'l-ahbâr ve ma'rifetü'r-ricâl* (thk. Ebû Amr el-Hüseynî b. Ömer b. Abdurrahim), I-II, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Kahraman, Hüseyin, *Kûfe'de Hadis (İlk Üç Asır)*, Bursa 2021.
- Kâim, Mehdi Muntazar, *el-Ehâdisü'l-müştereke havle İsa el-Mesih*, Tahran: el-Mecma'u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 2005.
- , Mehdi Muntazar, *Musa el-Kelîm fî'l-ehâdisi'l-müştereke beyne's-Sünne ve's-Şîa*, Tahran: el-Mecma'u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 2007.
- Kalaycı, Mehmet, “Şiîlik-Sünnîlik İlişkisinin Kapsamı ve Sınırlarına Dair Bazı Mülâhazalar”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 2013, c. VI, sy. 2, s. 293-319.
- Kânsû, Mahmûd, “er-Rivâyâtü'l-müştereke”, *et-Tevhîd*, 1978, sy. 5, s. 17-28.
- , “er-Rivâyâtü'l-müştereke”, *et-Tevhîd*, 1980, sy. 16, s. 16-29.
- , “er-Rivâyâtü'l-müştereke”, *et-Tevhîd*, 1980, sy. 17, s. 26-36.
- , “er-Rivâyâtü'l-müştereke”, *et-Tevhîd*, 1981, sy. 18, s. 22-41.
- , “er-Rivâyâtü'l-müştereke”, *et-Tevhîd*, 1982, sy. 24, s. 27-36.
- , “er-Rivâyâtü'l-müştereke havle's-sıyâm”, *et-Tevhîd*, 1985, sy. 15, s. 16-32.
- , “er-Rivâyâtü'l-müştereke”, *et-Tevhîd*, 1986, sy. 25, s. 39-49.
- , “er-Rivâyâtü'l-müştereke”, *et-Tevhîd*, 1987, sy. 32, s. 22-40.
- , “er-Rivâyâtü'l-müştereke”, *et-Tevhîd*, 1987, sy. 33, s. 22-37.
- Kandemir, M. Yaşar, “Ebû Musa el-Eş'arî”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 190-2.
- Kaplan, Doğan, “İran'da Şiî-Sünnî Yakınlaştırma Çalışmaları”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 2013, c. VI, sy. 2, s. 257-74.
- Karagözoğlu, Mustafa Macit, *Zayıf Râvîler Duafâ Literatürü ve Zayıf Rivayetler*, İstanbul: İFAV, 2014.
- Kâsım b. Kutluboğa, Ebû'l-Adl Zeynüddîn es-Sûdûnî (ö. 879/1474), *es-Sikât mimmen lem yaka' fî'l-Kütübi's-sitte* (thk. Şâvî b. Muhammed b. Sâlim Âli Nu'mân) I-IX, Yemen: Mektebetü İbni Abbas, 1432/2011.
- el-Kâsımî, Muhammed Cemâleddin (ö. 1332/1914), *Kavâidü't-tahdîs min fûnûni mustalahi'l-hadîs* (nşr. Muhammed Behcet el-Baytar), Dimaşk: Mektebetü'n-Neşri'l-Arabî, 1343/1925.
- el-Kâtib, Ahmet, *Nedenleri Tarihte Kalmış Siyasi Ayrılık Sünnîlik Şiîlik İslam Birliği* (trc. Muharrem Tan), İstanbul 2009.
- el-Kâzımî, Muhammed Emîn, *Hidâyetü'l-muhaddisîn ilâ tarîkati'l-Muhammedîn el-ma'rûf bi-müşterekâti'l-Kâzımî* (thk. es-Seyyid Mehdi er-Recâî), Kum: Mektebetü Âyetillah el-Uzmâ el-Mar'aşî, 1405/1985.

- el-Kazvînî, Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfî'î (ö. 6./12. asır), *et-Tedvîn fî ahbâri Kazvîn* (thk. Azîzullah Atârîdî), I-IV, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1987.
- el-Kazvînî, Molla Halil b. Gâzî (ö. 1088/1678), *eş-Şâfî fî şerhi Usûli'l-Kâfî* (thk. Muhammed Hüseyin ed-Dirâyetî), Kum: Dâru'l-Hadîs, 1429/2008.
- el-Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. Ebî İshak el-Buhârî el-Hanefî (ö. 380/990), *Bahru'l-fevâid* (nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail – Ahmed Ferîd el-Mezîdî), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999.
- el-Kelbâsî, Ebü'l-Ma'âlî Muhammed b. Muhammed İbrahim (ö. 1897), *er-Resâilü'r-ricâliyye* (thk. Muhammed Hüseyin Diryâtî), I-IV, Kum: Dâru'l-Hadîs, 1422/2001.
- el-Kerâcîkî, Muhammed b. Ali et-Tırablusî (ö. 449/1058), *Kenzü'l-fevâid* (thk. Allâme Abdullah Ni'me), I-II, Kum: Menşûrâtü'z-Zehâir, 1410/1989.
- el-Keşşî, Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdilaziz (ö. 4./10. asrın ilk yarısı), *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl* (nşr. Cevâd el-Kayyûmî el-İsfahânî), Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1427/2006.
- Kızıllı, Fatma, *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Kohlberg, Etan, "Al-Usûl al-arba'umi'a", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, The Hebrew University of Jerusalem, X (1987), *Belief and Law in Imāmī Shī'ism* içerisinde, s. 128-66.
- , "The Term "Muhaddath" in Twelver Shī'ism" *Belief and Law in Imāmī Shī'ism* içerisinde, London: Variorum, 1991.
- , "Some Imāmī Shī'ī Views on the Sahābe" *Belief and Law in Imāmī Shī'ism* içerisinde, London: Variorum, 1991.
- , "The Term "Rāfida" in Imāmī Shī'ī Usage", *Belief and Law in Imāmī Shī'ism* içerisinde, London: Variorum, 1991.
- , "Şii Hadis" (trc. Mehmet Ali Büyükkara), *EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler-*, 2000, c. II, sy. 2, s. 47-56.
- , "İmamiyye'den İsnâaşeriyye'ye" (trc. Cemil Hakyemez), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, c. V, sy. 3, 288-301.
- Köse, Mustafa, "Dinin Kemale Emdirilmesi Ayeti (Mâide 5/3) Çerçevesinde Mezhebi İhtilafların Kur'an Yorumundaki İzduşümleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2020, c. XX, sy. 2, s. 627-50.
- el-Kuhbâî, Allâme Zekiyyüddîn İnâyetullah, *Mecma'u'r-ricâl el-hâvî zikri'l-mütercemîne fî'l-usûli'l-hamseti'r-ricâliyye* (thk. Seyyid Ziyâüddîn Allâme el-İsfahânî), I-VII, İsfahan: y.y., 1384/1963.
- el-Kummî, Ebü'l-Hasan Ali b. İbrahim (ö. 4./10. asır), *Tefsîrû'l-Kummî* (thk. Tayyib el-Müsevî el-Cezâirî), I-II, Kum: Müessesetü Dâri'l-Kitâb li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1404/1983.
- el-Kummî, Abbas (ö. 1940), *Sefînetü'l-Bihâr ve medîneti'l-hikem ve'l-athâr*, I-VIII, Kum: Dâru'l-Üsra li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1414/1993.
- Kutluay, İbrahim, *İmâmiyye Şîası'na Göre Cerh ve Ta'dîl*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.

- Kutûm, Sâid Subhî, *el-Ehâdisü'l-müşterেকে beyne Ehli's-sünne ve'l-İmâmiyye fî tevhîdi'l-ibâde*, Kuveyt: Meberretü'l-Âl ve'l-Ashâb, 2012.
- el-Kuzâî, Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme b. Cafer el-Mısrî (ö. 454/1062), *Müsnedü's-Şihâb* (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), I-II, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1986.
- Kuzudişli, Bekir, "Sunnî-Shî'î Interaction in the Early Period -The Transition of the Chains of Ahl al Sunna to the Shî'a-", *İlahiyat Studies: A Journal on Islamic and Religious Studies*, 2015, c. VI, sy. 1, s. 7-45.
- , "Şîa'da Metin Tenkidi Kriteri Olarak Hadislerin Kur'ân'a Arzı", *Şîa'nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler* (der. ve trc. M. Macit Karagözoğlu-M. Enes Topgöl), İstanbul: Klasik Yayınları, 2015, s. 91-132.
- , *Şîa ve Hadis*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- , "Şîa'da Rivayet Olgusunu Şekillendiren Temel Unsurlar", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2018, c. XVIII, sy. 1, s. 59-92.
- , "Küleynî'nin *el-Kâfî*'sinde Ravza Bölümü ve Etrafindaki Tartışmalar", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2018, sy. 39, s. 149-57.
- , "İki Farklı Devlet İki Şîî Hadis Usulü: Osmanlı ve Safevî Topraklarında Kaleme Alınan İki Eser Özelinde Şîa'da Hadis Usulü Yazımı", *Osmanlı'da İlm-i Hadis* (ed. Zekeriya Güler, Bekir Kuzudişli, M. Celil Altuntaş), s. 655-84.
- el-Küleynî, Muhammed b. Yakub b. İshak (ö. 329/941), *el-Kâfî* (thk. Kısmü İhyâi't-Türâs Merkezü Bühûsi Dâri'l-Hadîs), I-XVII, Kum: Dâru'l-Hadîs, 1392/1972.
- , *el-Kâfî*, Beyrut: Menşûrâtü'l-Fecr, 1428/2007.
- Lalani, Arzina R., *Early Shî'î Thought: The Teachings of Imam Muhammad al-Bâqir*, London: I.B. Tauris, 2003.
- el-Lâlekâî, Ebû'l-Kâsım Hibetullah b. el-Hasan et-Taberî er-Râzî (ö. 418/1027), *Şerhu usûli itikâdi ehli's-sünne ve'l-cemâa* (thk. Ahmed b. Sa'd b. Hamdân el-Ğâmidî), I-XI, Suud: Dâru't-Taybe, 1423/2003.
- Maden, Ömer Faruk, *Hicrî II. Asır Ehl-i Hadîs Halkaları (Basra Örneği)* (yüksek lisans tezi, 2018), Marmara Üniversitesi SBE.
- el-Makdisî, Ebû Abdullah Ziyâüddîn Muhammed b. Abdülvâhid es-Sa'dî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra ev el-Müstahrec mine'l-ehâdis'l-muhtâra mimmâ lem yuharrichu el-Buhârî ve Müslim fî Sahihayhimâ* (Abdülmelik b. Abdullah b. Düheys), I-XIII, Beyrut: Dâru Hıdr, 1421/2001.
- Mâlik, Ebû Abdullah Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Asbâhî el-Yemenî (ö. 179/795), *Muvatta'u'l-İmâm Mâlik* (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), I-VIII, Abu Dabi: Müessesetü Zâйд b. Süleyman, 1425/2004.
- el-Mâmekânî, Abdullah (ö. 1932), *Tenkîhu'l-makâl fî ilmi'r-ricâl* (thk. Muhammed Rıza el-Mâmekânî), I-XXXIV, Kum: Müessesetü Âli'l-Beyt li-İhyâi't-Türâs, 1431/2011.

- el-Mâzenderânî, Muhammed b. İsmail el-Hâirî (ö. 1216/1801), *Münteha'l-makâl fî ahvâli'r-ricâl*, I-VII, Kum: Müessesetü Âli'l-Beyt li-İhyâi't-Türâs, 1415/1995.
- el-Mâzenderânî, Muhammed Hâdî b. Muhammed Sâlih (ö. 1080/1670), *Şerhu'l-Kâfî el-Usûl ve'r-Ravda*, I-XII, Tahran: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1398/1962.
- el-Meclisî, Muhammed Takî b. Maksûd Ali el-Meclisî-i Evvel el-İsfahânî el-Âmilî (ö. 1070/1959), *Ravzatü'l-muttakîn fî şerhi Men lâ yahduruhü'l-fakîh* (thk. Hüseyin el-Müsevî el-Kirmânî, Ali Penâh Eştehardî), I-XIV, Kum: Müessesetü Ferhengi İslâmî Kûşânbur, 1405/1985.
- el-Meclisî, Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî (ö. 1111/1699), *Melâzü'l-ahyâr fî fehmi tehzîbi'l-ahbâr* (thk. Seyyid Mehdî er-Recâî), I-XVI, Kum: Mektebetü Âyetillâh el-Mar'âşî, 1388/1968.
- , *Bihâru'l-envâri'l-câmi'a li-düreri ahbâri'l-eimmeti'l-athâr*, I-CXI, Beyrut: Müessesetü'l-Vefâ, 1403/1983.
- , *Mir'âtü'l-ukûl fî şerhi ahbâri'r-Resûl* (nşr. Hâşim er-Resûlî), I-XXVI, Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1403/1983.
- , *Melâzü'l-ahyâr fî fehmi tehzîbi'l-ahbâr* (nşr. Mehdî er-Recâî), I-XVI, Kum: Mektebetü Âyetullah Ma'âşî, 1985.
- el-Mehâmilî, Ebû Abdullah Hüseyin b. İsmail (ö. 330/941), *Emâli'l-Mehâmilî: Rivâyetü İbn Yahya el-Beyyî'* (thk. İbrahim İbrahim el-Kaysî), Amman: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Demmam: Dâru İbn Kayyim, 1412/1991.
- Melchert, Christopher, *Sünnî Düşüncenin Teşekkülü Din – Yorum – Dindarlık* (der. ve trc. Ali Hakan Çavuşoğlu), İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- Menâf, İbtihâl Muhammed, “et-Temhîd li'l-İmâmi'l-Mehdî rivâyâti's-Şîa ve Ehli's-sünne”, *el-Mev'ûd*, 2010, sy., 5, s. 34-43.
- el-Mervezî, Ebû Abdullah Muhammed b. en-Nasr (ö. 294/906), *Ta'zîmü kadri's-salât* (thk. Abdurrahman Abdülcebbâr), Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1406/1986.
- , *es-Sünne* (thk. Sâlim Ahmed es-Silefî), Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1408/1988.
- , *Muhtasaru kıyâmi'l-leyl* (nşr. Hadis Akademi), Pakistan: Hadis Akademi li't-Tıbbâ ve'n-Neşri ve't-Tevzî', 1408/1988.
- el-Merzübânî, Ebû Ubeydullah Muhammed b. İmran el-Horasânî el-Bağdâdî (ö. 384/994), *Mu'cemü's-şuşu'arâ* (thk. Faruk Ahmed İslim), Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/2004.
- el-Mevsilî, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ (ö. 307/919), *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî* (thk. Hüseyin Selîm Esed), I-XVI, Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1410/1989.
- el-Minkarî, Ebû'l-Fazl Nasr b. Müzâhim et-Temîmî (ö. 212/827), *Vak'atü Sıffîn* (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1410/1990.
- Mîr Dâmâd, Muhammed Bâkır el-Hüseyinî el-Esterâbâdî (ö. 1041/1631), *et-Ta'lîka alâ Usûli'l-Kâfî* (nşr. Mehdî er-Recâî), Kum: Matbaatü'l-Hayyâm, 1403/1982.

- Mirza en-Nûrî, Hüseyin b. Muhammed b. Takî (ö. 1320/1902), *Müstedrekü'l-Vesâil ve müstenbitü'l-mesâil* (thk. Müessesetü Âli'l-Beyt), I-XXVIII, Kum: Müessesetü Âli'l-Beyt, 1408/1987.
- el-Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yusuf b. Abdurrahman, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* (thk. Beşşâr Evvâd Ma'rûf), I-XXXV, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404/1983.
- Modarressi, Hossein, *Tradition and Survival: a bibliographical survey of early Shi'ite Literature*, Oxford: One World Publication, 2003.
- , *An Introduction to Shi'î Law A Bibliographical Study*, London: Ithaca Press, 1984.
- Moezzi, Muhammed Ali Amir, *The Spirituality of Shi'î Islam Beliefs and Practices*, London: I. B. Tauris Publishers, 2011.
- Moezzi, Muhammed Ali Amir – Jambet, Christian, *What is Shi'î Islam?: An Introduction*, London: Routledge, 2018.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdullah Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdullah (ö. 762/1361), *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* (nşr. Ebû Abdurrahman Âdil b. Muhammed – Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim), I-XII, y.y.: Fârûku'l-Hadis fi't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr, t.y.
- Momen, Moojan, *An Introduction to Shi'î Islam The History and Doctrines of Twelver Shi'ism*, New Haven: Yale University Press, 1985.
- Muhtârî, Ali, *el-Ehâdisü'l-ahlâkiyyetü'l-müştereke*, Tahran: el-Mecma'u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 2006.
- el-Muzaffer, Âyetullah Allâme Muhammed Hasan (ö. 1954), *el-İfsâh an ahvâli'r-ruvâti's-sihâh* (thk. Müessesetü Âli'l-Beyt li-İhyâi't-Türâs), I-IV, Mektebetü'l-Vataniyye el-İrânîyye, 1384/1963.
- el-Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed el-Hârisî el-Ukberî (ö. 413/1022), *el-Emâlî* (nşr. Muhsin Üstâdülî – Ali Ekber el-Gaffârî), Kum: Menşûrâtü Cemâati'l-Müderrişîn fi'l-Havzati'l-İlmiyye, 1413/1992.
- , *el-İrşâd fî ma'rifeti hucecillâhi ale'l-ibâd* (thk. Müessesetü Âli'l-Beyt li-İhyâi't-Türâs), I-II, Beyrut: Müessesetü Âli'l-beyt li-İhyâi't-Türâs, 1429/2008.
- , *el-İhtisâs* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1422/2009.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kureşî (ö. 261/875), *el-Müsnedü's-sahîhi'l-muhtasar bi-nakli'l-adli ani'l-adli ilâ Resûlillâh sallallâhu aleyhi ve sellem* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-V, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Nâsirî, Muhammed Emir, *el-Ehâdisü'l-müştereke havle'l-İmâmi'l-Mehdî*, Tahran: el-Mecma'u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 2006.
- Nebha, Muhammed Hıdır, *el-Ehâdisü'n-Nebiyyi'l-müştereke beyne's-şîa ve's-sünne*, Beyrut: Dâru'l-Hâdî, 2009.
- Necâd, Rüstem, *el-Emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyü ani'l-münker inde'l-ferîkayn*, Tahran: el-Mecma'u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 2006.
- , *el-Hâc fî'l-ehâdisi'l-müştereke beyne's-Sünne ve's-Şîa*, Tahran: el-Mecma'u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 2009.

- en-Necâşî, Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Ali el-Esedî (ö. 450/1058), *Ricâlü'n-Necâşî* (thk. Musa ez-Zencânî), Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1418/2005.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali (ö. 303/915), *Kitâbü'd-Duafâ ve'l-metrûkîn* (thk. Bevrân Sanâvî – Kemal Yusuf el-Hût), Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1405/1985.
- , *Amelü'l-yevm ve'l-leyl* (thk. Faruk Hamâde), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle: 1403/1987.
- , *Kitâbü's-Süneni'l-kebîr* (thk. Hasan Abdülmün'im eş-Şelebî), I-XII, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Newman, Andrew J., *The Formative Period of Twelver Shî'ism Hadith as Discourse Between Qum and Baghdad*, Richmond: Curzon, 2000.
- Nüveyhiz, Âdil, *Mu'cemü'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm hatta'l-asri'l-hazir*, I-II, Beyrut: Müessesetü Nüveyhizi's-Sekâfiyye, 1406/1986.
- Oğur, Necmettin, *Şîa'da Ricâl İlminin Gelişimi ve Bu Alanda Yapılan Çalışmalar* (yüksek lisans tezi, 2002), Marmara Üniversitesi SBE.
- Oktan, Yusuf, “Siyasi ve Mezhebî Olayların Ortaya Çıkardığı Süfîyânî Rivâyetleri”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 2020, c. XXVII, sy. 3, s. 1135-56.
- Onat, Hasan, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîiliği*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- , “Şîiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicrî Asır)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, c. XXXVI, s. 79-118.
- Öz, Mustafa, “Şîa”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 111-4.
- Öz, Şaban, “Şîa'nın Aslı ve Doğuşu Üzerine Görüşler”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 2008, c. I, sy. 2, s. 29-47.
- Öztoprak, Seher, *Cerh-Ta'dil Açısından Zâhidler: Kuşeyrî Risâle'si Özelinde* (yüksek lisans tezi, 2021), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi SBE.
- er-Râmehürmüzî, Muhammed b. el-Hasan b. Abdurrahman (ö. 360/971), *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî* (nşr. Muhammed Accâc el-Hatîb), Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404/1983.
- Rûdbârî, Mustafa el-Hüseyinî, *el-İmâmân el-Hasan ve'l-Hüseyin fî ehâdisi'l-müştereke beyne's-Sünne ve's-Şîa*, Tahran: el-Mecma'u'l-Âlemî li't-Takrîb Beyne'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, 2007.
- er-Rûyânî, Ebû Bekir Muhammed b. Harun (ö. 307/919-20), *Müsnedü'r-Rûyânî ve bi-zeylihi'l-Müstedrek mine'n-nusûsi's-sâkita* (thk. Eymen Ali Ebû Yemânî), Riyad: Müessesetü Kurtuba, 1416/1995.
- er-Râvendî, Ebû'l-Hüseyin Kutbüddîn Saîd b. Hibetullah (ö. 573/1178), *Kitâbü'd-De'avât*, Kum: Medresetü'l-İmâmî'l-Mehdî, 1407/1986.
- , *el-Harâic ve'l-cerâih*, I-III, Kum: Müessesetü'l-İmâm el-Mehdî, 1409/1988.
- es-Sa'dî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hucr (ö. 244/850), *Ehâdisü Ali b. Hucr es-Sa'dî an İsmail b. Cafer el-Medenî* (thk. Ömer b. Refûd b. Refîd es-Süfîyânî), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418/1998.

- Sachedina, Abdulaziz, “Şîî Fakihlerin İlk Dönemdeki Rolünün Anlaşılmasında Keşşî'nin Ricâl'inin Önemi”, *Şîa'nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler* (der. ve trc. M. Macit Karagözoğlu – M. Enes Topgül), İstanbul 2015, s. 67-89.
- Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Musa b. Bâbeveyh el-Kummî (ö. 381/991), *Fezâilü eşhûri's-selâse* (thk. Mirza Gulâm Rıza İrfâniyân), Beyrut: Dâru'l-Mecdi'l-Beyzâ, 1390/1976.
- , *Musâdakâtü'l-ihvân* (nşr. Seyyid Ali el-Horasânî el-Kâzîmî), Kum: Menşûrâtü Mektebeti'l-İmâm Sahibi'z-Zamân, 1402/1982.
- , *Sıfâtü's-Şîa*, Tahran: İntişârâtü Âbidî, 1403/1983.
- , *el-Hısâl* (thk. Ali Ekber el-Gaffârî), Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1403/1983.
- , *Uyûnü ahhârî'r-Rızâ*, I-II, Kum: Menşûrâtü's-Şerîf er-Radî, 1378/1988.
- , *el-Emâlî*, Beyrut: Müessesetü'l-Âlemî, 1418/1997.
- , *İlelû's-şerâi'* (thk. Seyyid Fazlullah et-Tabatabâi el-Yezdî), I-III, Kum: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1427/2006.
- , *et-Tevhîd*, Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1430/2009.
- , *Sevâbü'l-a'mâl* (thk. Ahmed el-Mâhûzî), I-II, Kum: Merkezü'r-Resâilî'l-Kasîra, 1435/2014.
- es-Safedî, Ebû's-Safâ Salâhuddîn Halil b. Aybek (ö. 764/1363), *el-Vâfî bi'l-vefeyât* (thk. Ahmed el-Arnâût – Türkî Mustafa), I-XXIX, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1420/2000.
- es-Saffâr, Ebû Cafer Muhammed b. el-Hasan (ö. 290/902), *Besâiru'd-derecât fî fezâilü Âli Muhammed* (thk. el-Hâc Mîrza Muhsin), Kum: Menşûrâtü'l-Mektebeti Âyetullah el-Uzmâ el-Mar'aşî, 1403/1983.
- Sari, Adem, *Hicrî II. Asır Şam Bölgesinde Ehl-i Hadis Halkaları* (yüksek lisans tezi, 2021), Marmara Üniversitesi SBE.
- es-Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman (ö. 902/1497), *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elifîyeti'l-hadis* (thk. Abdülkerim b. Abdullah el-Hudayr – Muhammed b. Abdullah Âli Füheyd), I-V, Riyad: Meketebetü Dâri'l-Minhâc, 1436/2016.
- Selimli, Koşkar, *Sünnî ve Şîî Hadis Kaynaklarına Göre “Buniye'l-İslâmu alâ Hamsin” İslam Esasları Hadisi* (yüksek lisans tezi, 1999), Ankara Üniversitesi SBE.
- es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansur (ö. 562/1166), *el-Ensâb* (thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî), I-XII, Kahire: Meketebetü İbn Teymiyye, 1400/1980.
- es-Serrâc, Ebû'l-Abbas Muhammed b. İshak el-Horasânî en-Nisâbü'rî (ö. 313/926), *Hadîsü's-Serrâc* (thk. Ebû Abdullah Hüseyin b. Ukkâşe), I-IV, Mısır: el-Fârûku'l-Hadîsiyye li't-Tıbbâ ve'n-Neşr, 1425/2004.
- Sifîl, Ebubekir, “Sünnî Ricâl Kaynaklarındaki Boşlukların Doldurulmasında Şîî Ricâl Edebiyatının Önemi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2015, c. VIII, sy. 1, s. 23-39.
- es-Silefî, Ebû Tâhir Sadreddin Ahmed b. Muhammed b. Silefe, *et-Tuyûriyyât* (thk. Desmân Yahya el-Meâlî – Abbas Sahra el-Hasan), I-IV, Riyad: Meketebetü Edvâü's-Selef, 1425/2004.

Sofuoğlu, Cemal, “el-Kâfi”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 148.

Suiçmez, Yusuf, *Şia Hadis Tarihi Hz. Muhammed'in Söz ile Fiillerinin Şii İmamlara Nispeti*, İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.

es-Sübhanî, Cafer, *Külliyât fî ilmi'r-ricâl*, Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1425/2005.

es-Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir el-Hudayrî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevâvî* (thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî), I-II, Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1415/1994.

-----, *el-Leâli'l-masnûa fî'l-ehâdisi'l-mevzûa* (thk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyza), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.

eş-Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris (ö. 204/820), *Müsnedü'l-İmâmi's-Şâfiî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

eş-Şâhrûdî, Ali en-Nemâzî (ö. 2005), *Müstedrekâtü ilmi'r-ricâl*, I-VIII, Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1426/2006.

eş-Sa'îrî, Muhammed b. Muhammed (ö. 6./12. asır), *Câmi'u'l-ahbâr*, Necef: Matbaatü Haydariyye, t.y.

eş-Şâşî, Ebû Saîd Heysem b. Küleyb (ö. 335/946), *el-Müsned* (thk. Mahfûzürrahman Zeynullah), I-III, Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Ahkâm, 1414/1993.

eş-Şebesterî, Abdülhüseyin, *el-Fâik fî rüvâti ashâbi'l-İmam es-Sâdık*, I-II, Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1418/1997.

eş-Şecerî, Yahya b. el-Hüseyin el-Cürcânî (ö. 499/1106), *Tertîbü'l-emâlî* (thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, 1422/2001.

Şehîd-i Sâni, Zeynüddîn b. Ali b. Ahmed el-Cübaî el-Âmilî (ö. 966/1559 [?]), *er-Ri'âye fî ilmi'd-dirâye* (thk. Abdülhüseyin Muhammed Ali el-Bakkâl), Kum: Mektebetü Semâhati Âyetillah el-Uzmâ el-Mar'aşî en-Necefî, 1433/2012.

-----, *Münyetü'l-mürîd fî edebi'l-müfid ve'l-müstefid* (nşr. Rıza el-Muhtârî), Kum: Mektebetü'l-Âlemi'l-İslâmî, 1408/1988.

Şerîf Şîrâzî, Muhammed Hâdî b. Muînüddîn (ö. 1080/1670), *Keşfü'l-Vâfi fî Şerhi Usûli'l-Kâfi* (thk. Ali el-Fâdilî), Kum: Dâru'l-Hadîs, 1430/2009.

eş-Şeybî, Kâmil Mustafa, *es-Sılatü beyne't-tasavvuf ve't-teşeyyu'*, I-II, Beyrut: Dâru'l-Endelüs, 1402/1982.

eş-Şintî, Üsâme Muhammed Züheyr, *el-Ehâdisü'l-müştereke beyne Ehli's-sünne ve'l-İmâmiyye fî'l-azâ ve's-sabr*, Kuveyt: Meberretü'l-Âl ve'l-Âshâb, 2015.

eş-Şîrâzî, Sadrüddîn Muhammed b. İbrahim eş-Şîrâzî (ö. 1050/1640), *Şerhu Usûli'l-Kâfi* (thk. Muhammed Hâcevî), I-IV, Tahran: Müessesetü'l-Mütâlaât ve Tahkîkâtü'l-İlmî, 1425/2004.

et-Tabsî, Muhammed Cafer, *Ricâlü's-Şîa fî sıhâhi's-sitte*, Kum: Merkezü Fıkhi'l-Eimmeti'l-Ethâr, 1436/2015.

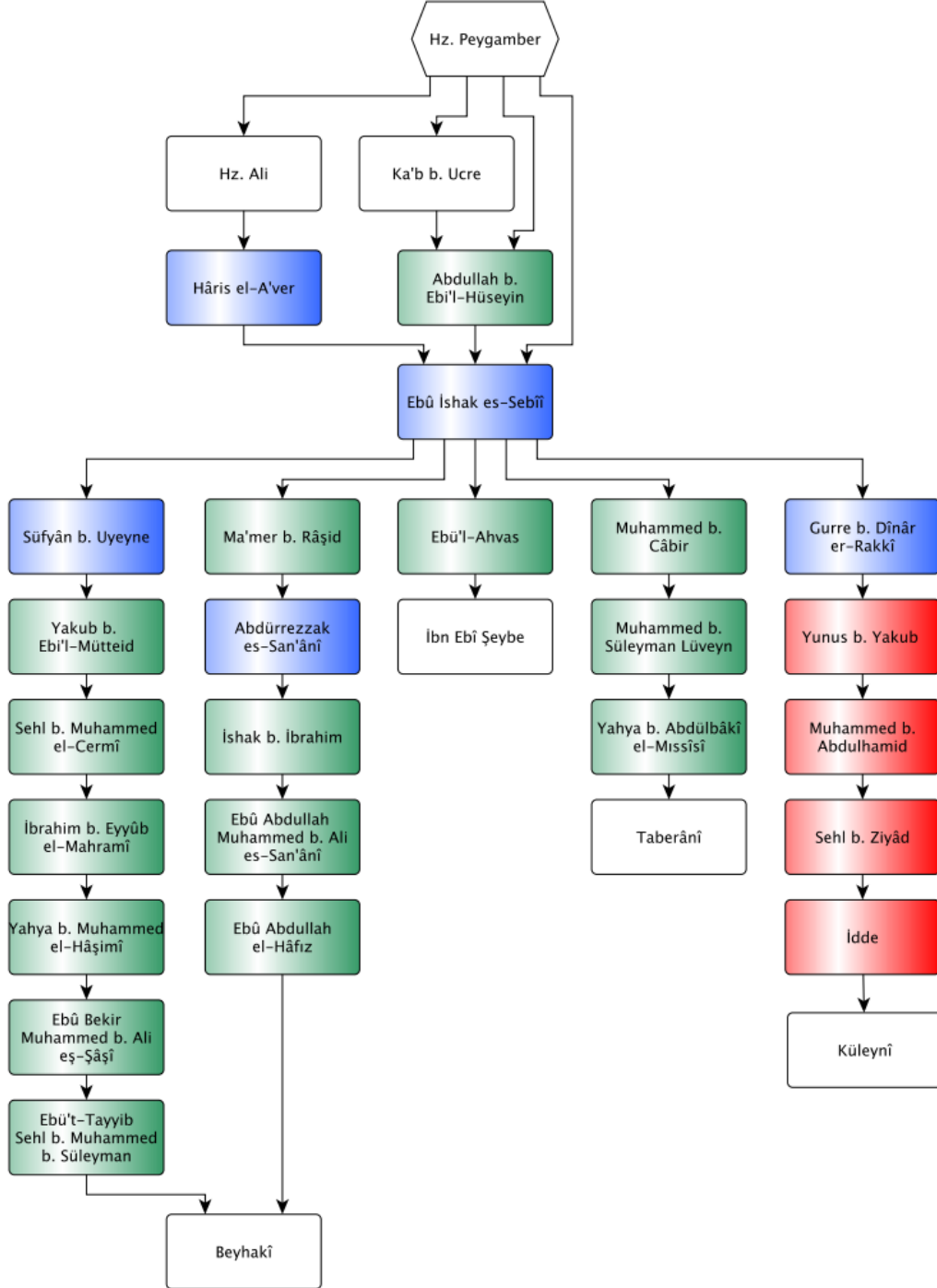
et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-kebîr* (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), I-XXV, Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1404/1983.

- , *Mu‘cemü’ş-Şâmiyyîn* (Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî), I-IV, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1405/1984.
- , *Kitâbü’d-Dua* (thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1413/1993.
- , *el-Mu‘cemü’l-evsat* (thk. Tarik b. Ivedullah – Abdülhasen b. İbrahim el-Hüseynî), Kahire: Dâru’l-Haremeyn, 1415/1995.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr el-Âmulî el-Bağdâdî (ö. 310/923), *Târîhu’t-Taberî târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, I-XI, Beyrut: Dâru’t-Türâs, 1387/1935.
- , *el-Müsterşid fî imâmeti Ali b. Ebî Tâlib* (nşr. Ahmed el-Mahmûdî), Kum: Müessesetü’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye li-Kûşânpu’r, 1414/1994.
- et-Tabersî, Ebû’l-Fazl Ali b. Hasan (ö. 7./13. asır), *Mişkâtü’l-envâr fî gurari’l-ahbâr* (nşr. Sâlih el-Ca‘ferî), Beyrut: Müessesetü’l-A‘lemî li’l-Matbûât, 1411/1911.
- et-Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed el-Ezdî el-Hacrî (ö. 321/933), *Şerhu müşkili’l-âsâr* (thk. Şuayb el-Arnaût), I-XVI, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1410/1989.
- et-Tâlibî, Abdülhamîd, “el-Ehâdisü’l-müştereke fî’t-talâk ve’z-zihâr ve’l-li‘ân”, *Risâletü’t-Takrîb*, 1996, sy. 12, s. 103-27.
- Tarik, Ramazan, *İslam Düşüncesinde Mezhepleri Yakınlaştırma Girişimleri (Takribü’l-Mezâhib: Mısır Örneği)* (doktora tezi, 2018), İstanbul Üniversitesi SBE.
- Tatlı, Mustafa, “Ortak Hadisler Bağlamında Ehl-i sünnet ve Şîa’ya Göre Firâset Rivayetinin Değerlendirilmesi”, *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 2022, c. VIII, sy. 1, 709-43
- et-Tayâlisî, Ebû Davud Süleyman b. Davud (ö. 204/819), *Müsnedü Ebî Davud et-Tayâlisî* (thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî), I-IV, Cize: Dâru Hicr li’t-Tıbbâ ve’n-Neşr, 1419/1999.
- et-Tebrizî, Şerefüddîn Muhammed Meczûb, *el-Hedâyâ li-Şîati’l-eimmeti’l-hüdâ* (thk. Muhammed Hüseyin ed-Dirâyetî – Gulâm Hüseyin el-Kayserriyehâ), I-II, Kum: Dâru’l-Hadîs, 1428/2008.
- et-Tefrişî, Mustafa b. el-Hüseyin el-Hüseynî (ö. 1015/1606), *Nakdû’r-ricâl* (thk. Müessesetü Âli’l-beyt li-İhyâi’t-Türâs), I-V, Kum: Müessesetü Âli’l-beyt li-İhyâi’t-Türâs, 1418/1998.
- Temâm, Ebû’l-Kâsım Temâm b. Muhammed el-Becelî er-Râzî ed-Dımaşkî (ö. 414/1023), *el-Fevâid* (Hamdî b. Abdülmecîd es-Silefî), I-II, Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, 1412/1992.
- Teshîrî, Muhammed Ali – Kânsû, Mahmûd, *Salâtü’l-cum‘a mu‘tayâtuhâ, ahkâmuhâ ve’r-rivâyâtü’l-müştereke fihâ*, Tahran: el-Mecma‘u’l-Âlemî li’t-Takrîb Beyne’l-Mezâhibi’l-İslâmiyye, 2003.
- , *el-Hâc ve mu‘tayâtuhu, ahkâmuhu ve’l-ehâdisi’l-müştereke fihî*, Tahran: el-Mecma‘u’l-Âlemî li’t-Takrîb Beyne’l-Mezâhibi’l-İslâmiyye, 2003.
- , *es-Savm mu‘tayâtuhu, ahkâmuhu ve’r-rivâyâtü’l-müştereke fihî*, Tahran: el-Mecma‘u’l-Âlemî li’t-Takrîb Beyne’l-Mezâhibi’l-İslâmiyye, 2003.
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. (ö. 279/892), *el-Câmi‘u’l-kebîr* (thk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf), Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1418/1998.
- , *el-İlelû’t-Tirmizî el-kebîr* (thk. Subhî es-Sâmerrâî v.dgr.), Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, Mektebetü’n-Nehdati’l-Arabiyye, 1409/1989.

- Tokpınar, Mirza, “Abdurrazzak B. Hemmam (126-211/744-827)’in Şiilikle İtham Edilmesi Üzerine Bir İnceleme (I)”, *Dinî Araştırmalar*, 2001, c. III, sy. 9, s. 77-92.
- , “Abdurrazzak B. Hemmam (126-211/744-827)’in Şiilikle İtham Edilmesi Üzerine Bir İnceleme (II)”, *Dinî Araştırmalar*, 2001, c. IV, sy. 10, s. 71-88.
- Topgöl, Muhammed Enes, *Hadis Râvilerinde Şiilik Eğilimi*, (yüksek lisans tezi, 2010), Marmara Üniversitesi SBE.
- , “Türkiye’deki Şii Hadis Çalışmalarının Seyri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2013, c. XI, sy. 21, s. 333-66.
- , *Erken Dönem Şii Ricâl İlmi: Keşî Örneği*, İstanbul: İFAV, 2015.
- , “Writing as a Form of Opposition: Mathâlib Literature in the First Three Centuries AH”, *İlahiyat Studies: A Journal on Islamic and Religious Studies*, 2017, c. VIII, sy. 2, s. 233-74.
- , “Erken Dönem İslam Tarihinde İlim Merkezleri ve Ulema Hareketliliğinin Tespiti Üzerine Metodolojik Bir Arayış: Nisbeler”, *Dîvân: Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, 2017, c. XXII, sy. 42, s. 1-31.
- , *İsnâdın Satır Araları*, İstanbul: İFAV, 2018.
- , “Erken Dönem Hadis Çalışmalarında Şiilik İthamları -Hadis Tarihi Çerçevesinde Bir İnceleme-”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, sy. 55, s. 52-77.
- , “Sünnî-Şii İkilemine Farklı Bir Bakış: Yeniden İnşa Edilen Hadis Bağlamları”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2019, sy. 41, s. 45-83.
- , *Rivayetden Râviye: Cerh-Ta’dîl Hükümleri Nasıl Oluşturdu?*, İstanbul: İFAV, 2019.
- , *İsnâdı Okumak: Hadis Tarihinin Anlaşılmasında İsnâdın Rolü*, İstanbul: İFAV, 2022.
- et-Tûsî, Ebû Cafer Muhammed b. Hasan (ö. 460/1067), *Tehzîbü’l-ahkâm* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), I-X, Tahran: Dâru’l-Kütübi’l-İslâmiyye, 1407/1986.
- , *el-Emâlî* (thk. Kısmü’d-Dirâsâtî’l-İslâmiyye), Kum: Dâru’s-Sekâfe, 1414/1993.
- , *Kitâbü’l-Gaybe* (thk. İbâdullah et-Tahrânî – Ali Ahmed Nâsîh), Kum: Müessesetü’l-Me’ârifî’l-İslâmiyye, 1420/1999.
- , *Ricâlü’t-Tûsî* (thk. Cevâd el-Kayyûmî el-İsfahânî), Kum: Müessesetü’n-Neşri’l-İslâmî, 1430/2010.
- , *el-Fihrist* (nşr. Muhammed Sâdık Âlû Bahri’l-ulûm), Necef: Menşûrâtü’s-Şerîf er-Rıza, t.y.
- Türer, Osman, “Fudayl b. İyâz”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 208-9.
- et-Tüsterî, Âyetullah Muhammed Takî (ö. 1995), *Kâmûsü’r-ricâl*, I-III, Kum: Müessesetü’n-Neşri’l-İslâmî, 1410/1990.
- el-Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Amr (ö. 322/934), *Kitâbü’d-Duafâi’l-kebîr* (nşr. Abdülmüt’î Emin Kal’acî), I-IV, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1404/1984.
- el-Usûlü’s-sitte aşer mine’l-usûli’l-evveliyye mecmûatün min kütübi’r-rivâyâtî’l-evveliyye fî asri’l-eimmei’l-ma’sûmîn* (thk. Ziyâüddîn el-Mahmûdî), Kum: Dâru’l-Hadîs, 1423/2003.

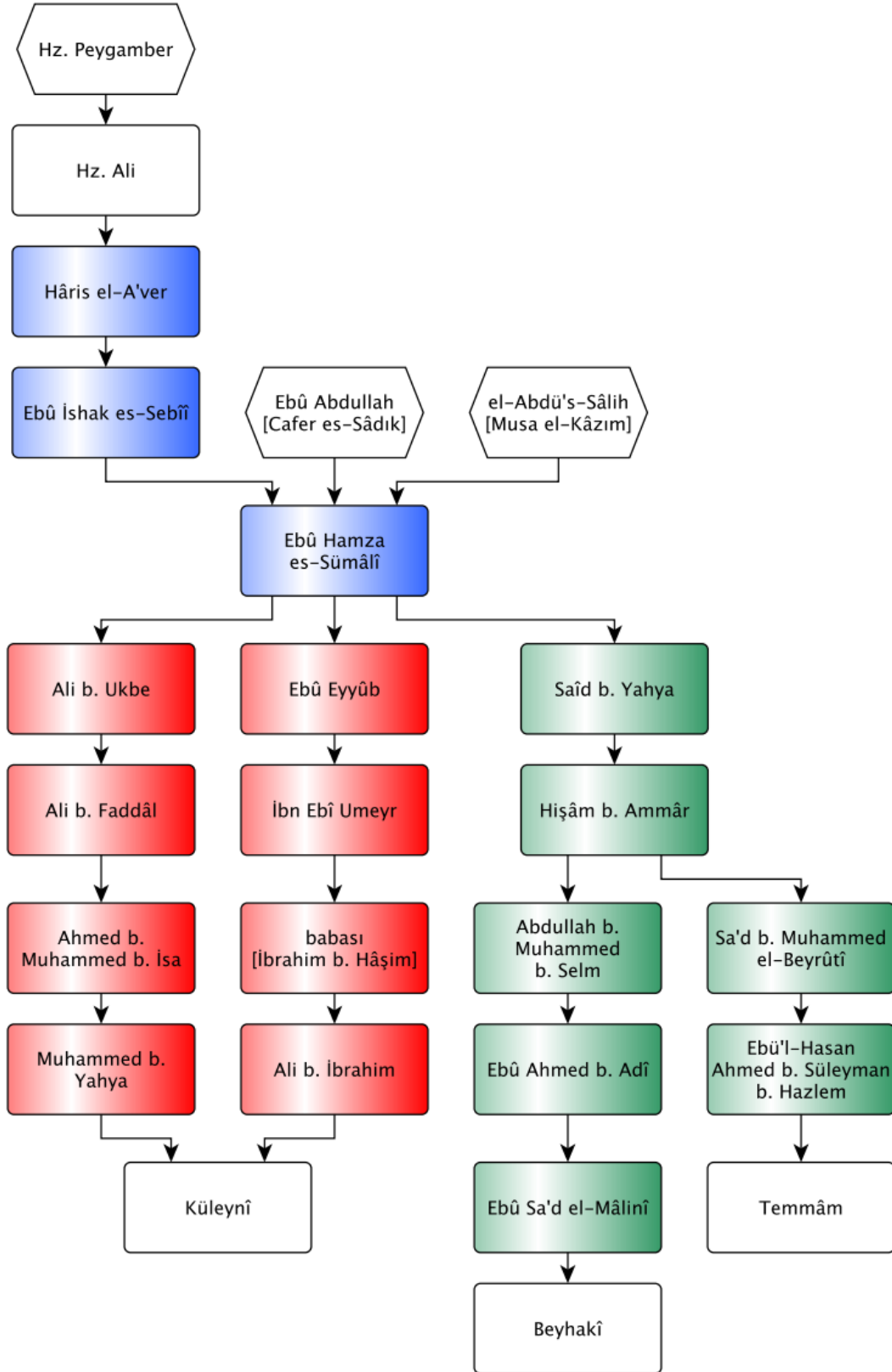
- Ünügür, Peyman, *İmâmiyye Şiâ'sında Cerh-Ta'dîl ve Bir Cerh Sebebi Olarak Sünnîlik* (yüksek lisans tezi, 2011), Ankara Üniversitesi SBE.
- Üzüm, İlyas, "Sünnî-Şîî Yakınlaşması: Dârü't-Takrîb Tecrübesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 1998, sy. 2, s. 171-85.
- , "Takrîbü'l-mezâhib", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 467.
- , "Kütüb-i Erbaa", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 4-6.
- Vilozny, Roy, *Constructing a Worldview Al-Barqî's Role in Making of Early Shî'î Faith*, Brepols 2017.
- , "Transmitting Imâmî Hadith, Preserving Knowledge: Remarks on Three *Amālî* Works of the Buwayhî Period", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 2021, c. L, s. 167-83.
- , "Pre-Būyid Hadîth Literature: The Case of Barqî from Qum (d. 274/888 or 280/894) in Twelve Sections", *The Study of Shi'î Islam: History, Theology and Law* (ed. Farhad Daftary – Gurdofarid Miskinzoda), London, 2014, s. 203-30.
- Yahya b. Maîn, Ebû Zekerîyyâ el-Mürrî el-Bağdâdî (ö. 233/848), *et-Târîh* (thk. Ahmed Muhammed Nurseyf), I-IV, Suud: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1399/1979.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Ehl-i Sünnet", *DİA*, İstanbul 1994, X, 525-30.
- Yıldız, Fatma, *Hicrî İlk Üç Asırda Cehâlet ve Meçhul Râviler* (doktora tez, 2021), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Yücedağ, Rıdvan Talha, 2./8. *Asır Medine Hadis Halkaları* (yüksek lisans tezi, 2022), Marmara Üniversitesi SBE.
- ez-Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddin b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348), *Mizânü'l-i 'tidâl fî nakdi'r-ricâl* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), I-IV, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1383/1963.
- , *el-Muğnî fî'd-duafâ* (nşr. Abdullah b. İbrahim el-Ensârî), I-II, Katar: İdâretü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmiyye, 1407/1987.
- , *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâti'l-meşâhîr ve'-a'lâm* (nşr. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî), I-LIII, Beyrut: Dâru't-Türâsi'l-Arabî, 1410/1990.
- , *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehu rivayetün fî'l-Kütübi's-Sitte* (thk. Muhammed Avvâme – Ahmed Nemr el-Hatîb), I-II, Cidde: Dâru'l-Kıble li's-Sekâfiyyeti'l-İslâmiyye, Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, 1412/1992.
- , *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnaût v.dgr.), I-XXV, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1996.
- , *Dîvânü'd-duafâi ve'l-metrûkîn*, Mekke: Mektebetü'n-Nehdati'l-Hadisiyye, 1387/1967.
- ez-Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmud ed-Dımaşkî, *el-A'lâm kâmûsü terâcîmî li-esheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arabî ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 1404/1984.

EK-1: “EN HAYIRLI DÜNYA VE AHİRET AHLAKI” RİVAYETİNİN İSNAD ŞEMASI¹

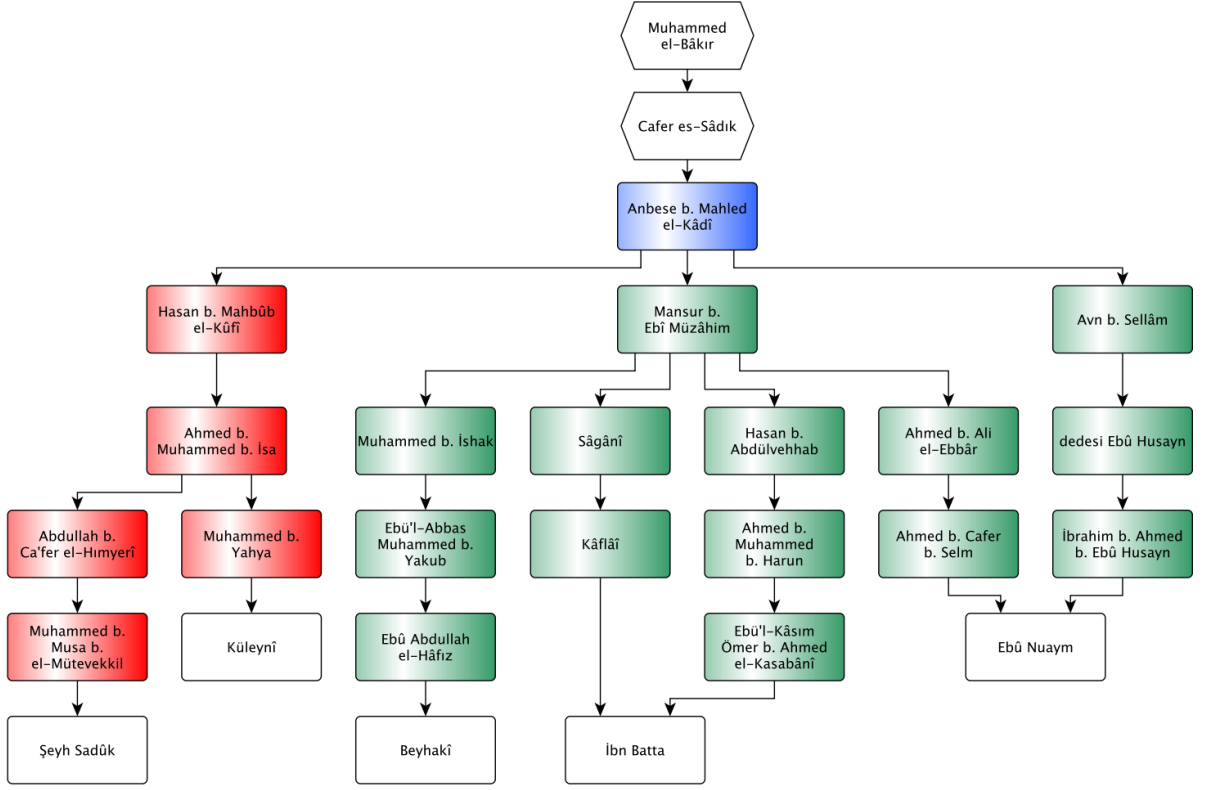

¹ Bu ve sonraki şemalarda yer alan yeşil renkli râviler Sünnî, kırmızı renkli râviler Şîî, mavi renkliler de ortak râvilerle işaret etmektedir. Sarı renkli râviler ise Şîî isnâdlardaki râvilerin Sünnî tariklerdeki hocalarıdır.

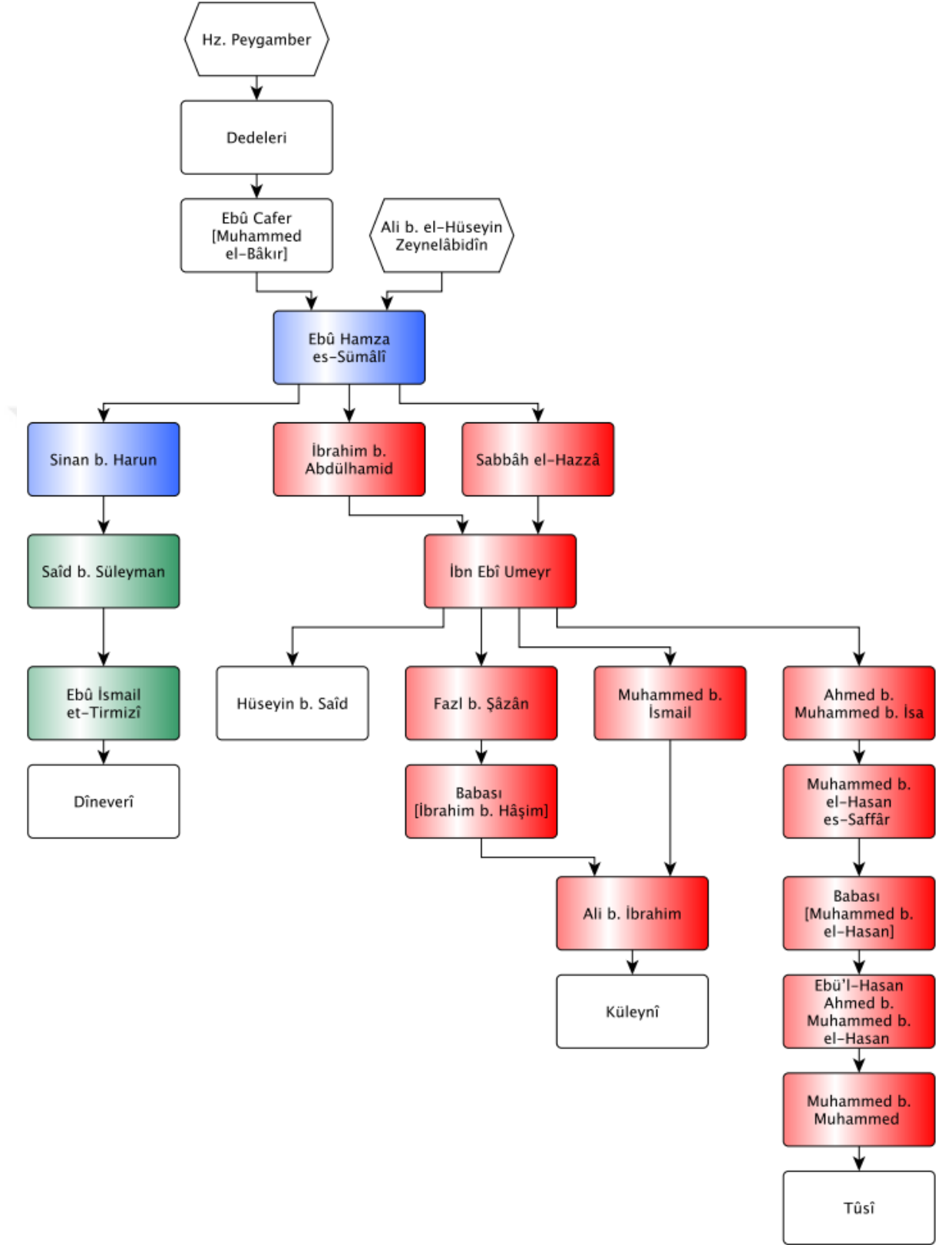
**EK-2: “MÜSLÜMAN KARDEŞİNİ ZİYARET ETME” RİVAYETİNİN
İSNAD ŞEMASI**

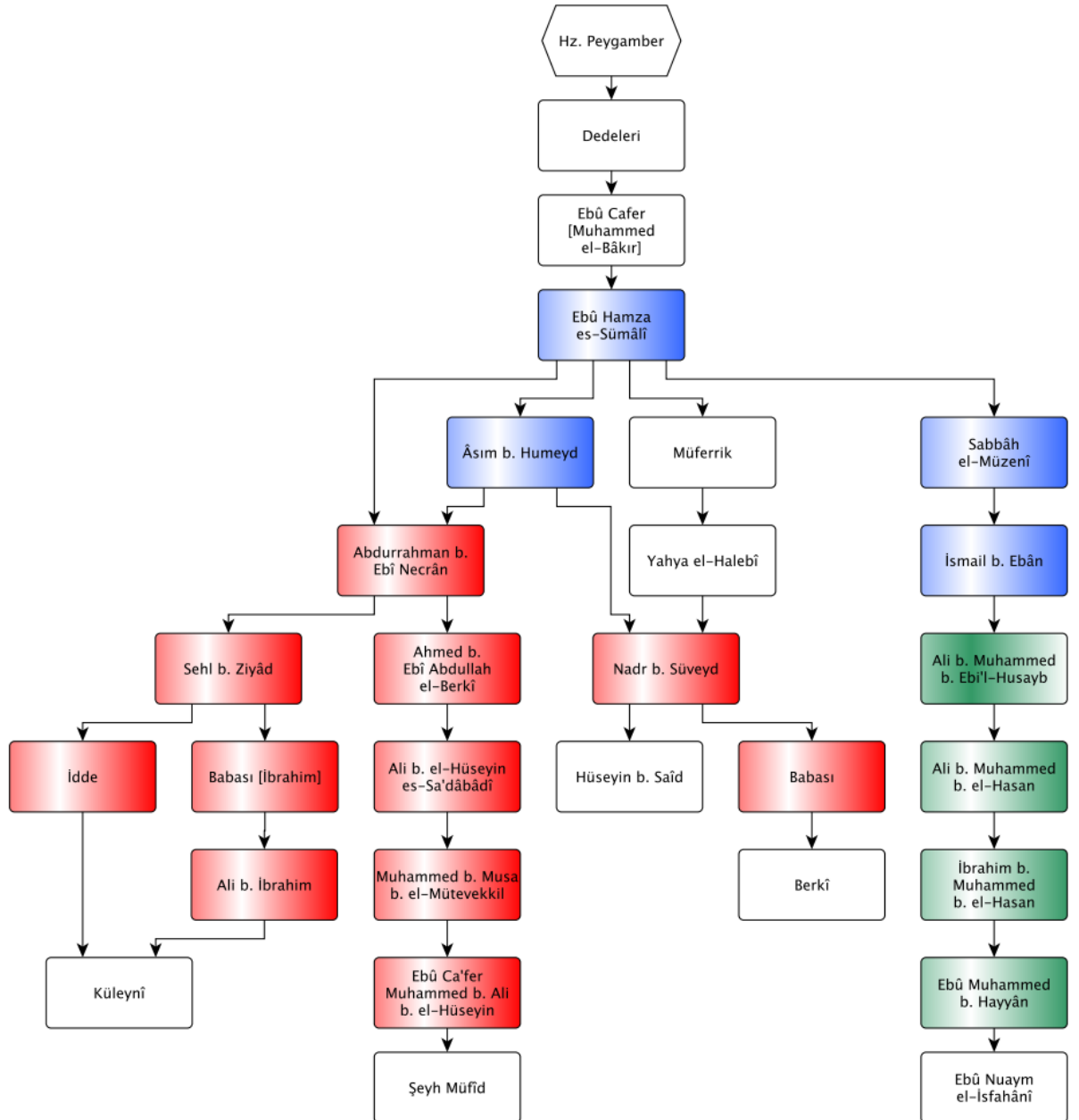
EK-3: “HUSUMETTEN SAKININ” RİVAYETİNİN İSNAD ŞEMASI

EK-4: “AFFETMENİN FAZİLETİ” RİVAYETİNİN İSNAD ŞEMASI

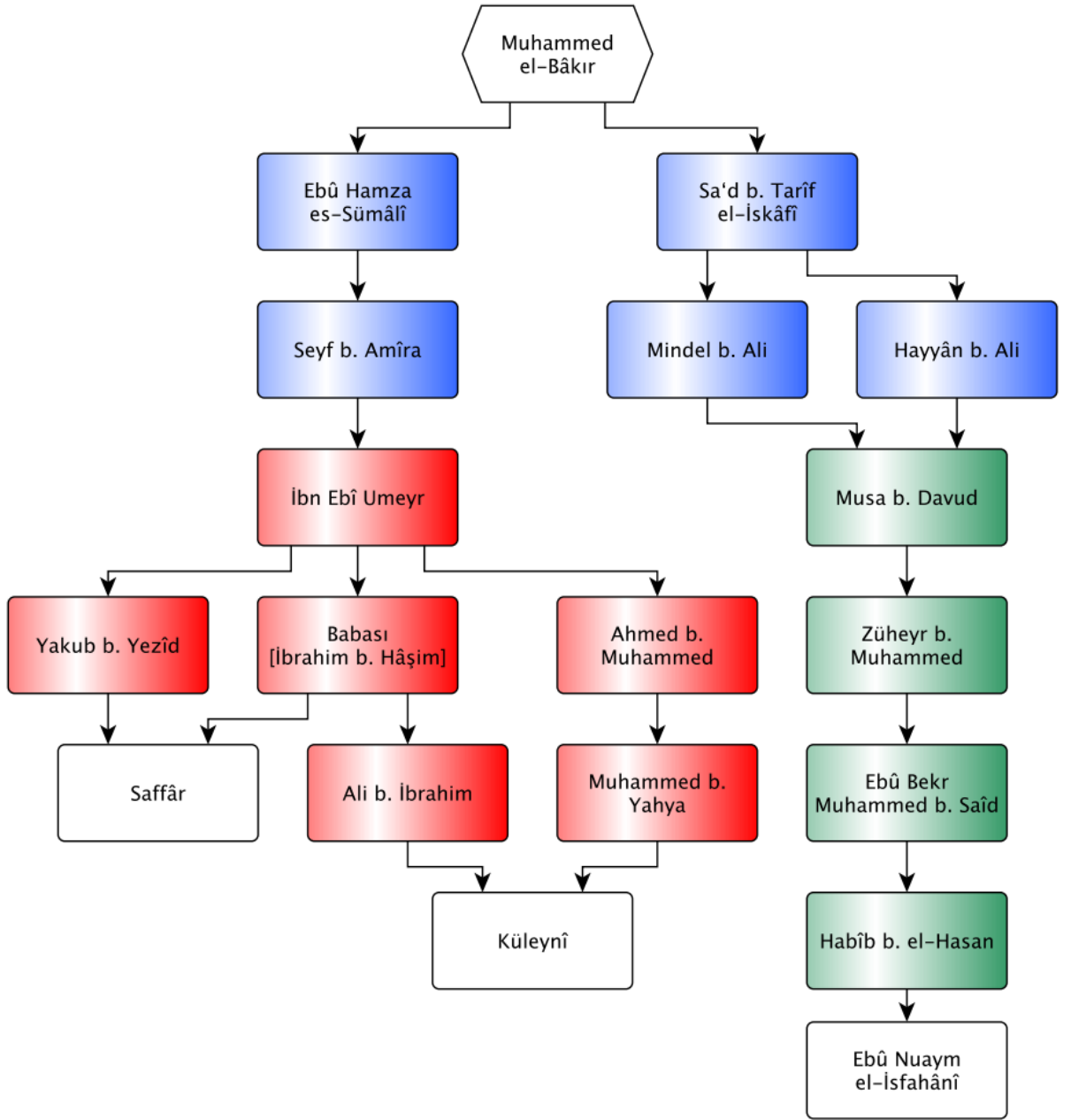
**EK-5: “İNSANLARI AYIPLAMANIN KÖTÜLÜĞÜ” RİVAYETİNİN
İSNAD ŞEMASI**

EK-6: “ÂLİME İTAAT” RİVAYETİNİN İSNAD ŞEMASI

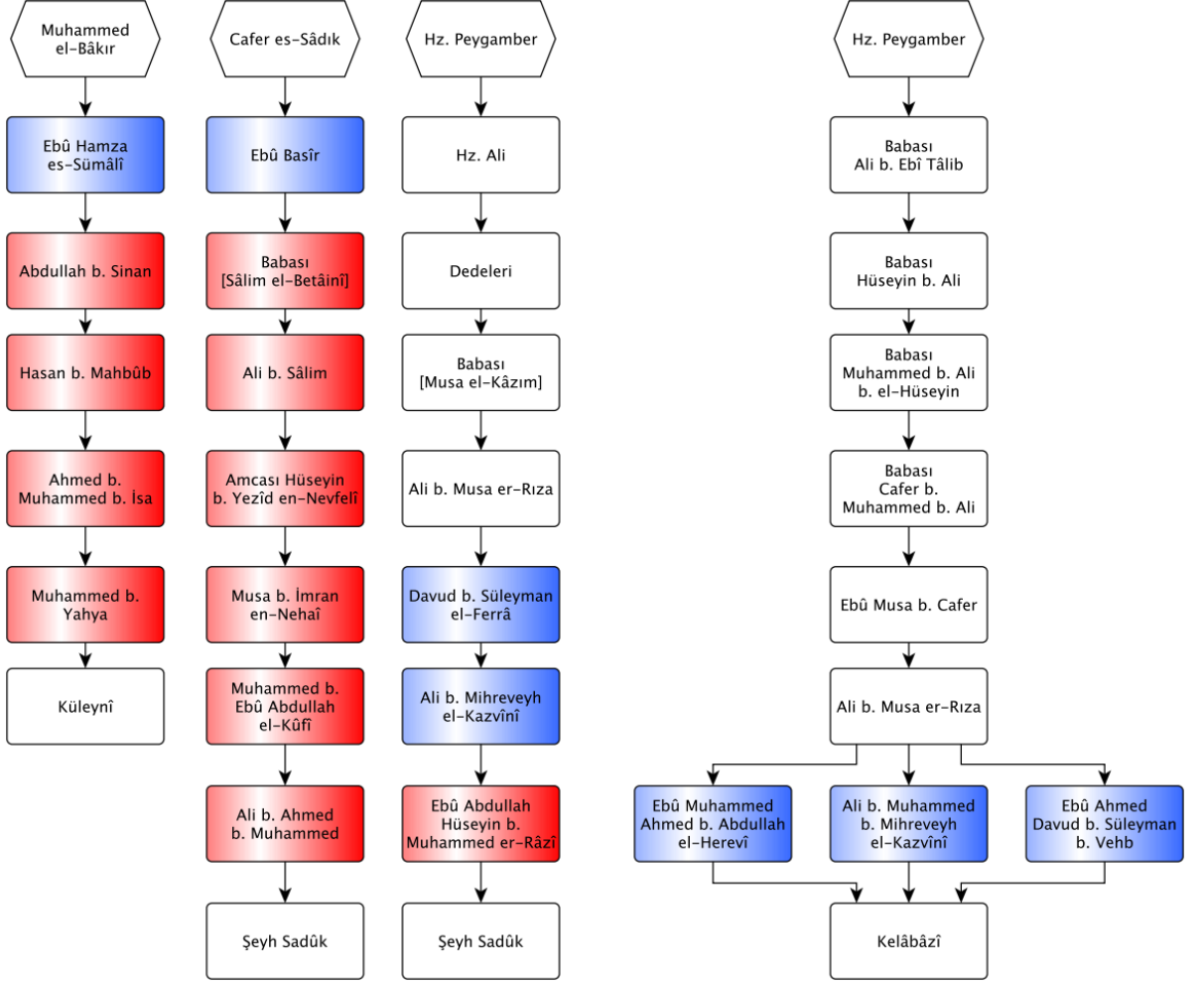

EK-7: “ÂLİMİN ÂBİDE ÜSTÜNLÜĞÜ” RİVAYETİNİN İSNAD ŞEMASI

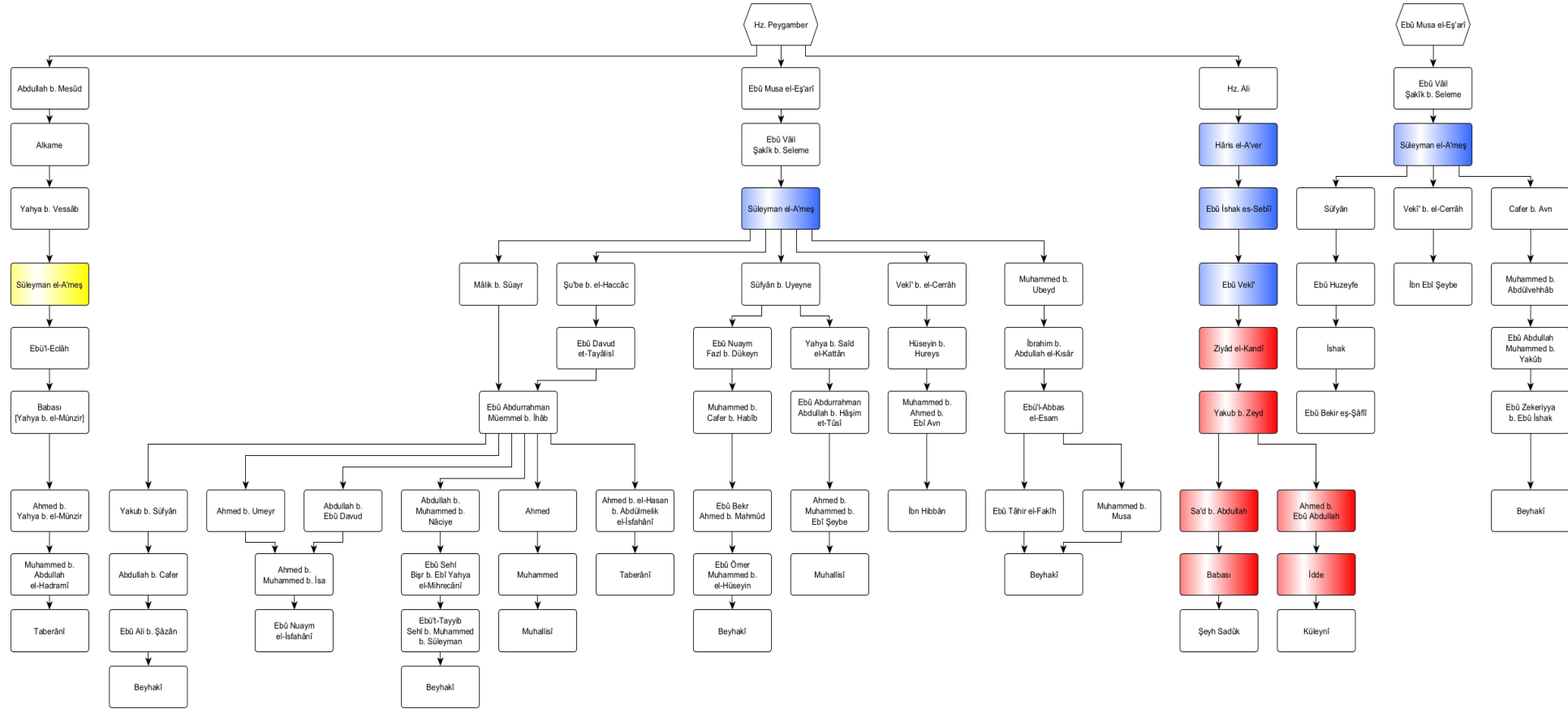

EK-8: “ALLAH’I ZİKRETMENİN GEREKLİLİĞİ” RİVAYETİNİN

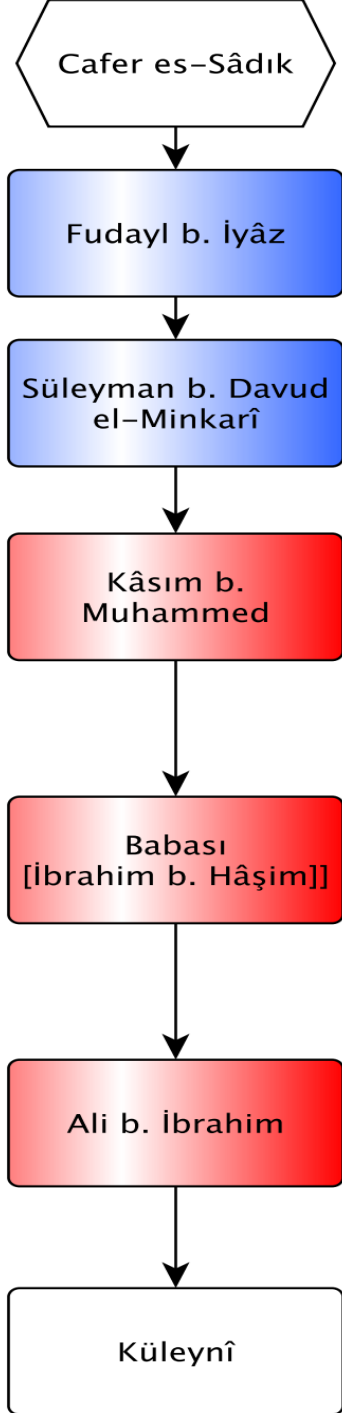
İSNAD ŞEMASI

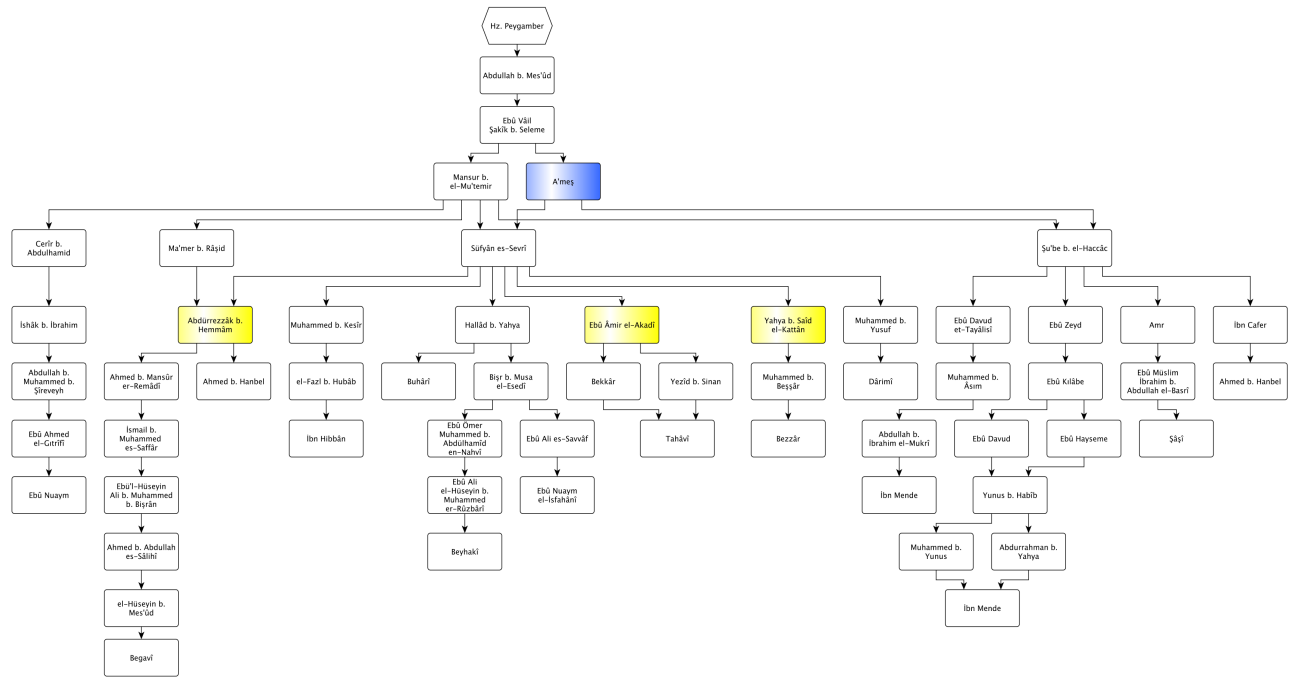

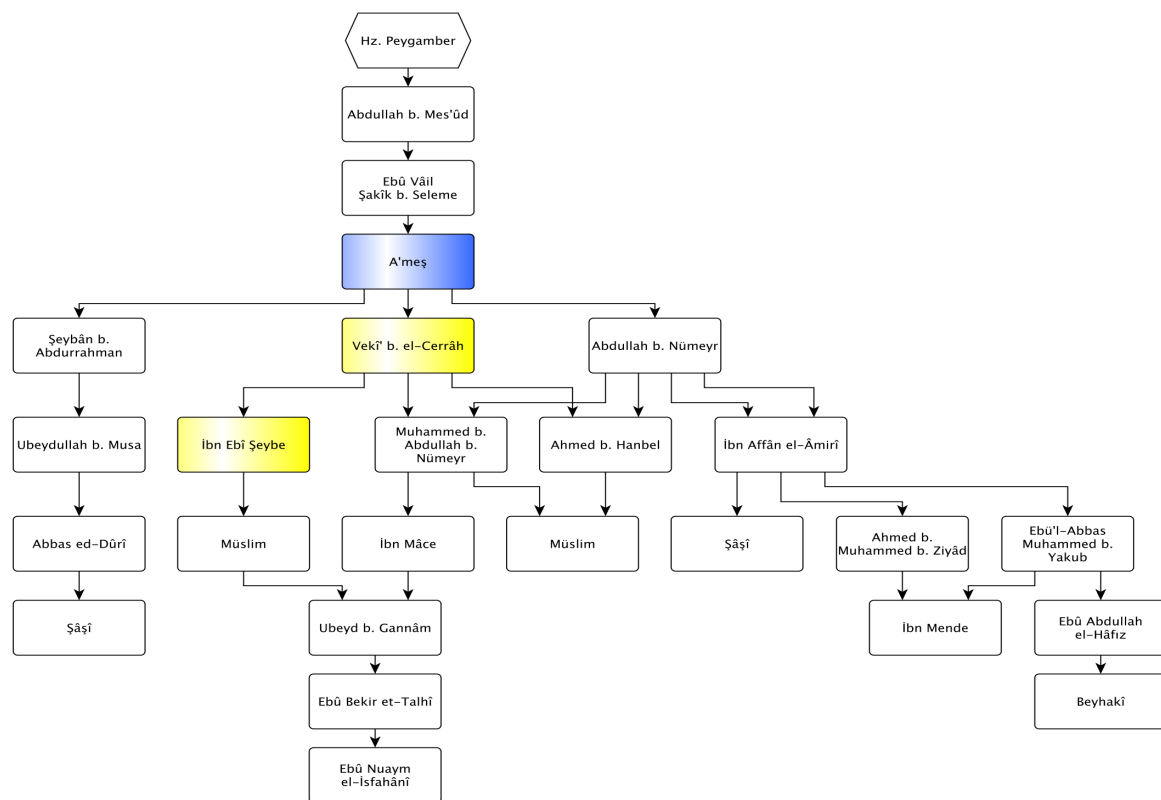
EK-9: “HELAK EDİCİ OLARAK DİNAR VE DİRHEM” RİVAYETİNİN İSNAD ŞEMASI

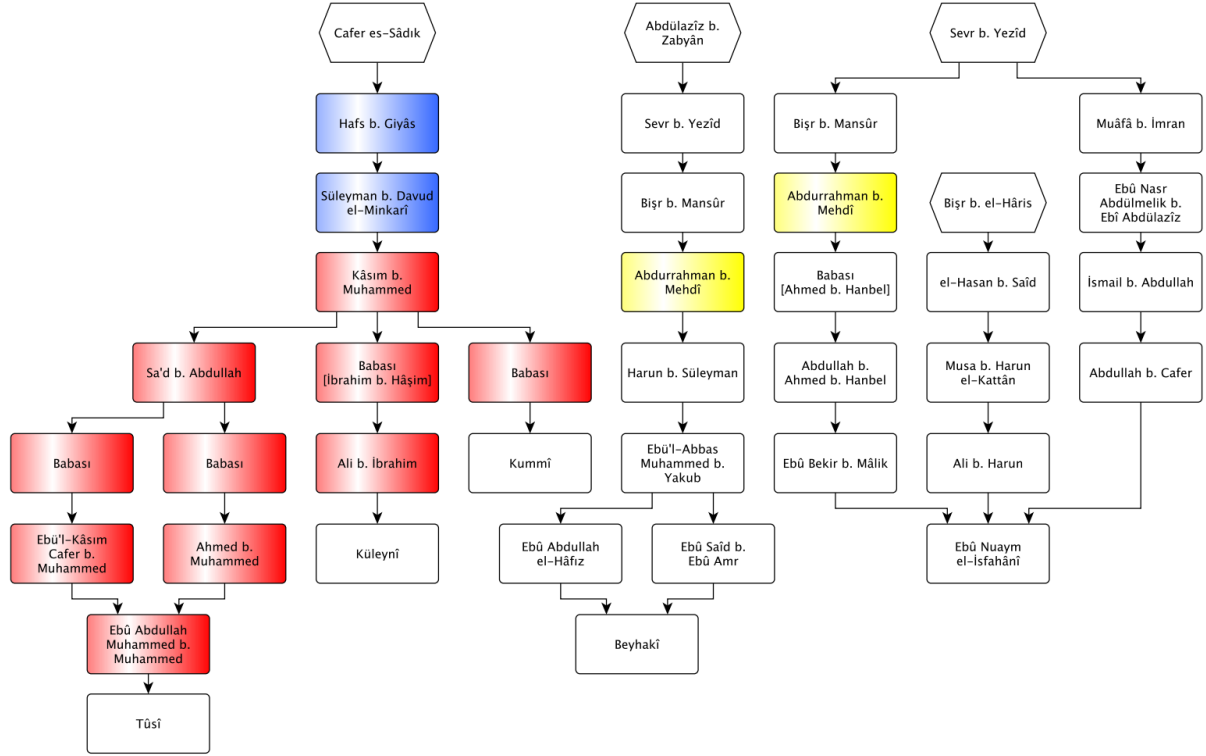
**EK-10: “CÂHİLİYE’DE İŞLENEN AMELLER” RİVAYETİNİN İSNAD
ŞEMASI**

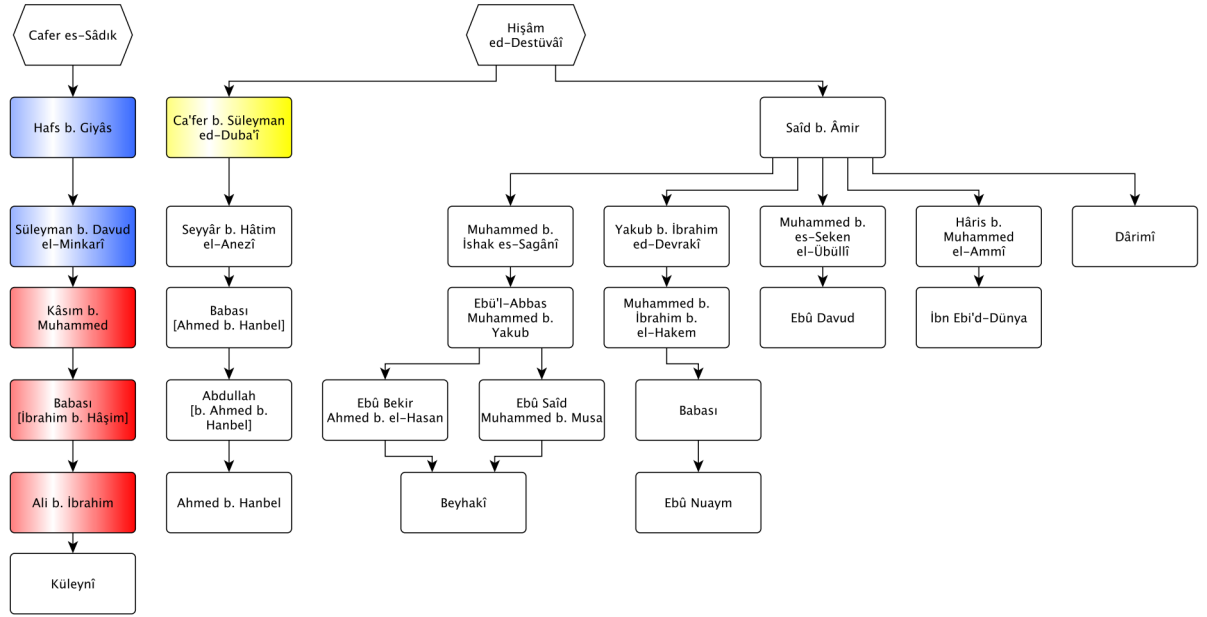

**EK-11: “İLİM ÖĞRENME VE ÖĞRETMENİN FAZİLETİ”
RİVAYETİNİN İSNAD ŞEMASI**

EK-12: “DÜNYA SEVGİSİ VE HIRSI” RİVAYETİNİN İSNAD ŞEMASI

EK-13: “ZÜHT SAHİBİ OLMANIN FAZİLETİ” RİVAYETİNİN İSNAD

ŞEMASI

